Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції

Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції

Київ 2016

УДК 94 (477)
ББК 67.9 (4УКР) 400.7
Р76

Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – 352 с.

Науковий редактор: *Павло Гай-Нижник,доктор історичних наук.*

Організаційний комітет: *Павло Гай-Нижник, Олександр Доній, Олександр Палій, Іван Лозовий.*

Експертна оцінка: *Відділ історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.*

Рецензенти:

Гай-Нижник Павло Павлович – доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідуючий відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України;

Патриляк Іван Казимирович – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Телячий Юрій Васильович – доктор історичних наук, професор, начальник управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України.

У пропонованому збірнику містяться матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення», яка відбулася 2016 року в Києві.

Автори статтей виклали власний погляд на історичні витоки та паралелі російської агресії проти України, дали наукову оцінку Російській Федерації як державі-агресору та спонсору міжнародного тероризму, проаналізували російсько-українську війну, що розпочалася в 2014 р. внаслідок віроломного нападу Росії, а також сучасні виклики та шляхи зміцнення системи національної безпеки України.

Пропонується увазі державних органів влади, істориків, політологів, викладачів вищих навчальних закладів, студентів й усіх, хто цікавиться новітньою історією України і є небайдужим до долі соборної і самостійної України.

Видано за рахунок коштів
Благодійного фонду ім. Івана Григоровича Лозового

«БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД ІМЕНІ ІВАНА ГРИГОРОВИЧА ЛОЗОВОГО»

ISBN 978-966-97599-1-7

© Автори, 2016

ЗМІСТ

Палій О. *Агресія Росії проти України: основні причини та наслідки* 9

Залізняк Л. *Україна та Росія: війна цивілізацій* 12

Чекаленко Л. *Україна. Росія вчора, сьогодні, завтра (?)* 32

Дебенко В. *Історичні витоки імперії Кремля: Новгородська республіка та Кримське ханство у загарбницькій політиці Івана III та Івана IV* 49

Фігурний Ю. *Історичні витоки та паралелі російської агресії проти України й українців на прикладі політичної діяльності Петра Калнишевського* 58

Губський С. *Російський фактор у дестабілізації української державності (на прикладі антигетьманського повстання 1918 р.)* 76

Гордієнко М. *Тоталітарний синдром Росії: від комунізму до екзальтованого рашизму* 89

Коваль Р. *«Нація-поневолювач» і «русофобська» програма дій* 99

Сацький П. *Розвиток транспортного сполучення між УРСР і Кримським півостровом у 1951-1953 рр. як передумова інтеграції Криму з Україною* 107

Калакура О. *Комунізація етнокультурного життя Галичини: історико-політологічний вимір* 116

Гай-Нижник П. *Прелюдія війни: українсько-російські військово-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системи національної безпеки (1990-2010 рр.)* 133

Адамович С. *Російський слід у формуванні «новоросійства» з метою дезінтеграції Півдня і Сходу України (1990-2016 рр.)* 168

Краснодемська І. *Політична складова діяльності зарубіжних українців у російсько-українському конфлікті 2014-2016 рр.* 182

Деревінський В. *Російське питання в політичних поглядах В'ячеслава Чорновола* 194

Хоменко О. *«Рік великого перелому»: середня освіта на окупованих теренах Донбасу в 2014-му* 201

Висовень О. *Становище протестанських громад на тимчасово окупованій території сходу України (2014-2016)* 212

Отрошко Л. *Вплив релігійного чинника на регіональні події у контексті загальноукраїнської хресної ходи в умовах неоголошеної гібридної російсько-української війни*.....220

Чупрій Л. *Геополітичні стратегії України: відродження концепту «Міжмор'я» в контексті подолання російської експансії* 228

Ілюк Т. *Трансформація публічної дипломатії Росії в контексті гібридної війни: діяльність «Росспівробітництва»*.....237

Тодоров І. *Внутрішні витоки та зовнішні чинники російської агресії на Донбасі* 250

Гарань О., Бурковський П. *Російська агресія на Донбасі у стратегічному контексті відносин України і Заходу* 257

Чупрій Л., Загребельний О. *Стан і сценарії розв'язання військово-політичного конфлікту на сході України в контексті подолання агресії Росії*.....265

Ярошинський О. *Російська окупація як чинник екологічної і гуманітарної катастрофи на Кримському півострові*.....279

Бевз Т. *Партії як суб'єкти політичного процесу в умовах окупації Криму: суперечності та прорахунки*.....282

Іванець А. *Асиміляційна політика російської окупаційної влади як злочинне порушення колективних прав громади етнічних українців Криму: окреслення проблеми*.....299

Гай-Нижник П. *Кримська регіональна проросійська ідентичність, шляхи її послаблення в контексті стратегії реінтеграції півострова та реалізації державної політики національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання* 312

Лозовий В. *Основні тенденції історичної політики Російської Федерації: виклики та загрози для України* 323

Терлецький В. *Інтелектуальний підтекст геополітичної експансії Російської Федерації* 334

LIST OF CONTENTS

Oleksandr Paliy. *Russia's Aggression Against Ukraine: The Principal Causes and Consequences* 9

Leonid Zaliznyak. *Ukraine and Russia: A War of Civilizations* 12

Ludmyla Chekalenko. *Ukraine and Russia: Yesterday, Today, Tomorrow (?)* 32

Vasyl Debenko. *The Historical Origins of the Kremlin's Empire: The Novgorod Republic and the Aggressive Policies of Ivan III and Ivan IV* 49

Yuriy Fihurnyi. *The Historical Beginnings and Parallels of Russian Aggression Against Ukraine and Ukrainians Based on the Example of the Political Activity of Petro Kalnyshevsky* 58

Serhiy Hubskiy. *The Russian Factor in the Destabilization of the Ukrainian State (The Example of the Anti-Hetman Uprising in 1918)* 76

Mykhailo Hordienko. *Russia's Totalitarian Syndrome: From Communism to Exalted Fascism* 89

Roman Koval. *«The Nation-Enslaver» and a «Rusophobic» Action Program* 99

Pavlo Satskiy. *The Development of Transportation Links Between the UkrSSR and the Crimean Peninsula in 1951-1953 and the Preconditions for the Integration of the Crimea With Ukraine* 107

Oleh Kalakura. *The Communization of Ethnic and Cultural Life in Halychyna: A Historical and Political Science Assessment* 116

Pavlo Hai-Nyzhnyk. *A Prelude to War: Russian-Ukrainian Military and Political Relations in the Context of International Law and National Security (1990–2010)* 133

Serhiy Adamovych. *Russian Strace in the Formation of «Novorosiystvo» With the Aim of the Disintegration of the South and East of Ukraine (1990–2016)* 168

Iryna Krasnodemska. *The Political Component in the Activities of Ukrainians Living Abroad in the Russian-Ukrainian Conflict 2014–2016* 182

Vasyl Derevinsky. *The Russian Question in the Political Views of Vyacheslav Chornovil* 194

Oleksandr Khomenko. *«A Year of Great Changes»: Secondary Education in the Occupied Territories of the Donbas in 2014* 201

Oksana Vysoven. *The Situation of the Protestant Communities in the Temporarily Occupied Territories of Eastern Ukraine (2014-2016)* 212

Lyubov Otroshko. *Religious Influences on Regional Developments in the Context of «The All-Ukrainian Religious March» and in Conditions of an Undeclared Hybrid Russian-Ukrainian War* 220

Leonid Chupriy. *Ukraine's Geopolitical Strategy: The Revival of the «Intermarium» Concept in the Face of Contemporary Challenges* 228

Tetyna Ilyuk. *The Transformation of Russia's Public Diplomacy in the Context of a Hybrid War: The Activities of «Rossotrudnichestvo»* 237

Ihor Todorov. *The Internal Causes and External Factors of Russian Aggression in the Donbas* 250

Olersiy Haran, Petro Burkovsky. *Russian Aggression in the Donbas in the Strategic Context of Ukraine's Relationship With the West* 257

Leonid Chupriy, Oleksandr Zahrebelniy. *The Status and Solution Scenarios of the Political-Military Conflict in Eastern Ukraine in the Context of Overcoming Russia's Aggression* 265

Oleh Yaroshynsky. *The Russian Occupation as a Factor in an Environmental and Humanitarian Disaster on the Crimean Peninsula* 279

Tatyana Bevz. *Parties as Subjects of the Political Process During the Occupation of the Crimea: Contradictions and Failures* 282

Andriy Ivanets. *The Assimilation Policies of the Russian Occupaton Authorities as a Criminal Violation of the Rights of the Ethnic Ukrainian Collective Community in the Crimea: Defining the Issues* 299

Pavlo Hai-Nyzhnyk. *The Pro-Russian Crimean Regional Identity, Methods of Weakening It in the Context of the Strategic Reintegration of the Peninsula and the Realization of Ukraine's State Policy of National Security Policy: Mapping Out the Problem and Solution Vectors* 312

Vitalyi Lozoviy. *The Main Trends of Historical Policies of the Russian Federation: The Challenges and Threats for Ukraine* 323

Vitaliy Terletskyi. *The Intellectual Underpinnings of the Russian Geopolitical Expansion* 334

Олександр Палій

АГРЕСІЯ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Революція Гідності 2013-2014 рр. та війна українського народу проти російської агресії стали центральними подіями новітньої історії не лише України, а й Європи та світу. Російська агресія проти України змусила вільний світ усвідомити мету російського режиму та почати готуватися до опору.

Напередодні агресії великою загрозою для України стала ідея втягнути країну до Митного та Євразійського союзів, створених Росією. Керівництво Росії прагнуло відновити імперію і потребувало для цього ресурсів України – матеріальних і трудових. Російське керівництво підтримувало перебування злодіїв при владі в Україні, оскільки це виснажувало життєві сили України, здешевлювало українські підприємства, уможливлювало спільне розкрадання українських активів. Росія прагнула позбавити Украї-

Президент Росії Дмитрій Мєдвєдєв, по центру, і президент України Віктор Янукович під час офіційної церемонії перед адміністрацією Президента 17 травня 2010 р. Члени проросійського уряду спостерігають. (фото: Єфрем Лукацький)

ну перспектив нормального розвитку за зразком європейських держав, адже деградовану країну значно легше підкорити.

Більшість керівників силових відомств України за часів режиму Януковича, включно з міністрами оборони, керівниками розвідки, внутрішніх військ, СБУ тощо, були російськими агентами і працювали на шкоду інтересам України. Де-факто, це був початок окупації. Натомість, чимало громадян усвідомлювали, що підкорення України Росією могло означати фізичне знищення і геноцид українського народу, як це мало місце в XX столітті.

Майдан був колосальним за своїм масштабом. За даними соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи», у подіях Євромайдану в Києві брали участь 5 % населення країни, в інших містах і селах – 6 %, ще 9 % населення допомагали мітингувальникам харчами, речами, грішми тощо. Тобто кожен п'ятий дорослий громадянин України, або майже 10 мільйонів, безпосередньо чи опосередковано брали участь у подіях Майдану.

Наслідками Революції Гідності стали:

- відвернення безпосередньої загрози знищення України Росією;
- відновлення основних громадянських свобод, порушених «диктаторськими законами»;
- припинення визискування ресурсів країни кланом Януковича;
- відновлення можливостей для реформування країни;
- відновлення руху України до Європи;
- становлення України у світовій громадській думці як держави з власною самобутністю, історією та гідністю;
- зростання самоповаги, патріотизму та солідарності громадян України.

Майдан продемонстрував здатність українців до самоорганізації, взаємодопомоги і самопожертви, виявивши, що для наших співгромадян, незалежно від регіону проживання, етнічної належності та мови, важливими цінностями є свобода, людська гідність, право обирати свою долю.

Російське керівництво сприйняло перемогу Майдану і втечу Януковича як власну катастрофу. Плани поглинути Україну й використати її ресурси для цілей імперії зазнали краху. Успішна модернізація України ставить хрест на імперських амбіціях Росії, демонструє неефективність її суспільно політичного ладу порівняно з європейським. Тому Кремль вирішив задіяти заздалегідь розроблений план військової окупації Криму. Метою було, з одного боку, загарбавши чужу територію, добитися підтримки шовіністичної частини населення Росії та відвернути увагу російського суспільства від власної корупції, неефективності, бідності та приниження російського населення в Росії, а з другого – «покарати» Україну за Революю-

цію, принизити її, підірвати життєздатність та, врешті-решт, підкорити, а потім знищити як державу і народ.

Всупереч ворожим підступам і пропаганді в Україні зміцнилася національна єдність. Під час війни відродилися самоповага, кращі героїчні військові традиції українського народу та готовність людей усіляко підтримувати свою країну: особистою збройною участю, волонтерською працею, грішми, майном. Волонтерський рух щодо допомоги армії та постраждалим цивільним досяг в Україні небувалих для сучасної Європи масштабів.

У питаннях захисту країни не існує залежності від мови. Попри жертви та економічні проблеми багато людей усвідомили цінність власної держави й армії для захисту життя.

Мужній опір українців змусив розвинуті країни світу нарощувати міжнародний тиск на Росію, унаслідок чого вже за півроку російська економіка увійшла в глибоку кризу. В Європі та світі почалося усвідомлення загрози світовому порядку від російської агресії, важливість міжнародної солідарності з Україною в її боротьбі за незалежність. Українці своєю кров'ю платили за європейські цінності свободи. Антинаукове гасло «Новоросії», що його підняла Росія, – таке ж фашистське, як і «Лебенсраум» («життєвий простір») Адольфа Гітлера. Ним намагаються виправдати позбавлення українського народу права на існування, культуру, історію і саме життя на його власній одвічній землі.

Окрема атака відбувається на історичну пам'ять українців.

Здавна вороги кожного народу намагаються не допустити достовірного знання про історію, аби позбавити народ досвіду. Перед тим як знищити націю, першою завжди вбивалася пам'ять. Один із лідерів фашистської Німеччини Геббельс стверджував, що варто позбавити одне покоління знань про історію і народ перетвориться на натовп, з яким можна робити все, що завгодно. Тому Україні слід засвоювати не лише новітні, а й давні уроки історії.

Oleksandr Paliy

RUSSIA'S AGGRESSION AGAINST UKRAINE: THE PRINCIPAL CAUSES AND CONSEQUENCES

Леонід Залізняк

УКРАЇНА ТА РОСІЯ: ВІЙНА ЦИВІЛІЗАЦІЙ

У наш драматичний час чергового українського відродження Україна знову спинається на ноги, вже вкотре пробує відбудувати незалежну державу – власний дім, без якого український народ приречений зійти з арени історії. Відбувається це в умовах чергової військової агресії Російської імперії, що вже кілька сторіч насильно утримує Україну в статусі завойованої колонії.

Для українців, які захищають від російської агресії свою батьківщину, це безумовно вітчизняна війна, яка, однак, має виразні ознаки збройного зіткнення вищого порядку, що зветься війною цивілізацій. Останню визначають як військовий конфлікт вищого порядку між суспільствами різної ментальності, культурної орієнтації, історичної пам'яті, традиції. Іншими словами, російсько-українська війна 2014-2016 рр. – це війна різних світів, війна між різними людськими цивілізаціями.

Прихильники комуністичної партії в м. Києві під час відкриття пам'ятника Владіміру Лєніну на Бессарабській площі 27 листопада 2009 р. Пам'ятник був пошкоджений українськими активістами. (фото: Єфрем Лукацький)

Про суттєву ментальну різницю між українцями та росіянами неодноразово писали не тільки українські, а й російські філософи, письменники, історики, політики. «Україна – не Росія», – сказав один з останніх президентів Україну. Про глибоке культурно-історичне коріння українсько-російського ментального розколу багато писали не тільки українські, але й російські філософи, письменники, історики.

На принциповій різниці між народами Південної та Північної Русі наголошував російський письменник О. Толстой: «Є дві Русі. Перша – Київська, яка має своє коріння у світовій, а щонайменше – європейській культурі. Ідеї добра, честі, свободи, справедливості розуміла ця Русь так, як розумів їх увесь західний світ. А є ще друга Русь – Московська. Це – Русь Тайги, монгольська, дика, звіряча. Ця Русь зробила своїм національним ідеалом криваву деспотію і дику запеклість. Ця московська Русь з давніх-давен була, є і буде цілковитим запереченням всього європейського і запеклим ворогом Європи».

Фундатор такого популярного серед сучасної кремлівської еліти євразійства білоемігрант князь Микола Трубецькой 1921 р. писав: «Московська держава виникла завдяки татарському ярму. Руський цар став спадкоємцем монгольського хана. Скинення татарського ярма полягало в заміні татарського хана православним царем і перенесенні ханської ставки в Москву. Навіть персонально значний відсоток бояр та інших служилих людей московського царя складали представники татарської знаті» [15, с. 49].

На відміну від ментальної спадкоємиці Золотої Орди Росії, Україна здавна була органічною складовою європейської цивілізації. Про це неодноразово писали різні українські історики від М. Костомарова та М. Грушевського до І. Лисяка-Рудницького та Р. Шпорлюка [4, с. 9; 3]. «Найбільша частина національних відмін України від Московії пояснюється тим, що Україна до XVIII ст. (тобто встановлення російського панування) була більш зв'язана із Західною Європою в суспільному і культурному процесі», – писав у 1883 р. М. Драгоманов.

Зрозуміти глибинне підґрунтя цивілізаційного конфлікту між Європою та Євразією на землях України у 2014 р. допоможе аналіз історії України та Росії з позицій цивілізаційного підходу.

Цивілізаційна концепція всесвітньої історії

На рубежі тисячоліть сталася принципова зміна в розумінні історії людства. З середини XX ст. після робіт Освальда Шпенглера [19] і Арнольда Тойнбі [14] Європа сповідує цивілізаційний підхід до розуміння історичного процесу. На пострадянському просторі останній затвердився дещо пізніше – після розпаду СРСР.

Сучасні історики та політики розглядають всесвітню історію як боротьбу кількох світових цивілізацій між собою за місце під сонцем. Цивілі-

зації – це групи історично споріднених країн, яких об'єднує в конкурентному змаганні з сусідами спільна доля, культура, традиції. Вважається, що протягом XX ст. співіснували сім цивілізацій: японсько-корейська, китайська, індійська, мусульманська, латиноамериканська, західнохристиянська з філією у Північній Америці (США, Канада) та східнохристиянська. На пострадянських просторах дві останні більше відомі під назвами європейської та євразійської цивілізацій.

Кожна з цивілізацій мала власний шлях розвитку, неповторну історичну долю. Народившись від згасаючої попередниці, вона міцніє, досягає розквіту, дряхліє і, врешті решт, дезінтегрується, нерідко лишаючи після себе дочірні цивілізації. Перманентне мирне змагання між цивілізаціями в галузі економіки, технології, культури, ідеології періодично набувало збройної форми цивілізаційних війн.

Загибелі цивілізації передує постання її світової держави, яку А. Тойнбі назвав золотою осінню або бабиним літом згасаючої цивілізації. Світовою державою греко-римської цивілізації була Римська імперія, а православної чи євразійської – Російська імперія, яка на останній фазі розвитку була представлена Радянським Союзом. Розпад згаданих імперій символізував дезінтеграцію відповідних цивілізацій. Отже, з позицій цивілізаційного підходу сучасна Російська Федерація є реліктом згасаючої східно-християнської чи євразійської цивілізації, що не витримала конкуренції з більш динамічною та ефективною західно-християнською чи європейською [19; 14; 20; 18; 7, с. 208-227; 8, с. 194-211].

А. Тойнбі вважав переможцем цивілізаційних змагань XX ст. західно-християнську (європейську) цивілізацію, яка запропонувала світу найбільш ефективну соціально-економічну модель. Підґрунтям останньої є приватна власність як основа ефективної і динамічної ринкової економіки. Економічна незалежність власника робить його самодостатньою, вільною особистістю, здатною протистояти узурпації влади з боку держави. На цьому ґрунті базується механізм європейської демократії (розподіл влади, парламентаризм, свобода слова і т. п.), що робить європейські країни багатими, безпечними для сусідів і відносно комфортними для людини. Європейська модель суспільного устрою виявилася найбільш динамічною, ефективною, відносно гуманною для людини і не агресивною до сусідів, чим і пояснюється її поширення в наш час по всій планеті.

Спосіб виробництва країн Європи К. Маркс називав античним або європейським, тоді як спосіб виробництва східно-християнської або євразійської цивілізації він же визначив як азійський. Останній заперечує приватну власність, а значить і ринкову економіку (капіталізм). Все в централізо-

ваній державі належить верховному лідеру (імператору, фараону, хану, царю, вождю тощо), представником якого на місцях є державне чиновництво. Громадяни не мають приватної власності й абсолютно залежать від держави, яка набирає форм азійської деспотії, що існує у формі агресивної мілітаризованої імперії.

Античні автори визначали раба як людину, позбавлену майна. Оскільки приватна власність не властива азійському способу виробництва, то останній з часів єгипетських фараонів продукував рабство в різноманітних формах. Оскільки за К. Марксом «труд раба не буває продуктивним», то суспільства такого типу в наш час не витримують конкуренції з багатими країнами з динамічною ринковою економікою. У цьому полягає головна причина краху Радянського Союзу з його архаїчною, неринковою економікою, яка базувалася на примусовому азійському способі виробництва, що зародився на Стародавньому Сході ще в часи будівництва єгипетських пірамід.

Якщо європейські суспільства існують у формі національних держав (Франція, Швеція, Фінляндія, Угорщина, Польща та інші), то азійський спосіб виробництва породжує агресивні імперії (Перська, Золота Орда, Османська, Російська, СРСР).

Відповідно принципово новим підходам до світової історії на пострадянських просторах трансформувалися, набуваючи сучасного «цивілізаційного» іміджу, й численні історичні міфи, які залишилися в спадщину від старої імперської історіографії. Серед них і ніким не доведений неоколоніальний міф про споконвічну цивілізаційну належність українців не до Європи, а до Євразії. Численні праці сучасних російських авторів твердять про нібито беззаперечну цивілізаційну орієнтацію України протягом усього її історичного шляху, починаючи з Київської Русі, не на Європу, а на Євразію, цивілізаційним центром якої є Москва. Неупереджений аналіз історичних фактів свідчить, що Україна протягом середньовіччя та модерних часів генетично, соціально-економічно, культурно і ментально була тісно пов'язана з Європою, а в Російській імперії опинилася відносно недавно і не з власної волі.

Російські євразійці, починаючи з князя Миколи Трубецького [15, с. 49] та Георгія Федотова [17] і до Льва Гумільова [4] та сучасних геополітиків Москви вважають її прямим спадкоємцем імперії Чингізидів. Вона успадкувала і реалізувала в нових історичних умовах принесені монголами із завойованого ними Китаю принципи ефективного управління величезною імперією, в якій співіснували різноманітні народи Азії та Східної Європи. Саме завдяки монголам геополітичний центр Східної Європи був перенесений з Києва спочатку до Сараю, а потім у Москву, де знаходиться нині [4; 2]. Як писав М. Трубецькой

[16, с. 147, 152]: «Російська держава... є наступником, спадкоємцем і продовжувачем великої справи Чингізхана».

Ці ідеї давно сповідують і розвивають провідні російські філософи, історики, поети. Згадайте слова Олександра Блока: «Да, скифы мы, да, азиаты мы с раскосыми и жадными глазами» або демонстративно золотоординський псевдонім російської поетеси Ганни Горенко-Ахматової, яка була матір'ю одного з провідних євразійців Росії Льва Гумільова. Навіть К. Маркс у роботі «Таємна дипломатична історія XVIII століття» підкреслював азійське коріння Російської імперії: «Московська держава зародилася у принизливих умовах монгольського рабства і являє собою типовий приклад східного деспотизму».

Однак, визнаючи євразійську цивілізацію на чолі з Москвою прямою наступницею Золотої Орди, геополітики сучасної Росії продовжують вважати Київську Русь першим історичним етапом євразійства. Якщо останнє принесли у Східну Європу монголи 1240 р. з Китаю, то яким чином княжий Київ X-XIII ст. міг бути носієм того ж євразійства?

Схожа по своїй абсурдності ситуація склалася і з етногенезом росіян, початок формування яких провідні російські історики та етнологи датують XII ст. «Великоросс вышел на арену истории вместе с князем Андреем Боголюбским» (тобто в другій половині XII ст.), – писав В. Ключевський ще сто років тому. Однак і в наші дні сучасна еліта Росії вважає Київську Русь, що постала за 300 років до появи росіян, першою своєю державою. Як виголошував класик «умом Россию не понять…».

Вищенаведене є яскравим свідченням заполітизованості та необ'єктивності багатьох історичних конструкцій російських колег щодо історичного місця та цивілізаційної належності Південної Русі та її прямих спадкоємців українців. Нова Росія не поспішає прощатися зі старими імперськими міфами відносно справжніх історичних спадкоємців Київської Русі. Натомість будуються нові міфи, що відповідають новомодним історичним концепціям і хворобливому маренню прибічників відродження Російської імперії.

Зокрема, не зважаючи на очевидну суперечливість і, навіть, абсурдність своїх тверджень, переважна більшість сучасних російських геополітиків продовжують вважати першою фазою євразійської цивілізації Київську Русь, хоча згадана цивілізація вкоренилася у Східній Європі лише з приходом татар.

У цій схемі офіційних російських істориків Україні відведено сумнівне місце споконвічної й органічної частини євразійської цивілізації з моменту її виникнення за доби Київської Русі. Чи дійсно це так і чи відповідає зазначена схема історичній реальності? Не має сумніву, що на момент розпаду Радянського Союзу ми були частиною євразійської циві-

лізації. Однак як і коли ми в ній опинилися – у княжу добу, в момент укладання Переяславської угоди чи пізніше ? Що про це говорить аналіз історичних джерел?

Україна і Європа

Численні історичні факти суперечать твердженням багатьох російських геополітиків про споконвічне євразійство українців. Натомість маємо велику кількість переконливих свідчень про дуже давні органічні зв'язки України з Європою. Їх витоки були закладені греко-римськими впливами на територію України, початок яких сягає доби грецької колонізації Північного Надчорномор'я, тобто VII ст. до н. е. Європейська цивілізація успадкувала римську культуру, право, латину, державну релігію у вигляді християнства, бо постала на греко-римському культурно-історичному підґрунті, в територіальних межах його культурно-історичних впливів. Останні у Східній Європі територіально охоплювали Україну, до якої ідея державності потрапила з античного Середземномор'я і реалізувалася в Київській Русі одночасно з утворенням інших середньовічних держав Європи. Ця перша українська держава Русь за основними параметрами була типовим для середньовічної Європи державним утворенням, а отже органічною частиною молодої європейської цивілізації [8, с. 144, 145].

Держава Русь постала вздовж торговельного шляху з Балтії до Середземномор'я, що являв собою східну частину загальноєвропейської торгівельної мережі. На теренах Русі-України поширилась європейська срібна монета динарій, що є переконливим доказом домінування торгово-економічних зв'язків західного спрямування. Як свідчать династичні шлюби київських князів, політичні зв'язки Русі були теж спрямовані на Захід. «Тестем Європи» називали Ярослава Мудрого, найближча рідня якого була одружена з членами багатьох королівських династій Європи.

Поширення на Русі загальноєвропейської релігії християнства духовно інкорпорувало Київську державу в європейську духовну спільноту. Наголос євразійців на споконвічній із часів Святого Володимира київського принциповій конфесійній відмінності Русі від Заходу, є явним перебільшенням. Адже Київська Русь була християнською, але не православною в сучасному розумінні. Адже розкол між західним і східним християнством намітився лише у 1054 р., тобто в рік смерті Ярослава Мудрого, правління якого вважають часом найвищого розквіту Київської держави.

Контакти північно-східної Володимиро-Суздальської Русі з Європою перервало татаро-монгольське нашестя 1237-1242 рр. Однак Новгород, Псков, Полоцьк, Київ, Галич продовжили свій розвиток у лоні Європи. В Україні монгольське іго тривало вдвічі менше, ніж на Верхній Волзі, а саме 126 р. до поразки татар на Синіх Водах у 1363 р. На цей час лідерство в Південній Русі перебрало на себе Галицько-Волинське князівство, яке було

прямим нащадком і спадкоємцем княжого Києва. Данило Галицький встановив найтісніші зв'язки з Польщею та Угорщиною. З метою організації хрестового походу проти татар він тісно контактував з папою римським, представник якого коронує князя як європейського короля. У країні поширилася латина, якою написані останні грамоти галицьких князів. Галицько-Волинське князівство економічно, політично та культурно було пов'язане з Європою настільки тісно, що нерідко називалося в європейських хроніках королівством.

Україна втратила незалежність у литовсько-польський період XIV-XVIII ст., але зберегла тісні зв'язки з Європою. Адже Литва та Польща були периферійно європейськими країнами. Європейська монета ходила в Україні з кінця X ст. до початку XVIII ст., тобто до правління І. Мазепи включно. Це переконливо свідчить про західні зв'язки української економіки протягом середньовіччя та модерних часів.

Зв'язки України з Європою суттєво зміцнилися в козацькі часи. Саме аграрна колонізація українських степів XVI-XVIII ст. була спричинена потужним розвитком Європи і зростанням попиту на українське збіжжя та іншу сільськогосподарську продукцію. Колонізація родючих земель лісостепової та степової України в умовах татарської небезпеки набула збройної форми. Тобто сам феномен українського козацтва пов'язаний із глобальними соціально-економічними процесами у пізньосередньовічній та модерній Європі. Сільськогосподарська продукція вивозилася на захід чумацькими валками через Краків і Гданськ. А чумакування – це оптова торгівля, різновид ринкової економіки, властивий ранньобуржуазній Європі.

Буржуазна революція, що прокотилася континентом у XVI-XVIII ст. вплинула і на Україну. Дослідники неодноразово відзначали її виразні риси у Хмельниччині. Показово, що лідер англійської буржуазної революції О. Кромвель привітав Богдана Хмельницького з перемогою. Після козацького повстання середини XVII ст. поміщицьке феодальне землеволодіння поступилося козацькій займанщині, що, по суті, була примітивною формою приватної власності на землю, на якій базується рушійна сила європейської цивілізації – ринкова економіка. На зміну феодальним маєткам із кріпаками прийшло засноване на приватній власності на землю, найманій праці та оптовій торгівлі (чумакуванні) ринкове сільське господарство.

Заснована Богданом Хмельницьким козацько-гетьманська держава знаменувала початок становлення в Україні правового суспільства європейського типу, що передбачало не властиву євразійській цивілізації виборність посадових осіб. Обраний гетьман, полковник, сотник чи війт уособлювали владу на певній території тільки до наступних виборів. Міста користувалися демократичним європейським магдебурзьким правом, яке пе-

редбачало виборність війта (мера) міста. Судову владу здійснювали незалежні від державної адміністрації суди на засадах Литовського Статуту, що ґрунтувався на праві Київської Русі.

У XVII-XVIII ст. Україна була країною європейської освіти і культури. Письменними були навіть селяни. За свідченням іноземця Павла Алепського, «мало не всі українці й більша частина їх жінок вміють читати». Особливо вражали іноземців багатоголосний партесний спів і знання українцями нотної грамоти. За зразками європейських університетів у Києві був заснований перший вищий навчальний заклад Східної Європи – Києво-Могилянська академія, яку закінчила більшість українських гетьманів і старшини. Чимало було випускників західних університетів. Серед освічених людей України поширилася латина – мова науки та міжнародного спілкування в Західній Європі [11, с. 12-58]. Нагадаю, що на той час значна частина оточення Петра I була взагалі неписьменною (наприклад О. Меншиков).

В усіх видах мистецтва у козацькі часи поширився європейський стиль бароко, що в Україні набув своєрідних форм, які отримали назву козацького бароко. До речі, ізольована від Європи Росія так і не створила власного стилю бароко й отримала його в готовому вигляді з України або безпосередньо від Європи у XVIII ст. (архітектура Петербургу).

Після поразки Івана Мазепи Петро I розпочав насильницький відрив України від Європи через агресивну політику державного меркантилізму. Він розорив українське купецтво, наказавши вивозити збіжжя з України на Захід лише через Ригу, Петербург і Архангельськ. Українські купці обкладалися непосильним митом, тоді як їх російські колеги, які погоджувалися переїхати до Малоросії, отримали право на безмитну торгівлю. Щоб якось вижити, українське купецтво намагалося взяти в компаньйони росіянина. Росіян також наймали візниками, бо з них на кордоні не брали мита. Паралельно була проведена жорстка грошова реформа, яка остаточно вирвала Східну Україну зі сфери обігу європейської монети та європейського ринку [6, с. 397-403].

Насиллям і позаекономічним примусом розпочалося втягування козацької України в неринкове, кріпацьке господарство Російської імперії. Разом з тим, видатний український історик та економіст О. Оглоблін переконливо показав, що українська економіка лишалася інкорпорованою в європейську не тільки у XVIII, XIX, а навіть на початку XX ст. – аж до приходу до влади більшовиків.

Сумними віхами поглинання України деспотичною євразійською імперією було скасування Гетьманщини 1764 р., знищення Січі 1775 р., введення кріпацтва 1783 р., переведення освіти, друкарства та церковної служби на російську мову. Символом поневолення Східної України Росією

можна вважати імператорський указ 1801 р. про заборону будівництва церков у «малоросійському стилі», тобто в стилі козацького бароко.

На відміну від Лівобережжя та Подніпров'я, Західна Україна і насамперед Галичина входили до складу європейських держав аж до середини XX ст. Спочатку це була Австро-Угорщина, а у міжвоєнний період – Польща. Незважаючи на відсутність державного суверенітету, національне гноблення, Галичина і Волинь зберегли тісні культурні та економічні зв'язки з Європою. Завдяки незрівнянно вищому рівню громадянських свобод у Галичині порівняно зі Східною Україною, галичани зберегли національну українську свідомість. Її не вдалося знищити навіть жорстокими репресіями проти свідомих українців Західної України, які півсторіччя проводила Москва після її загарбання 1939 р. Європейська національна свідомість галичан стала потужним каталізатором національно-визвольних змагань українців у наш час.

Отже, неупереджений аналіз історії Східної Європи спростовує імперський міф про Україну як споконвічну частину євразійської цивілізації, серцем якої є Москва. Україна остаточно була поглинена східноєвропейською цивілізацією, яку уособлювала Російська імперія та її прямий спадкоємець СРСР, лише в середині XX ст. з приєднанням Галичини до СРСР. Історичні факти переконливо свідчать, що ми опинилися в очолюваній Москвою євразійській спільноті зовсім недавно, не з власної волі, а внаслідок імперської експансії зі сходу.

Євразійська цивілізація і Росія

Як йшлося вище, класики євразійства М. Трубецькой та Л. Гумільов вважали Московське царство XV ст. прямим історичним нащадком євразійської імперії Чингізидів. Нединамічна євразійська економіка, яка базувалася на примусовій праці та запереченні приватної власності, створювала передумови для відставання, стагнації та неминучого краху суспільств, які на ній базувалися.

Деспотичний державний устрій укорінився у Східній Європі лише в XIV-XV ст. з формуванням Московської централізованої держави. Однак окремі елементи абсолютного самодержавства Андрій Боголюбський запровадив на Верхній Волзі ще в середині XII ст. Пізніше вони стали благодатним ґрунтом для вкорінення тут золотоординського варіанту азійської деспотії, який принесли татари із завойованого Китаю.

У XIII ст. Русь стала полем битви двох цивілізацій. Якщо татари уособлювали собою Азію, то лівонський орден Прибалтики – Європу. Вибір на користь Азії першим зробив легендарний герой російської історії Олександр Невський. Усі свої сили він спрямовує не проти татар, які власне розгромили Київську державу, а проти експансії Європи на руські землі. Фактично своїми перемогами над шведськими та німецькими лицарями 1240

та 1242 рр. він захищав право Північно-Східної Русі на азійський шлях розвитку [9, с. 28-30].

У XIII ст. у середньовічній Європі бурхливо розвивалося ремесло і торгівля, збагачуючи бюргерство, яке протистояло абсолютній владі королів. Подібні процеси мали місце і на Русі, де розвиток ринкових відносин зумовив збагачення купецтва та міщан, які чинили спротив встановленню абсолютної влади князя. Місто могло навіть вигнати князя і закликати на його місце іншого. В умовах конфлікту з міщанами, які не хотіли ділитися грішми і владою з князем, О. Невський спирається на татар. Останні, в свою чергу, були зацікавлені в князівській адміністрації як інструменті збирання данини. Князь заходився стягувати податки для Золотої Орди, за що отримав у своє розпорядження ярлик на велике княжіння і татарську кінноту. З її допомогою О. Невський жорстоко придушує антитатарські повстання в ряді міст Північної Русі, знищуючи паростки європейського способу виробництва і закладаючи підвалини азійської деспотії.

Головний удар татарської навали взяли на себе міста Русі. Крім того, що були зруйновані ремесла і торгівля, міста стали головним джерелом данини для хана. Активну участь у її збиранні слідом за О. Невським беруть князі, які починають виконувати роль намісників хана у поневоленій Русі. Відтік грошей загальмував розвиток ринкових відносин, призвів до відновлення натурального товарообміну. Припинилося накопичення капіталів і перетворення міщан на середньовічне бюргерство, в середовищі якого пізніше зародилися буржуазні відносини. Тобто, саме татари загальмували розвиток міст на Русі. У Західній Європі він продовжився в напрямку становлення ринкової економіки і правового суспільства [9, с. 28].

Так на Русі була реалізована типова для всієї величезної монгольської імперії державна модель. На підкорених територіях монголи не створювали з нуля власну адміністрацію, а спиралися на місцеву управлінську структуру. Головною функцією місцевої влади було збирання данини, а завойовники лише здійснювали жорсткий військовий контроль поневолених регіонів.

Зроблений О. Невським вибір азійського шляху розвитку закріпився за московського князя Івана Калити (1325-1340 рр.), який прославився кривавими погромами повсталої проти татар Твері і став за це головою золотоординської адміністрації на Верхній Волзі. І. Калита «поєднував риси татарського блюдолиза і головного монгольського раба», – писав К. Маркс. За вірну службу ханові (збирання податків та придушення антитатарських повстань) він отримав право на приєднання до Москви сусідніх князівств. Так, за допомогою татарської кінноти почалося «збирання» Москвою руських земель, на яких остаточно закріпився золотоординський варіант деспотії східного типу [12, с. 116-119].

Навіть після перемоги над татарами на Куликовому полі 1380 р. Московське князівство фактично лишалося улусом Золотої Орди. В моду увійшов татарський одяг, знать переходила у мусульманство, а татарська мова стала мало не державною за Василя II. Державний устрій Московського князівства формувався значною мірою за золотоординськими стандартами. Це стосується адміністрації, війська, митниці, пошти, транспортного зв'язку, фінансової та грошової систем тощо. Навіть терміни «таможня», «казначейство», «ямщик», «деньги», «базар» мають тюркське походження. На ранніх московських монетах присутні татарські написи. Грошову систему також запозичено з Орди. Це стосується як основних номіналів грошей (деньга, алтин та ін.), так і способів карбування монети. За золотоординською технологією в Москві карбували гроші з XIV ст. до 1699 р., коли Петро I європеїзував грошову систему імперії.

Молоде Московське князівство потребувало сильної армії. У ті часи неперевершеною ударною силою була татарська кіннота. Московські князі радо запрошували на службу татарську знать із дружинами, які осідали в столиці та інших містах держави. Саме тому серед російського дворянства так багато татарських прізвищ: Салтикови, Шереметьєви, Юсупови, Булгакови, Басманови, Кутузови тощо. Ці періодичні ін'єкції татарської крові супроводжувалися трансплантаціями цілих військових азійських структур. Наприклад, опричнина була запозичена і перенесена на московський ґрунт Іваном IV із татарської військової практики.

Образний опис становлення московської деспотії східного типу під впливом Золотої Орди надає російський філософ Г. Федотов у книзі «Росія та свобода». «У самій московській землі вводять татарські порядки в управлінні, суді, збиранні данини. Не із зовні, а з середини татарська стихія оволодіває душею Русі, просочується у плоть і кров. У XV ст. тисячі хрещених і нехрещених татар йшли на службу до московського князя, поповнюючи ряди служивих людей, майбутнього дворянства, заражаючи його східними поняттями та степовим побутом. Саме збирання земель відбувалося східними методами. Знімався весь верхній пласт людності й вивозився до Москви, де замінювався прийшлими та служивими людьми. Без винятку викорчовували всі місцеві особливості та традиції...

Усі стани були прикріплені до держави службою і тяглом. Людина вільної професії була явищем немислимим у Москві... Кріпосна неволя стала повсюдною саме тоді, коли вона відмирала на Заході. Рабство диктувалося не примхами володарів, а новим національним завданням: створення імперії на злиденному економічному підґрунті. Тільки крайньою напругою, залізною дисципліною, страшними жертвами могла існувати ця злиденна, варварська, безкінечно розростаюча держава».

Не останню роль у формуванні московської деспотії відіграла церква. Загальновідому віротерпимість татар російський історик М. Покровський пояснює активним співробітництвом московського православ'я з татарами. Це було вигідно останнім, оскільки церква «молилася за хана». Правове становище церкви починають визначати ханські ярлики. Навіть після звільнення з татарської неволі московські церковники XV ст. підкреслювали свій високий статус, посилаючись на сім ханських ярликів. Московська деспотія була створена значною мірою з допомогою маріонеткової церкви [12, с. 162-171].

Однак класична модель східної деспотії, що спирається на бюрократично-військовий служивий стан, склалася в Росії не одразу. Значний внесок у її формування зробив Іван IV Грозний (1546-1584 рр.) [9, с. 53-66]. Незважаючи на несприятливі умови XVI ст., у Росії почало розвиватися ринкове господарство. Багаті землевласники-бояри відпускали кріпаків на оброк. Селяни налагоджували товарне виробництво зерна, яке вивозили в Європу через Псков і Новгород. Ці міста йшли європейським шляхом розвитку, мали самоврядування і тісні торговельні зв'язки з ганзейським союзом міст Західної Балтії [9, с. 20-224].

Свобода базується на незалежному від верховної влади джерелі прибутків. Іван IV розумів, що економічна незалежність виробника породжує політичну свободу, а відтак підриває абсолютну деспотичну владу великого князя. Щоб зберегти монополію на владу, він знищує перші паростки ринкової економіки в Росії разом з її носіями.

Для цього за золотоординським зразком створено спецвійська, своєрідну таємну поліцію – опричнину. Її головним завданням було знищення товарного виробництва зерна на боярських землях, а також осередків товарного, європейського способу виробництва в Новгороді та Пскові. Все це швидко і по-азійськи жорстоко було виконано опричниками. Тим більше, що за указом великого князя майно жертви діставалося вбивці [13, с. 216-224].

Отже, Іван IV віддав перевагу абсолютній владі перед ефективною ринковою економікою. Результати не забарилися. Міста і села спустошилися. Уся країна лежала в руїнах. Росія втратила вихід до Балтії. Прямим наслідком переходу до примусової, кріпацької праці була економічна, політична, військова та урядова криза початку XVII ст. У цей, так званий, «смутний час» у московському кремлі сиділи ставленики Польщі і Росія мало не втратила державність.

Незмірно зріс економічний та військовий потенціал Московського царства після приєднання України. У середині XVII ст. Україна за чисельністю населення перевищувала Московську державу. Нові землі московської корони були надзвичайно багаті не лише природними та людськими ресу-

рсами, а й мали розвинену для свого часу ринкову економіку європейського типу, значний інтелектуальний потенціал. Освічені українці понесли надбання європейської цивілізації до темної, пригніченої деспотичними порядками Москви [11, с. 59-110].

Неефективна примусова економіка прирекла Московську державу на стагнацію і культурний, економічний та політичний тиск з боку більш динамічної західної спільноти. Захист від «нечестивого латинства» шляхом самоізоляції лише поглибив кризу Московського царства в XVI-XVII ст. «Прорубування вікна в Європу» Петром I було вимушеним актом, фактичним визнанням переваг Заходу, першою стратегічною поразкою східноєвропейської цивілізації у протистоянні Заходу.

Російська історична наука однозначно позитивно оцінює реформаторську діяльність Петра I (1672-1725). Але чи справді його реформи були спрямовані на уведення Росії до кола європейських держав? Він створив армію і флот за європейським зразком, європеїзував грошову систему, заснував численні заводи та мануфактури, вдягнув своїх придворних в європейські камзоли та перуки.

Однак усі ці заходи мали яскраво виражену мілітарну спрямованість. Петра I цікавила не розбудова економіки, а зміцнення військового потенціалу для експансії у західному та південному напрямках. Реформи проводили за рахунок надцентралізації влади, позаекономічного примусу до праці, посилення кріпацтва, а не розвитку ринкової економіки, як це робили в Європі. У кріпосницькій державі вільних рук не було і самодержавець вирішив проблему забезпечення нових заводів робочою силою, приписавши до них цілі села кріпаків. Експлуатація на металургійних заводах Уралу набула нелюдських форм, коли робітників приковували до тачок, живцем ховаючи під землею.

Тотальний наступ здійснювався і на внутрішній світ людини. Надцентралізація призвела до одержавлення духовної влади. За Петра I церква остаточно стала елементом імперського державного організму на чолі з окремим міністерством – Синодом.

Фактично лідер деспотії східного типу з архаїчною і неефективною системою господарювання намагався побудувати європейську економіку азійськими методами. До речі, аналогічну спробу примусової індустріалізації, подібну до військово-феодальних методів і з не менш катастрофічними наслідками для населення (особливо сільського) згодом повторив Сталін. Ідеалізація тиранів Івана Грозного, Петра I, Й. Сталіна російським суспільством демонструє євразійський ідеал правителя.

Одразу після смерті імператора Петра I відбувся різкий спад виробництва, а господарство без економічних стимулів набуло застійного, інертно-

го характеру. Успіхи, досягнуті в результаті насильства над підданими і економікою, виявилися нетривкими й ілюзорними [13, с. 182].

Російська імперія з її архаїчними азійськими суспільними відносинами та виробництвом не могла існувати поряд із розвиненою Європою, не сприймаючи її прогресивних впливів. З кінця XVIII до початку XX ст. у Росії відбувається складний і повільний процес засвоєння західних новацій. Це стосується не тільки культури, а насамперед сфери виробництва.

Починаючи з кінця XVIII ст., у Російській імперії дедалі виразніше виявляються елементи європейської економіки. Указом 1762 р. Катерина II легалізувала приватну власність поміщиків на земельні угіддя, які раніше держава надавала їм лише на час служби у війську або бюрократичному апараті імперії. Протягом XIX ст. відбувається поступове витіснення з Росії азійського способу виробництва капіталістичним, європейським.

Економіка імперії особливо інтенсивно переходить на європейські рейки після скасування кріпацтва і створення ринку робочої сили. Уральські заводи, засновані на кріпацькій праці, занепадають, а на півдні України виникає нова промисловість, що базується на найманій праці, ринкових відносинах, передовій технології, західних інвестиціях. Вражають темпи залізничного будівництва. Наприкінці XIX ст. Росія будувала за один рік стільки кілометрів залізниць, скільки СРСР будував за п'ятирічку.

Образне визначення суті та історичного коріння радянської колгоспної системи дав Є. Маланюк [10, с. 190-191]: «В історії Росії немає нічого нового, нічого, що хоча б у зародку, вже раніше не існувало... Ані «совхоз», ані «колхоз» не є наслідком марксизму чи комунізму чи вигадкою більшовиків. «Совхозом», цебто маєтком державного сільського господарства, були поміщицькі маєтки Московської і Петербурзької імперій аж до 1861 р. «Колхозом» було кожне село («деревня») на теренах етнографічної Московщини від початку історії тих теренів і аж до сьогодні. «Колхози» в постаті «воєнних поселений» культивував на теренах колоніальної України в добі ніби найочевиднішої «європеїзації» імперії підручний диктатор імператора Олександра I – славнозвісний Аракчеєв... Большевизм лише продовжує й поглиблює старі історичні методи з «індустріалізацією» Петра включно...».

На відміну від України, запозичені Росією європейські цінності, не мали місцевого підґрунтя і були отримані ззовні. Зрозуміло, що цей процес запозичення чужого не міг не викликати потужної протидії прибічників місцевих традицій. Під європейським впливом у Росії постала верства західників, які ідейно протистоять євразійським традиціоналістам і в наш час. Так, у російському суспільстві виник розкол між все зростаючим прошарком носіїв європейського гуманізму та архаїчною колективістською свідомістю традиційного євразійського суспільства, яке було поживним

ґрунтом як для деспотичного царського, так і тоталітарного більшовицького імперіалізму.

Лютнева революція 1917 р. знаменувала перемогу капіталізму в Росії, тобто європейського способу виробництва над азійським. Наступ капіталістичної економіки призвів до розпаду несумісного з ним імперського устрою і спроб побудови колишніми поневоленими народами власних незалежних держав за європейським національним принципом. Однак азійська традиція бере реванш вже за півроку. Жовтневий переворот 1917 р. фактично був потужною реакцією традиційної російської православної свідомості на економічну, культурну, ідеологічну експансію Заходу. Після жовтневого перевороту були знищені основи економіки європейського типу: приватна власність на землю і засоби виробництва, ринкові відносини і, навіть, самі носії цього способу господарювання – сільська та міська буржуазія. Росія вмить повернулася до звичних, органічно властивих їй традицій азійської деспотії та відповідній їй імперській формі надцентралізованого державного устрою, реалізованій в СРСР.

«В комиссарах – дух самодержавья, взрывы революции – в царях…» – писав 1918 р. російський поет українського походження Максиміліан Волошин.

Більшовики знову одержавили землю і всі засоби виробництва. Відсторонивши виробників від засобів і продуктів виробництва, радянське чиновництво стало повним господарем країни. Знову запанувала примусова праця з високим рівнем експлуатації виробника державою через військово-бюрократичну систему. Селян прикріплюють до землі шляхом невидачі паспортів, а жителів міста – до фабрик і заводів через прописку. Високий рівень експлуатації сприяв утриманню численної армії та активній мілітарній зовнішній політиці. Надцентралізація всіх сфер життя зумовила пріоритет інтересів держави над інтересами людини і незахищеність, безправність останньої.

Так, Російська імперія, змінивши соціальну форму, залишилася за своєю сутністю деспотією східного типу. М. Бердяєв у відомій праці «Истоки и смысл русского коммунизма» [2] дійшов висновку, що «європейська ідея власності цілковито чужа і незрозуміла не лише російському мужикові, а й інтелігентові». Аналогічні думки неодноразово висловлювали як російські, так і зарубіжні мислителі. Так, відомий англійський учений Річард Пайпс вважає, що російській державі з найдавніших часів не властива приватна власність. А за Марксом – це найсуттєвіша риса азійської деспотії. Так званий «особливий шлях Росії», що нині завзято пропагують прихильники «єдиної та неділимої», – це архаїчний, історично збанкрутілий і безперспективний азійський шлях розвитку, який несумісний з економікою ринкового типу.

Не Європа накинула Росії більшовизм у формі марксизму. Навпаки, більшовизм – це органічний і закономірний результат розвитку російської національної ментальності, який поширився у світі з Москви та Петербургу. Про це багато писали видатні російські філософи, історики, письменники М. Бердяєв, Г. Федотов, В. Розанов, Ф. Достоєвський, Ф. Тютчев, П. Чаадаєв, О. Герцен, О. Блок та багато інших.

Той же М. Бердяєв на початку XX ст. писав: «Більшовизм є третє явище російської великодержавності, російського імперіалізму, – першим явищем було московське царство, другим явищем – петровська імперія... Більшовизм виявився... найвірніший деяким споконвічним російським традиціям... методам управління і володарювання насильством... Радянське комуністичне царство має велику схожість за своєю духовною конструкцією з московським православним царством... Третій Інтернаціонал є не Інтернаціонал, а російська національна ідея... трансформація російського месіанізму» [1].

М. Бердяєва підтримує Г. Федотов, який вважав, що формування радянської людини почалося не з пострілу «Аврори» у 1917 р., а з моменту вкорінення татарського варіанту східної деспотії у Московському царстві: «...Нова радянська людина не стільки виліплена в марксистській школі, скільки вилізла на світ божий із Московського царства... Ґрунт більшовизму в Росії підготували історичне, фізичне і духовне рабство, община і самодержавство царів. Російський більшовизм є природним витвором російського народу. Витвором щиро російським, національним. А накидає Росія світові комунізм, керуючись лиш своїми державними інтересами» [17].

Останнє варто добре пам’ятати прибічникам комуністичної ідеї в Україні. Не випадково для українських комуністів відданість Росії важливіша за їх комуністичні принципи. Вони давно змирилися з приватною власністю, капіталістичним ринком, експлуатацією найманих робітників, але затято захищають імперські претензії Москви до її колишньої колонії України. Українські комуністи солідаризуються з московськими шовіністами в питаннях державного статусу російської мови, входження України в новий союз з Росією, вони ненавидять українських націоналістів-незалежників, які хочуть втекти від московських господарів до цивілізованої Європи.

Отже, рятуючи імперію від остаточної загибелі у 1917 р., більшовики повернулися до споконвіку властивого імперській Росії, але не ефективного в нових історичних умовах, азійського способу виробництва. Вони не змогли протиставити перевагам західної цивілізації нічого кращого як самоізоляція («залізна завіса»), тотальне насильство та запозичення західних новацій (марксизм, індустріальне виробництво, масове копіювання передових західних технологій та взірців техніки і зброї). Зрозуміло, що все це

лише відтермінувало на певний час неминучу загибель тоталітарної деспотичної наддержави.

З 70-х рр. XX ст. тоталітарна держава імперського типу з неефективною неринковою економікою не могла прогодувати своїх громадян. Вона існувала за рахунок демпінгового продажу природних багатств (насамперед нафти і газу) в Європу. Падіння цін на нафту змусило М. Горбачова розпочати «перебудову» та ввести елементи ринку до несумісної з ним системи. Як відомо, саме поширення ринкових відносин у XIX-XX ст. зумовило розпад великих європейських імперій на національні держави. Це ж сталося і з Радянським Союзом, який розпався через несумісність архаїчного імперського устрою з сучасною ринковою економікою.

На руїнах імперії

Сказане дає підстави для висновку, що розпад Радянського Союзу – це закономірний процес неминучої загибелі неефективної в сучасних умовах через несумісність з ринковою економікою, надцентралізованої архаїчної держави імперського типу. Історичний досвід людства свідчить про неминучість розпаду імперій, як архаїчних держав з негнучким адміністративним устроєм та неефективною економікою, що базується на примусовому азійському способі виробництва. Як відомо, європейські імперії XIX-XX ст. розпалися на окремі національні держави (Польща, Фінляндія, Угорщина, Хорватія, Чехія, Словаччина тощо). Це дає підстави досить впевнено прогнозувати подальший розвиток державотворчих процесів на пострадянському просторі.

У сучасній історичній обстановці будівництво національних держав європейського типу (Литва, Латвія, Естонія, Грузія, Україна, Білорусія) на руїнах по азійськи деспотичної радянської імперії неминуче і є тільки питанням часу. Як, до речі, неминучим є розпад релікту Російської імперії, яким є сучасна РФ, через архаїчність і неефективність імперського устрою в сучасному динамічному світі. Як існування Радянського Союзу за Л. Брежнєва базувалося на демпінговому експорті величезних обсягів енергоносіїв, так путінська стабілізація сучасної Росії напряму залежить від високих цін на газ і нафту.

Переможна хода європейських цінностей Україною доби незалежності пояснюється не лише їх перевагою, а й споконвічною належністю Русі-України та козацької України до Європи не тільки в географічному, але й цивілізаційному сенсі цього слова. Помаранчева революція 2004 р. та Євромайдан 2014 р. символізували перемогу європейських цінностей в українському соціумі. Вони переконливо показали всю хибність тверджень про нібито споконвічне тяжіння України до євразійської цивілізації. Соціологічні опитування свідчать, що більшість громадян України орієнтуються на європейські життєві, культурні та ідеологічні стандарти. Стрімке просу-

вання європейських симпатій на схід, є ще одним свідченням помилковості тверджень про нібито споконвічне тяжіння України до євразійської цивілізації.

Московське царство з часів свого виникнення в лоні Золотої Орди базувалося на азійському способі виробництва, який зумовлював імперський устрій Росії до наших часів. А імперії – це надцентралізовані, мілітаризовані держави, що живуть коштом загарбаних провінцій. Коли ресурси колоній вичерпуються, імперія здійснює чергову військову агресію на землі сусідів. Прикладом таких загарбницьких нападів є численні імперські війни Росії, в тому числі й російська агресія у Крим та Донбас 2014-2016 рр. Отже, імперський устрій Росії – джерело постійної загрози для її сусідів (в тому числі для України), оскільки імперія не може не воювати.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що протягом усієї історії Україна була органічною частиною європейської цивілізації. Її зв'язки з євразійською Росією не є природними, давніми і об'єктивно зумовленими геополітичною позицією України на мапі Європи. Її насильницька переорієнтація з європейського Заходу на євразійський Схід відбулася протягом останніх століть за доби найбільшої експансії московського імперіалізму. Україна (як і Білорусь, Молдова, Литва, Латвія, Естонія) через свою невдалу геополітичну позицію опинилися у прифронтовій смузі зіткнення європейської та євразійської цивілізацій. З пізнього середньовіччя на їх теренах точилися міжцивілізаційні збройні конфлікти – тривалі російсько-польські війни, походи на схід Наполеона, німців 1914 та 1941 рр., російська експансія на Захід за Петра I, Катерини II, Миколи II, Й. Сталіна. Лише внаслідок останнього міжцивілізаційного конфлікту (Друга світова війна) Україна втратила близько 11 млн чоловік і майже всю інфраструктуру. Народи цивілізаційного порубіжжя не тільки втрачали державність, а й були вимушені постійно боротися проти асиміляції за власну етнічну ідентичність. Унаслідок цих несприятливих обставин Україна протягом останніх століть була брутально відірвана від європейської спільноти і загарбана Російською імперією.

У зв'язку з перемогою в усьому світі європейських принципів організації суспільства перед сучасною Україною стоїть проблема повернення до Європи, від якої її відірвали відносно недавно і всупереч її бажанню. Для України немає реальної альтернативи входженню в європейську сім'ю народів і трансформації у національну державу європейського зразка. Адже сучасній Європі властивий саме національний принцип державотворення, що повинна збагнути державна еліта нових пострадянських країн.

«Особливий шлях Росії» – це безперспективний азійський спосіб виробництва, що не може протистояти ринковому європейському і прирікає населення на злидні та безправ'я в азійській деспотії. Тому для пострадян-

ських країн немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Західної Європи, що базуються на ринковій економіці і влаштовані за принципом національних держав. У цьому запорука незалежності України.

Цивілізаційна орієнтація українства на Захід – це не тільки данина давнім історичним зв'язкам. Можна сказати без перебільшення, що приєднання до цивілізованої Європи є питанням життя чи смерті української нації. Історія переконливо свідчить що, політика етноциду була засадничим принципом існування Російська імперії, починаючи з тотального нищення псково-новгородців Іваном IV і закінчуючи сталінськими голодоморами та путінським «примиренням» Чечні. Враховуючи масштаби етноциду українців в XX ст., можна не сумніватися, що чергового «единения» під патронатом Москви українці не переживуть.

Натомість етноцид не властивий сучасній Європі, бо вона існує у формі національних держав, а не уніфікованих централізованих імперій. Отже європейський вибір – єдина реальна перспектива існування української нації у XIX ст.

Швидка інтеграція до цивілізованого Заходу – єдиний шлях самозбереження української нації, гаслом якої повинен стати перефразований заклик М. Хвильового: «Геть від Москви, назад в Європу!». Для України немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Західної Європи, які базуються на ринковій економіці і національному принципі державного устрою. У цьому – запорука незалежності України.

Джерела і література

1. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1991.
2. Вернадский Г. В. Монголы и Русь. –Тверь, 1997.
3. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних відносин. – К., 1993.
4. Грушевський М. С. На порозі нової України. – К., 1918
5. Гумилев Л. Н. От Руси к Росси. – М., 1992.
6. Дорошенко Д. І. Нариси історії України. – Львів, 1991.
7. Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – 256 с.
8. Залізняк Л. Від склавинів до української нації. – К., 2004. – 256 с.
9. Криворотов В. Вехи. Взлеты и падения особого пути России // Знание – сила. – 1990. – № 8-9.
10. Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1995.
11. Огієнко І. Українська культура. – К., 1918.
12. Покровский М. Н. Русская история. – Т. І. – М., 1929.
13. Селюнин В. Истоки // Новый мир. – 1988. – № 5.
14. Тойнбі А. Дослідження історії. – Т. І, ІІ. – К., 1995.
15. Трубецкой Н. К проблеме русского самопознания. – Берлин, 1926.
16. Трубецькой Н. С. История, культура, язык. – М.: Универс, 1995.
17. Федотов Г. Россия и свобода. – Нью-Йорк, 1936.

18. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003.
19. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. – М., 1993.
20. Fukuyama F. The end of history // The National Interest. – № 16. – Summer. – 1989.

Leonid Zaliznyak

UKRAINE AND RUSSIA: A WARE OF CIVILIZATIONS

Чоловік вивішує плакат із написом «120 мільйонів людських жертв» на пам'ятнику Лєніну в центрі Києва 26 серпня 1991 р. На іншому плакаті написано, що комуністична партія «не має морального права на існування». (фото: Єфрем Лукацький)

Людмила Чекаленко

УКРАЇНА. РОСІЯ. ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА (?)

Подальший розвиток різних частин
східно-слов'янського світу проходив
своїми різними шляхами
М. Грушевський

КИЇВСЬКА РУСЬ
ВИТОКИ

Подальший розвиток різних частин східнослов'янського світу проходив своїми різними шляхами. У зв'язку з цим ще раз повернемося до самого терміну «Київська» як і «Володимирська Русь» та «Московська Русь», який з'явився під час розробки в Московському царстві, а згодом і в Російській імперії концепції генеалогічної безперервності протягом тривалого часу правлячого в Москві князівського роду, концентрація владних функцій якого в певні періоди проходила по черзі від одного до іншого з трьох вищеназваних центрів.

Така «генеалогічна лінія» еволюційного поступу підтримувалася (й підтримується) більшістю російських науковців, а також є традиційною для багатьох представників деяких інших історичних шкіл колишнього Радянського Союзу.

На відміну від згаданого погляду багатьох істориків різних поколінь, М. С. Грушевський ще на початку XX ст. виступив з іншою кардинальною ідеєю, за якою *Києво-галицька історична доба переростала не у володимиро-московську, а в литовсько-польську:* «Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII ст., потім в литовсько-польський XIV-XVI ст.».

Володимиро-Московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на власному ґрунті і відносини до неї Київської можна швидше прирівняти до відносин Римської держави до її гальських провінцій, а не приємства двох періодів в політичнім і культурнім життю Франції.

Київське правительство пересадило у великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, право, культуру, вироблені історичним життєм в Києві, але на сій підставі ще не можна включати Київської держави в історію великоруської народності. Етнографічна та історична близькість народності українсько-руської до великоруської не повинна служити причиною до їх перемішувань – вони жили своїм життєм поза сво'їми історичними стичностями і стрічами» [1, с. 299-300].

У радянські часи ця думка нищівно критикувалася радянською історіографією, очолюваною партійними органами, а в останні десятиліття іноді використовується в дослідженнях українських фахівців або ж повністю ігнорується в російських виданнях. Нині з'явилися перші «паростки» в розробці нових підходів до цієї глобальної проблеми історії східнослов'янського світу.

Запропоновано цей слов'янський світ – «єдиний і неподільний» – з перших століть II тис. н. е. складати з чотирьох частин: Київської Руси (власне південноруських князівств), Новгородської республіки, Руської Півночі та центральноруських князівств, під якими розуміють утворення поволзького регіону [2, с. 9].

Подальший розгляд спочатку російської цивілізації, а згодом і глобальної євразійської, відбувається вже без південноруського в минулому регіону (за винятком короткої згадки про Галицько-Волинську Русь). Начебто, схема «Київ – Литва – Польща» (з наступним поверненням до Києва) починає знаходити розуміння і в окремих представників сучасної російської науки. Та роботи в цьому напрямі «хоч греблю гати».

Однак можна констатувати: «Перша держава східних слов'ян, що сформувалася в I тис. н. е. і була знищена навалою монголо-татар на чолі з ханом Батиєм в першій половині XIII ст. упродовж свого існування була не статичною, а динамічною структурою, що у своєму розвиткові пройшла кілька етапів. Проблема її виникнення залишається однією з найактуальніших у вітчизняній історичній науці.

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ

Імперія Росія обґрунтовує власну політику теоріями і концепціями.

1. *Концепція генеалогічної безперервності*: від Володимира – Новгорода – Києва – до Московії.

2. *Концепція конфесійного правонаступництва:* язичництво – християнство – православ'я. Андрій Первозванний на Київських горах проголосив Русь, князь Володимир хрестив Русь, Ярослав Мудрий зібрав Русь. А далі – боротьба за київський престол.

3. *Концепція політичного реалізму та неореалізму* – сила є єдиним джерелом зміцнення держави і панування над світом. Росія є недосяжною для інших держав за однією найважливішою ознакою – вона володіє гігантською, найбільшою державною територією. Росія має гігантські ресурси, що дають силу і потенціал російській могутності. Однак цей потенціал приховує в собі й перешкоду розвиткові Росії, оскільки саме в ньому полягає загроза національній безпеці.

ІСТОРИЧНА ГЕНЕАЛОГІЯ

Становлення російської імперії: короткий історичний екскурс

1276 р. – Володимирське князівство.

1471 р. – Новгородська республіка – битва на р. Шелонь: Іван ІІІ Причина загарбання – бажання Новгородської Республіки приєднатися до Литви.

1552 р. – Казанське ханство, 1556 р. – Астраханське ханство – Іван IV Грозний.

XVII ст. – приєднання українських земель, Східної Білорусі, Балтії. Б. Хмельницький.

1700-1721 рр. – війна зі Швецією – Північна війна. Іван Мазепа.

1721 р., вересень – Сенат проголосив Петра І імператором і надав йому титул імператора.

22 жовтня 1721 р. – проголошено Російську імперію. Приєднано/за-гарбано Ліфляндію, Естляндію, Карелію, острови на Балтійському морі.

1722-1723 рр. – Російсько-перська війна – узбережжя Каспію – плацдарм для походу на Індію. Смерть Петра І завадила здійснити похід на Мадагаскар, що планувався у 1723 р.

Двірцеві перевороти, війни.

Катерина ІІ. «Ці провінції (загарбані території – *Л. Ч.*) треба поступово і ненав'язливо обрусєть».

Приєднання земель, однак НЕ облаштування.

Асиміляція народів.

Знищення демократичних паростків, революційних виступів.

Росія – жандарм Європи: Суворов 1794 р. – придушив у крові польські повстання. Тадеуш Костюшко.

1772, 1791, 1793 рр. – знищення Польщі: три поділи Польщі. Приєднання Правобережної України.

1775 р. – Запорозька Січ. Нищення.

1791 р. – розгром Туреччини – Крим, Кубань, Східна Грузія. Уведення кріпосного права.

1809 р. – приєднання Фінляндії.

1812 р. – поразка Наполеона.

Травень 1812 р. – Бухарестський мирний договір із Туреччиною. Приєднано Бессарабію, Сухум, Придністровські землі.

1815 р. – Віденський етап поділу Європи.

1828 р. – війна з Іраном. Нахічевань, Каспій. Росія будує каспійський флот.

1853-1856 рр. – ПЕРША серйозна поразка Росії – Кримська війна – тоді Росія звертає увагу на Далекий Схід.

Друга половина XIX ст. – Кавказ + Приамур'я + Примор'я + Середня Азія.

1864 р. – Кокандське ханство, Бухара, Ташкент.

1917 р. – розпад імперії. Польща, Фінляндія, три країни Балтії, в інших –перемога більшовиків.

1922 р. – СРСР. Радянська Росія насильницькі об'єднала 7 псевдодержав.

1991 р. – розпад радянської імперії.

ПРИЧИНИ КОЛАПСУ ІМПЕРІЇ

1. Основний чинник розпаду імперії у 1917 р. і розпаду табору СРСР у 1989 р. (Початок кінця СРСР – вихід Угорщини з Варшавського договору 1989 р.) – конфлікт між імперською державою і російською нацією, що народжувалася і ставала на ноги.

2. Чинник – експансіонізм – інтернаціоналізм (СРСР). Економіка, ідеологія, руський язик, творення людини/особи – совєтікуса без роду, без племені.

3. Чинник – суверенітет Росії – смертельна загроза СРСР – 12 червня 1990 р. Росія проголосила (випередивши Україну) свій власний суверенітет, тобто незалежність від СРСР (втомилася тримати на своїх плечах республіки).

Суверенітет Росії виявився найнебезпечнішою загрозою для СРСР.

Суверенітет Росії став непоправним ударом по імперській Росії, її менталітету, її свідомості, її громадян. Таким рішенням Росія себе поставила на рівень з іншими радянськими республіками і народами.

Таким рішенням Росія «опустила» себе до рівня звичайної республіки.

Цього факту і зараз не може пережити імперське керівництво Кремля (Путін не може пробачити й Б.Єльцину) і намагається всілякими засобами виправити помилку, наздогнати час, подолати історичну прірву.

І нарешті – повернути собі НОВОІМПЕРСЬКУ ЗНАЧУЩІСТЬ. Отже:

7 століть – формування імперської Росії,

70 років – формування совєтської Російської імперії,

7,5 місяців – формування демократичної Росії.

Росія вибудовує авторитарно-бюрократичну модель абсолютизму, де демократичні та громадські інститути набули суто декоративного вигляду.

Характерні риси: тиск – до шантажу. Втручання у внутрішні справи під прикриттям подвійних стандартів світових потуг.

Політичний інструментарій сучасної Росії – розділяй і володарюй, підкуп і хабарі.

ПРОПАГАНДА СУЧАСНОЇ НОВОРОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ:

1. У колапсі СРСР винна Україна, яка має заплатити по векселях.

2. Геополітична незалежність України є загрозою для Росії. Для того, щоб виправдати своє втручання, «Раша тудей» розповсюджує нісенітницю про те, що Україна є геополітичною аномалією.

3. Росія без України не зможе відродитися як велика держава (Збігнев Бжезинський. Росія без України НЕ відбудеться).

4. Російська локшина на українські вуха: Єдині народи створять НАДНАРОД – СУПЕРЕТНОС – перед яким тремтітиме весь Світ!

ІСТОРІЯ «СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА»

Історія «стратегічного партнерства» Росії – України за російським сценарієм доби незалежності вкладається у відомі хронологічні межі.

Єльцинський період розвитку Росії – 1991-1999 рр., в якому виокремлюються два хронологічні відрізки часу: 1991-1995 рр. і 1996-1999 рр.

Перший характеризується динамікою пострадянського розлучення.

Політика Росії щодо України розвивається на тлі однотипних для обох країн кризових процесів і внутрішніх проблем, розв'язання яких накладає відбиток на характері рівні двосторонніх відносин.

Формування державних інститутів – на тлі глибокої економічної кризи паралельно з глибокою трансформацією зовнішньополітичних і зовнішньо-економічних відносин, осмисленням історичної ситуації, що склалася після біполярності, пошуком і формуванням національної ідентичності в кожній країні. Складність процесів державотворення відбивається й на розбудові російсько-українських відносин, що вимагає від обох сторін поступовості, осмислення, компромісності і, врешті-решт, часу.

Така нестійка і кризова політична і економічна ситуація призводить до проявів загострення двосторонніх відносин, несподіваною для українського середовища появою в російській політиці «пробних» шарів, спрямованих на перевірку України на міцність. Йдеться про територіальні зазіхання: Крим, м. Севастополь. Непростими для розв'язання були й питання ядерної спадщини, поділу Чорноморського флоту, питання Криму, борги й активи СРСР, гуманітарні проблеми тощо [3].

Під час загострення відносин Україна відчувала себе вразливою і незахищеною,намагалася віднайти захист в інших потужних країнах і міжнародних організаціях. Росія, навпаки, володіючи нафтовими і газовими ресурсами, відчувала впевненість і зневагу до слабких конкурентів на світовому політичному й економічному ринку, до яких зарахувала й Україну, споглядаючи за її політичними «іграми» – наближенням до НАТО і ЄС.

У 1991-1995 рр. окреслилися дві тенденції в політиці Росії. Перша – намагання перетворити Росію на провідну могутню економічно незалежну й самодостатню державу через впровадження ліберальної економічної і політичної моделі, сформувати демократичне суспільство тощо. Цей процес дуже важко давався Росії. Цьому курсові протистояли антиєльцинські сили, що сконцентрувалися ще за часів керівництва СРСР М. Горбачовим. Саме вони намагалися повернутися до імперських засад, відновити Радянський Союз, деанонсувати Біловезькі угоди, повернути Росії втрачені землі коли-

шньої російської імперії. Саме вони не визнавали незалежність України і блокували підписання Великого Договору. Про це нагадують події у Вільнюсі, азіатських республіках, Грузії, Вірменії, а також в Україні.

В усіх республіках точилася гостра боротьба за владу між прорадянською елітою, яка впроваджувала критерії верховенства Росії на пострадянському просторі, і демократичними паростками, які тільки-но зароджувалися. Зазначимо, що Росія у цьому питанні значно вигравала, оскільки в Москві були зосереджені (не враховуючи економічний потенціал) найліпші, найталановитіші кадри з усіх республік (переважно з України).

Стали наявними відмінності між елітними політичними групами Росії й України. Значна частина російської еліти не відійшла від своєї зверхності, коли все українське піддається критиці і неприйняттю, подається у вигляді другорядності й меншовартості, а російське (за російським сценарієм) – має світове значення. Особливо гостро постала на порядку денному проблема історичної пам'яті: росіяни виступають у ролі старшого брата з «єдиної колиски трьох народів – російського, українського і білоруського», чому, на превеликий жаль, підігрують і деякі українські вчені.

Другий відрізок часу першого етапу припадає на 1995-1999 рр. З досягненням Росією відповідного рівня розвитку з певними ознаками подолання кризових явищ після критичного 1998 року, її владна і політична еліта перестала бути залежною від інших республік. Росія нагадала про свою першість і могутність, що вилилося в появу важливого документа російської зовнішньої політики «Стратегічний курс Російської Федерації щодо країн – учасниць СНД» від 14 вересня 1995 р., затверджений Указом російського президента [4]. Цей документ проголосив і закріпив інтереси Росії на пострадянському просторі в цілому і у тому числі через захист своїх «співвітчизників», до яких Росія зараховує всіх російськомовних осіб і таких, що сповідують «російську ідею».

Нагадаємо також, що зміни в політиці Росії щодо України стали наявними і можливими тільки після того, як Україна передала власну тактичну й стратегічну ядерну зброю Росії. Такий поворот російської політики був несподіваним для України, яка розглядала Російську Федерацію як першого стратегічного і надійного партнера. Про критерії заявленого стратегічного партнерства між державами слід було забути.

Напряму не втручаючись у внутрішні справи української держави, Росія вибудовувала начебто «відсторонену» політику – типу «спостерігай, однак не дозволяй». Фактично, Україна зробила у міжнародному вимірі саме стільки, наскільки її «відпустила» Росія. Українські економічні та зовнішньополітичні успіхи поки не дратували, однак також не давали спокійно жити російському політичному істеблішменту.

Тільки після виконання Україною російських умов щодо Чорноморського флоту, що досягалося поступово і наполегливо, Росія у 1997 р. підписала Великий Договір, яким офіційно визнала територіальну цілісність і суверенітет України, однак не ратифікувала документ, поки не закріпила власні інтереси в українському просторі: ратифікація Угод по Чорноморському флоту, Угода про «нульовий» варіант, членство України в Міжпарламентській асамблеї СНД, утворення ЄврАзЕС тощо.

Економічний колапс Росії (дефолт) у 1998 р. дещо відволік владні російські структури від розв'язання «українського питання». І до початку 2000 рр. можна спостерігати активізацію України на євроатлантичному і євроінтеграційному напрямах.

Другий етап розвитку політики Росії щодо України або «путінський» складається з двох підетапів: І – 2000-2008 рр. і ІІ – 2009-2013 рр. Перший пов'язуємо з початком нової стратегічної концепції політики Путіна/Медведєва. В цьому історичному відрізку часу також виокремлюються два хронологічні періоди: 2000-2003 рр. і 2004-2008 рр. Перший відрізок часу – апробування сил новим російським президентом, ламка «внутрішніх» правил гри в самій Росії, переформатування владних гілок, фінансових потоків, жорстка централізація влади.

У зовнішній політиці – досягнення беззаперечних успіхів як результату високих цін на нафту і газ: розмова зі світовими наддержавами одним голосом, завоювання місця у «вісімці» і «двадцятці», перетворення Росії на одного з провідних акторів у світі й першого гравця в СНД. Росія не втручається активно в українські справи, робить це через економічні й політичні важелі, що підтверджується курсом на можливе розчленування України через утворення на її території незалежних республік [5].

Український президент Л. Кучма знаходить необхідний тимчасовий компроміс із російським керівництвом, паралельно ухвалюючи державні документи щодо євроінтеграційного та євроатлантичного курсу України (2002- 2003 рр.). В України з'являється можливість стати повноправним учасником Північноатлантичного Альянсу, а також наблизитися до ЄС.

Однак епопея, розв'язана Росією навколо острова Тузла нагадує Україні про російські інтереси в українському просторі, які чітко виражені в російській сентенції, озвученій «рупором Кремля» В. Жириновським: от скинемо на вас одну ядерну бомбу і подивимося, хто в домі хазяїн….

Як наслідок, Україна знову балансує між Росією і Заходом, обіцяючи першій Керч-Єнікальську протоку, а другому – не дратувати Росію…. Український президент – ізольований через справу про кольчуги, провідні європейські країни ігнорують Україну, зосередившись на взаєморозумінні з Росією, оскільки вже «на носі» 2004 рік – рік прийняття в ЄС десяти нових учасників, більшість з яких є вихідцями з колишнього радянського

блоку. Європа до останнього моменту була не певна, що їй вдасться так легко «вирвати» колишніх сателітів із прорадянської зони впливу.

Україна не в змозі самостійно пробити стіну свого замовчування та ізоляції. Концепція «ширша Європа», запропонована Європейським Союзом, яка охопила також країни Середземномор'я, Африки й Азії, не задовольняє Україну. Однак іншого на той час не пропонувалось, а термін чинності Угоди України і ЄС про партнерство і співробітництво добігав кінця (1998-2008 рр.).

Тим часом, 2004 р. в результаті свого розширення ЄС географічно і стратегічно досяг кордонів України і став виявляти більший інтерес до її справ. З посиленням цього інтересу (особливістю політики Росії щодо України часів президента В. Ющенка) починається новий відлік часу – другий хронологічний період другого етапу – 2004-2008 рр.

Революції у пострадянських республіках, не контрольовані російською стороною зміни влади розглядаються Росією як провали її зовнішньої політики (за що карають перших російських чиновників, позбавляючи їх відповідних посад). Відносини з Україною переведено на прагматичні рейки, ведуться різнопланові торговельні та інформаційні війни, Україна через економічні важелі газу і нафти, великі борги поступово ізолюється від західних партнерів. Росія все замикає на себе і через економічні важелі енергоносіїв прив'язує також і Євросоюз.

Росія розгортає співпрацю з НАТО (Рада Росія – НАТО), широко співпрацює з ЄС, активізує азіатський вектор зовнішньої політики, знайшовши спільну мову і підтримку з боку Китаю (2005 р.). Ситуацію добре ілюструє висловлювання В. Путіна про те, що Росія – «ведмідь, якого не можна заганяти в глухий кут…». Продовжуючи – ведмідь шаленіє, коли відчуває безвихідь [6].

Реалізується стратегія В. Путіна – курс на економічну самодостатність Росії, що означає розбудову в країні замкненого виробничого циклу і незалежність від імпортних поставок. У результаті різко скорочується товарообіг з Україною та всіма іншими країнами СНД, скорочуються російські замовлення з України, яких Росія вже не потребує. Проводиться курс на згортання російсько-української співпраці. Однак, зростає товарообіг з іншими регіонами світу, насамперед з ЄС, з яким В. Путін пообіцяв у 2005 р. довести зазначений щорічний показник до 50 млрд дол.

Тактика і стратегія Росії щодо України, трактовка подій в Україні та її зовнішньої політики визначається інтересами великого російського капіталу, тобто російським олігархатом, який править «бал» на владному олімпі Російської Федерації. Саме газонафтові капітали перших осіб російської влади є підґрунтям керування українськими справами, збереження впливу на український політикум, посилення російського капі-

талу на українському ринку. При цьому слід враховувати, що на офіційному – найвищому рівні і для закордону РФ неодноразово підкреслювала свою безумовну відданість «стратегічному» партнерству, підписаним угодам і «глибоку повагу» до чинних, юридично оформлених і визнаних Росією кордонів України. Також слід брати до уваги й те, що переважна більшість основних стратегічних документів, на яких будується сучасна зовнішня політика Росії, а саме «Концепція зовнішньої політики РФ», «Концепція національної безпеки РФ», Стратегія національної безпеки РФ та «Військова доктрина РФ» тощо містять чіткі орієнтації щодо російських інтересів в Україні.

Третій етап політики РФ щодо України – 2009-2013 рр. вирізняється остаточною підготовкою плацдарму для певного «стрибка» до святкування перемоги – перехід України в повне підпорядкування Російській Федерації або поглинання України Росією. Все для цього підготовлено: український президент провадить політику «что прикажете?», український політикум куплений і спільними підприємствами, і значними хабарами, і часткою російської власності. Все о'кей! Росія забула про балаканину щодо двох інтеграцій (євразійську та європейську) і чітко зазначила одну – російську (!). Про що перехідний російський президент Д. Медведєв заявив: не можна одразу сидіти на двох стільцях (тобто розвивати обидва вектори зовнішньої політики: і європейський, і азійський). Україні треба визначатись.

З політичними орієнтирами України на той час проблем не було, що підтвердив і тодішній український президент, проваливши підписання Угоди про асоціацію України – ЄС на Вільнюському саміті Європейського Союзу.

Майдан розставив крапки над «і». Повернув Україні надію розвитку, самостійності незалежності.

Найскладнішими виявилися післямайданівські проблеми, час очищення, час відновлення, час повернення до себе.

ПОЛІТИКА ПОСТРАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ

Російська Федерація, подолавши на початку 2000-х років кризу, спричинену, з одного боку, катастрофічним для російської економіки дефолтом 1998 р., падінням ціни на нафту – основної «стратегічної» російської зброї, каспійською проблемою (розподілом багатств Каспію), а з іншого боку – війною в Чечні та зростанням проблем, пов'язаних із посиленням суверенітетів усіх російських федеративних республік, – відчула необхідність звернути більш пильну увагу на посилення своїх, певною мірою втрачених, позицій на просторі нових незалежних держав (ННД). Цьому покликана була сприяти нова стратегія РФ про право застосування превентивного удару в разі будь-якої загрози ззовні, у яку легко впису-

ються короткострокові завдання домінування на цьому просторі і більш масштабні – домінування за його межами [7]. Нагадаємо, що у військовій доктрині (1993 р.) Росія не підтвердила декларованe раніше Радянським Союзом зобов'язання першою не застосовувати ядерну зброю. Таке зобов'язання, на переконання Москви, суперечить головній тезі, відповідно до якої ця зброя розглядається не як засіб ведення війни, а як засіб стримування можливого агресора. У зовнішньополітичній концепції (2003 р.) заявлено про право застосування превентивного удару без попередження і згоди міжнародних структур. До завдань на перспективу – у Стратегію національної безпеки Російської Федерації до 2020 р. від 15 травня 2009 р. [8] включено пункт про можливість використання енергоресурсів як шантажу інших країн задля досягнення стратегічних цілей Росії.

РФ не допускатиме на простір «своїх» інтересів інші держави і протидіятиме посиленню їхнього впливу на пострадянському просторі. Це – по-перше. І по-друге, намагатиметься взяти під свій контроль усю територію колишнього СРСР. *Російське розуміння національної безпеки можна охарактеризувати як великодержавницьку (імперіалістичну) модель панування або, у нашому варіанті, визначити як російськоцентризм.*

Національно-державна безпека всіх країн забезпечується на глобальному, трансрегіональному і регіональному рівнях. Беручи участь у формуванні різних регіональних і позарегіональних структурах, граючи на балансі сил (за часів СРСР) і балансі загроз (сучасна Росія), Москва тим самим забезпечує свою національну безпеку і робить внесок у структурування і підтримку світового балансу силових центрів.

Росія різко змінила власну стратегію рівновіддаленості або рівнонаближеності до нинішніх основних центрів сили, що передбачало виключення конфронтації з будь-яким із цих центрів, а також залежність від них. *Сьогодні Росія агресивними діями заявила світові про своє бачення власного місця і ролі не тільки в євразійському просторі та Європі, а й у світі.*

СУЧАСНА ІСТОРІЯ ВІДНОСИН

В історії двосторонніх відносин України – Росії спостерігаємо різні етапи охолодження й активізації, однак владний бомонд нашої держави не міг навіть припустити, що так званий стратегічний партнер України, яким ця країна себе називала, розпочне агресивну війну. Зрозуміло, що така політика не сформувалася водночас, а була ретельно виплекана всім ходом історії та взаємозалежності.

Хоча вітчизняні дипломати постійно звертали увагу керівництва країни на глибокі негаразди у виконанні російською стороною двосторонніх домовленостей, на російську тему накладалося жорстке табу: *Росію не можна було критикувати, аналізувати її дії та піддавати сумніву.*

Українське керівництво заплющувало очі на постійні територіальні зазіхання з боку Російської Федерації, проникнення на вітчизняний ринок, захоплення стратегічних об'єктів і цілих галузей. При чому не тільки не звертало уваги, а й сприяло розгортанню зазначеного процесу, отримуючи натомість відповідні дивіденди.

Нагадаємо, що 31 травня 1997 р. в Києві з великими труднощами Україні вдалося підписати з Росією політичний *Договір про дружбу, співробітництво і партнерство.* Російська сторона пручалася укладанню зазначеного договору, оскільки він закріплював визнання сторонами суверенітету одна одної. Чи не *найважливішим аспектом цього документа є юридичне визнання сторонами територіальної цілісності та непорушності існуючих між двома суверенними країнами кордонів.* Верховна Рада України ратифікувала документ 14 січня 1998 р., Державна дума (нижня палата парламенту) – 25 грудня 1998 р., а Рада Федерації Федеральних Зборів РФ (вища палата російського парламенту) – 17 лютого 1999 р. Пригадується, як під час ратифікації цього документа в Москві спецслужби Росії влаштували яскраве театральне шоу: привезли людей похилого віку з церковними хоругвами переважно московського патріархату, які співали під стінами російського парламенту псалми, читали молитви і хапали російських можновладців за фалди одягу із закликами: «Не віддавайте наш Крим!»

Зволікання з ратифікацією важливого договору, на якому за міжнародними нормами мав ґрунтуватися комплекс двосторонніх відносин, російська сторона пов'язувала з необхідністю утвердження українським парламентом – Верховною Радою України угод щодо Чорноморського флоту.

Основоположними документами з питань ЧФ, що заслуговують на особливу увагу, була офіційно закріплена низка домовленостей. Найважливіші з них – Угода між Російською Федерацією і Україною про принципи формування ВМФ Росії і ВМС України на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР від 3 серпня 1992 року, м. Ялта (так звана Дагомиська угода), у якій ідеться про поділ флоту порівну, тобто 50 % на 50 % (ст. 5 угоди); Угода між Російською Федерацією і Україною про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту від 15 квітня 1994 року (Л. Кравчук), у якій сторони посилаються на Дагомиську угоду від 23 червня 1992 р. та інші домовленості, у тому числі про те, що Україна отримає вже меншу частку морського флоту – 15-20 % кораблів і суден ЧФ. Заслуговує на увагу також Угода між Російською Федерацією і Україною щодо Чорноморського флоту від 9 червня 1995 року, підписана в м. Сочі (Л. Кучма), у ст. 1 якої визначено, що Чорноморський флот Російської Федерації і Військово-Морські сили України базуються окремо, а в ст. 3 цього документа записано, що буде розділено майно ЧФ (колишнього радянського) відповідно 50 % на 50 %. Водночас ст. 4 стверджує, що Російській Федерації пе-

редається 81,7 %, а Україні – 18,3 % кораблів і суден. Щодо розподілу техніки і засобів забезпечення флоту сторони посилалися на стан речей, що склався на 3 серпня 1992 р. [7].

Водночас попередні домовленості не вдовольнили російську сторону і представники РФ почали відверто тиснути на українське керівництво, у якості шантажу використовуючи ідею відмови від Великого договору, фактично шантажуючи нашу державу, домагаючись перегляду згаданих домовленостей.

У результаті було підписано *(Л. Кучма) 28 травня 1997 р. три угоди* по ЧФ. Це – Угода між Російською Федерацією і Україною про параметри поділу Чорноморського флоту від 28 травня 1997 р., Угода між Російською Федерацією і Україною про статус і умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р., Угода між Урядом Російської Федерації і Урядом України про взаєморозрахунки, пов'язані з розділом Чорноморського флоту і перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України також від 28 травня 1997 р.

За цими угодами база ЧФ РФ у м. Севастополі була надана у 1997 р. в оренду Росії на двадцять років, тобто до 2017 р. Орендна плата Росії за перебування її військового флоту в Севастополі йшла напряму на погашення заборгованості України перед РФ за енергоносії (борг початку 90-х років), загальний обсяг якої сягав близько 4 млрд доларів. Таким чином, тільки прийняття українським парламентом закону про ратифікацію згаданих документів 24 березня 1999 р. відкрило шлях для набуття чинності Великого договору.

Недотримання положень базового міждержавного договору, який закріплює визнання обома сторонами державного суверенітету одна одної, було і є відвертим і агресивним викликом не тільки Україні, а й усьому цивілізованому світові.

УКРАЇНА Й РОСІЯ ДОМОВИЛИСЯ ПРО ДЕМАРКАЦІЮ КОРДОНУ

Зазначене питання є доволі важливим, оскільки без визнаних і закріплених відповідними міжнародними процедурами кордонів не може існувати повноцінна держава.

Отже, 17 травня 2010 р. в Києві в рамках візиту в Україну Президента Росії було підписано Угоду про демаркацію[1] українсько-російського державного кордону, 8 липня її було ратифіковано Верховною Радою, а 22 липня 2010 р. тодішній Президент України схвалив ратифікацію угоди з РФ про демаркацію державного кордону. Документ набув чинності 29 липня 2010 р. Третього серпня МЗС України отримало повідомлення російської

[1]Демаркація – маркування кордонних точок – лінії розмежування на місцевості.

сторони про завершення внутрішньодержавних процедур із ратифікації угоди. Україна й Росія сформували спільну демаркаційну комісію, яка розпочала практичну роботу з розмітки кордону на місцевості.

ДОГОВІРНО-ПРАВОВА ОСНОВА

Співробітництво України і Російської Федерації спиралося на вагому *договірно-правову основу:* на 2014 р. – 373 документи, що мали регулювати широке коло питань двостороннього співробітництва, включаючи торгово-економічну, науково-технічну, гуманітарну, правоохоронну та інші сфери.

Поступово договірно-правову базу було розширено. Згадаймо зокрема Договір про економічне співробітництво на 1998-2007 рр. від 27 лютого 1998 р., три угоди щодо Чорноморського флоту від 28 травня 1997 р., Договір про державний кордон від 28 січня 2003 р., Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 р., Угоду з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 р. тощо. Верховна Рада України 27 квітня 2010 р. ратифікувала угоду про продовження на 25 років перебування в Криму військового Чорноморського флоту РФ (№ 0165), хоча референдуму з цього питання проведено не було. За ухвалення відповідного рішення проголосували 236 народних депутатів правлячої Партії регіонів, а 212 депутатів бойкотували голосування. Тодішній голова Комітету Верховної Ради у закордонних справах посол Олег Білорус зауважив, що угода про продовження на 25 років перебування в Криму військового Чорноморського флоту РФ (№ 0165) є антиконституційною і профільний комітет ухвалив рішення рекомендувати парламентові не ратифікувати цей документ [9]**.**

У 2014 р. рішення Верховної Ради України щодо перебування військового Чорноморського флоту Росії на території України було піддано перегляду і скасуванню.

ДИПЛОМАТИЧНІ УСТАНОВИ

Із 1991 року було розбудовано дипломатичні й консульські представництва в обох державах на підставі двостороннього визнання (5 грудня 1991 р.) і встановлення дипломатичних відносин (14 лютого 1992 р.).

Генеральні консульства України діяли в Єкатеринбурзі, Нижньому Новгороді, Санкт-Петербурзі, Ростові-на-Дону та Новосибірську.

Росія на паритетних засадах за кількістю дипломатичних установ відкрила генеральні консульства у Львові, Харкові, Почесне консульство Росії в м. Чернігові. Діяли генконсульства РФ також у Донецьку, Одесі та Сімферополі. При цьому нагадаємо, що у складі посольств у столицях – Києві, Москві – діяли Консульські відділи Посольств України та Росії.

Протягом усіх років регулярними були зустрічі президентів, керівників урядів, спікерів парламентів, лідерів політичних партій і рухів.

ЕКОНОМІЧНА СПІВПРАЦЯ

Частка Російської Федерації в торгівлі з Україною впродовж тривалого часу коливалась у межах 30-40 %, наша країна посідала перше місце за обсягами товарообігу з РФ серед усіх країн СНД. Такі високі показники, як підтверджує аналіз статистичних даних, були пов'язані зі зростанням цін на енергоносії, що постійно запроваджувала російська сторона. *Отже, товарообіг у грошовому еквіваленті з негативним для України торговельним сальдо зростав не за рахунок поглиблення співпраці, а в результаті збільшення ціни на український імпорт енергоносіїв.*

Баланс торгівлі складався не на користь України: у 2009 р. експорт товарів у Росію становив 8,49 млрд дол., а імпорт – 13,23 млрд дол., сальдо негативне –4,7 млрд дол. За січень-квітень 2014 р. обсяги зовнішньої торгівлі становили 10823,3 млн дол. і зменшилися порівняно з таким же періодом 2013 р. на 3134,3 млн дол. або на 22,5 %. Обсяг прямих інвестицій з України в Російську Федерацію на 1 квітня 2014 р. становив 392,6 млн дол. або 5,9 % загального обсягу інвестицій України.

Зазначимо, що в структурі зовнішньої торгівлі Росії на країни Європейського Союзу (за даними Федеральної митної служби РФ) на січень-вересень 2012 р. припадало 48,8 % товарообороту (відповідно, 2011 р. – 47,9 %). Водночас, на країни СНД у той же період 2012 р. припадало 14,1 % російського товарообігу (відповідно у 2011 р. – 15,4 %). Як бачимо, *Росія постійно нарощувала товарооборот з ЄС і скорочувала з країнами СНД, хоча заявляла про дружбу і співробітництво, стратегічне партнерство...*

Нагадаємо, що Україна є також важливим партнером для Росії у пріоритетних галузях, від розвитку яких також залежить рівень відносин Росії з ЄС. При цьому енергетична залежність України і Росії є взаємною: територією України прокладено транзитні шляхи в Європу, якими РФ постачає енергоресурси до європейських країн.

Російські представники влади і бізнесу з перших самостійних кроків нашої держави на світовому ринку жорстко контролювали дії українських підприємців, перехоплюючи привабливі контракти з третіми країнами. Так, наприклад, було з проектом інтеграції української енергомережі в єдину енергосистему Євросоюзу, що викликало з боку Росії однозначно негативну реакцію; з низкою контрактів, пов'язаних із військовою технікою тощо.

Росія інтенсивно створює альтернативні шляхи для експорту енергоресурсів з метою максимального скорочення їх транзиту через Україну. Не так давно українською ГТС проходило 90 % усього газового експорту РФ в Європу, що забезпечувало Україні транзитну монополію в цій галузі. Нині

цей показник значно зменшився, оскільки деякі альтернативні трубопроводи – такі, як Північний потік, – уже запрацювали, а інші терміново прокладаються в обхід України.

Ураховуючи те, що атомна енергетика забезпечує понад половину українських потреб в енергоресурсах, державні органи особливу увагу приділяють забезпеченню цієї галузі всім необхідним.

При цьому нагадаємо, що вітчизняна промисловість задовольняє лише 15 % потреб ядерно-енергетичного комплексу України, а оснащення, матеріали, прилади постачаються з інших країн, зокрема РФ. Так, АТ «Концерн ТВЕЛ» щорічно постачав в Україну ядерні матеріали на загальну суму 200-250 млн доларів.

Водночас 20 % уранової сировини, що надходить у Росію, добувається в Україні (45 % – у Казахстані, 10 % – в Узбекистані) і після збагачення знову повертаються в Україну як паливо [7].

Навесні 2013 р. країни уклали Дорожню карту з реалізації чотирирічної Програми українсько-російського співробітництва у галузі дослідження й використання космічного простору в мирних цілях, Меморандум про взаєморозуміння між Державним космічним агентством України та Федеральним космічним агентством РФ щодо співробітництва у використанні національних космічних засобів дистанційного зондування Землі цивільного призначення, а також План дій з інвестиційного, фінансового і галузевого співробітництва України та РФ.

Нині наша країна переорієнтовується на інші ринки і виробників – постачальників технічних засобів.

Традиційно Україна і Росія співпрацювали у військовій сфері: основними напрямами були ракето-космічна та авіабудівна галузі, де країни виступали не конкурентами, а партнерами. Двосторонні зв'язки наближалися тут до 40 %, а в деяких вузьких галузях – до 60 %.

Зазначимо, що стратегією національної безпеки РФ від 2000 р. передбачено поступовий перехід країни на самодостатність і незалежність від імпортованих складових. У сфері військового будівництва Росія розробила і реалізувала широкий комплекс заходів, покликаних призупинити процес скорочення свого військово-промислового потенціалу та занепаду власної могутності. Усвідомлюючи, що оборонна міць будь-якої держави в сучасних умовах визначається не стільки чисельністю збройних сил, скільки їхньою високою боєздатністю і технічною оснащеністю, РФ упритул підійшла до питання про створення професійної армії.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКУ

Міждержавні відносини України з Росією охоплювали низку питань політичного та економічного співробітництва, що спиралося на розгалужену договірно-правову основу. Росія сплюндрувала договірні відносини.

Унаслідок війни Росії проти України серед наболілих і важко розв'язуваних проблем залишаються звільнення території, закріплення державного кордону України, розмежування з російською територією.

До інших досі не розв'язаних проблем відносимо:

- розподіл радянської спадщини, зокрема закордонної власності, на частку якої має законне право і український народ, який створював ці багатства;
- захист прав власних громадян на території іншої держави;
- миротворча діяльність, що охоплює також гарячі проблеми в Грузії, Придністров'ї, Нагірному Карабаху;
- науково-технічні розробки й модернізація в галузі ВПК: боротьба за ринки третіх країн, «ноу-хау», промисловий шпіонаж з боку Росії тощо.

До зазначеного додається низка проблем у галузях інформації, культури і освіти: переслідування носіїв українства в РФ, закриття україномовних видань, бібліотек, нищення всього українського на противагу розквітові російськомовних і російського в Україні тощо.

Двосторонні відносини України і Росії, що були доволі розгалуженими, мають відповідати таким вимогам:

- припинення військових дій проти України,
- повернення захоплених територій,
- відшкодування матеріальних і моральних збитків,
- визнання суверенних засад,
- невтручання у внутрішні справи,
- повага до вибору партнера (стосовно третіх країн),
- визнання зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної орієнтації,
- паритетність у прийнятті рішень тощо.

Водночас, *в нових умовах українсько-російських відносин, в умовах війни РФ проти України, загарбання Криму [10], ведення Росією військових дій на Сході України постає логічне запитання: чи є можливою співпраця із загарбником?*

В умовах, що склалися, в умовах ескалації воєнних дій з боку Росії наша держава змушена шукати різноманітні засоби протистояння і запроваджувати відповідні механізми покарання агресора. Це й уведення санкцій. Це і звернення до Міжнародного суду. Це і залучення всіх світових безпекових трансрегіональних і субрегіональних структур, зокрема НАТО тощо.

Джерела і література

1. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства // Статьи по славяноведению (под ред. акад. В. И. Ламанского). – СПб,1904.

2. Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее. – Т. IV «Истоки и вершины восточнославянской цивилизации». – М., 2008.

3. Чекаленко Людмила. Зовнішня політика України: Підручник. – К.: «LAT&K», 2015. – 477 с., 8 с. іл.; Чекаленко Людмила Д. Україна – Росія: проблемне питання «стратегічного» партнерства // Магістеріум: Політичні студії. – К.: НаУКМА, 2008. – Вип. 31. – С. 85-90.

4. Об утверждении стратегического курса РФ с государствами-участниками СНГ: Указ Президента РФ от 14 сентября 1995 г. № 940. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakonbase.ru/content/nav/15088.

5. Янукович и Лужков приехали в Северодонецк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Грани.Ру:..grani.ru. Политика › Мир › Европа › Украина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

ru.tsn.ua/.../luzhkova-nazvali-pochetnym-zhitel...

6. Россия – загнанный в угол медведь! [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

www.apsny.ge/2014/pol/1392153682.php.

7. Чекаленко Л. Зовнішня політика України: підручник для ВНЗ. – К., 2015.

8. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537. – Режим доступу:

http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html.

9. Верховна Рада ратифікувала угоду про ЧФ РФ. – Режим доступу:

http://www.unian.ua/politics/351943-verhovna-rada-ratifikuvala-ugodu-pro-chf-rf.html.

10. Президент Словаччини: анексія Криму – це грубе порушення принципів міжнародного права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zik.ua/ua/news/2015/04/05/prezydent_slovachchyny_aneksiya_krymu__tse_grube_porushennya_pryntsypiv_mizhnarodnogo_prava_578595.

Ludmyla Chekalenko

UKRAINE AND RUSSIA: YESTERDAY, TODAY, TOMORROW (?)

Василь Дебенко

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ІМПЕРІЇ КРЕМЛЯ: НОВГОРОДСЬКА РЕСПУБЛІКА ТА КРИМСЬКЕ ХАНСТВО У ЗАГАРБНИЦЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ІВАНА ІІІ ТА ІВАНА IV

Історії Російської держави присвячена чимала література, різнопланова за проблематикою, шириною висвітлюваних проблем, а також формою і жанром. Широким є спектр видань: від газетної публіцистики до узагальнюючих праць та монографій. І все ж, незважаючи на це, окремі аспекти політичної історії Росії є недостатньо вивченими і дискусійними в історіографії. До них ми відносимо і проблему формування імперської ідеології в Московській державі наприкінці XV-XVI ст., її впливу на внутрішній та зовнішньополітичний розвиток цієї країни.

В неділю 8 грудня 2013 р. протестувальники розбивають пам'ятник Леніну на Бессарабській площі в Києві. Протести розпочались в листопаді і переросли в "Євромайдан" як знак протесту проти різкого повороту президента Віктора Януковича, який відмінив плани на інтеграцію України до Європи на користь ближчих зв'язків з Росією. (фото: Єфрем Лукацький)

Утворення Московської держави відбувалося в умовах гострої внутрішньої боротьби та міждержавних зіткнень. Ліквідовуючи самостійність удільних князівств, московські правителі неухильно розширювали зовнішні кордони своєї країни. Вони постійно зазіхали на землі сусідніх держав. Свої територіальні надбання правлячі кола Москви виправдовували за допомогою цілого комплексу ідей, переконань і міфів, який мав обґрунтувати їх імперські амбіції. Основу зовнішньополітичної стратегії московського уряду склала концепція «божественної визначеності» російського народу. Її підґрунтям стала міфологічно-месіанська теза про виключність суспільно-історичного розвитку Московії та особливу роль Руської церкви у світовій історії.

Першочерговим компонентом реалізації імперської доктрини Москви була боротьба за «возз'єднання всіх православних народів», надання їй політичного статусу лідера православного світу. Особливого значення в зв'язку з цим набула концепція «священної боротьби з басурманством». Приєднання давньоруських і прибалтійських земель, підкорення татарських ханств стали головним завданням імперської політики панівного стану Московської держави [4, с. 86].

Зазначимо, що зовнішньополітична діяльність московських правителів кінця XV-XVI ст. у більшості наукових праць представляється прогресивною і такою, що відповідала «національним інтересам росіян» і давнім сподіванням приєднаних народів [1]. В основу оцінки зовнішньополітичної доктрини покладено думку про беззастережно позитивне значення територіального зростання Московської держави, а згодом Росії. Ще в недалекому радянському минулому українського народу офіційна схема «приєднання або возз'єднання» настільки довго насаджувалася і з часом набула такого поширення, що вплинула на формування відповідного стереотипу в поглядах не лише професійних істориків, філософів, соціологів, політологів. На її ідеологічному догматизмі було виховане не одне покоління росіян та інших підданих Російської імперії, а згодом і громадян колишнього Радянського Союзу. Сьогодні ми спостерігаємо реанімацію імперських догматів у політиці керівництва Російської Федерації.

Одним з своїх головних завдань щодо підкорення давньоруських земель московські правителі вважали загарбання Новгорода. У другій половині XV ст. Новгородська феодальна республіка була самостійним і повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Представники її ремісничо-торгових кіл займали важливе місце в економічному розвитку країн Північної Європи. Свідченням цього є договірні грамоти Новгорода з Лівонським Орденом, німецькими містами та скандинавськими державами [3, с. 55-129]. Слід зауважити, що у відповідь на зростаючу агресію з боку Москви новгородські правлячі кола шукали підтримки на Заході, зокрема у

Великому князівстві Литовському. Ці кроки розцінювалися московським урядом як наступ «латинства», релігійну та політичну зраду новгородців.

На нашу думку, новгородсько-литовська угода 1471 р. не давала підстави для звинувачення Новгорода у відступі від православної віри. У договорі чітко зазначалося: «… віри… православної… не віднімати… римських церков… у Великому Новгороді… не будувати…» [3, с. 132]. Польський король і великий литовський князь Казимир IV не повинен був втручатися в судову та виконавчу гілки влади Новгородської республіки. Призначений ним намісник «судив з посадником» згідно з чинним на той час законодавстврм. Протекторат Литви над Новгородською землею підкріплювався наданням військової допомоги Новгороду за умови агресії московського уряду [3, с. 130]. Таким чином, зображення офіційними колами Москви новгородців релігійними відступниками не відповідало дійсності.

Наша точку зору, певною мірою, підкріплюється також дослідженням російського вченого С. В. Думіна. Він, зокрема, зазначає, що на 90 % Московська і Литовська держави складалися із східнослов'янських земель, населення яких власне «Руссю» вважало свою країну. У XV ст. Новгородська республіка не вважалася складовою Великоросії. Отже, і звинувачення Новгорода в «національній зраді» через пролитовську орієнтацію її лідерів є безпідставними [5, с. 120].

Ідеологічним обґрунтуванням приєднання до Великого князівства Московського новгородських земель була вимога визнання споконвічних прав московських правителів на свою «спадщину» – Новгород і колонізовані ним території [6, с. 204]. Використовуючи гасла захисту православної віри, маніпулюючи боротьбою промосковської та пролитовської партій, московські правителі оголосили Новгородську війну. Великокнязівське військо у 1471 р. перетнуло кордон Новгородської республіки. На річці Шелоні ополчення «вільного міста» було вщент розбите. На нашу думку, треба підкреслити невиправдану жорстокість московської армії до цивільного, етнічно руського населення. Звертаючи на це увагу, невідомий новгородський літописець з гіркотою писав, що московські вояки за вияв непокори Москві на своєму шляху все спалювали і всіх «страчували без милосердя» [16, с. 57]. Несподіваного нападу й руйнувань зазнали прикордонні литовські та лівонські території.

Підкорення Москвою Новгорода мало важливе політичне та економічне значення для цих двох держав. Воно значною мірою визначило їх наступний розвиток і майбутнє. Здебільшого в російській та радянській історіографії цей політичний акт зображувався як перемога «прогресивної централізованої Москви» над сепаратистським реакційним Новгородом. При цьому негативно змальовувалася наявність феодальних республіканських інститутів за недостатній їх тогочасний демократизм політичної на-

дбудови [9, с. 119-120], форми ведення господарства, хоча останні були більш прогресивними ніж у Москві. Проте підкорення Москвою Новгорода, як слушно зауважував у своїй монографії «Витязь на распутье» О. О. Зімін, не тільки знищило альтернативу утвердження на східноруських землях деспотичної форми правління Москви. Воно ліквідувало можливість іншоваріантного економічного розвитку Північно-Східної Русі [7, с. 209-210].

Імперська доктрина Москви щодо управління приєднаними територіями передбачала ліквідацію будь-яких виявів незадоволення політикою москов-ського уряду. У цьому аспекті показовою є позиція верховної влади і москов-ської митрополії стосовно новгородської церкви. Зазначимо, що новгородський архієпископ брав активну участь у зовнішньополітичних відносинах, санкціонував усі найважливіші державні акти новгородського уряду. Він виступав «як глава новгородської феодальної республіки: в його особі новгородська церква стояла безпосередньо біля керма держави» [10, с. 20-21].

За критичне ставлення до уніфіковано-централізаторської політики Івана III новгородського архієпископа Феофіла у 1480 р. відправлено на заслання. Призначений на його місце у 1484 р. великим князем колишній чудовський архимандрит Геннадій брав активну участь у ліквідації залишків «новгородських вольностей» і репресивних заходах, спрямованих проти місцевої еліти [8, с. 81].

З метою нейтралізації пролитовських настроїв московським урядом у 1483-1489 рр. цілеспрямовано проводилося примусове переселення корінного населення у внутрішні райони Московії. Земельна власність репресованих конфісковувалась у великокняжий фонд. Усього було вилучено 70 тис. обеж і насильно виселено 72 тис. чоловік [2, с. 146].

Вважаємо, що започаткована Іваном III політика зміцнення московської центральної влади на підкорених землях репресивно-адміністративними методами негативно позначилася на розвитку національної свідомості росіян. Як стверджував російський філософ Г. П. Федотов, збирання руських земель «здійснювалося східними методами». Унаслідок ініційованих урядом демографічних перетрубацій викорінювалися місцеві звичаї і традиції. Колишня Русь перетворювалась на «суцільну Московію», уніфіковану «територію централізованої влади, яка була природньою передумовою деспотизму» [11, с. 94]. Згодом депортації місцевого населення, нівеляції його етнокультурних особливостей перетворилися московськими правителями в один з аспектів їх державницької політики [19, с. 7]. Вважаємо, що такий урядовий курс був покликаний не тільки переламати негативне ставлення до московського самодержавства. Він дає змогу прояснити зовнішньополітичні орієнтації Івана III та його

оточення. В цьому розрізі московські правителі надавали пріоритетного значення нарощуванню військової могутності на західних кордонах Московії. Вони заселяли новгородські землі московськими «кращими людьми», переселенцями з інших регіонів [13, с. 238-239].

Після приєднання до Московської держави Новгорода Іван III висунув територіальні претензії до Швеції відносно північної частини Карелії та Виборга. Пропозиція нормалізації стосунків, що надходила від датського короля Іоанна III була відкинута великим московським князем [1, с. 387]. Отже, захоплення новгородських земель створювало підґрунтя для подальшої експансії Московії у Прибалтиці. У 1495 р. московські війська вторглися в Карелію та взяли в осаду Виборг. Однак спротив шведської армії та місцевого населення змусили московитів відступити. У 1496 р. об'єктом московської експансії стала Каянська земля (давня назва північно-східної частини Фінляндії). Військова акція з її підкорення була більш вдалою. Справжнє обличчя агресивної політики Московії наглядно демонструє тогочасний літописний запис. Його автор звернув увагу на жахливе спустошення загарбаних земель, масове винищення та виселення корінних жителів [14, с. 231].

Для мирного врегулювання спірних територіальних питань між Москвою та Стокгольмом у 1499-1500 рр. відбувся обмін посольствами. Шведська сторона пропонувала московському уряду документально підтвердити свої претензії щодо фінських земель, обґрунтувавши їх попередніми міжнародно-правовими договорами. У відповідь Іван III заявив, що землі, на які претендує Московська держава, здавна були «вотчиною» Новгорода [1, с. 396].

Правління Івана III (1462-1505 рр.) було часом корінного перелому, який різко змінив історичну долю російського народу. Передумовою до цього стало завершення процесу підкорення північно-східних земель і зміцнення зовнішньополітичних позиції Московської держави у другій половині XV ст. Головний аспект керівництва країни робився на зміцненні позицій Великого Московського князівства в розвитку міжнародних відносин на євроазійському просторі. Під впливом змін, які наступили в суспільно-політичному житті, відбулася еволюція поглядів елітарного прошарку.

За років правління російського царя Івана IV (1547-1584 рр.) домінуючою стала експансіоністська територіальна концепція розширення кордонів Московської держави. Урядові кола Московії вважали однією з її ключових ланок вирішення «татарського питання». Вони виходили з переконань, що феодальні суперечності є причиною внутрішньої слабкості Кримського, Казанського та Астраханського ханств. З цією метою ними ініціювалися та підтримувалися міжкланові сутички в татарських держа-

вах. Зміст імперської програми відносно поволзьких народів і Криму розглядався Москвою у двох вимірах. Перший з них був пов'язаний зі створенням залежних від Великого князівства Московського держав. Другий аспект полягав у примусовій християнізації ісламського населення та запровадження централізованої адміністративної системи управління. У перспективі йшлося про політичну та релігійну переорієнтацію татарської аристократії.

Для успішної реалізації імперської доктрини московськими правителями проводилися політика матеріальної підтримки та надання військової допомоги. Її одержували представники феодальної верхівки суміжних мусульманських країн, які були претендентами на ханську владу.

Однією з особливостей імперської доктрини була тактика нейтралізації негативного ставлення аристократичної верхівки підкорених народів до Москви. Зазначимо, що для росіян етнічна приналежність визначалася, насамперед, не кров'ю, а вірою. Це обумовлювало те, що провідним чинником взаємовідносин московської адміністрації з ісламським населенням було пропагування християнства та асиміляція панівного прошарку. Можна погодитися з Л. І. Сємєнніковою, яка вважає, що приймаючи православ'я, «татарська знать увійшла до складу еліти Московської держави і користувалася всіма правами». Одержавши високий соціальний статус та важливі урядові посади, вона «принесла з собою ісламські стереотипи поведінки». Вони суттєво вплинули на формування моралі та смаків елітарного стану Росії [18, с. 118-119]. З нашої точки зору, цей фактор відіграв не останню роль в утвердження азійських східно-деспотичних принципів самодержавної влади московських правителів.

Помітне місце в діяльності московського уряду й розвитку імперської ідеології займало «кримське питання». Воно розглядалося Москвою через призму боротьби за «татарську спадщину» колишньої Монгольської імперії. Однак у Північному Причорномор'ї Московська держава зіткнулася з Туреччиною. Завоювання османів різко змінили розклад сил у Центральній та Східній Європі. Значною мірою це позначилося на політичній ситуації у Криму. У 1475 р. Османська імперія встановила свій протекторат над Кримським ханством.

Зміна міжнародного становища в причорноморському регіоні змусила модифікувати експансіоністські плани московської влади. Вона не наважувалася діяти силовими методами і шляхом відвертих політичних інспірацій.

Важливим аспектом імперської програми Москви було формування в Криму промосковської партії. Цьому сприяли міжкланові чвари на півострові. Хитке становище династії Гіреїдів змушувало їх рахуватися з полі-

тичною волею феодальної верхівки ханства. Ця обставина давала змогу Москві впливати на вектори політичного розвитку Криму. Основним джерелом її дипломатичних успіхів став підкуп хана і його родичів, посадових осіб, а також найбільш визначних представників татарської аристократії [17, с. 152, 196, 268, 352].

Цікавим в цьому є те, що московськими урядовцями вівся скрупульозний облік хабарів. Практично кожна річ була пронумерована. Її майбутня приналежність визначалася заздалегідь складеним списком «дружніх» Москві осіб. Вони надавали необхідні інформаційні послуги великокнязівській адміністрації та лобіювали інтереси правителів Кремля.

Уже за правління Івана III наслідки кримської політики Московії дали свої плоди. Менглі-Гірей став союзником Івана III у московсько-литовських війнах. Спустошливі напади татар на Литву деморалізували населення та керівництво країни. Спроби литовського уряду нормалізувати стосунки з Кримом наштовхнулися на протидію уряду Москви. Дипломатичні інтриги московитів переслідували подвійну мету. З одного боку вони розпалювали хижацькі апетити татарської верхівки, з другого, – нав'язували свої посередницькі послуги у врегулюванні кримсько-литовських відносин. Це давало змогу Івану III повністю контролювати ці взаємини і водночас використовувати суперечності між Кримом та Литвою у власних цілях.

Відмітимо, що захоплення українських земель Великого князівства Литовського Московською державою наприкінці XV – початку XVI ст. призвело до утворення спільного кордону з Кримом. Воно ж викликало негативну реакцію ханської адміністрації. Включення до складу Московії руських князівств, які платили данину кримським татарам, тільки загострило ситуацію [19, с. 79].

Поневолення Іваном IV Казанського (1552) та Астраханського (1556) ханств і територіальні загарбання Москви в прибалтійському регіоні під час Лівонської війни (1558-1583 рр.) посилили антимосковські тенденції в сусідніх державах. Московська політика сприяла зближенню Литви, Польщі та Криму: в 1558 р. між ними було підписано мирний договір. Спроби Івана IV укласти сепаратний союз із Девлет-Гіреєм були відхилені кримським ханом та його оточенням. Основним мотивом їхньої відмови була необхідність підтримки польського короля в Лівонській війні. Поразка Польщі і Литви політичною елітою Криму розглядалася як пряма загроза незалежності ханства. На їхню думку, у випадку анексії польсько-литовських територій російським царем, центр військової агресії Москви зміститься на Південь [12, с. 18]. Такі не безпідставні політичні реалії спонукали політичну еліту Криму зайняти різку антиросійську позицію. На цьому етапі Польща і Кримське ханство своє першочергове завдання вба-

чали у консолідації зусиль та протидії створенню у Східній Європі коаліції держав під керівництвом Москви.

Принципове значення у зовнішньополітичній програмі Девлет-Гірея відводилося ідеї згуртування мусульманських народів, що стали об'єктом московських зазіхань. Гасло відновлення їх державницької незалежності стало каталізатором консолідації казанських, астраханських татар і північно-кавказьких народностей [12, с. 12-27].

Слід зауважити, що боротьба з Кримським ханством та його союзниками спонукали Івана IV сконцентрувати значну частину російських військ на сході Московської держави у 1578-1583 рр. Це суттєво позначилося на військових поразках російського царя в Лівонії. Згодом, аналізуючи причини поразки в Лівонській війні, московські дипломати однією з них визнають фактично безперервну боротьбу населення Поволжя проти російської влади.

Можна стверджувати, що імперська амбіційність Москви призвела до вікового протистояння в Прибалтиці та Криму. Його відголоски з новою силою проявилися наприкінці XX ст. Зазначимо, що в досліджуваний нами період вирішення складних етнічних питань розглядалося Москвою тільки з позиції військової сили. Політичні засоби врегулювання релігійних і міжнаціональних протиріч ігнорувалися російськими правлячими колами. Такі дії офіційної Москви провокували поневолені народи на шлях збройної боротьби. Свідченням цього став могутній антимосковський рух поволзьких народностей другої половини XVI ст. [15, с. 11].

Сподіваємося, що сучасна російська політична еліта зробить належні висновки з імперських амбіцій Івана III та Івана IV.

Джерела та література

1. Базилевич К. В. Внешняя политика Русского централизированого государства вторая половина XV века / К. В. Базилевич. – М., 1952. – 542 с.

2. Геллер М. История Российской империи / М. Геллер. – Т. 1. – М., 1997. – 448 с.

3. Грамоты Великого Новгорода и Пскова. – М.-Л., 1949. – 407 с.

4. Дебенко В. З. Зародження імперської ідеї в Московській державі в кінці XV-XVI ст. / В. З. Дебенко. – Івано-Франківськ, 2002. – 153 с.

5. Думин с. В. Другая Русь. Великое княжество Литовское и Русское // История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX-начала XX вв. / с. В. Думин. – М., 1991. – С. 64-78.

6. Етнографические и библиографические очерки из всеобщей русской истории. – СПб., 1873. – 257 с.

7. Зимин А. А. Витязь на распутье /А. А. Зимин. – М., 1991. – 248 с.

8. Зимин А. А. Россия на рубеже XV-XVI столетий: (Очерки социально-политической истории) / А. А. Зимин. – М., 1982. – 333 с.

9. История СССР с древнейших времен до наших дней: В 12-ти томах. – М., 1966. – Т. 2. – 631 с.

10. Казакова Н. А. Антифеодальные еретические движения на Руси XIV – начала XVI века / Н. А. Казакова, Я. с. Лурье. – М.-Л., 1955. – 542 с.

11. Малыгин А. В. Россия и русские: опыт Крыма / А. В. Малыгин // Отечественная история – 1999. – № 2. – С. 84-95.

12. Новосельский А. А. Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII века / А. А. Новосельский. – М.-Л., 1948. – 447 с.

13. Полное собрание русских летописей. – Т. 6. – М.-Л., 1853. – 360 с.

14. Полное собрание русских летописей. – Т. 8. – М.-Л., 1859. – 303 с.

15. Проніна Н. М. Народи Росії в антифеодальних рухах XVII століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.03 / Київ. Держ. ун-т. ім. Тараса Шевченка / Н. М. Проніна. – К., 1995. – 24 с.

16. Псковские летописи / под ред. А. Н. Насонова. – Вып. 2. – М., 1955. – 363 с.

17. Сборник Русского исторического общества. – Т. 41. – СПб., 1884. – 558 с.

18. Семеникова Л. И. Россия в мировом сообществе цивилизаций / Л. И Семенникова. – Брянск., 1999. – 558 с.

19. Хорошкевич А. Л. Москва XVI столетия / А. Л. Хорошкевич // Отечественная история. – 1996. – № 4. – С. 4-15.

Vasyl Debenko

THE HISTORICAL ORIGINS OF THE KREMLIN'S EMPIRE: THE NOVGOROD REPUBLIC AND THE AGGRESSIVE POLICIES OF IVAN III AND IVAN IV

Юрій Фігурний

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ПАРАЛЕЛІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ Й УКРАЇНЦІВ НА ПРИКЛАДІ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО

Улітку 1775 р. російські регулярні війська підступно захопили запорозькі терени («Землі Вольностей Війська Запорозького» – так вони офіційно називалися в імперії) і знищили українське самобутнє квазідержавне утворення – Запорозьку Січ (Нову чи Підпільненську). Через майже 240 років, навесні 2014 р. військові частини Росії без розпізнавальних знаків (т. зв. «зелені чоловічки») спочатку загарбали Крим, а дещо згодом розпочали неоголошену війну на Сході України, яка триває і по цей день. Що

Охоронці прикривають спікера Верховної Ради Володимира Литвина під час голосування 27 квітня 2010 року за так звані "Харківські угоди", домовленість Президента Януковича з Росією про продовження базування Чорноморського флоту Росії в українському Криму. (фото: Єфрем Лукацький)

спільного між цими, на перший погляд, абсолютно різними подіями? Їх об'єднує, насамперед, непереборне прагнення українців мати власну державу, жити і господарювати в ній за своїми законами та фанатичне устремління росіян і передусім їх очільників до асиміляції України й українства, створення потужної імперської нації, що призведе, на їх думку, до перетворення Росії у світову наддержаву, оскільки без українського народу (його кількісного й інтелектуального потенціалу) ця домінантна мрія не здійсниться. Зрештою, лише завдячуючи Український Козацько-Гетьманській державі (Гетьманщині), амбіційне Московське царство на початку XVIII ст. змогло стати могутньою Російською імперією.

Тому актуальність дослідження заявленої теми проявляється в нагальній потребі аналітичного осмислення героїчного і водночас трагічного українського минулого, вироблення нового знання, яке допоможе українцям з честю здолати зовнішні й внутрішні виклики, перемогти агресора, відновити територіальну цілісність та впевнено і послідовно розбудовувати Українську Самостійну Соборну Державу (далі – УССД). Наукова новизна праці виявляється в розробці актуальної тематики, яка ще не була предметом спеціального дослідження, оскільки вперше здійснюється порівняльний аналіз україноцентричної діяльності останнього кошового отамана Нової Січі та аналізується її значення для контраверсійного українського сьогодення.

Мета дослідження полягає в тому, що, вивчаючи державницьку та етнокультурну діяльність П. Калнишевського в контексті агресивної політики Росії щодо України й українців у другій половині XVIII ст., ми намагаємося осягнути, які повчальні уроки може отримати український народ із минулого, щоби зберегти свою самобутність і державність та мати надію на гідне майбуття.

Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: стисло охарактеризувати історіографію проблеми й джерельну базу дослідження; лаконічно окреслити основні біографічні віхи життя П. Калнишевського; проаналізувати державницьку діяльність кошового; розглянути етнокультурну спрямованість дій патріота; аналітично осмислити повчальні уроки україноцентричного чину державника в контексті агресивної політики Росії щодо України й українців упродовж XVIII-XXI ст.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи «Україна й українство в етнокультурних процесах світу», що фінансується з державного бюджету, її керівником є професор, член-кореспондент НАН України В. Барана. Вона виконується в Науково-дослідному інституту українознавства (м. Київ) відповідно до напряму планової роботи відділу української етнології.

Також публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом № Ф72/65-2016 «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України 2014-2015 років».

Загалом, в історіографічному дискурсі цієї проблеми можна умовно виділити три етапи – перший (середина XIX – початок XX ст.), другий (20-80-ті рр. XX ст.); третій (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.).

Перший етап відзначається появою праць, які повертають широкому загалу забуте і заборонене прізвище опального і репресованого останнього кошового Нової Січі та інформують про Соловецький період його життя (це напрацювання А. Скальковського, П. Єфименка, Д. Яворницького, В. Антоно-вича, Ф. Ніколайчика, М. Колчина, Г. Фруменкова, В. Біднова, М. Грушевського. О. Єфименко, М. Аркаса та ін.)

Другий етап характеризується істотним зменшенням кількості праць, в яких тим чи іншим чином вивчається особистість і життєдіяльність П. Калнишевського. Це було пов'язано з тим, що ні в СРСР, ні поза його межами персона П. Калнишевського не викликала особливого зацікавлення. Лише в працях деяких вчених, зокрема, Н. Полонської-Василенко, Д. Доро-шенка, І. Крип'якевича він згадувався позитивно – як уособлення українського патріота, звитяжного лицаря і мудрого керівника. Тоді як у дослідженнях К. Гуслистого, О. Апанович, В. Голобуцького та інших особистість запорозького очільника висвітлювалася негативно – як типового експлуататора і можновладця.

Третій етап відзначається солідним (порівняно з попереднім періодом) збільшенням (кількісним і якісним) напрацювань, присвячених державницькій та етнокультурній діяльності П. Калнишевського. Зокрема, це праці О. Апанович і В. Голобуцького (після відновлення Української державності вони отримали можливість писати, що думають, а не те, що від них вимагала попередня тоталітарна влада), та напрацювання Д. Кулиняка, А. Коцура, В. Коцура, В. Грибовського, М. Жуковського, А. Салюка, Г. Коцур, Ю. Шовкуна, Т. Гончарука, с. Авдеєнка, І. Сварника, В. Овсієнка, А. Багнюк, В. Гребьонкіна, М. Скорик, А. Федориної, О. Кузьмука, Ю. Мисика, р. Іванчука, Віти Коцур та інших. Незважаючи на ці числені публікації, заявлена проблематика потребує подальшого наукового опрацювання.

Щодо джерельної бази дослідження, то вона є досить таки представницькою. По-перше, це опубліковані документи, прямо і опосередковано пов'язані з особистістю останнього кошового Нової Січі. По-друге, приватне офіційне листування козацького керманича, яке надає нам можливість осягнути деякі моменти його життєдіяльності. Отже, джерельна база

сприяє фаховому аналізу державницької й етнокультурної діяльності П. Калнишевського.

За більше як півторатисячолітнє існування українців серед них було безліч героїв, звитяжців, подвижників, інтелектуалів, трударів, мучеників тощо. Не бракувало серед українського люду й зрадників, пройдисвітів, пристосуванців, ледарів та інших покидьків. Що поробиш, таке життя… Але серед багатьох мільйонів посполитих, на нашу думку яскраво та особливо вирізняється постать останнього кошового Нової Січі. П. Калнишевський, поєднавши в собі як позитивні, так і негативні риси української ментальності, своїм подвижницьким життям і державницьким чином став уособленням волелюбності й незнищенності України та українців.

В. Грибовський зазначає: «Петро Іванович Калнишевський (бл. 1690 – 1803) за свого дивовижно довгого життя був свідком тривожного й нещасливого для України XVIII століття. Це був час неухильного занепаду української козацької держави, коли розколоте і дезорієнтоване українське суспільство втрачало надію на самостійне врядування, а його політична еліта, гетьманська старшина, активно прилаштовувалася до чужого державного організму – імперської системи самодержавної Росії» [7, с. 14].

Якщо середина XVII ст. стала визвольно-героїчним зоряним часом Б. Хмельницького, друга половина цього століття – Руїною, кінець XVII – початок XVIII ст. – звитяжно-бароковим періодом Мазепи, то середина і друга половина XVIII ст. – це доба П. Калнишевського, час тотального наступу російського абсолютизму на політичні, економічні, культурні, духовні надбання українців.

Попри неспіввідносність сил, український народ навіть маючи великі втрати завдяки таким особистостям, як П. Калнишевський, продовжував зберігати свою самобутність і окремішність від росіян, розвивати власну етнокультуру та розширювати українські етнічні території.

Незважаючи на велику кількість досліджень, вчені й досі не мають достатньої інформації про час і місце народження, походження, зростання та змужніння майбутнього кошового. Так трапилося тому, що він, як і більшість тогочасних українців, не залишив після себе спогадів і родинних легенд, а документи, які стали надбанням вчених, характеризують його постать уже в зрілому віці.

У зв’язку з цим, В. Грибовський наголошує, що викликає сумнів датування народження останнього кошового 1690 або 1691 роком. На думку вченого, ця дата виведена дослідниками штучно, виходячи з напису на могильній плиті, встановленій 53 роки після смерті Калнишевського. Зокрема, в епітафії зазначено, що він помер у 1803 р. у віці 112 років, отже на момент звільнення, у 1081 р. російські урядовці умовно визначили його

вік 110 роками, зваживши на надзвичайно старечий вигляд цього в'язня [7, с. 26-27].

До речі, навіть сам патріарх вітчизняного козакознавства Д. Яворницький критично оцінював ці свідчення і писав, що кошовий сам достеменно не знав свій вік, до того ж сумнівно, щоб 85-літній старець керував звитяжними запорожцями [9, с. 391].

Щодо місця народження і соціального походження, то також існує кілька версій. Зокрема, А. Скальковський зазначав, що велика військова рада майже одноголосно обрала кошовим Петра Калнишевського, який кілька разів був осавулом й одного разу навіть суддею війська Запорозького, хоча в курінних списках Кущівського куреня він був записаний під іменем Петра Калниша, проте, ймовірно, він походив із козацького і дворянського звання малоросійського, з Лубенського полку [25, с. 387].

У свою чергу, Д. Кулиняк переконаний, що П. Калнишевський народився в селі Пустовійтівка (Роменщина), був сином козацької вдови Агафії і восьмирічним хлопцем потрапив на Запоріжжя [21, с. 11].

Переважна більшість дослідників схиляється до думки, що П. Калнишевський, будучи старшиною Лубенського козацького полку, ймовірно Лохвицької сотні, потрапив до Нової Січі десь на початку 1750-х рр. у віці приблизно 50 років [7, с. 27].

Перше офіційно задокументоване свідчення про майбутнього кошового датоване 1754 р. А. Скальковський писав: «1754 року військовий осавул Петро Калнишевський, переслідуючи злодіїв, знайшов їх поблизу Буга, де вони укріпилися на півострові серед очеретів, гарматами й засіками, незважаючи на опір, більшість їх розбив і знищив, а решту розігнав» [25, с. 316-317].

Д. Кулиняк стверджує, що перша згадка про Петра Калниша в січових документах датується 1742 роком, коли він вже був військовим осавулом [20, с. 47].

Зрештою, осавул П. Калнишевський виконував свої обов'язки добре і швидко став рухатися кар'єрною драбиною, заслуживши повну довіру як січової старшини, так і звичайних запорожців. Ю. Мицик зазначає, що П. Калнишевський був у 1754 р. військовим осавулом, тричі очолював січові дипломатичні місії до Санкт-Петербургу (1755-1756 рр., 1758-1761 рр., 1764-1765 рр.), 1758 р. обирався військовим суддею, у 1759-1761 рр. згадується у документах як похідний полковник Війська Запорозького, 1762 р. уперше обраний кошовим і, нарешті, з 1765 по 1775 рр. беззмінно очолював Нову Січ [23, с. 191].

Попри авторитет й управлінський хист, П. Калнишевський докладав чимало зусиль для розв'язання нагальних проблем Запорізької Січі. Серед них: боротьба з гайдамаками, протиріччя між голотою і заможною части-

ною січової громади, постійні конфлікти запорожців з імперською адміністрацією, напружені взаємовідносини з кочовиками тощо. Невдовзі розпочалася чергова російсько-турецька війна (1768-1774), яка стала великим випробуванням для усіх запорожців. Зрештою, запорозьке військо під орудою П. Калнишевського проявило себе в ній добре і посприяло перемозі Російської імперії. За вміле керівництво Військом Запорозьким його очільник був нагороджений у 1771 р. золотою медаллю з портретом імператриці, посипаною діамантами [25, с. 488]. Саме з цією нагородою ймовірно зображений кошовий і на відомій іконі. Однак, на думку Т. Гончарука, П. Калнишевський намальований на Покровській іконі з іншої золотої медалі, тієї, яку надала ще 1763 р. цариця як ознаку влади кошового отамана [6, с. 119].

Війна завершилася цілковитою перемогою Росії: у 1774 р. її війська окупували Крим і за умовами Кучук-Кайнарджийського мирного договору Туреччина визнала де-юре Кримське ханство незалежним, а де-факто – його повне підпорядкування Російській імперії (у 1783 р. його державність було ліквідовано). Крім того, Санкт-Петербург підпорядкував собі великі простори Надчорномор'я. Перемоги над зовнішніми ворогами (турками і татарами) дали можливість імператриці остаточно вирішити запорозьке питання, оскільки, на її думку, Нова Січ вже цілковито втратила своє геополітичне й мілітарне значення і нині стала на заваді колонізації нових територій. Військова операція влітку 1775 р. по знищенню Січі пройшла успішно: запорозьке квазідержавне утворення припинило своє існування. Його землі були остаточно інкорпоровані Росією, а кошових очільників відправлено на довічне заслання.

З цього приводу О. Апанович писала: «Про сумну долю колишніх запорозьких керівників не могли довідатися навіть найближчі родичі. Лише майже через століття дослідники за архівними документами встановили, що кошового Петра Калнишевського заслали в Соловецький, військового писаря Івана Глобу – в Туруханський, а військового суддю Павло Головатого – в Тобольський монастирі. Останній кошовий отаман запорозьких козаків провів чверть століття в нелюдських умовах. Ув'язнення було жахливим – його по суті живцем замурували в кам'яному мішку. Помер П. Калнишевський 1803 р., 112 літ від роду в цьому ж монастирі, де він добровільно залишився і після «помилування» його Олександром І у 1801 р.» [3, с. 272].

Після відновлення Української державності висувалася пропозиція щодо повернення на Батьківщину останків кошового. Але, як відзначає с. Авдеєнко, на превеликий жаль, могила П. Калнишевського не збереглася до нашого часу. Хоча Д. Яворницький, Г. Фруменков, Д. Кулиняк вважали, що його поховання знаходилося на головному дворі Соловецького Кремля,

перед Спасо-Преображенським собором, але там є лише, зазначає дослідник, славнозвісна могильна плита, а саме захоронення назавжди втрачене [1, с. 59].

Українські вчені намагалися зрозуміти й осягнути, чому так жорстоко імперці вчинили з найвищими січовими урядниками. М. Грушевський писав: «Та найбільше було дивне, що тих старшин, які намовляли Запорожців не противитися, а покоритися царській волї, арештовано і розвезено по монастирях в тяжке засланнє» [8, с. 463].

На думку О. Апанович, жорстока розправа з Калнишевським, Глобою і Головатим пояснюється тим, що вони репрезентували вищу владу на Січі, її кошовий уряд, які була виразниками автономності, самостійного самоврядування Запорожжя [2, с. 172].

У свою чергу, В. Голобуцький вважав, що, замість повного знищення Запорозького козацтва і перетворення його на регулярне російське військо, сталося зовсім інакше – значна частина колишніх запорожців опинилася на боці Туреччини, з якою Росії ще треба було вести запеклу боротьбу на південних кордонах. Крім того, виникла нова Січ – Задунайська, яка стала новим форпостом козацької свободи, тому всі ці свої прорахунки Г. Потьомкін вирішив віднести на карб запорозької влади (кошового, судді й писаря) та жорстоко їх за це покарати довічним засланням [5, с. 534-536].

На нашу думку, П. Калнишевського та його однодумців ув'язнили не за суто формальними ознаками (займання ними найвищих керівних посад), і не за те, що сталося після ліквідації Нової Січі (втеча частини запорожців до Туреччини й організації ними Задунайської Січі), а насамперед, за їхню реальну проукраїнську політику (державницьку, економічну, культурну тощо).

Важливим документом, що засвідчує державницьку та етнокультурну діяльність П. Калнишевського, є Маніфест Катерини ІІ про ліквідацію Запорозької Січі 1775 р. Г. Коцур справедливо наголошує, що він вражає своєю нелогічністю та протиріччями: з одного боку, в ньому Нова Січ зображується як гніздо розбійників, які існували з грабунків, вели аморальний спосіб життя, не мали власності, перешкоджали торгівлі та культурному життю сусідів, а з другого, – в тому, що запорожці розвивали власну економічну і політичну діяльність, яка йшла в розріз з політикою імперії [18, с. 12].

Ось тому в Маніфесті наголошувалося, що запорожці зі своєю старшиною намагалися «…утворити з себе всередині батьківщини область цілком незалежну зі своїм власним несамовитим управлінням» [10, с. 252].

Ми переконані, що імперці зрозуміли антикріпосницьку, антиімперську та україноцентричну сутність Запорозької Січі й ту велику небезпеку,

яку вона являла для Росії. По суті, Нова Січ була міною уповільненої дії, що може вибухнути в будь-який момент, вона активно сприяла розвитку прогресивних форм землеволодіння і землекористування (фермерство), становленню підприємництва й особистої волі, заселенню українцями надчорноморських чорноземів та перетворенню з часом Запоріжжя замість Гетьманщини в осередок українського етнодержавонацієтворення.

А. Тойнбі у праці «Дослідження історії» писав, що товариство січових козаків утворювало напівчернецьке військове братство, маючи спільні риси як з еллінським братством воїнів-спартіатів, так і з орденами лицарів-хрестоносців [26, с. 124].

Ми переконані, що Запорозька Січ була своєрідним козацьким лицарським орденом, який мав певні паралелі з духовно-лицарськими орденами середньовічної Європи. Крім того, Січ була тією «неопалимою купиною», тим загартованим осердям, навколо яких постійно нуртував український лицарський дух і йшов процес формування та становлення національних збройних сил і державності [27, с. 233].

Але у XVIII ст. для Січі настали важкі часи. Росія перейшла в активний геополітичний наступ і почала здійснювати наступальну зовнішню й внутрішню політику. Запорожцям та їх керманичам треба було не лише пристосуватися до цих стрімких змін, а й намагатися якісно і кількісно розвивати свій потенціал. У цей непростий час особистість кошового, його професійні, організаторські й моральні здібності, стали визначальними. Так, Г. Коцур та Ю. Шовкун зазначали, що від здатності козацького ватажка організувати вдалий і багатий на здобич воєнний похід, витребувати від монарха-сюзерена грошове і хлібне жалування, здобути права і привілеї Війську Запорозькому, а також без конфліктів розподіляти між куренями військову здобич та угіддя для промислів залежала тривалість його вибірного керівництва [19, с. 49].

Саме в цей складний період П. Калнишевський стає кошовим, спочатку в 1762 р., а потім з 1765 по 1775 рр., тобто на десять років підряд, «чого на Запоріжжі зроду-віку не бувало». Серед українських вчених панує думка, що сам факт такого тривалого перебування П. Калнишевського свідчить про його видатні здібності воєноначальника, політика, керівника, оскільки кошовий послідовно захищав земельні інтереси й межі Запорозької Січі, проводив активне заселення південноукраїнських степів, сприяв заснуванню нових населених пунктів [15, с. 5].

Прагнучи до посилення ролі Січі в підросійській Україні, П. Калнишевський намагався розширити її соціальний і політичний вплив шляхом переорієнтації з суто мілітарної формації на багатофункціональну військово-політичну організацію, яка базувалася на міцному економічному підґрунті. З цього приводу О. Апанович писала: «В економічній політиці

кошовий отаман дбав про розвиток сільського господарства в Запорізькій Січі, поширення торгівлі, енергійно займався колонізацією Запорожжя. На рахунок прогресивної, плідної економічної діяльності Калнишевського слід віднести той факт, що останній період в історії Запорожжя позначився помітним економічним піднесенням. Значно зросла кількість запорозьких – багатогалузевих господарств фермерського типу, що базувалися на власній і найманій праці. Зростання землеробства і розвиток скотарства на Запорозькій Січі поєднувалися з поширенням там різних промислів (мисливства, рибальства, млинарства, рудництва тощо), а також удосконаленням ремесел. Запорозька Січ завжди провадила активну й жваву внутрішню і міжнародну торгівлю. Підпільненська Січ зберігала високий рівень розвитку торгівлі» [3, с. 257].

Якщо на початку існування Нової Січі Запорожжя ще відчувало потребу у хлібі і змушено було купувати його в Україні, то у зв'язку з розвитком власного землеробства це становище досить швидко змінилося і Запорожжя почало забезпечувати не тільки власні потреби у хлібі, а й вивозити його на рівні з іншими сільськогосподарськими продуктами за межі краю [19, с. 102].

Також П. Калнишевський дієво сприяв освоєнню українцями надчорноморських степів і перетворенню їх з безлюдної місцевості на добре заселені терени. Так, Ю. Шовкун зазначає, що кошовий проводив активне заселення південноукраїнських степів, сприяв заснуванню нових населених пунктів: якщо у 1770 р. на території Вольностей налічувалося вже кілька міст, 45 сіл, близько 4 тис. зимівників, де проживало 30,6 тис. душ чоловіків, то в 1775 р. – 54 тис. душ [28, с. 12].

Зрештою, така поступальна і цілеспрямована державницька діяльність П. Калнишевського допомогла суттєво розширити українські етнічні території незважаючи на опір і протидію Російської імперії.

В. Грибовський наголошує: «Спроба останнього кошового отамана створити хліборобський лад і протегування значному, статечному козацтву в перспективі мусили забезпечити широку соціальну базу його урядуванню й змінити традиційну структуру козацького товариства на користь його хліборобсько-господарської верстви. Здійснюючи заселення Запорозьких Вольностей українською людністю, Калнишевський сприяв інтеграції Північного Причорномор'я в єдиний етнокультурний простір України» [7, с. 106].

Так вважає й І. Рішняк, зазначаючи, що, завдяки виваженій економічній політиці П. Калнишевського Україна здобула перспективу стати справжньою «житницею Європи» (до речі, такою потенційно вона залишається й нині). Та найголовніша його заслуга перед українцями полягає в тому, що кошовий своєю активною діяльністю посприяв колонізації причо-

рноморських степів і входженню цього регіону до єдиного етнокультурного комплексу України. Загалом, підсумовує дослідник, без П. Калнишевського Україна була б іншою, щонайменше іншою за територіальними обширами і господарською діяльністю, вона б не мала ні найкращих у світі степових чорноземів, ні причорноморських портів [24, с. 5-6].

У свою чергу, етнокультурна діяльність П. Калнишевського стала продовженням його державницького чину. Якщо дослідники, вивчаючи цю проблему, дещо відділяють її від україноцентричної політики кошового, то в реальному житті вона перебувала у нерозривній єдності життєдіяльності українського звитяжця.

Одним із важливих складників українського етнокультурного комплексу є християнська релігія, церква, релігійність, благодійність тощо. У ранньомодерну добу, як і у часи середньовіччя, ці духовні чинники багато в чому визначали повсякденне життя українців загалом і запорожців зокрема. Характерною рисою січовиків була щира релігійність і намагання зброєю захищати християнські цінності та пріоритети. Так, А. Скальковський вирізняв дві головні обставини, які стосувалися запорожців: 1) вимоги Коша щодо незалежності їхньої церкви й духовенства від загальної російської ієрархії чи Митрополита Київського та Малоросійського; 2) особлива шаноба до київських монастирів, здебільшого до «великого Києво-Межигірського Свято-Преображенського монастиря» [25, с. 109-110].

Імперія з усіх сил намагалася звести запорожців та їх військово-політичну організацію до рівня звичайного уніфікованого російського козачого війська і контролювати усі сфери їх буття, в тому числі й духовного.

О. Апанович писала: «Наступав царизм і на автономність запорозької церкви, яка була незалежна від київської митрополії, а підлеглість цієї церкви патріарху була номінальною. Запорозька церква вважалася парафією Межигірського монастиря, який мав право ставропігії, тобто безпосередньо залежав від патріарха й був вилучений із відомства Синоду та київського митрополита. Оскільки патріарх був далеко, то Межигірський монастир і його парафія – Запорозька Січ – були взагалі незалежними» [3, с. 266].

П. Калнишевський всіляко відстоював автономність запорозької церкви та захищав її особливий статус. Про це свідчить листування кошового з архімандритом Києво-Межигірського монастиря Іларіоном Кондратовським про долю начальника січових церков Володимира Сокальського та якнайшвидшого його повернення на Січ [15, с. 23-29].

Особливо серед запорожців були в пошані благодійність і церковно-доброчинна діяльність. Так, Г. Коцур говорить, що за рахунок запорожців

були збудовані майже всі церкви, також козаками була подарована і значна кількість релігійних книг, ікон, хрестів, золотих посудин і багато іншого для своїх храмів. Особливо піклувалися козаки про прикрашення головної церкви Запорозьких Вольностей – Січової Покровської [16, с. 25].

Особливою благодійністю відзначався П. Калнишевський. Зокрема, у листі до намісника Києво-Межигірського монастиря ієромонаха Феодорита у 1775 р. він повідомляв, що відсилає 200 рублів для виготовлення головних уборів для архієрея й архімандрита В. Сокальського [15, с. 35-36].

Українські дослідники вважають, що коштом військової старшини було побудовано ряд церков за межами Вольностей, зокрема, кошовий отаман П. Калнишевський фінансував зведення церков у Києво-Межигірському монастирі, Лохвиці, Ромнах, Пустовійтівці тощо [13, с. 92].

У листі до іконописця В. Петрашева восени 1768 р. кошовий зокрема писав: «… когда поєдетє в містечко Лохвицю і тамо в новоустоєной кошштом моїм церкві будете внутрі малювать не упомнили конопляного масла на побіл і протчоє употребить для лутчей в той работє кріпости» [22, с. 39]. Це послання свідчило не лише про благодійність кошового, а й про його відповідальність.

Серед храмів П. Калнишевського вирізняється визначна пам'ятка дерев'яного будівництва Лівобережжя – Покровська церква (понад 32 м заввишки) у Ромнах (нині Сумської області). На думку А. Коцура, вона була (у 1943 р. згоріла в Полтаві) однією з найпривабливіших пам'яток народного монументального дерев'яного будівництва Лівобережної України [11, с. 5, 11].

Сучасні історики зазначають, що на своїй батьківщині в с. Пустовійтівці, вже ставши кошовим, П. Калнишевський профінансував спорудження церкви Святої Трійці (1773 р), яку фахівці-архітектори вважають одним із шедеврів української архітектури [14, с. 30].

У запорозькому місті Самарі (тепер Новомосковську Дніпропетровської області) у 1773-1778 рр. вихідцем із Слобожанщини Якимом Погрібняком на кошти П. Калнишевського збудовано Троїцький собор. Надзвичайно важливим є те, що навіть після знищення Нової Січі та ув'язнення січової старшини його продовжували будувати на кошти кошового. Зрештою, після реставрації наприкінці XIX ст. він зберігся до нашого часу [12, с. 5-9].

Навесні 1775 р. у с. Петриківка (нині смт на Дніпропетровщині) освячено церкву, побудовану кошовим, також у ній був портрет козацького ватажка та пам'ятна дошка, на якій викарбувано: «Сей храм соорудил раб Божий, кошевой атаман Запорожской Сечи Петро Калнышевський, года 1775». На жаль, ні церква, ні портрет, ні дошка не вціліли [17, с. 9-13].

Особливу увагу П. Калнишевський приділяв розвитку освіти на запорозьких теренах. З цього приводу О. Апанович наголошувала, що кошовий дбав, щоб ті демократичні й гуманні принципи, які склалися в системі освіти на Запорожжі, не порушувалися, оберігав національний характер школи, дух глибокої любові до рідного народу, його культури, віри, звичаїв і слідкував, аби школи мали відповідні умови для навчання і життя, своєчасно забезпечувалися приміщенням, харчами, книгами [3, с. 267-268].

У свою чергу, сучасні українські дослідники зазначають: «… Кошовий отаман Запорозької Січі П. Калнишевський постійно піклувався про розвиток української культури і духовності. Власним коштом чи за його сприяння збудовано понад тридцять православних храмів. Дбав про розвиток освіти. Петро Калнишевський зробив вагомий внесок у розвиток духовності, культури й освіти України. Своєю меценатською діяльністю засвідчив розуміння їхнього високого призначення в життя суспільства» [13, с. 94].

Середина і друга половина XVIII ст. стали трагічною добою для України й українців. Спочатку царизм у 1764 р. ліквідував гетьманство, згодом у 1775 – Запорозьку Січ, й на останок у 1783 – Гетьманщину. Здавалося, Україні прийшов край, а українці невдовзі розчиняться в безкрайньому російському світі. Проте, колоніальне XIX ст. вкотре засвідчило – ще не вмерла Україна й вмирати не збирається. Феєричне і жахливе XX ст. переконливо довело, що українці – це державницький народ і попри дошкульні поразки і голодомори, Україна наприкінці XX ст. відновила державність і повернулася до світової спільноти.

Початок XXI ст. вкотре розпочав жорстку перевірку України й українства на їх здатність тримати удар і перемагати. На превеликий жаль удар у спину нам завдали так звані «брати-росіяни». Понад двадцять років після розпаду СРСР офіційний Київ розповідав українцям про братню Росію і слов'янське побратимство. Переважна більшість громадян України в ці байки повірила, а тим часом Росія, перехворівши єльцинським лібералізмом і демократією, під керівництвом В. Путіна цілеспрямовано почала розбудовувати новітню імперію, де вкотре Україна й українці мали стати її надважливими складовими.

Позбувшись комуністичної ідеології, Росія на якийсь час втратила опертя й базову ідеологічну парадигму. Проте дуже швидко ця лакуна була зліквідована. Путінські ідеологи створили так званий концепт (концепцію, конструкт) «Русскій мир», м'яку, але дієву силу, за допомогою якої Кремль сподівався і сподівається спочатку згуртувати власних росіян, потім об'єднати російськомовних пострадянського простору, далі сконсолідувати російськомовну діаспору у світі, щоб у підсумку створити нову політичну імперську спільноту – «путіноїдів-русміровців».

Після Білорусії Україна мала стати першим і надважливим плацдармом «Руского міра». Вже до того прямувало. За президентства Л. Кучми, В. Ющенка та В. Януковича Україну й українців крок за кроком готували до поглинання неоімперією. Проте у програмі трапився збій – спалахнула Революція Гідності. Тому В. Путін зупинив «м'який» наступ «Русского міра» і розгорнув гібридну війну супроти України й українців. Крим, Новороссія, Малоросія – етапи диявольського путінського плану. Ціною надзусиль, втратою Криму, частини Донецької і Луганської областей, українці зупинили агресора. На російсько-українському театрі воєнних дій відбувалася деяка стабілізація ситуації. Розпочавши сирійську військову операцію, В. Путін тимчасово залишив Україну у відносному спокої, якщо це так можна назвати, коли щоденно українці військові й цивільні зазнають втрат. Щоб перемогти ворога, українцям треба не лише мобілізувати військові, економічні, фінансові й людські ресурси, а й згадати своє минуле, осягнути його і зробити верифіковані висновки.

Одним з таких повчальних уроків є державницька та етнокультурна діяльність П. Калнишевського.

Перший урок. Нагальна потреба у збройному захисті України, її соборність і територіальна цілісність. Близько 20-ти років П. Калнишевський контактував з імперцями і був впевнений, що з ними можна домовитися. Навіть коли Нову Січ підступно захопили колишні «друзі по зброї», він не віддав наказ воювати, а попрямував на перемовини. Не домовився. Понад чверть століття у соловецьких казематах – це спокута перед Україною за свою слабкість. Якби кошовий наказав запорожцям «бити москалів», то історичний розвиток українців міг піти більш сприятливим для них шляхом. У 2014 р. тогочасні українські очільники віддали без бою Крим Росії, розповідаючи нам, «що у нас нема армії», та сподіваючись заспокоїти апетити В. Путіна цією сакральною жертвою. Не вийшло. Після ганебної анексії Криму розпочалася так звана «Русская весна» й запрацював імперський проект «Новороссия». Це мало стати початком кінця України, допоки українські патріоти не спалили живцем «путіноїдів» і «руссмировцев» в Одесі у травні 2014 р. (жорстоко, але дієво) і не пішли добровольцями на Східний фронт, де зупинили ціною власних життів наступ ворога. А якби не було цього збройного опору – знову були б репресії, Соловки, Сибір і смерть.

Другий урок. Війни виграють на полі бою, а завершують – за столом дипломатичних переговорів, а не на навпаки. П. Калнишевський зі своїми запорожцями звитяжно воювали у російсько-турецькій війні, але здобували славу не для Неньки-України, а для Російської імперії. Попри чорну невдячність царату, вони посприяли перемозі й підписанню Кучук-Кайнарджийської мирної угоди. На початку XXI ст. ми теж живемо в яко-

мусь задзеркаллі. Офіційний Київ називає гібридну російсько-українську війну антитерористичною операцією (АТО), співпрацює у різних сферах з агресором, сподівається на підтримку не українських громадян, а так званої «світової спільноти», а замість того, щоби воювати і перемагати, сідає під час (а не після!) війни за стіл перемовин з ворогом. Мінські домовленості – це не порятунок, а загибель для України й українців. Якщо П. Порошенко наївно вірить, що він перехитрує В. Путіна чи домовиться з ним, то краще нехай згадає долю П. Калнишевського. Не питай по кому дзвін, він дзвонить по тобі, Петро Олексійович… Тому так званий «Мінськ» має стати не фіналом, а лише перепочинком перед остаточним знищенням російсько-терористичних військ на українських теренах.

Третій урок. Дієва потреба у розширені українського етнокультурного простору. У середині XVIII ст. Росія почала активно і екстенсивно освоювати Надчорноморський регіон, витискуючи з нього запорожців, насаджуючи там кріпацтво й залюднюючи його представниками різних етносів і створюючи новий імперський край – Новороссію. У свою чергу, П. Калнишевський, розуміючи критичність ситуації, зумів реформувати Нову Січ із суто мілітарної формації у багатофункціональну військово-політичну, господарсько-фермерську організацію, що пришвидшило інтенсивне освоєння Надчорномор'я, яке базувалося виключно на вільній хліборобський (фермерській) праці та залученні всіх бажаючих (переважно місцевих українців). Якби історія відвела йому на цей проект не десять років, а дещо більше, то, можливо, саме Запоріжжя стало б дієвим осередком відновлення Української державності. Зрештою, справа кошового не була змарнована навіть попри активну імперську політику закріпачення та русифікацію краю. Згадаймо драматичний 2014 рік – російські загарбники та їх найманці, тільки там змогли втриматися, де лунала «родная речь» і цілковито панував «совок». А терени, де мешкають етнічні українці, навіть дещо зросійщені й радянізовані, путіноїди змушені були покинути, бо там у них під ногами палала земля. Тому українцям треба і надалі потрібно зберігати й розширювати (інтенсивно та екстенсивно) український етнокультурний простір і перемога буде за Україною й українцями.

Четвертий урок. Життєва потреба у знищенні Російської Федерації як держави імперського типу. Багатовікове сусідство України з Росією переконливо засвідчило: допоки Росія існує у форматі імперії (авторитарної чи ліберальної – великої різниці немає), Українська Самостійна Соборна Держава завжди перебуватиме під загрозою нападу й інших деструктивних дій (інформаційних, торгівельних, фінансових, енергетичних тощо). Тому Україні й українцям треба докласти чимало зусиль, щоб за допомогою зовнішніх спільників і союзників усередині Російської Федерації зруйнувати цю новітню імперію й остаточно ліквідувати імперську зброю

масового знищення, посприяти творенню на її території великої кількості державних утворень, бажано за європейським зразком (один народ – одна держава). Ймовірно, П. Калнишевський теж прийшов до такої думки, перебуваючи в Соловецьких казематах, тому щиро хотілося, щоб сучасні українські очільники про це розмірковували, сидячи у своїх затишних київських кабінетах, а не в сибірських або малоросійських в'язницях, – великої різниці немає.

Таким чином, дослідивши та проаналізувавши наукову літературу й використані джерела, ми прийшли до таких висновків. За державницької діяльності П. Калнишевського був здійснений еволюційний перехід Нової Січі від суто мілітарної формації до багатофункціональної військово-політичної організації, що базувалася на міцному економічному підґрунті й у майбутньому могла стати базою відновлення Української державності. Кошовим здійснювалася поступова переорієнтація запорожців від військового здобичництва до господарської діяльності й формування в Україні т. зв. фермерських господарств і соціального вільного стану фермерів (своєрідного аналогу сучасного середнього класу). П. Калнишевський цілеспрямовано здійснював освоєння українцями надчорноморських степів, перетворення їх з малозаселеної місцевості на добре залюднені терени, що, зрештою, призвело до суттєвого розширення українських етнічних територій, незважаючи на опір і протидію Росії. Усі ці дієві заходи кошового посприяли освоєнню і включенню Надчорномор'я до цілісного етнокультурного простору України. Етнокультурна діяльність кошового отамана стала логічним продовженням його державотворчого чину. Незважаючи на імперські утиски, П. Калнишевський цілеспрямовано відстоював автономність запорозької церкви і захищав її особливий статус. Січовий очільник усіляко дбав про розвиток церкви, релігійності, благодійності, духовності й освіченості українців. На доброчинні пожертви й за особистого піклування патріота-державника і благодійника збудовано понад 30 православних храмів, здійснювалося загальне управління запорозькими школами та пильно відстежувалося забезпечення освітніх закладів, вчителів та учнів усім необхідним. Аналітично осмисливши повчальні уроки україноцентричного чину П. Калнишевського в контексті агресивної політики Росії щодо України й українців упродовж XVIII-XXI ст., нами з'ясовано, що Українська держава завжди потребуватиме збройного захисту своєї соборності й територіальної цілісності. Незважаючи на важливість дипломатії, зазвичай війни виграються на полі бою, а завершуються за столом дипломатичних перемовин, а не навпаки. Враховуючи глобалізаційні тренди, існує нагальна потреба у розширенні українського етнокультурного простору. У зв'язку з відродженням агресивної та імперіалістичної зовнішньої політики Москви, на порядок денний постало надважливе питання про ці-

лковите знищення Російської Федерації як держави імперського типу, утворення на її території великої кількості державних утворень та ліквідації її ядерного потенціалу.

Таким чином, нами стисло охарактеризовано історіографію проблеми й джерельну базу дослідження; лаконічно окреслено основні біографічні віхи життя П. Калнишевського; проаналізовано державницьку діяльність кошового; розглянуто етнокультурну спрямованість дій патріота; аналітично осмислено повчальні уроки україноцентричного чину державника в контексті агресивної політики Росії щодо України й українців впродовж XVIII-XXI ст. Незважаючи на чималу кількість праць, присвячених як особистості, так і звершенням П. Калнишевського, залишається чимало цікавих тем, які прямо і опосередковано пов'язані з кошовим, зокрема його народженням, соціальним походженням, становленням особистості, ймовірними спробами виступити збройно проти імперії тощо. Маємо надію, що дослідникам у подальшому вдасться, залучивши нові архівні, епістолярні й інші джерела, дослідити ці та інші проблеми, дотичні до звитяжної і трагічної постаті П. Калнишевського, останнього кошового Запорозької Січі.

Джерела й література

1. Авдеенко С. И. Последний атаман. Тайна императора. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2008. – 108 с.

2. Апанович О. Не пропала їхня слава: Передумови і наслідки скасування Запорізької Січі // Вітчизна. – 1990. – № 9. – С. 164-173.

3. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

4. Архів Коша Нової Запорозької Січі // Коцур В. П., Коцур А. П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття … – С. 22-43.

5. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – 540 с.

6. Гончарук Т. Г. Кошовий отаман Петро Калнишевський та Хаджибей (Одеса) (до 270-річчя походу запорожців на місто Хаджибей та в землі сучасної Одещини в червні-вересні 1770 року). – Одеса: Фенікс, 2011. – 192 с.

7. Грибовський В. В. Кошовий отаман Петро Калнишевський. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 132 с.

8. Грушевський М. Ілюстрована історія України. З додатком Нового Періоду Історії України за роки від 1914 до 1919. – Нью-Йорк: Видавництво Шкільної Ради, [Без року]. – 560 с.

9. Еварницький Д. І. (Яворницький Д.І.) Запорожжя в залишках старовини і переказах: Ч. І; Ч. ІІ. – К.: Веселка, 1995. – 448 с.

10. З Маніфесту Катерини ІІ про ліквідацію Запорозької Січі // Історія України від найдавніших часів до сьогодення: зб. док. і матеріалів / за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2008. – С. 252.

11. Коцур А. Доброчинство останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського (на прикладі Покровської церкви в Ромнах) // Часопис української історії: збірник наукових статей – К., 2005. – Вип. 2. – С. 5-13.

12 Коцур А. Троїцький собор П. Калнишевського в Ново московську – вершина українського дерев'яного зодчества XVIII ст. // Часопис української історії: збірник наукових статей – К., 2006. – Вип. 5. – С. 5-9.

13. Коцур А., Коцур Г. Церковно-доброчинна діяльність кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського // PEREYASLAVIKA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: збірник наукових статей. Релігійне життя Переяславської землі IX – XXI ст. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – Вип. 1(3). – С. 92-94.

14. Коцур А. П., Коцур В. П. Шлях на Голгофу. Від кошового Петра Калнишевського до СВУ. – К.: Хрещатик, 1996. – 64 с.

15. Коцур В. П., Коцур А. П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття (До 200-річчя від дня смерті останнього кошового отамана Запорозької Січі П. І. Калнишевського). – К.-Переяслав-Хмельницький: Книги-XXI, 2004. – 360 с.

16. Коцур Г. Внесок Петра Калнишевського у розвиток української культури та духовності // Часопис української історії. – К., 2007. – Вип. 7. – С. 24-27.

17. Коцур Г. Петриківка й Петро Калнишевський (До 315-ї річниці від дня народження останнього кошового отамана Запорозької Січі) // Часопис української історії: Збірник наукових статей – К., 2006. – Вип. 5. – С. 9-13.

18. Коцур Г. Петро Калнишевський – останній кошовий отаман Війська Запорозького Низового (До 250-річчя обрання козацьким керманичем) // Часопис української історії. – К., 2012. – Вип. 24. – С. 9-17.

19. Коцур Г. Г., Шовкун Ю. І. Петро Калнишевський: нескорений духом. – К.-Переяслав-Хмельницький: Книги-XXI, 2012. – 184 с.

20. Кулиняк Д. І. Лицар Дикого Поля. Петро Калнишевський. Історико-документальний роман-ессе. Видання шосте доопрацьоване. – К.: ТОВ ВПЦ «Літопис – XX», 2012. – 192 с.+16 вкл.

21. Кулиняк Д. І. Останній кошовий Петро Калнишевський. – К.: Видавництво т-ва «Знання» України, 1991. – 48 с.

22. Лист Петра Калнишевського до іконописця Павла Петрашева 1768 р. вересня 7 // Коцур В. П., Коцур А. П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття … – С. 39.

23. Мицик Ю. А. Калнишевський (Калниш) Петро Іванович // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Ґенеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – С. 190-191.

24. Рішняк І. М. Він творив Українську Державу // Лицар Дикого Поля. Петро Калнишевський. Історико-документальний роман-ессе. Видання шосте доопрацьоване. – К.: ТОВ ВПЦ «Літопис – XX», 2012. – 192 с.+16 вкл.

25. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.

26. Тойнбі А. Д. Дослідження історії / пер. з анг. – Т. 1-2. – К.: Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.

27. Фігурний Ю. с. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове

мистецтво в українознавчому вимірі. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 308 с.

28. Шовкун Ю. І. Політико-адміністративна, господарська та військова діяльність П. Калнишевського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.

Yuriy Fihurnyi

THE HISTORICAL BEGINNINGS AND PARALLELS OF RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE AND UKRAINIANS BASED ON THE EXAMPLE OF THE POLITICAL ACTIVITY OF PETER KALNYSHEVSKY

Народні депутати вступили в бійку під час голосування у Верховній Раді 27 квітня 2010 р. за продовження терміну базування Чорноморського флоту Росії в Криму. На фото, по центру, розмахуючи правим кулаком Дмитро Альбертович Саламатін, який перебував в гормадянстві Росії аж до 2005 року і поступив на посаду міністра оборони України в 2012 році. (фото: Єфрем Лукацький)

Сергій Губський

РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР У ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ АНТИГЕТЬМАНСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1918 р.)

Українсько-російські відносини, починаючи з періоду фактичного відокремлення Володимиро-Суздальського князівства від Києво-Руської держави в XII ст., зруйнування Києва князем Андрієм Боголюбським у 1169 р., привласнення Московським князівством історичної спадщини та величі Києва як столиці великої східнослов'янської держави IX-XII ст., знищення козацько-гетьманської української держави після Переяславської угоди 1654 р., і, нарешті, намагання знову підпорядковувати Україну Росії в період української революції 1917-1921 рр., яскраво свідчать, що ця сусідня держава, незважаючи на різні форми існуючого на її території суспільно-політичного устрою та форми правління, вороже ставилася і ставиться до постання та розбудови української незалежної держави. Особливістю українсько-російських відносин в 1917-1921 рр. було те, що і російські більшовики-комуністи на чолі з В. Леніним, і російські білогвардійці, зокрема генерал А. Денікін та його уряд, усіляко перешкоджали та намагалися збройним шляхом знищити незалежницькі форми української державності, що постали після 1917 р. Ці сили, кожна для своєї перемоги, також намагалися розпалити внутрішньоукраїнське протистояння та збройну боротьбу між різними суспільно-політичними силами, щоб врешті-решт взагалі знищити будь-які форми української державності або перетворити Україну на маріонеткову псевдодержаву, яка повністю була б підпорядкована московському центру.

Одним із таких прикладів є втручання більшовиків і білогвардійців у внутрішні справи незалежної Української Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським у 1918 – поч. 1919 рр., коли після поразки Німеччини та її союзників гетьман намагався зберегти українську державність і порозумітися з українськими соціалістичними партіями, але під тиском антиукраїнських зовнішніх сил 14 листопада 1918 р. проголосив «Грамоту» про федерацію України з майбутньою не більшовицькою Росією. Це призвело до повстання частин українських партій, об'єднаних в Українському Національному Союзі (УНС) на чолі з В. Винниченком, проти гетьмана. В цьому зв'язку варто зупинитися на перебігу повстання 1918 р. та його наслідках для української державності цього часу.

Із сучасних відомих учених, які займаються питаннями української рево-

люції 1917-1920 рр., зокрема українсько-російськими відносинами у цей період, варто назвати В. Солдатенка [10], В. Верстюка [4], П. Гай-Нижника [2], В. Капелюшного [6], с. Литвина [8], Л. Радченко [9], Ю. Каліберду [5], М. Стопчака [13].

Практично вся доба існування УНР була часом безперервної і нерівної збройної боротьби проти кількох потужних зовнішніх противників. За словами І. Мазепи, «... Україна опинилася між молотом і ковадлом. З одного боку наступала більшовицька Москва, а з другого – проти України мобілізувалися сили «білої Росії» за допомогою Антанти» [10, с. 73]. До цього часу серед українських політиків і науковців немає єдиної думки стосовно того, чи треба було піднімати збройне повстання проти гетьмана. На нашу думку, зважившись всі «за» і «проти» цього кроку, ознайомившись із працями як прихильників УНР, так і прихильників гетьмана, опрацювавши як уже опубліковані документи, так і невідомі широкому загалу архіви, можна дійти висновку, що альтернативи збройному повстанню для врятування незалежності України не було.

Ще на початку серпня 1918 р. Радою народних комісарів РСФРР під виглядом дипломатичного представника до Києва було відряджено спеціального радянського чиновника-агента, на якого покладалося керівництво терористичними актами в Україні. Основним його завданням були організація замаху на гетьмана П. Скоропадського та донського отамана П. Краснова, на що Л. Троцьким було виділено близько 4 млн рублів. Терористи повинні були прибути з Росії до Києва й зустрітися з вищевказаним дипломатом-агентом у столичному готелі «Марсель» та отримати від нього відповідні вказівки.

За повідомленням департаменту Державної Варти 27 вересня 1918 р. по лінії Освідомчого відділу київському міському отаманові ще в серпні начальник Осібного (Особливого) відділу Д. Бусло видав спеціальний рапорт № 920, в якому проінформував начальника гетьманського Штабу Б. Стеллецького, що відповідно до «цілком достовірних агентурних відомостей» 15 вересня 1918 р. група з 28 осіб ухвалила вбити П. Скоропадського. Виконавців замаху було обрано шляхом жеребкування, який випав на Івана Андрійовича Смірнова та Афанасія Степановича Барклаєва. Задля виконання теракту вбивці мали 17 вересня виїхати до Німеччини і там здійснити замах. Ліквідація гетьмана мала стати не просто політичним убивством, а сигналом для загального повстання в Україні [2, с. 91]. Саме цим обумовлюється втаємничення від'їзду П. Скоропадського до Німеччини для зустрічі з Вільгельмом II і таке ж повернення гетьмана в Україну. Як відомо, терористам не вдалося втілити в життя свій намір і глава держави залишився живим, але важливим у цій розробці є те, що вона однозначно вказує принаймні на два важливих факти: взаємозв'язок убивства П. Скоропадсь-

кого з початком повстання проти його режиму та взаємодію групи заколотників в Україні з російськими більшовиками.

Крім того, більшовики через свою агентуру в Україні створювали підпільну (т. зв. «соціалістичну») армію. Так, у терміновому, цілком таємному донесенні (№ 6178) Освідомчого відділу Державної Варти до столичного отамана від 19 жовтня 1918 р. повідомлялося, що 16 жовтня в м. Чигирині Київської губернії було заарештовано такого собі Івана Михайловича Мацака, який на допиті зізнався, що в серпні він разом з іншими агентами був доправлений головним комісаром Москви з Росії в Україну для формування соціалістичної армії. Арештант показав, що головним більшовицьким агентом по Київській губернії є офіцер-літун Павел Іванович Петров (який мешкав у столиці по вул. Фундуклеївській, 68, кв. 14), по Черкаському повіту – Олександр Смірнов, по Звенигородському – Семен Іванович Якушевич, по Уманському – Феофан Філіпович Іванов, по Чигиринському – Павло Пастій-Пастушенко. У терміновому донесенні також повідомлялося, що в ніч з 19 на 20 жовтня на квартирі П. Петрова відбудеться з'їзд усіх цих агентів [2, с. 92].

Відтак більшовицька Росія формувала в Україні армію терористів, які мали за мету фізичне усунення гетьмана і здіймання військового заколоту, що мав розбурхати масштабне повстання проти існуючої влади. Отже, водночас із планами збройного повстання, який організовували українські соціалісти, існував і план фізичного усунення гетьмана, який готували більшовицькі агенти, позаяк у спецслужб РСФРР (на відміну від українських опозиційних діячів) було достатньо відповідних кадрів терористів і практичного досвіду, що окреслювало більшовицьку кооперацію з планами заколоту українських соціалістів (групою Винниченка – Шаповала).

Здійснити державний переворот в Україні прагли й деякі несоціалістичні російські угруповання, зокрема «Спілка відродження України», яка планувала заарештувати П. Скоропадського та проголосити в Києві нову російську владу. Водночас спостереження провадилося і за деякими іншими російськими політичними діячами. Так, зокрема, з приїздом до Києва П. Мілюкова та Б. Савінкова за ними було встановлено негласний нагляд, причому особливої уваги було надано пересуванню та діяльності Б. Савінкова [2, с. 92].

У листопаді 1918 р., коли стало остаточно ясно, що Німеччина та її союзники програли війну, гетьман терміново починає шукати контактів з державами Антанти – Англією і Францією. Знаючи про прихильність її урядів до ідеї «єдиної і неподільної Росії», П. Скоропадський змінює своє ставлення до питання незалежності України. Військово-політична ситуація вимагала швидких, адекватних і рішучих дій. Але ні П. Скоропадський, ні його оточення не були готові до таких різких і, головно, радикальних пе-

ремін у вкрай стислий термін. Відтак П. Скоропадський підпав під вплив русофільської частини свого оточення, яке досить легко навіяло йому віру в те, що за таких умов лише Антанта, а отже і «біла» Росія (читай – Добровольча армія та нашвидкоруч сколочені загони російських офіцерів у Києві) стануть гарантами існування Гетьманату. Проте для цього слід було переглянути статус Української Держави. І, як вже зазначалося, 14 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський видав «Грамоту», в якій оголосив про федерацію України з майбутньою не більшовицькою Росією. «У цій федерації, – як було зазначено у грамоті гетьмана, – Україні належить одне з чільних місць» [2, с. 97]. Ще на початку правління гетьмана П. Скоропадського частина українських партій об'єдналася в Український Національно-Державний Союз, який восени 1918 р. реорганізувався в Український Національний Союз (УНС) на чолі з В. Винниченком. Налагоджувалися контакти з українськими військовими з'єднаннями, передусім Січовими Стрільцями в Білій Церкві, Запорозькою та Сірою дивізією, селянськими повстанськими комітетами. 30 жовтня 1918 р. створено повстанський Оперативний штаб, куди увійшли генерал О. Осецький, полковник В. Тютюнник та В. Кедровський, підполковник А. Мельник та сотник Федь Черник. Останні представляли Січових Стрільців.

Під впливом революції в Німеччині та Австро-Угорщині захиталася міць німецької та австро-угорської армій, що сприяло планам УНС.

13 листопада 1918 р. було таємно утворено Директорію Української Народної Республіки. У виборах персонального складу Директорії взяли участь представники партій українських соціал-демократів (УСДРП), українських соціалістів-революціонерів (УПСР), українських соціалістів-самостійників (УПСС), українських соціалістів-федералістів (УПСФ), Селянської спілки, низки профспілкових організацій і Січових Стрільців. Згадані політичні партії належали до найвпливовіших політичних об'єднань України – під час виборів до Українських Установчих зборів у 1917 р. вони в сукупності здобули до 80 відсотків виборців.

Директорією цей орган був названий на пропозицію В. Винниченка і М. Шаповала за аналогією з Французькою революцією кінця XVIII ст. Передбачалося, що Директорія виступить на чолі антигетьманського повстання, а після його перемоги управлятиме Україною до скликання національних Установчих зборів. До персонального складу Директорії увійшли В. Винниченко як її голова (УСДРП), с. Петлюра (УСДРП), обраний одночасно Головним Отаманом республіканських військ, професор Ф. Швець (УПСР), П. Андріївський (УПСС) та А. Макаренко від Союзу залізничників. За винятком В. Винниченка та с. Петлюри члени Директорії не мали попереднього досвіду роботи у сфері державного управління, а правову освіту мав лише П. Андрієвський.

Залишивши в Києві Військовий Революційний Комітет (М. Авдієнко, З. Висоцький, М. Галачан, Н. Завгородній, М. Марченко, А. Пісоцький, В. Чехівський), Директорія 15 листопада виїхала до Білої Церкви, де дислокувався Окремий Загін Січових Стрільців під командуванням Є. Коновальця. У ніч на 15 листопада в Києві та інших містах з'явилася відозва Директорії до українського народу із закликом до повстання проти генерала П. Скоропадського. Ось уривки з цього документу: «Громадяни України! Генерал російської служби П. Скоропадський, порозумівшись з німецькими генералами, штиками німецьких, тоді ще не вільних, підлеглих їм солдатів, назвавшись гетьманом, захопив владу в Україні та скасував Українську Народню Республіку. З того менту зачалось нищення всіх народніх прав та нечувані знущання над демократією України з боку жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Клясова помста поміщиків та буржуазії дійшли міри, якої не знав і царський режим.

І що більше панування гетьмана посувало Україну до єдиної неділимої Росії, то лютіше, одвертіше й цинічніше ставало топтання прав народу й глузування пануючих кляс над усіма здобутками революції як політично-соціяльними, так і національними.

Останнім зрадницьким актом генерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійності Української Держави Український нарід віддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичної реакції та на цілковите поневолення.

Сформований новий Уряд із представників реакційних кляс, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає Український нарід, коли він не встане рішуче й до останнього чоловіка в оборону свого життя.

Український Національний Союз як найвище представництво організованої української демократії вживав до останнього дня всіх заходів, щоб мирно, без пролиття крови й дезорганізації громадського життя захистити й відстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір збоку поміщиків, буржуазії та бюрократії. Отже, настав час залишити мирні заходи.

...Всі останні чесні громадяни, як українці так і не українці, повинні разом з нами стати збройною дружньою силою проти ворогів і злочинців народу, й тоді всі соціяльні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені.

Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріпляють їх на вільній Українській Землі. Разом з тим Директорія Української Народньої Республіки закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припинити грабежі...» [7, с. 590].

Проте спочатку надій на перемогу над гетьманом було дуже мало. По приїзді в Білу Церкву с. Петлюра сказав Січовим Стрільцям: «Звичайно! Хіба ж можна думати, що чотирма гарматами й кількома сотнями людей ми розіб'ємо гетьмансько-німецькі полки? Я знаю, що всі йдемо на смерть. Але ми мусимо пожертвувати собою. Це має бути крик розпуки народу, котрого насильно женуть в обійми ненависної Москви» [7, с. 150].

Повстання розпочалося виступом 16 листопада Січових Стрільців у Білій Церкві. 1-ша сотня СС розігнала гетьманську залогу міста. Того ж дня 2-га сотня з доданими сотнею скорострілів і однією гарматою під командуванням р. Сушка від'їхала залізницею до Фастова і вночі взяла місто. 17 листопада до Фастова прибули Головний Отаман с. Петлюра, штаб Січових Стрільців, Директорія в повному складі. Німецька залога Фастова в цей час тримала нейтралітет.

Гетьман П. Скоропадський вирішив силою зброї придушити повстання. Він призначив головнокомандувачем своїх збройних сил російського шовініста графа Ф. Келлера і скерував на Фастів ударну групу в складі офіцерського батальйону, сердюцького полку, панцерного потягу, батареї артилерії та кінної сотні загальною чисельністю понад 3 тис. вояків. Очолював цю групу генерал князь О. Святополк-Мірський. Групою авангарду, яку вислали повстанці 17 листопада 1918 р. проти гетьманського війська, командував сотник Січових Стрільців Ф. Черник. До її складу увійшли всього 300 вояків, якими командували сотник Січових Стрільців М. Загаєвич, хорунжий Р. Харамбура, хорунжий Ф. Борис і саморобний панцерний потяг під командою сотника р. Дашкевича [15, с. 102]. Повстанці зайняли залізничну станцію Мотовилівка, гетьманці підійшли до Василькова.

Д. Дорошенко, колишній міністр закордонних справ в уряді П. Скоропадського, так характеризує настрої російських офіцерів, які були у складі гетьманських військ: «Серед офіцерів, що входили в склад гетьманських дружин було дуже багато російського або зросійщеного елементу. Не за гетьмана і не за Україну думали вони боротися, а за Росію, проти якої тепер виступили українці» [3, с. 420]. 18 листопада під Мотовилівкою розгорівся вирішальний бій. Виявивши справжній героїзм і вдало використавши нечисленний резерв у складі двох рот (А. Мельника і Є. Зиблікевича), яким командував сотник О. Думін, повстанці розгромили гетьманські підрозділи і примусили їх, залишаючи сотні трупів, відступити на Васильків та евакуюватися аж до Києва. Як згадував учасник цього бою, мотовилівські поля були вкриті ворожими трупами. Це були російські офіцери із золотими погонами у шкіряних чорних куртках і загинуло їх там понад 600 чоловік. Січових Стрільців загинуло 17 чоловік, серед яких сотники Ф. Черник і М. Загаєвич, а 22 стрільці були важко поранені [7,

с. 169]. Після перемоги під Мотовилівкою антигетьманське повстання набирало сили, на допомогу повсталим прибували озброєні селянські маси, а на Трипіллі отаман Зелений сформував десятитисячну Дніпровську дивізію. До республіканського війська вступали селяни, робітники й інтелігенція, навіть ті, хто свого часу підтримував гетьмана. На бік Директорії переходили частини гетьманської сердюцької дивізії, зокрема, кінний Лубенський полк під командуванням старшини Генерального штабу Юрія Отмарштайна, пізніше визначного старшини Січових Стрільців, який загинув у травні 1922 р. за нез'ясованих обставин у таборі інтернованих вояків Армії УНР у Шипіорно (Польща) [7, с. 178].

Як згадує О. Назарук, який пробував занотувати чисельність повстанців для історії, їх кількість була такою великою, що ніхто, в тому числі й працівники штабу, не могли дати точних цифр складу прибулих загонів.

Найважче завдання випало на долю Січових Стрільців. На них лягла вся робота з організації, вишколу, озброєння селянських загонів, перетворення неорганізованих мас на боєздатні частини регулярної армії. Це вимагало величезної праці, хисту, енергії, безоглядної впертості. І подарунком для них була та величезна пошана, яку вони відчували не тільки від друзів, а й від ворогів та «нейтральних німців».

«Святі якісь люди йдуть на Київ, – іноді говорили селяни. – Вони нічого для себе не бажають. Усе дають за волю народу» [7, с. 186].

З 20 листопада 1918 р. почалося формування Осадного Корпусу, куди включено дивізію Січових Стрільців, Чорноморську та Дніпровську дивізії під загальною командою полковника Є. Коновальця. 3 грудня 1918 р. Осадний Корпус було створено. Формувалося Верховне Командування, Головна Ставка Військ Директорії УНР, на чолі якої став генерал О. Осецький. Начальником штабу армії призначено сотника А. Мельника, помічником начальника штабу – підполковника В. Тютюнника. Генерал О. Осецький став Наказним Отаманом, тобто командуючим армією.

На Лівобережжі до повстання приєдналися Запорозька і Сіра дивізії, кадри Полтавського полку. Командуючим цієї групи Директорія призначила полковника П. Болбочана.

На початку грудня 1918 р. 300-400-тисячна німецька та австро-угорська армії (21 піша дивізія, 2 кавалерійські дивізії – німецьких та 8 піших дивізій і 2 кавалерійські дивізії – австро-угорські) розпочали евакуацію з території України [14, с. 46].

Деякі частини евакуювалися в мирних умовах, деякі пробивалися з боями похідним порядком, деякі частини були обеззброєні повстанцями та їхали на захід потягами, виділеними Директорією.

Цікаву інформацію з цього приводу знаходимо у спогадах члена Директорії П. Андрієвського у статті «Наука минулого», опублікованої у торон-

тському часописі «Батьківщина» (ч. 4 за 1980 р.). Панас Андрієвський писав: «Коли настала німецька катастрофа, представники німецьких дивізій звернулися до Голови Директорії УНР (В. К. Винниченка – с. Г.) із пропозицією, що вони хочуть зостатись на Україні; будуть боронити її від ворогів, а Директорія прийме їх на службу і дасть їм земельні наділи. Цієї пропозиції Директорія навіть не розглядала, вважала за фантастичну і непотрібну. Натомість запобігала ласки та визнання в переможної Антанти [1]. Навіть, якщо такі пропозиції з боку німецьких військ і були, то представники українських соціалістичних партій їх не прийняли. На нашу думку, тут були і позитивні, й негативні моменти. З одного боку, німецькі військові частини могли б відіграти величезну роль у боротьбі проти більшовицької агресії та білогвардійців, яких підтримувала Антанта, а з другого, – участь німецьких військ у бойових діях на боці Директорії надала б додаткові аргументи більшовицькій пропаганді про «буржуазність» і «антинародність» Директорії, а прихильникам «єдиної і неділимої Росії» про «германофільство» українських діячів, а про Україну – як «німецько-австрійську вигадку».

Після поразки під Мотовилівкою і зростанням селянського повстанського руху проти влади П. Скоропадського гетьманське військо значною мірою було деморалізоване, чинило опір лише на Волині, Чернігівщині, в районі Катеринослава і, найбільше, на підступах до Києва. 12-13 грудня військо Директорії повело рішучий наступ на Київ. На цей час Осадний Корпус мав до 50 тис. багнетів і 48 гармат. Також сюди включено 2-гу Дніпровську дивізію отамана Данченка, 8-му Уманську пішу дивізію, три курені фастівської залоги, Білоцерківську й Уманську резервну бригади, Білоцерківську окрему бригаду, окремий запасний курінь у Попільні, Ходорківський курінь і всі резервні та охоронні частини, що були на Київщині. Усі ці військові частини нараховували більше 25 тис. вояків з урахуванням різних окремих отаманських партизанських загонів, багато з яких були неорганізованими збройними ватагами. Дивізія Січових Стрільців Осадного Корпусу нараховувала 5 тис. піхотинців і 6 легких гарматних батарей [7, с. 194]. Ця дивізія була сформована під безпосереднім впливом і руками Січових Стрільців із колишнього білоцерківського Окремого Загону і була найбоєздатнішою в боях під Києвом.

У наступі на Київ 12-13 грудня 1918 р. брало участь 4 дивізії Осадного Корпусу загальною чисельністю близько 20 тис. багнетів [7, с. 195]. Гетьманські війська нараховували 2 396 багнетів, 109 скорострілів, 36 легких гармат, 6 гаубичних, 1 важку гармату та 83 шаблі [4, с. 77]. Розуміючи безнадійність подальшого опору, гетьманське командування наказало військам залишити позиції та розійтися по домівках.

14 грудня підрозділи Січових Стрільців та Дніпровської дивізії увійш-

ли до Києва. Того ж дня гетьман П. Скоропадський зрікся влади і таємно виїхав до Німеччини. 19 грудня 1918 р. Директорія урочисто в'їхала до Києва. 21-24 грудня в Києві відбувся губернський селянський з'їзд, 700 делегатів якого представляли найбільш масову верству населення України і вітали прихід Директорії до влади й обіцяли їй підтримку «в боротьбі за Українську Трудову республіку» [4, с. 77].

26 грудня 1918 р. оголошується програмний документ Директорії – написана В. Винниченком «Декларація». В ній проголошувалося відновлення Української Народної Республіки (УНР), скасовувалися всі закони Гетьманату в галузях державного управління, землеволодіння, робітничої політики. Заявлялося, що «до повного вирішення земельної реформи» всі дрібні селянські господарства залишаються в користуванні їх власників, а «верховне порядкування землею належить Директорії УНР». Декларація встановлювала статус самої Директорії як «тимчасової верховної влади революційного часу». Оскільки Директорія мала намір передати владу «самому народові», то містився заклик до населення України обрати делегатів на Конгрес Трудового Народу, який дістане «всі верховні права і повновласність рішати всі питання соціального, економічного і політичного життя Республіки» [12, с. 130-134]. 26 грудня 1918 р. був сформований перший уряд із часу приходу Директорії до влади – Рада Народних міністрів УНР. Його очолив соціал-демократ В. Чехівський.

До першого уряду республіки увійшли головним чином представники соціалістичних партій – УСДРП, УПСР, УПСС та УПСФ. Протягом 1919 р. в УНР змінилося кілька урядових кабінетів. Уряд В. Чехівського існував з 26 грудня 1918 р. до лютого 1919 р. Виконуючим обов'язки міністра військових справ до 2 січня 1919 р. був генерал-хорунжий О. Осецький (УПСС), а до 13 лютого 1919 р. – генерал-хорунжий О. Греків.

З 13 лютого 1919 р. до початку квітня 1919 р. існував уряд с. Остапенка (кол. член УПСР). Міністром військових справ був сотник О. Шаповал (УПСС). Він перебував на цій посаді до 22 березня 1919 р. З 22 березня до 27 липня 1919 р. обов'язки військового міністра виконував сотник Г. Сиротенко (УСДРП). З 27 липня до 5 листопада 1919 р. на цій посаді перебував полковник В. Петрів. З 5 листопада 1919 р. військове міністерство очолював генерал-хорунжий В. Сальський. З 9 квітня до 24 грудня уряд УНР очолював Б. Мартос (УСДРП). З 24 грудня 1919 р. затверджено кабінет І. Мазепи (УСДРП).

Відроджена Українська Народна Республіка з самого початку свого існування перебувала у надзвичайно складному внутрішньо- та зовнішньополітичному становищі. На півночі стояли війська Червоної Армії, які були готові розпочати збройне вторгнення на територію України. На Лівобережжі німецькі війська покидали свої позиції і поверталися на батьківщи-

ну. На Дон відступали з боями перед Запорозьким корпусом полковника П. Болбочана російські добровольчі війська, що сформувалися під час Гетьманщини в Україні. Румунія в цей час зайняла Бессарабію та Буковину. В Галичині й на Холмщині йшли важкі бої з поляками. На півдні України в Одесі висадилися війська Антанти і почалося формування російських білогвардійських частин.

Внутрішнє становище України було не менш складним. Хоча офіційно протигетьманське повстання за заявами Директорії відбувалося для порятунку української державності, та лише невелика частина повсталих селянських мас розуміла і визнавала ці заяви. Національна свідомість значної частини селянства була дуже мала, а політика гетьманських урядів у галузі земельних відносин часто-густо сприяла посиленню антиурядових настроїв, які ототожнювалися не лише з Гетьманщиною, а й самою українською державністю. Агітація агентів російських більшовиків знаходила серед значної частини селянства на той час сприятливий ґрунт. Не було єдності й серед членів Директорії та провідників українських політичних партій. Частина з них хотіла знайти порозуміння з більшовицькою Москвою, частина – з державами Антанти, а деякі визнавали неможливість союзу ні з більшовиками, ні з Антантою і готові були відстоювати суверенність України проти тих сил, які посягали на неї.

Як вже зазначалося, збройні сили Директорії, які сформувалися в ході антигетьманського повстання, з урахуванням повстанських загонів, за різними оцінками становили від 150 до 300 тис. чоловік [14, с. 48]. На жаль, здебільшого це були розрізнені організаційно та ідейно селянські загони, які ставили собі за мету лише одне – повалення гетьманського режиму. Багато військових частин були погано вишколені й організовані, недостатньо обізнані з цілями і завданнями нової влади, не було належної військової дисципліни.

Основу армії складали два корпуси – Запорізький та Січових Стрільців і 6 дивізій. Решта військових формувань була нестійкою і надто мінливою з тенденцією до втрати боєздатності. За 5 місяців війни з ворогами у складі української армії залишилось 30 тис. вояків [15, с. 106]. Але це вже була справді українська, регулярна армія, козаки і старшини якої знали за що і за які цілі вони ведуть боротьбу з ворогом. Ця боротьба з переважаючими і чисельно, і озброєнням більшовицькими і білогвардійськими військами, а до початку 1920 р. і польською армією, продовжувалась до кінця листопада 1920 р., коли уряд і армія УНР були змушені перейти за Збруч на територію тогочасної Польщі, відступивши перед численною і добре озброєною Червоною Армією. Проте партизанська війна з більшовиками українського народу і партизанські рейди вояків Армії УНР на територію окупованої України тривали ще не один рік.

Отже, історичний досвід і сучасні реалії українсько-російських відносин після анексії путінською Росією Криму та розв'язаної нею війни на Донбасі переконливо доводять, що російські правлячі кола, незалежно від їх політичного забарвлення, завжди проводили і проводять загарбницьку, експансіоністську політику щодо своїх сусідів. Нинішня концепція так званого «русского мира» передбачає поширення російського впливу на всі території, де проживає російськомовне населення. Україна в планах кремлівського керівництва стоїть на особливому місці, враховуючи історичні взаємовідносини і нинішнє прагнення українського народу після перемоги революції Гідності нарешті вирватися з цупких обіймів «старшого брата» і посісти гідне місце серед цивілізованих країн світу. Тому нинішньому поколінню українців необхідна національна консолідація, єдність у прагненнях народу і політичного істеблішменту, щоб гідно протистояти російській агресії та звести нанівець великодержавні плани сучасних «собирателей русских земель» і відновити територіальну цілісність української держави.

Джерела і література

1. Андрієвський П. Наука минулого / П. Андрієвський // Батьківщина. – Торонто, 1980. – Ч. 4.

2. Гай-Нижник П. Повстання Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918) / П. Гай-Нижник // Гілея. – 2011. – Вип. 47. – С. 18–29; Вип. 48. – С. 88–99; Вип. 52. – С. 5–15.

3. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1930. – Т. 2. – 846 с.

4. Історія України: нове бачення. У 2-х т. – К., 1996. – Т.ІІ. – 524 с.

5. Каліберда Ю. Ю. Військова мемуаристика як джерело вивчення історії українських військових формувань 1917–1921 рр.: дис. … канд. іст. наук / Ю. Ю. Каліберда. – К., 2003. – 183 с.

6. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) / В. П. Капелюшний. – К., 2003. – 608 с.; його ж. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): історіографія: дис. … д-ра іст. наук / В. П. Капелюшний. – К., 2004. – 511с.

7. Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання: 1917–1967. – Чикаго, 1969. – 663 с.

8. Литвин С. Х. Про військову діяльність Симона Петлюри // Історія України. – 2000. – № 23-24. – С. 19-21, його ж. Симон Петлюра і військо. До оцінок в українській історіографії / с. Х. Литвин // Військово-історичний альманах. – К., 2000. – Ч. 1. – С 45-54; його ж. Війна 1920 року в українській історіографії / с. Х. Литвин // Наукові записки з української історії Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту. – Вип. ІХ. – 2000. – С. 147-154; його ж. Симон Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела: монографія / с. Х. Литвин. – К., 2000. – 464 с.; його ж. Симон Петлюра у національно-

визвольній боротьбі українського народу (1917-1926). Історіографічний та джерелознавчий аспекти: дис. … д-ра іст. наук / с. Х. Литвин. – К., 2000. – 448 с.; його ж. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / с. Х. Литвин. – К., 2001. – 638 с.

9. Радченко Л. О. Національно-демократична революція в Україні 1917-1920 років у новітній вітчизняній літературі: дис. … канд. іст. наук / Л. О. Радченко. – Харків, 1996. – 168 с.; її ж. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 років / Л. О. Радченко. – Харків, 1996. – 120 с.

10. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921 / І. Мазепа. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 242 с.

11. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія / В. Ф. Солда-тенко. – К., 1997. – 410 с.; його ж . Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.) / В. Ф. Солдатенко. – К., 1999. – 507 с.; його ж. Новітні видання і дослідження з історії Української революції 1917-1920 рр. / В. Ф. Солдатенко // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. – Т. 1. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2004. – С. 237-305; його ж. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917-1920 рр. в Україні / В. Ф. Солдатенко // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ ст. Міжнародна наук. конф. 20-21 листопада 2007 р. – К.: ІПіЕНД, 2007. – С. 5–24.

12. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР / М. Стахів. – Скрентон, 1962. – Т. 1. – 248 с.

13. Стопчак М. В. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918-1920 рр.): Історіографічний нарис: монографія / М. В. Стопчак. – Вінниця, 2010. – 812 с.

14. Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил: 1917–1921/ О. Удовиченко. – Вінніпег, 1954. – 196 с.

15. Якимович Б. Збройні Сили України: нарис історії / Б. Якимович. – Львів, 1996. – 359 с.

Serhiy Hubskiy

THE RUSSIAN FACTOR IN THE DESTABILIZATION OF THE UKRAINIAN STATE (THE EXAMPLE OF THE ANTI-HETMAN UPRISING IN 1918)

Початок Майдану, на перехресті Хрещатика і вулиці Інститутської 4 грудня 2013 р. (фото: Іван Лозовий)

Михайло Гордієнко

ТОТАЛІТАРНИЙ СИНДРОМ РОСІЇ: ВІД КОМУНІЗМУ ДО ЕКЗАЛЬТОВАНОГО РАШИЗМУ

Політичні процеси пострадянського простору обтяжені залишками тоталітарного минулого, яке не тільки ускладнює демократичні трансформації суспільства, а й породжує нові виклики для його цивілізаційної динаміки. *Апогеєм констеляції тоталітарних ребусів на сучасному етапі є путінська Росія, яка постулює екстремістську ідеологію і прагне неоімперського реваншу.* Зокрема, публічна риторика кремлівської кліки зводиться до того, що розпад СРСР є найбільшою трагедією XX ст., Й. Сталін – це найкращий політичний менеджер, а всі землі, де звучить російська мова, то є Росія. Зауважимо, що ці одіозні постулати притаманні не лише екзальтованому уявленню путінського режиму, а й свідомості багатьох росіян, які через спотворену інформацію заражені вірусом великодержавного шовінізму. Спираючись на підтримку зомбованого населення, Путін цинічно провадить неоімперську політику гібридної війни. Інстинкти орди виявилися сильнішими за цивілізовані відносини і тому на сучасному етапі тоталітарний синдром путінізму перейшов у фазу експансії проти суверенної держави – України. Більше того, путінський режим нині продукує тоталітарні марші не тільки на сусідні країни, а й здійснює військове вручання в ісламський світ, що свідчить про гегемоністські амбіції Москви на міжнародному рівні. Отже, *реінкарнація путінського тоталітаризму стає глобальною загрозою людства.* Цим обумовлюється *актуальність* зазначеної теми, в якій ми намагаємося з'ясувати еволюцію та сутнісні риси феномену російського тоталітаризму, його загрози мирному існуванню нинішньої цивілізації.

Після розвалу радянської імперії, коли настала горбачовська перебудова, були сподівання на те, що комунізм і тоталітаризм витісняються демократією, а світ прямує до консенсусної парадигми розвитку. Але новітнє варварство Московії заперечує це оманливе враження. Нинішні події на теренах України засвідчують, що *тоталітаризм долається кров'ю і жертвами наших патріотів.* Сьогодні українська державність балансує на межі свого існування, чергового поневолення імперськими потугами тоталітарної диктатури. Протистояти кремлівському тоталітаризму треба всіма засобами: військовими, дипломатичними, інтелектуальними тощо. Тема тоталітаризму зовсім не нова. У зарубіжній та вітчизняній науці існує низка ґрунтовних робіт, присвячених вивченню тоталітарних режимів та їх деструктивної політики. Цю проблему висвітлюють такі вчені, як Т. Адорно,

Х. Аренд, р. Арон, З. Бжезінський, Ф. Гаєк, М. Джилас, Ф. де Лара, Х. Ортега-і-Гассет, К. Поппер, В. Райх, Дж. Рей, К. Фрідріх, Е. Фромм, Л. Шапіро. Серед вітчизняних науковців концепти тоталітаризму аналізували Т. Возняк, С. Дацюк, О. Дергачов, М. Жулинський, Г. Касьянов, В. Полохало, М. Томенко, Ю. Шаповал та ін. Вони з'ясовують передумови виникнення і характерні риси феномену тоталітаризму в умовах різних політичних систем, культурних середовищ, релігійно-ментальних традицій тощо. На основі цих досліджень можна зробити висновок, що уніфікованої моделі тоталітаризму не існує. Його специфіка визначається історичною епохою, геополітичним розташуванням країни, формою політичного устрою.

Отже, тоталітарний режим, поруч із загальними концептами, має і свої, специфічні, характерні тільки для окремої держави риси й може виникати в різних соціальних умовах. Це означає, що наукове вивчення тоталітаризму має здійснюватися перманентно, щоб вчасно попередити і знешкодити його загрози. *Метою* нашого дослідження є *висвітлення еволюції російського тоталітаризму, який успадкував основні риси радянського імперіалізму й екзальтованого кремлівського шовінізму.* Такий конгломерат новітнього тоталітаризму ми називаємо *путіноїдним рашизмом,* який болісно сприймає поразку комуністичного монстра, бо це зруйнувало російську деспотію. Однак насправді, за словами М. Джиласа, «з крахом комунізму світ нічого не втрачає… Комуністи найбільше винуваті в існуючих бідах, адже вони тупо прагнули до придуманого суспільства, вважаючи, що здатні змінити природу людини, в той час як і самі ідеї та їх носії невпинно руйнувалися й гинули, знищувалися безумством здійснюваного ними грандіозного насилля. За часів комунізму людина проявила себе істотою, що непридатна для різних ідеальних моделей, заперечуючи ті з них, які намагаються приборкати їх натуру і визначити долю» [1, с. 374]. Всупереч здоровому глузду й цивілізованому контенту московські правителі не тільки симпатизують комуністичним ідеалам, а й беруть їх на озброєння для просування неоімперської політики.

Оскільки людство й досі не позбулося тоталітарного синдрому, то і запит на його кваліфіковану рефлексію продовжує бути актуальним. Тоталітарні режими існують в країнах Європи, Азії та Латинської Америки, де присутні слабкі демократичні традиції і кволе громадянське суспільство. Поняття «тоталітаризм» охоплює не лише політичну владу чи державу, а й характеризує стан всієї соціальної спільноти. Під тоталітаризмом В. Турчин розуміє «тотальний контроль держави над всіма суспільно значимими аспектами життя громадян, включаючи їх спосіб мислення. Тоталітарна держава встановлює єдину для всіх ідеологічну систему і впроваджує її примусовим шляхом в голови громадян. Особи, що відкрито не поділяють державної ідеології, піддаються покаранням, які залежно від міри

відхилення та інших факторів, варіюються від блокування руху по службовій драбині до фізичного знищення. Основні права особи – свобода асоціацій, свобода отримання й розповсюдження інформації і свобода обміну ідеями – ліквідуються. Боротьба ідей поступається боротьбі проти ідей шляхом фізичного насилля. Виходячи з еволюційної теорії, тоталітаризм є спотворенням, дегенерацією, адже нижчий рівень організації нівечить і подавляє високий рівень. Тоталітарне суспільство втрачає здатність нормально розвиватися і заклякає. Це глухий кут, вовча яма на шляху еволюції» [2, с. 575-576]. Тоталітарний режим втручається в усі сфери життєдіяльності суспільства, *встановлює над ним контроль і регламентує ідейно-світоглядну шкалу цінностей.* Доцільність існування тотальної регламентації життя пояснюється необхідністю поєднання особистості, партії і держави в ім'я досягнення суспільного добробуту. Абсурдність цієї міфологеми спростовується реаліями життя. *Відкрите суспільство потребує не тотального контролю, а сприятливих умов для конкуренції,* ідеологічного плюралізму, політичної свободи тощо.

Одіозною формою тоталітаризму є комунізм радянського зразка. У ньому поєднувалося минуле (починаючи з епохи Івана Грозного) і нове, набуте в процесі соціального експерименту. Комуністичний тоталітаризм був не повністю ізольований від світу, а здійснював експорт диктатури державам-сателітам (Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Болгарії, Югославії, В'єтнаму, Кубі та ін.). Після розпаду радянської імперії була ейфорія свободи, політичний романтизм, прагнення відмежуватися від тоталітарної практики СРСР й реалізовувати ліберальні проекти. Їх авторами в російському просторі були А. Сахаров, Є. Гайдар, Г. Явлінський, Б. Немцов та ін. У добу перебудови виникає громадянський рух «Демократическая Россия». За словами московського публіциста І. Яковенка, «це був протест, пронизаний гуманізмом і величезним жаданням свободи... Саме завдяки цим настроям Росія протягом півтора десятиріччя не являла небезпеки для сусідніх країн і решти світу. Це, можливо, головна заслуга «Демократической России», що вона, ставши основою перемоги Єльцина на виборах 1991 року, допомогла сформувати той миролюбний, антиімперський зовнішньополітичний курс, завдяки якому сусідні країни, республіки колишнього СРСР могли будувати свою державність, не озираючись на свого більшого сусіду, який у цей період втратив свою агресивність та імперські замашки» [3, с. 18]. Але Росія відкинула ліберальну парадигму, бо соціальний запит громадян вимагав «міцної руки» та «царя-батюшку». *У постєльцинський період відбувається утвердження режиму необмеженої монархії, яка формалізована президентською вертикаллю влади.* Російський істеблішмент активно використовує досвід радянського врядування для зміцнення авторитарної форми правління.

Радянська система консервувала соціально-політичні відносини імперського типу, які успадкувала сучасна Росія. Імперія апріорі не потребує інститутів громадянського суспільства, бо її не цікавлять реальні потреби людей, вона переймається узурпацією влади та приватизацією ресурсів. У структурі політичної системи СРСР існували тисячі громадських організацій, що створювало фальшиву видимість піклування про народ. Усі громадські структури радянської доби започатковувалися зверху і знаходилися під тотальним контролем органів КПРС. Адекватні аргументи з цього приводу наводить російський історик С. Перегудов: «Той факт, що суспільство і громадські організації, включно з партійними, в Радянському Союзі були… відлучені від будь-якої участі в конкурентній політичній взаємодії, а сама ця взаємодія фактично була відсутня, і призвело до повної, тотальної деполітизації радянського суспільства. Саме ця обставина дозволяє стверджувати, що аж до перших перебудовних років політичний режим носив тоталітарний характер» [4, с. 114]. Радянська імітація народовладдя у формі громадських об'єднань ніколи не задовольняла справжніх запитів людей.

Сьогодні імітаційну політику успішно реалізує Путін, який на безглуздих війнах зміцнює свій рейтинг. Якщо радянська імперія, попри свою агресивність визнавала кордони і належала до міжнародного порядку, то *путінський здичавілий тоталітаризм є набагато зухвалішим і вийшов за межі добра, моралі, етико-правових відносин.* З цього приводу Філіпп де Лора зазначає, що «новий режим – це вже не «совєтська влада плюс електрифікація», як казав Ленін, а «КГБ плюс телебачення»… Холодна війна ні точиться, ні скінчилася: вона поступилася іншому різновидові війни, який керівники західних держав ще мають зрозуміти і на який ще повинні відповісти» [5].

Російський тоталітаризм – це калька радянського режиму, який, за логікою французького політолога Р. Арона, має такі риси:

1) «однопартійність і збереження ідеологічної ортодоксальності, єдиним виразником якої є партія;

2) централізоване планування, що здійснюється бюрократією;

3) наявність бюрократичної ієрархії є причиною нерівності в суспільстві» [6, с. 262].

Розірвати узурповану модель політичної влади спроможна громадянська активність суспільства. Можна стверджувати, що головною умовою гармонійного існування соціуму є наявність горизонтальної комунікації індивідів. З цього приводу раціональні ідеї висловлює А. Карась: «Центральними знаками-значеннями горизонтальної мережі громадянської активності є змога дотримати слова й утверджувати репутацію відповідальної людини… Головний ефект такої мережі активності – продукуван-

ня і дотримання довіри між людьми і створення незаангажованого типу солідарності. У свою чергу, соціально-політичні групи з високою громадянською активністю, що можлива лише на горизонтальних взаєминах, перебувають у взаємодії доповнюваності («субсідіарності») одні відносно інших. Натомість вертикальні зв'язки, хоча вони щільно поширені в суспільстві і є по-своєму важливими, на думку багатьох дослідників, не можуть підтримувати соціальної довіри та співпраці» [7, с. 437]. Тоталітарні практики апріорі не відтворюють горизонтальних зв'язків а значить не примножують соціальний капітал.

Пріоритет вольового експансіонізму над політичним плюралізмом став можливим в умовах низького рівня суспільного контролю за діяльністю владних структур. Професор політичних наук у Вестмінстерському університеті Дж. Кін вважає, що «громадянське суспільство і демократія можливі лише в національно однорідній державі» [8, с. 105]. Щоб приборкати волю до свободи різних етносів, які проживають на теренах російської імперії, їй життєво потрібний тоталітарний режим. Імперська диктатура різними засобами придушує становлення відкритого суспільства. За відсутності громадянської опозиції виникають *«тіньові» моделі влади, які за путінської каденції не виглядають аномальним явищем.* Путінський режим уособлює синтез дорадянських (царських), радянських (комуністичних) і пострадянських (псевдоліберальних) елементів владарювання. *Тоталітарний режим не створює умов для артикуляції нагальних проблем суспільства.* Сучасна політична система Росії може бути стабільною лише на основі кримінально-олігархічної вертикалі влади, а *конституційно-правові відносини – це сервільний придаток путінської диктатури.* Російський тоталітаризм існуватиме доти, доки більшість населення не усвідомить, що активне функціонування громадянського суспільства є умовою розвитку демократії і ефективним способом захисту інтересів людей.

Під впливом тоталітарної ідеології матриця політичної системи Росії агрегує імперські амбіції для перманентного розширення життєвого простору. Ключовими характеристиками російського тоталітаризму є:

- ігнорування закону і міжнародних договорів;
- обмеження громадянських свобод;
- звуження чи ліквідація ринкових відносин;
- однопартійна система (або декоративна багатопартійність);
- монополія на ЗМІ;
- безальтернативне домінування волі президента-самодержця;
- схильність до ксенофобії і деспотизму;
- патерналістський модус соціальної комунікації;
- централізація влади і жорстка ієрархія управління, заснована на державному примусі і насиллі;

- агресивна зовнішня політика, пов'язана із самоізоляцією суспільства.

На думку І. Белебехи, Росія як правонаступниця попередніх тоталітарних режимів (царського і комуністичного) активно продукує злочини глобального масштабу. За його словами, Росія – це «деспотична імперія, що живе тільки злочинними методами. У неї одна мета – за будь-яку ціну домогтися світового панування і, в першу чергу, вернути Україну у свої володіння. Ціною мільйонів і мільйонів убитих людей, ціною океану крові йде Росія по шию в цій кривавій багнюці, йде чорною дорогою війни. У неї така держава, у неї така релігія, у неї така ідеологія, у неї така інтеліген-ція, у неї такий, так званий «великоруський» народ. «Великороси» утворили власне уявлення про свою імперську велич: Росія не може існувати (тобто бути імперією) без України. Вони не переймаються тим, чи хоче для себе такої долі сама Україна. «Великороси» повсюдно демонструють свою ненависть до України, але вважають, що українці зобов'язані любити Росію. Ось така потворна позиція» [9, с. 406]. Жертвою путінського експансіонізму Україна стала через те, що її *народ рішуче відмовився знову бути колонією російської імперії і ціною життів тисяч патріотів мужньо виборює свій суверенітет.*

Немає сумнівів у тому, що український народ веде священну війну за свою землю й боронить решту світу від путлерівського рашизму. Таке формулювання не є гіперболізованим, адже сьогоднішній тоталітарний режим Росії лягає саме у матрицю рашизму. Ця матриця має амбівалентно-шизоїдний характер. З одного боку в рашизмі присутні атрибути комуністичних ідеологем, які декларують рівність людей, їх соціальне забезпечення, гарантування прав, свобод тощо. Хоча в реаліях російського тоталітаризму введена повна цензура у ЗМІ, в парламенті немає жодного опозиційного депутата, а за участь у мирних мітингах проти чинного режиму людей саджають у в'язницю. З іншого боку, путінський режим невпинно постулює переваги російської нації над іншими етносами, здійснює асиміляцію непокірних народів і завоювання нових територій. *Ідеологія рашизму проголошує волю московітів до збирання російських земель, побудови великої держави, тобто відновлення імперії у її колишніх кордонах.* У системі тоталітарних координат рашизму комфортно існують бюрократична ієрархія, корупційні схеми, силові структури, які реалізують притаманні державі функції легітимного насилля.

Методологічну основу рашистського тоталітаризму формулює близький друг і соратник Путіна, відомий філософ О. Дугін. Його теоретичні постулати обґрунтовують парадигму «консервативної революції», що демонізує західноєвропейські цінності й покликана встановити новий світовий порядок на основі забутих російських традицій. Мова йде про відро-

дження євразійської міфологеми, творцем якої був М. Трубецькой. Спираючись на цю міфологему, О. Дугін формулює «концепцію Росії як особливої цивілізації… Євразійці поставили амбітну мету виробити ємну формулу повноцінного російського консерватизму – політичної ідеології, заснованої на Традиції… Євразійці закликали боротися з «кошмаром всезагальної європеїзації», вимагали скинути «європейське іго» [10, с. 476-477]. За цією логікою *Європа є агресивною аномалією,* що намагається нав'язати решті країн продукти локального історичного розвитку як щось універсальне. З цим потрібно вести рішучу боротьбу, що і здійснює путінський режим.

Виконуючи приписи рашистської ідеології, сьогодні розгорнута безпрецедентна пропагандистська кампанія брехні й ненависті до Українського народу. Чисельні провладні ЗМІ Росії поширюють антиукраїнську шизофренію Кисельова, Доренка, Жириновського та інших покидьків. Вони висловлюють заклики на кшталт того, що Україна – фальшива держава, її уряд потрібно повісити на стовпах Майдану, а решту відправити на Соловки. Малоросійські землі – це частина російської держави, а українська мова – це ідеологічний фантом. Український народ не самостійний етнос, а етнічна химера, що виникла в результаті духовної мутації частини російської спільноти під тривалим впливом військово-культурної експансії католицького Заходу. «Українство» в системі рашистської пропаганди – це хвороба на тілі росіян, етнічний імунодефіцит, що руйнує російську націю. Цей *екзальтований російський фанатизм апріорі не має перспективи.* Адже все, що вибудувано на міфах і брехливій неоімперській пропаганді, приречене на поразку.

Радянська система тоталітарної ієрархії, яку успішно продовжує путінська диктатура, сформувала *усталену парадигму російського деспотизму,* що вийшов за межі не тільки національного правового поля, а й поширює войовничі потуги на весь цивілізований спосіб буття людства, здійснює руйнацію системи міжнародної безпеки та глобального світоустрою. Піднесення російського тоталітаризму спричинено не стільки вправними діями Путіна, скільки бездарною політикою Заходу, де сьогодні відсутні харизматичні лідери. Цивілізований світ не тільки не спромігся передбачити розвал СРСР, а й намагався перешкодити цьому процесу. Наразі проглядається *панічний страх світу перед путлерівським тоталітаризмом.* За мовчазної згоди Заходу на пострадянському просторі (за винятком Прибалтики) домінують російські амбіції. Демократичні країни заангажовані стереотипами про те, що Єльцин – ліберал, а Путін – кризовий менеджер. Росії надавали чисельні дотації на підтримку реформ, але гроші пішли на зміцнення тоталітарної диктатури. Західні лідери бояться опонувати другій за потужністю ядерній державі. Існує патологічний страх

розв'язання нової «холодної війни». Цим вдало користується російська система персоніфікованої влади. Вектор російського тоталітаризму має *українофобське й антизахідне спрямування, що відображає його онтологічну сутність.*

Тоталітарний устрій сучасної Росії не просто йде всупереч ліберально-демократичним цінностям, *а репрезентує архаїчну модель неофеодальних відносин.* У політичному просторі російської неоімперії *держава узурпувала монополію на легітимне насилля, що веде до відчуження влади від народу*. Путінська Росія продовжує радянські традиції патерналізму, де замість вільних громадян існують кріпосні піддані. Ігнорування закону – це класичний атавізм тоталітарного режиму, який модерує «маленький сірий чоловічок» (Л. Костенко) Кремля. «Путінізм апокаліптичний за своєю сутністю – вважає британський публіцист Бен Джуда. Здатність контролювати російський страх перед тотальним колапсом привела Путіна до влади і дозволила залишитися біля керма. Він втратить владу лише тоді, коли хтось зможе позбавити його цього контролю… За сприятливих цін на нафту Путін і його клан можуть правити упродовж наступних десятиліть. Якщо так і буде, Брюсселю і Вашингтону слід задуматися над своїми відносинами з дедалі більш репресивною та жорсткою Росією… Заходу потрібен план на випадок непередбачених ситуацій» [11, с. 406]. Новий виклик для світової спільноти – середньовічний тоталітаризм Кремля є несподівано жорстким і цинічним, щоб ефективно йому протидіяти. Успіх путінського тоталітаризму можливий за умови розколу демократичного світу.

Нинішнє російське суспільство заангажоване патерналістською психологією і бездоганно виконує волю чинного політичного режиму, не звертаючи уваги на його диктаторську сутність. Російський тоталітаризм експлуатує переваги етатизму, тобто необмеженої влади держави, і автократії – самодержавного правління та соціального контролю. Це посилює атомізацію суспільства, обумовлює зростання соціальної відчуженості, появу маргінальних груп. *Тоталітарний синдром Росії – це новий різновид диктатури за доби глобалізації, що репрезентує суміш колективістського етатизму й азійського деспотизму московських самодержців.* Патерналізм як обов'язковий атрибут тоталітаризму передбачає монополію на істину, відкидає будь-яке інакодумство, вибудовує модель зрощення правлячих кланів із державою, створює потужний апарат соціального контролю і примусу (службу безпеки, армію, поліцію). Патерналістська система дозує приватну власність і ринкові відносини, що веде до люмпенізації і тотальної залежності людей від держави, породжує корумповану номенклатуру, командно-адміністративні методи управління. *У неофеодальному середовищі путінізму панує слухняне підпорядкування самодержцю,* блокування конкурентних політичних проектів, плюралістичних ідей, опозиційної діяльності.

Коріння російської агресії виростають із живучого ґрунту феномену тоталітаризму, який сьогодні виявляє свою хижу сутність у підкоренні інших народів і загарбанні чужих територій. Камуфлювати злочинну сутність російського неототалітаризму покликана технологія гібридної війни. Військовій інтервенції Путіна в Україну передувала тотальна пропаганда необхідності й корисності співпраці з Росією. Має рацію твердження І. Лосєва про те, що «результатом цієї 23-річної «дружби-жуйки» стали тотальне насичення України російською агентурою, консолідація потужної кремлівської п'ятої колони, цілковита руйнація зсередини Збройних сил України, спецслужб, МВС, усього державного апарату України аж до найвищих щаблів влади. Не варто забувати про ґрунтову русифікацію інформаційного простору і громадських настроїв щонайменше на половині території держави» [12]. Частково реваншистська політика Путіна вже реалізована – маємо анексію Криму та окупацію Донбасу. Для збереження свої суб'єктності Україні потрібна докорінна зміна еліт, свідомість яких заангажована постколоніальними стереотипами ментальної залежності від Кремля. Замість жорсткої політики вигнання ворога наша псевдоеліта прагне домовитися з ним і вести торгівельні й дипломатичні відносини. Намагання умиротворити путінську агресію лише підживлює імперські амбіції Кремля.

Узагальнюючи вищесказане, відзначимо, що протягом останніх десятиліть у посткомуністичній Росії склалася самодостатня, тоталітарна за своєю сутністю мутантна система влади. У ній *органічно асимілювалися стара комуністична номенклатура і прагматична, ортодоксальна путінська диктатура.* Отже, тоталітаризм не зданий до архівів історії, а набуває нових конотацій на російському ґрунті. Путінський тоталітаризм несумісний з демократичними цінностями, свободою слова, незалежною судовою системою і демократією. Російський деспотизм базується на радянській системі врядування й корелює з елементами націонал-соціалістичної ідеології та неоімперськими амбіціями. Країна не може бути успішною і демократичною без подолання спадщини тоталітарного минулого. Після закінчення Другої світової війни відбувся Нюрнберзький процес, на якому було засуджено націонал-соціалістичну ідеологію, її творців і керівників. Цей процес став запорукою, щепленням від повторення гітлерівського нацизму. Але комуністична ідеологія, яка сьогодні відходить на маргінес історії, була не менш демонічною ніж німецький фашизм. Однак вожді радянської імперії уникли відповідальності за всі свої злочини. А непокарані злочини неодмінно породжують нові. *Путінський режим, ігноруючи всі політико-правові норми, стає продуцентом війни* та інших, не менш згубних злочинів, ніж ті, за які все людство і, особливо, Україна, заплатили непомірно велику ціну. Події останнього часу засвідчили, що *Москва продовжує існувати на засадах войовничих*

інстинктів і не готова до зміни алгоритму тоталітаризму на компроміс і партнерство. Агресивна політика Кремля є тестом на українську самодостатність. Вона активізує наше громадянське суспільство. Демократія потребує пошуку ідеології якісно нової природи та суб'єктів її реалізації. Для цього потрібно змінювати авторитарно-месіанське мислення і риторику політичних лідерів Росії та патерналістську свідомість населення на демократичну, що відображає сучасні практики цивілізованого розвитку. Тоді з'явиться можливість адаптувати войовничу ментальність росіян до ліберальної парадигми сучасності.

Джерела і література

1. Джилас М. Лицо тоталитаризма / М. Джилас ; пер. с сербо-хорватского. – М.: Новости, 1992.
2. Турчин В. Тоталитаризм / В. Турчин // Погружение в трясину: (Анатомия застоя) / сост. и общ. ред. Т. А. Ноткиной. – М.: Прогресс, 1991.
3. Яковенко І. Тріумф нормальності / І. Яковенко // День. – 2015. – № 192-193. – 23-24 жовтня.
4 Перегудов С. Плюрализм и корпоративизм в СССР и России / с. Перегудов // Полис. Политические исследования. – 2010. – № 5.
5. Де Лора Ф. Що таке путінізм? / Ф. де Лора // Український тиждень. – 2015. – № 11. – 19 березня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/Columns/50/132296.
6. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / р. Арон ; пер. с фр. – М.: Текст, 1993.
7. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних і некласичних інтерпретаціях: монографія / А. Карась. – Київ ; Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
8. Кін Д. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Д. Кін ; пер. з англ. О. Гриценко. – К.: К.І.С., 2000.
9. Белебеха І. Національна Україна / І. Белебеха. – Харків, 2010.
10. Дугин А. Философия Политики / А. Дугин. – М., Арктогея, 2004.
11. Джуда Б. Крихка імперія. Як Росія полюбила і розлюбила Владіміра Путіна / Б. Джуда – К.: Медуза, 2015.
12. Лосєв І. Росія як цивілізаційний виклик / І. Лосєв // Український тиждень. – 2015. – № 11. – 19 березня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/Politics/132272.

Mykhailo Hordienko

RUSSIA'S TOTALITARIAN SYNDROME: FROM COMMUNISM TO EXALTED FASCISM

Роман Коваль

«НАЦІЯ-ПОНЕВОЛЮВАЧ» І «РУСОФОБСЬКА» ПРОГРАМА ДІЙ

Мій дідусь, Федот Васильович П'явко-Коваль, загинув 1933 року під час Голодомору, організованого Росією, а мій двоюрідний дідусь, викладач української мови Сільвестр Степанович Барик, у 1933–1934 рр. сидів у Лук'янівській в'язниці. Йому «шили справу» за ст. 54-11 Кримінального кодексу УРСР, (насправді Росії, яка окупувала нашу Батьківщину. Звинуватили Сільвестра Барика, що він «подготавливал вооруженное восстание против советской власти». З Лук'янівки його вислали в «Сєвєрниє области»… [1, арк. 14]. Так Росія вчинила з мільйонами українців. Чи дивуватися, що вся моя діяльність мала антиросійську спрямованість?

Від 1990 року мене звинувачували в русофобії, – й не тільки російські шовіністи, а, як не дивно, й ті, хто відсидів у російських тюрмах. Навесні 1991-го Левко Лук'яненко навіть звернувся з листом до проводу УРП про «русофобські статті» секретаря УРП з питань ідеології Романа Коваля, мовляв, вони шкодять Українській республіканській партії, бо він «ототожнює російську імперію з російським народом» [2, с. 5]. А Олесь Шевченко на засіданні проводу УРП зачитав листа Наталії Беліцер, в якому вона засуджувала мене за статтю «Подавляющая нація», написаної 8 грудня 1990 року.

А я в тій статті лише звернув увагу на те, що «єдіная і нєдєлімая» – «головна мета та цінність російських патріотів, в які б ряси вони не наряджалися, під якими б прапорами вони не виступали. Не демократія, не добробут свого народу, не право поневолених націй на самовизначення турбують їх. Навіть не мир – вони готові до воєнних дій, лише б утримати загарбані території, які з ніжністю називають «матушкой-Русью». Щоби втримати чуже, не віддати награбованого, вони йдуть на насильство» [3**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 40].

Дисидентів обурило моє твердження про те, що в намаганні «спасті Росію» як імперію єднаються «ветерани НКВД та російські правозахисники» [3, с. 40]. Як, мовляв, можна критикувати російських дисидентів, вони теж страждали в радянських тюрмах! «Якщо вони проти України, як великодержавник-правозахисник Ігор Шафаревич, – кажу я й тепер, – то їх не тільки треба критикувати, а й бити. Наш союзник лише той, хто підтримує Україну, українську незалежність».

Статтю «Подавляющая нація» я написав 1990 року. Її передрукувало багато українських видань, у тому числі й за кордоном. 1991 року я поставив її до збірника «Чи можливе україно-російське замирення?» під назвою «Нація-поневолювач».

Заступник голови Української республіканської партії Григорій Гребенюк – один з небагатьох, хто вважав закиди на мою адресу «в теоретичній непідготовленості й русофобії» безпідставними, «навіть безглуздими». У статті «Роздуми над минулим і майбутнім» він зазначав: «Російський народ має таку ж причетність до російської імперії, як англійський – до англійської, французький – до французької, голландський – до голландської, німецький – до німецької, іспанський – до іспанської (…) Народ творить імперію і законно називає її своїм іменем. Гордиться нею, бо вкладає в неї частку свого «я» [4**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 5]. Григорій Гребенюк писав, що я розглядаю українсько-російські взаємини «під кутом зору Національно-визвольних змагань українців» [4, с. 5].

Коли під час засідання проводу я запропонував назвати газету секретаріату УРП «Визволення нації», дисиденти стривожилася. «Якщо Коваль говорить про визволення нації, отже, він має на увазі, що українців хтось поневолив, – казали вони. – Тобто очевидний натяк на Росію. А це русофобія!» І більшістю голосів ухвалили рішення видавати газету під назвою «Визволення».

Ось такий був рівень мислення і сміливості членів проводу УРП, які вважали себе авангардом боротьби за Україну!

Тому в статті «Творімо українську легенду» я й написав: «Демократи не подбали про підготовку народу до думки, що передумовою високого добробуту є національна свобода, яку треба здобути в боротьбі, важкій і тривалій. Оскільки боротьбу (традиційну боротьбу, коли один вбиває іншого) за національну свободу демократи не планували, то й не назвали ворога, панування якого треба скинути. Більше того, ворог був названий союзником» [5, с. 45]. Згодом це сталося й на державному рівні: Росію було проголошено стратегічним союзником України.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР проголосила Україну незалежною державою, а народ на референдумі 1 грудня підтримав це рішення.

Боротьба закінчилася?

«Так! Ми перемогли!» – гучно святкували демократи.

«Ні, ми ще не перемогли, ми ще не відстояли своєї незалежності», – казав я.

Цій темі я присвятив статтю «Ганебні пута ми вже порвали?» (жовтень 1991 р.). Ось уривок: «Народе України! Твоя багатовікова боротьба за свободу завершилася! Україну проголошено незалежною державою!» – так починається урочисте звернення президії Національної ради ДемПУ, опубліковане 29 серпня [1991 р.] в «Літературній Україні». «Ганебні пута ми вже порвали» – так називається одна із статей у львівському часописі «За вільну Україну» від 30 серпня (…) Нема нічого сьогодні більш шкідливого, аніж такі демобілізуючі інтенції, бо боротьба тільки починається! (…) Здавалося б, економічний та політичний саботаж впливових активістів розпущеної КПУ, антиукраїнський демарш [мера Москви] Ґавріїла Попова,

заява прес-секретаря Єльцина про територіальні претензії Росії до України, імперські настрої Руцкого, Собчака, Горбачова та інших російських провідників підштовхують нас до відповідних висновків, але українські «гуманісти» пручаються, не бажаючи називати чорне чорним. До того ж вони наполегливо намагаються уникнути чесної відповіді на питання: з ким повинні боротися українці, щоби здобути національну свободу? Українські націоналісти однозначно відповідають на це запитання: наш споконвічний ворог – великодержавна Росія, вона нас поневолила, і саме проти неї треба боротися, коли хочемо здобути свободу» [6, с. 46-48].

Роздуми я продовжив у статті «Дійсність і перспективи національного руху», вміщеній у книжці «Про ворогів, союзників і попутників» (Київ, 1993): «Керівництво націоналістичних організацій оцінює ситуацію в Україні як катастрофічну. Зрозуміло, що радості, котра панує в демократичному таборі «переможців», у них нема. Не можемо приєднатися до ейфорійних оцінок УРП і ДемПУ, які ще 1991 року заявили: «Ми перемогли!».

Ворог оточує нас. Повсюди. Ми щодня, щохвилини бачимо його задоволене і впевнене лице, чуємо його мову, відчуваємо його глузливий погляд. Про перемогу, а значить, припинення боротьби може говорити або ворог, або дурень. «Суд над КПСС/КПУ», не посаджену на лаву підсудних, який проводять нині демократи, – це безглуздя. Про прощення противника, який і сьогодні керує Україною, говорити неприпустимо. Вважаємо, що ненависть до катів є справжнім критерієм любові до України. І ненависть ця, власне синівська любов, повинна бути дієвою. Миролюбну фразеологію слід залишити для наступних поколінь (…). Роззброєння в односторонньому порядку ніколи не приводило до миру. Ми знаємо, звідки чекати небезпеки, знаємо, хто наш національний ворог. Тому й спроби демократів закамуфлювати ворога небезпечні. Загравання з Москвою, пошуки в Росії сил, які підтримують ідею УССД, безперспективні. Демократи України ніяк не втямлять, що правовий діалог Москва вести не вміє, що будь-яка співпраця з «неімперськими, демократичними» силами Росії ще глибше занурює нас у Росію!

Заперечуємо ми й новий «національний» ідеал, який активно творять демократи разом зі своїм президентом, – образ нейтральної, байдужої, позбавленої амбіцій, формально самостійної, фактично роззброєної, беззахисної України, керівництво якої найвищий сенс бачить у вивищенні всього неукраїнського, насамперед «братнього», російського» [7, с. 21].

Наша незалежність виявилася фіктивною. Про це ми з Григорієм Гребенюком і зазначили вже в першому пункті програми Всеукраїнського політичного об'єднання «Державна самостійність України», де ми по виключенню з УРП опинилися. «Самостійність України, проголошена 24 серпня 1991 року, є примарною: Україна не має визначальних ознак державності –

українського війська, національних правоохоронних органів, державних кордонів, власної зовнішньої політики, незалежної економіки (…) Над Україною нависла смертельна небезпека» [8, с. 5-6].

Про це ж я писав і в статті «Україна в небезпеці!», опублікованій у книжці «З ким і проти кого». Ось фрагмент: «…Активізувалася пацифістська пропаганда, ледь не під фанфари вивозиться ядерна зброя, прискорюється [військова] конверсія, оптимісти гарячково розробляють плани скорочення війська… «Конструктивісти» не поспішають із розбудовою кордонів… Не виказують вони й особливого занепокоєння проблемою Криму та Чорноморського флоту. Скільки разів доводилося чути: «Та здався нам той Крим! Хай забирають! Зате буде мир! (…) Тим часом Росія розробляє плани повернення України в «братське коло слов'яно-тюркських народів». «Поновлення історичної справедливості» щодо Криму – лише перший етап у реалізації цих планів. Паралельно вирішується доля Придністров'я, яке «просто волає» про об'єднання з «матірною» землею Росії, зрозуміло, через Одещину, Херсонщину, Крим, Донбас (…). Під юрисдикцію Москви односторонніми указами переводяться стратегічні та інші війська. Продовжує Москва контролювати й абсолютну більшість кордонів СССР. І підводять риску під усіма актами про незалежність російські армади на теренах всіх «суверенних» республік. Точніше, перекреслюють усі ці акти, як і результати референдумів і плебісцитів» [8, с. 60-61].

«Інакше як зраду не сприймаємо, що досі «міністерство оборони» не розробило концепції національної безпеки: не визначило головних загроз, не спрогнозувало прихованих небезпек, не визначило механізму їхнього подолання, – пишу я в книжці «Про ворогів, союзників і попутників». – Водночас органи масової інформації України всебічно маскують образ ворога – імперської Росії. «Міністерство оборони» України досі не створило військовий округ на північно-східному напрямку. І це в час, коли російські частини, що виводяться зі Східної Європи, дислокуються на кордоні з Україною! Російські генерали та офіцери, що домінують в українському «міністерстві оборони», заблокували ідею резервного напрямку, з якого в час війни з Росією можна було б перекинути наші частини назустріч «армії-визволительці». На жаль, має рацію міністр оборони Росії Грачов, стверджуючи, що міг би розчленувати Україну на чотири частини за два дні (...) У разі російської військової інтервенції Київ не зможе на північно-східному напрямку виставити достатніх сил…» [7, с. 21-22].

Так і сталося 2014 року… Дивно чути розгублені голоси тих, хто не чекав такого розвитку подій, хто вірив у миролюбність і братерство Росії. Адже правда була відома давно. Я її лише озвучив. Книжка «Про ворогів, союзників і попутників» вийшла в Києві 1993 року, а статтю «Дійсність і перспективи національного руху» я написав ще раніше.

До всього цього дійшов, бо мав вчителя, який знав історію українсько-російського протистояння, був його учасником. Ось що про нього написав художник Панас Заливаха у спогаді «Зеновій Красівський у моєму житті», опублікованому у книжці «Жага і терпіння: Зеновій Красівський в долі українського народу»: «Не раз, їдучи з Красівським в авті по Прикарпаттю, зупинялись і Зеньо казав: «Глянь, Панасе, яка краса, яка гарна наша Україна!». В іншому місці звертав з дороги, брав торбу зі сніданком і пропонував: «Давай посидимо, поснідаємо на нашій землі та надивимось на Божу красу рідного краю. Не віддадуть окупанти його без бою, не злізуть, гниди, із нашої шиї добровільно» [8, с. 29].

Трагедією України стало те, що нею керували не такі люди, як Зеновій Красівський, а такі, як Кравчук, Кучма, Медведчук, Табачник, Янукович, Азаров, Арбузов – маріонетки Москви. Ці люди не вірили в силу українського народу, вони вірили в силу російського народу, а відтак сподівалися на його ласку… Наші керманичі переконували, що Росія ніколи не нападе на Україну. Звичайно, не нападе, – якщо будемо покірні як телятко і віддамо Москві Україну, «мирно», без бою.

Але вертаємося до моєї книжки «Про ворогів, союзників і попутників», написаної понад 20 років тому. Цитую: «Ми не повинні забувати, що війна для Росії – природний стан. Не вести війн на чужих територіях вона просто не може. Зовнішній ворог згуртовує росіян: збройні конфлікти в Середній Азії та на Кавказі вигідні Росії, тому вона провокує і роздмухує їх, постачаючи зброю обом сторонам.

Війна продовжує існування імперій. Якби був мир, деструктивна енергія росіян обов'язково вилилась би проти власної держави – швидше всього у вигляді всеросійського кривавого бунту. В цьому і полягає феномен російських імперіалістичних воєн. Це «принцип пружини, стиснутої в Росії, і розпрямленої за її межами» [9, с. 281].

Михайло Демкович-Добрянський у книжці «Україна і Росія» (Рим, 1989) стверджував, що генерал А. Куропаткін 1900 року в меморандумі цареві зазначив, що впродовж XVIII і XIX століть Росія «мала 128 воєнних років і 72 роки миру». З цих 128 років воєн п'ять припадало на оборонні, інші – на війни завойовницькі [9, с. 23].

Звичайно, у лексиконі великодержавників немає визначення «завойовницькі війни». Російські імперіалісти завжди «возз'єднують» і «визволяють», хоча насправді минуле Росії – це історія інтервенцій і загарбань. «Росія прийшла в цей світ поневолювати. Саме в цьому і полягала її «історична місія» [13, с. 23].

Не допустити російсько-української війни можна лише тоді, коли будемо мілітарно могутніми, коли своєю слабкістю не спровокуємо Росію на

виступ проти нас. Ядерна зброя може стати гарантом українсько-російського миру» [13, с. 22]. Далі я пропоную «русофобську» програму дій.

«По-перше, активізувати тиск на Кравчука з метою прискорення введення в дію потужного телевізійного комплексу, будівництво якого мало б уже бути завершене. Треба розпочати теле- та радіотрансляції на етнографічні українські землі.

По-друге, звести до мінімуму години російських телевізійних і радіопередач на Україну.

По-третє, на російські центральні видання накласти податок, щоб продавати їх в Україні було невигідно. Те ж саме стосується передплати на російські видання. Допоки Росія домінуватиме в інформаційній, пропагандивній ділянці, нам нема чого розраховувати на успіх.

Четверте. Активізувати ідейний спротив москвофільству та малоросійству, ідеології «співдружності».

П'яте. Вимагати українізації війська, створення військових округів на найнебезпечніших напрямках, вироблення воєнної доктрини (…)

Шосте. Невпинна боротьба з пацифізмом, який межує з капітулянтством. Вимагати від українського керівництва відмовитися від самовбивчого принципу нейтралітету та без'ядерного статусу.

Сьоме. Вимагати від Кравчука контролю над виконанням Закону про мови. Людина, що не володіє українською мовою, не має права бути обраною чи призначеною в законодавчі чи виконавчі органи.

Восьме. Через органи масової інформації реабілітувати образ ворога. Без цього до перемоги не наблизимося ні на крок.

Дев'яте. Нещадно критикувати ідеї лібералізму та їхніх провідників в Україні, які активно формують антинаціональний центр в Україні. Бути готовими до конфронтації з ними.

Десяте. Плекати реваншистські настрої серед українців.

Отже, найважливішою проблемою сьогодні є проведення яскравої демаркаційної лінії між Україною та Росією. Сьогодні українська ідея формується як заперечення ворожої, російської. Самоусвідомлення України починається з усвідомлення, що вона не Росія, що вона анти-Росія. Правдивий образ ворога в особі Росії необхідний задля самозбереження та національної само ідентифікації» [9, с. 22-23].

Звичайно, ніхто не планував втілювати в життя програму, яку накреслив «русофоб». Врешті, багатолітня антинаціональна політика призвела до втрати Криму й частини Донбасу, зокрема і міста Горлівки, де я народився, де пройшло моє дитинство.

Чому досі за це ніхто не відповів? Якщо хочемо втриматися, то таки мусимо цю програму виконати.

Отже, наші теле- та радіотрансляції повинні чути не лише в Криму і на Донбасі, а й на етнографічних українських землях. Ми повинні мінімізувати вплив російських ЗМІ на Україну, активізувати ідейний спротив москвофільству, малоросійству та пацифізму, відмовитися від самовбивчого принципу нейтралітету, виробити антиросійську воєнну доктрину, створити військо, повернене на схід і північ, й прагнути вступу в НАТО.

Ми повинні впроваджувати у всі сфери українську мову, яка остаточно відмежує нас від Росії. І тепер дотримуюсь висловленої майже 25 років тому думки: «Людина, що не володіє українською мовою, не має права бути обраною чи призначеною в законодавчі чи виконавчі органи». Кажу й тепер, у 2016-му: «Сьогодні українська ідея формується як заперечення ворожої, російської».

А завершую цю статтю думкою, яку я висловив у жовтні 1991 року: «Ми повинні усвідомити: боротьба тільки починається. Ганебні пута ми ще не порвали. Україна ще не поклала на вівтар перемоги своїх героїв.

Лише коли вона вкриється синьо-жовтими похиленими стягами із жалобними стрічками, коли пролита кров згуртує українську націю, зможемо сказати: до свободи лишився один крок» [9, с. 49].

Джерела і література

1. Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України». Програмові документи та довідкові матеріали. – К.: редакція газети «Незборима нація», 1994.

2. Гребенюк Г. Роздуми над минулим і майбутнім // Напрям (Львів). – 1991. – Ч. 7.

3. Жага і терпіння: Зеновій Красівський в долі українського народу / упор.: Р. М. Коваль, В. О. Рог. – К.: Діокор, 2005.

4. Коваль Р. З ким і проти кого. – К.: ВПО «ДСУ», 1993.

5. Коваль Р. Підстави націократії. – К.: ДСУ, 1994.

6. Коваль Р. Про ворогів, союзників і попутників. – К.: ВПО «ДСУ», 1993.

7. Коваль Р. Чи можливе україно-російське замирення? – Стрий: Вид-во ім. ген. М. Тарнавського, 1991.

8. Українська афористика. 100 майстрів української афористики / Упор.: Р. М. Коваль, В. О. Шевчук, М. І. Михальченко. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2001.

9. ЦДАГО України. Слідча справа № 56316/6405 зі звинувачення Барика С. С. – Т. 1.

Roman Koval

«THE NATION-ENS LAVER» AND A «RUSOPHOBIC» ACTION PROGRAM

На Майдані 29 грудня 2013 р. Прем'єр-міністр Микола Азаров набув репутацію жорстко проросійського політика, який регулярно викривляв українську мову. Азаров був основним ініціатором відмови України від курсу інтеграції з Європою. (фото: Іван Лозовий)

Павло Сацький

РОЗВИТОК ТРАНСПОРТНОГО СПОЛУЧЕННЯ МІЖ УРСР І КРИМСЬКИМ ПІВОСТРОВОМ У 1951-1953 рр. ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ З УКРАЇНОЮ

Після Другої світової війни між Україною і Кримом утворилась певна зона відчуження, обумовлена руйнуванням господарства у роки війни та поганим господарським освоєнням південних регіонів України і, особливо, північних регіонів Криму. До початку будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського та Північно-Кримського каналів, а також системи зрошування регіонів півдня України і півночі Криму, яке розпочалося на підставі постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 20 вересня 1950 р. Будівництво об'єктів Каховської ГЕС та Південно-Українського і Північно-Кримського каналів розгорнулося із 1951 р. У результаті початку цього будівництва розпочинається пожвавлення господарського життя на півдні України, що було передумовою для економічного пожвавлення в Криму, а також для взаємної як економічної так і адміністративної інтеграції України і Криму.

Питання інтеграції Криму із Україною у процесі будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів тривалий час не було актуальним для дослідників. Проект будівництва у повному обсязі реалізовано не було, зокрема, будівництво Південно-Українського каналу. Проте, за нинішніх умов потребує дослідження проблематика розбудови транспортного сполучення між Кримом і Україною в процесі будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів у 1951-1953 рр., яке відбувалося за ініціативи і активної позиції тогочасного керівництва УРСР. Проте, у період будівництва каналів питання інтеграції Криму із Україною як єдиного господарського комплексу торкалися окремі автори[1; 2].

Метою статті є дослідження процесів взаємної господарської інтеграції Криму і України в процесі будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, зокрема, розбудови транспортного сполучення, та вплив цих процесів на адміністративну інтеграцію півострова із Україною.

Про господарську інтегрованість між УРСР і Кримом свідчать обсяги перевезень, які здійснювалися із початком будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та Каховської ГЕС і у його процесі. Так, у листі до Голови Ради Міністрів УРСР Д. Коротченка і Першого Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова Начальник Головного

Управління «Укрводбуд» Міністерства бавовництва СРСР А. Бочкіна і Начальника Сталінської залізниці К. Коломойцева обґрунтовується необхідність розвитку транспортної інфраструктури в зоні будівництва Каховської ГЕС та Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. Зокрема, звертається увага, що одноколійна ділянка залізниці Запоріжжя-Джанкой не може забезпечити усіх необхідних обсягів перевезень на потреби будівництва, також зазначається, що необхідність розвитку станцій Запоріжжя-1, Запоріжжя-2, Мелітополь, Джанкой, на яких здійснюватиметься переробка вантажів по формуванню поїздів і вантажних станцій на основі яких базуватимуться будівельно-монтажні управління «Укрводбуду»[3, арк. 74]. Тобто, було поставлено питання про потребу розвитку залізничного сполучення, яка також обґрунтовується необхідністю створення умов для розвитку Криму[3, арк. 74]. Офіційна позиція керівника «Укрводбуду», організації, яка була створена у підпорядкуванні загальносоюзного міністерства, а також керівництва Сталінської залізниці, яка також була у підпорядкуванні загальносоюзного міністерства, вказує на розуміння, що для економічного розвитку Криму необхідним є його транспортний зв'язок із територією України. Окремо слід звернути увагу на те, що у документі підкреслюється важливість такого транспортного зв'язку для відновлення металургійного заводу імені Войкова в Керчі. Це положення листа необхідно розглядати як визнання необхідності для роботи промислового об'єкту в Криму, яких на півострові було не багато, сполучення із територією УРСР.

Відповідно, було поставлено питання про створення належних умов для постачання в Крим необхідних ресурсів для його економічного розвитку шляхом покращення транспортного сполучення із УРСР. Постановка цього питання була обумовлена саме будівництвом Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, які мали створити умови для ведення сільськогосподарського виробництва на територіях півдня України і півночі Криму. Будівництво залізничної гілки Федорівка-Каховка, якою мало забезпечуватися постачання матеріалів на будівництво Каховської ГЕС, також було поставлено у залежність від збільшення пропускної здатності залізничної ділянки Запоріжжя-Джанкой. Відзначалося, що у зв'язку із перевезеннями для забезпечення будівництва ділянки Федорівка-Каховска вже на кінець 3-го кварталу 1951 р. розміри руху складуть 20 пар товарних і 15 пар пасажирських й приміських поїздів, а у 1952 р. 36 пар товарних і 16 пар пасажирських і приміських поїздів. На 27 червня 1951 р. (від цієї дати було направлено звернення Голови Ради Міністрів УРСР Д. Коротченка і Першого Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова у Президію Ради Міністрів СРСР яке містило вказані дані) пропускна здатність ділянки між Запоріжжям і Джанкоєм складала лише 28 пар поїздів і у третьому кварталі 1951 р. забезпечувала на 70 % потреби перевезень, а на

1952 р., прогнозувалось, що забезпечуватиме їх лише на 50 %[4, арк. 81]. Із цифр у офіційних донесеннях видно як відбувалося зростання перевезень між територією УРСР (до 1954 р.) і Кримською областю. Протягом 1951 р. відбулося зростання фактично на третину, а на 1952 р. було прогнозованим зростання майже на такий самий обсяг. При цьому, начальник «Укрводбуду» і керівництво УРСР активно здійснюють лобіювання в Союзному уряді забезпечення збільшення пропускної здатності залізничного відтинку Запоріжжя-Джанкой і розвиток залізничної мережі в зоні будівництва каналів. Це є свідченням того, що обсяги перевезень дійсно зростали і заходи по їх інфраструктурному забезпеченню дійсно були нагальними.

Також, масштабне будівництво, спрямоване на розвиток півдня України і півночі Криму, передбачало розвиток інфраструктури й від забезпечення перевезень між Кримом і УРСР залежало забезпечення будівництва Каховської ГЕС, оскільки постачання будівництва залізничної гілки для постачання будівництва Каховської ГЕС планувалось здійснювати залізничною гілкою Запоріжжя-Джанкой. Отже, у ході будівництва цих об'єктів відбувається розвиток системи транспортного залізничного сполучення між Кримом і УРСР. Об'єктами цієї системи залізничного сполучення здійснюється задоволення зростаючого попиту на постачання матеріалів для будівництва, котре мало значну перспективу. Запланований економічний розвиток територій півдня України і півночі Криму потребував на перспективу транспортного забезпечення, яке розвивалося у ході будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів. Так, головний інженер «Укрводбуду» Сімаков на нараді партійно-господарського активу будівельників Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, яка відбувалась 9-10 червня 1951 р. в Запоріжжі, звернув увагу на організаційне значення якомога швидшого введення в експлуатацію системи зрошення 100 тис. гектарів. Організаційне значення швидкого введення в експлуатацію цієї системи зрошування, як було відмічено, полягало у можливості вже у процесі будівництва готувати кадри для обслуговування системи зрошення й обводнення[5, арк. 45]. Тобто, будівництво каналів і Каховської ГЕС було лише початковим етапом господарського освоєння півдня України і півночі Криму, за чим слідувало створення системи експлуатації й обслуговування системи зрошення й обводнення, як проектувалося на 1500 га земель, із них 1200 на півдні України і 300 на півночі Криму[6, арк. 78]. Відповідно, перспектива експлуатації залізничної мережі, котра розвивалась у ході будівництва Каховської ГЕС і каналів була на значну перспективу і мала забезпечувати інтегрованість залізничної мережі в Криму із залізничною мережею на території УРСР.

Розвиток транспортного сполучення між Кримом і Україною передбачав як транспортування необхідних матеріалів у напрямку Криму так і з Криму, зокрема, піску із Євпаторійського кар'єру [7, арк. 9]. Зростання обсягів пасажирських перевезень свідчить про збільшення направлення робочої сили на будівництва які були пов'язані із будовою Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів. Отже, фактично, закладаються передумови для активізації міграційних процесів між Україною і Кримом, які обумовлювалися необхідністю забезпечення соціально-економічного розвитку зони будівництва. Проте, питання залізничного будівництва просувалося із значними труднощами, оскільки воно курувалося Радою Міністрів СРСР і здійснювалося за безпосередньої вказівки її керівництва. Так, 1951 р. Заступник Голови Ради Міністрів СРСР В. Молотов віддав розпорядження Міністру шляхів сполучення СРСР Б. Бещеву до 1 вересня 1951 р. доповісти про заходи, вжиті його міністерством для забезпечення зростаючого обсягу перевезень на ділянці Запоріжжя-Ново-Олексіївка-Джанкой, а також Держплану СРСР спільно із Міністерством фінансів розробити на 1952 р. заходи щодо збільшення пропускної здатності цієї ділянки залізниці [8, арк. 87]. На цьому етапі будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів питання його забезпечення було надзвичайно актуальним для Союзного уряду і він цьому питанню приділяв доволі уваги, стимулюючи союзні міністерства до мобілізації їх ресурсів на забезпечення будівництва. Зацікавленням у забезпеченні будівництва активно намагалися користуватися як Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У, так і керівництво Сталінської залізниці (із адміністративним центром у м. Сталіно, нині Донецьк). Зацікавленість як керівництва УРСР так і Сталінської залізниці була цілком зрозумілою, оскільки розвиток залізничної мережі на території республіки створював передумови для покращення показників республіки у зростанні народного господарства, а керівництво Сталінської залізниці мало також змогу звітувати про розвиток ввіреної йому організації. При цьому, обидва суб'єкти питання забезпечення процесу розширення пропускної здатності залізниці та залізничної мережі в регіоні після доручення Заступника Голови Ради Міністрів СРСР мали змогу вирішувати за рахунок ресурсів Міністерства шляхів сполучення СРСР та Союзного уряду.

Проте, 31 січня 1952 р. начальник «Укрводбуду» А. Бочкін і начальник політуправління «Укрводбуду» М. Штефан у листі на Секретаря ЦК ВКП(б) Г. Маленкова, перераховуючи проблеми, які стояли на заваді будівництву Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, повідомляють, що Міністерство шляхів сполучення СРСР не виконує постанову Ради Міністрів СРСР від 6 березня 1951 р. щодо розширення магістральних і будівництва під'їзних шляхів та залізничних станцій по трасі

будівництва [9, арк. 129]. За цією заявою Начальника «Укрводбуду» А. Бочкіна і Начальника політуправління М. Штефана можна зробити висновок про невисоку ефективність командно-адміністративної управлінської системи в СРСР пізньосталінського періоду, за якої заради забезпечення будівництва залучалися ресурси окремих державних інституцій у наказовому порядку за принципом залучення державних інституцій різного рівня до проектів відповідного масштабу й політичного значення. Оскільки будівництво Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів було «будовою комунізму», розпочатою за ініціативою Й. Сталіна, то залучення до будівництва об'єктів цієї будови ресурсів загальносоюзних міністерств було цілком закономірним. Власне, загальносоюзні міністерства мали змогу розпоряджатися значно більшими ресурсами на території УРСР ніж республіканські міністерства і Рада Міністрів УРСР. Проте, як відзначалося у доповідній записці А. Бочкіна і М. Штефана про перебіг будівництва, в якій критикувалась робота Міністерства шляхів сполучення СРСР та інших союзних міністерств, зокрема, бавовництва та ін., фактично, лише Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У виконали взяті на себе зобов'язання перед «Укрводбудом». Проте, уряд УРСР і ЦК КП(б)У реально мали змогу забезпечити «Укрводбуд» здебільшого трудовими ресурсами й інженерно-технічними кадрами[9, арк. 125], а матеріальні та фінансові ресурси у належному обсязі за цільовими асигнуваннями республіканські урядові органи УРСР спрямовувати на дане будівництво змоги не мали.

Не зважаючи на труднощі із реалізацією планів по розширенню мережі залізниць у зоні будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, цей процес тривав і охоплював не лише територію УРСР (до 1954 р.), а й територію Криму. У доповідній записці про хід будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів А. Бочкін вказував, що 1951 р. було отримано і укладено 4 км рейок в Запорізькій області, а на 1952 р. було передбачено продовження тупиків на Запорізькій промділянці на стаціях Мокра, тупик в Василівці, продовження залізничних тупиків у Терпіньї, Снігірьовці, Джанкої, на станції Каракіят поблизу Сімферополя [10, арк. 113]. Начальник «Укрводбуду» ставить до відома Першого Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова про результати будівництва каналів за рік, вказуючи на проведену роботу не лише на території УРСР, а й на території Криму. Отже, питання будівництва шляхів сполучення УРСР із Кримською областю перебували на контролі у керівництва України, зокрема, зважаючи на активне лобіювання ним питання розвитку транспортної інфраструктури в зоні будівництва Каховської ГЕС і Північно-Українського та Південно-Кримського каналів, так як Головою Ради Міністрів УРСР і Першим Секретарем ЦК КП(б)У направлялися звернен-

ня до союзного керівництва з приводу необхідності розбудови мережі залізниць та збільшення їх пропускної здатності в цьому регіоні.

У зоні будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів планувалось також активне будівництво системи автомобільних шляхів. Так, у проекті постанови Ради Міністрів СРСР, представленому Головою Ради Міністрів УРСР Д. Коротченком і Першим Секретарем ЦК КП(б)У Л. Мельниковим 8 вересня 1951 р., пропонувалося створити при Головному дорожньому Управлінні при Раді Міністрів УРСР чотири машинно-дорожні станції, а також Кримському облвиконкому одну машинно-дорожню станцію на території Кримської області. Машинно-дорожні станції на території УРСР(у територіальних межах на той період) мали розміщуватися дві на території Запорізької області і по одній на території Херсонської й Миколаївської. А в Запоріжжі для керівництва цими станціями, які розміщувалися на території Запорізької, Херсонської й Миколаївської областей, у проекті постанови було передбачено створення управління дорожнього будівництва зі збільшенням штатів Головного дорожнього Управління при Раді Міністрів УРСР на десять одиниць[11, арк. 102]. Слід звернути увагу, як керівництво УРСР здійснює лобіювання питання створення машинно-дорожньої станції в Криму, включаючи положення про неї до підготовленого ним проекту постанови Ради Міністрів СРСР. У питанні розвитку транспортної мережі керівництво УРСР виходить за межі своєї територіальної компетенції, встановленої Конституціями СРСР і УРСР, виходячи із того, що територіальна компетенція «Укрводбуду» у питанні будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів охоплювала південь УРСР і Крим. Не зважаючи на жорстке розмежування зони будівництва каналів за адміністративними межами УРСР в Криму при встановленні межі будівництва у Криму на півдні й в УРСР на півночі за технічними параметрами[6, арк. 78], в цілому зона будівництва каналів залишалась у компетенції «Укрводбуду» як цілісний господарський комплекс, а тому й мережа її транспортного забезпечення також формувалась як цілісна система. Отже, лобіюючи в Союзному уряді розвиток транспортної інфраструктури в зоні будівництва каналів, Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У здійснювали заходи по формуванню цілісного господарського комплексу в південних районах УРСР (до 1954 р.) і в північних районах Криму.

У подальші роки система машинно-дорожних станцій у зоні Південно-Українського каналу і будівництва Каховської ГЕС активніше розбудовувалась. Зокрема, від 19 березня 1953 р. Начальник Головного дорожнього управління при Раді Міністрів УРСР М. Довгаль звертається до Заступника Голови Ради Міністрів УРСР І. Сеніна із проханням надати вказівки начальникам залізниць щодо виділення залізничних платформ для транспор-

тування до нових машинно-дорожних станцій необхідних механізмів [12, арк. 122]. Збільшення кількості машинно-дорожних станцій у 1953 р. відбувається в Херсонській області і це було пов'язано з необхідністю перенесення автомобільних доріг із зони затоплення чаші Каховського водосховища. Проте, у зверненні, не зважаючи на фактичне заморожування робіт по будівництву основної траси Південно-Українського каналу із-за вибору машинного способу подачі води, який не передбачав будівництва Південно-Українського каналу, у зрошувальну систему замість самотічного, йдеться саме про будівництво автомобільних доріг по трасі Південно-Українського каналу. Тобто, зона впливу цього будівництва продовжувала зберігати актуальність. Її актуальність обумовлювалась тим, що на першому етапі будівництва об'єктів Південно-Українського каналу відбувається зведення житлових об'єктів та об'єктів соціально-культурної інфраструктури, закладаються нові населені пункти, що створювало перспективу економічного розвитку цих територій. Власне, дана зона будівництва Південно-Українського каналу передбачалась як зона зрошування і розвитку сільського господраства й перспективи її соціально-економічного розвитку залишалися актуальними не зважаючи на зміну планів щодо будівництва Південно-Українського каналу.

Розвиток транспортної інфраструктури в зоні будівництва мав результатом формування із районів півдня України і півночі Криму цілісного соціально-економічного комплексу. Керівництво УРСР, хоча й було радянськи мислячим, проте здійснювало заходи по забезпеченню умов економічного розвитку півдня України, створюючи передумови для господарської інтеграції Кримського півострова із Україною. Розвиток транспортної інфраструктури в комплексі півдня України і півночі Криму забезпечував умови будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів, закладаючи передумови реалізації програми зрошування й обводнення земель цього регіону. Програма зрошування і обводнення мала в кінцевому результаті забезпечити цей розвиток на основі розбудови потужного агропромислового комплексу.

Уже 1952 р. було розпочато будівництво Верхньо-Інгулецької і Нижньо-Інгулецької систем зрошування і обводнення і, відповідно, в УРСР розгортається робота по розвитку сільського господарства в південних областях. Значення будівництва цих систем зрошування потребує подальшого дослідження для комплексного розуміння процесу соціально-економічної інтеграції Криму із Україною.

Джерела і література

1. Кочкин Н. А. Сталинский план преобразования природы в действии / Н. А. Кочкин. – Симферополь: Крымиздат, 1950. – 47 с.

2. Максименко М. М. Предисловие / М. М. Максименко // Социалистическое народное хозяйство Крымской области (1945-1970 гг.). Сборник документов и материалов. – Симферополь: Издательство «Таврия», 1980. – С. 3-17.

3. Председателю Совета Министров УССР товарищу Коротченко Д. А., Секретарю ЦК КП(б)У Мельникову Л. Г. (від) Начальника Главного Управления строительства Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов «Укрводстроя» А. Бочкина и Начальника Сталинской ж. д. директор-полковника движения К. Коломийцева. 23 мая 1951 г. // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 2414.

4. Президиуму Совета Министров Союза ССР (від) Председателя Совета Министров УССР Д. Коротченко, Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова. 27.VI.1951 // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 3184.

5. Стенограмма первого совещания партийно-хозяйственного актива строителей Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов «Укрводстрой» от 9-10 июня 1951 года. м. Запоріжжя // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1358.

6. О ходе строительства Южно-Украинского канала и мерах, обеспечивающих выполнение производственного плана в 1952 году. А. Бочкин. 12.11.52 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1773.

7. Стенограмма выступления Секретаря ЦК КП(б)У тов. Кириченко А. И. на собрании партийно-хозяйственного актива строителей Каховського гидроузла. 26 января 1952 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2688.

8. В ЦК КП(б)У Мельникову Л. Г., Совет Министров УССР Коротченко Д. С. (Інфор-мація за підписом Постпреда УРСР у Москві Г. Онищенко – П. С.). 4 августа 1951 р. // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 3184.

9. Секретарю ЦК ВКП(б) Г. Маленкову (від) Начальника строительства Южно-Украинского и Северо-Крымского канала А. Бочкина, Начальника политотдела строительства М. Штефана. 31.I.1952 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1773.

10. Секретарю ЦК КП(б)У тов. Мельникову Л. Г. Докладная записка (від – П. С.) Начальника Укрводстроя Бочкина, Начальника пролитотдела Штефана. 5 марта 1952 г. Москва // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1773.

11. Проект постановления Совета Министров Союза ССР «О мерах оказания помощи в проектировании и строительстве Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов». (Направлено тов. Сабурову, Голові Держплану СРСР – П. С.) (від) Председателя Совета Министров УССР Д. Коротченко и Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова. 8 сентября 1951 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 905.

12. Заместителю Председателя Совета Министров УССР товарищу Сенину И. с. (від) Начальника Главного дородного Управления при Совете Министров УССР М. Довгаля. 19 марта 1953 г. // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 8385.

Pavlo Satskiy

THE DEVELOPMENT OF TRANSPORTATION LINKS BETWEEN THE UkrSSR AND THE CRIMEAN PENINSULA IN 1951-1953 AND THE PRECONDITIONS FOR THE INTEGRATION OF THE CRIMEA WITH UKRAINE

Артисти графіті на Майдані явно відчували загрозу від "північного сусіда" України, як евфемістично регулярно висловлювались українці. (фото: Іван Лозовий)

Олег Калакура

КОМУНІЗАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Російська агресія проти України актуалізувала науковий дискурс національної політики СРСР на окупованих ним землях Західної України у ході Другої світової війни. Об'єднання українських земель, досягнення Україною цілісності за підсумками Другої світової війни сьогодні виглядає чи не єдиним досягненням радянського політичного режиму. З входженням Східної Галичини до українського радянського етнополітичного організму її населення стало учасником усіх політичних експериментів, зазнало переслідувань, часткової депортації. Проблема радянізації чи навіть комунізації суспільно-політичного та культурно-духовного життя Галичини у складі Української РСР має вагомий історіографічний доробок [1], [2], [3], [4], водночас етнічна складова культурних процесів, вплив на них регіональної політики органів державної влади ще не отримали відповідного аналізу і стали метою даної праці.

Завдання пропонованої статті – дослідити політику і практику радянської влади щодо регулювання суспільних відносин у сфері зміцнення єдності українського суспільства, забезпечення прав громадян на збереження власної ідентичності, рідної мови, можливості користуватися нею в державному, економічному, політичному і громадському житті, міжособовому та міжнародному спілкуванні. У повоєнний період етнокультурна політика комуністичної партії була направлена не лише на нівелювання соціально-економічних, етнодемографічних, світоглядних відмінностей між «старими» регіонами УРСР та набутими «новими» землями та насадження в них загальнорадянської позаетнічної системи цінностей, але й на зміну простору історичної пам'яті, релігійних орієнтацій, ментальності соціуму [5, с. 141]. Об'єднання українських земель, що мали різний досвід функціонування владно-політичних організмів, відмінні конфесійно-духовні орієнтації, кардинально не змінило, але все ж дещо призупинило асиміляційні процеси русифікації в УРСР. Галичина стала важливим осереддям збереження етнокультурної самобутності українців та представників інших етнічних груп, прихованої та активної опозиції компартійній владі.

Повернення радянської влади було сприйняте в західноукраїнських землях не як «визволення», а як заміна одного окупаційного режиму – гітлерівського, іншим його аналогом – комуністичним, сталінського зразка.

Галичани були налаштовані проти політичного і соціально-економічного устрою, що панував в СРСР, спробувавши у 1939-1941 рр. «переваги» казарменного соціалістичного способу життя, зокрема у вигляді занижених життєвих стандартів, специфічного комуністичного словоблуддя, перманентних репресій, депортацій, конфіскацій. Національно свідома частина населення оцінювала перебування України у складі СРСР як колоніальну залежність від московського центру. Селянство боялося колгоспів, що асоціювалися з убогістю, примусовою працею й голодомором.

Радянські партійні та державні органи усвідомлювали, що після «обміну» населенням між УРСР і ПНР, примусового виселення з України 790 тис. колишніх польських громадян, у тому числі 746 993 етнічних поляків [6, с. 45], головна небезпека для нового режиму – національна свідомість населення, або, як її визначали, – «український буржуазний націоналізм», який переслідувався в усіх вірогідних проявах. Чільне місце в національній політиці сталінського тоталітаризму відігравали репресивні акції проти німців та угорців Закарпаття, румунів Північної Буковини. Однак наймасштабнішими стали депортації західних українців, які охопили понад 230 тис. осіб. У перших ешелонах репресованих були священики, заможні селяни, високоосвічені спеціалісти, вчені, письменники, яких влада вважала членами сімей «бандерівців» і «підсобниками» ОУН-УПА.

На місце депортованих та переселених прибували сотні тисяч вихідців із різних регіонів Радянського Союзу, передовсім росіян. Цілеспрямована міграція до краю працівників партійно-радянських органів, співробітників силових структур, спеціалістів різних галузей господарства, чимало з яких не бажали вивчати української мови, цінувати місцеві традиції, зумовлювала напруження міжнаціональних відносин. Виразно простежувалася тенденція до розміщення у соціально та економічно престижнішому міському середовищі абсолютної більшості прибулих росіян та євреїв, тоді як українці, поляки, представники етнічних груп проживали переважно на селі.

Ліквідувати будь-які сили національного спротиву, придушити опір українського населення під проводом ОУН–УПА й утвердитись у західних областях України лише силою зброї було неможливо. Одночасно із каральо-репресивними заходами влада запровадила низку стимулюючих заходів у сфері культури, освіти і релігії для їхньої комунізації й пристосування до сталінського тоталітарного режиму. Тоталітарний режим в СРСР розглядав культуру як один з найважливіших ідеологічних засобів зміцнення комуністичної системи. Саме під таким кутом зору передусім слід розглядати комплекс заходів радянської влади щодо розвитку освіти, мистецтва, науки та ін. Недарма виник і набув популярності термін культурний фронт. Буржуазна культура нищилась і на її місце приходила офіційна, соціалістична.

Прийняті компартією в 1944-1949 рр. постанови з питань літератури, мистецтва, науки, ідеологічної роботи загалом націлювали на викорінення «пережитків минулого», «патріархальщини», «національного чванства», на боротьбу із західною культурою. Призначення Л. Кагановича першим секретарем ЦК КП(б)У призвело до нової «чистки» серед діячів української культури, звинувачених в «українському буржуазному націоналізмі». Було оголошено війну не лише релігії, всім її конфесіям, особливо греко-католикам і римо-католикам, але й генетиці та кібернетиці. Дещо привілейоване становище займала Російська православна церква, керівництво якої пішло на співпрацю з режимом.

Власне серед перших заходів радянської влади на окупованих землях Східної Галичини була докорінна реорганізація навчальних закладів, оновлення педагогічного апарату за рахунок вчителів із Сходу України та навчальних програм загалом. Особливу увагу приділено розширенню мережі освіти: вже у 1945/46 н. р. у західних областях діяло 6,5 тис. шкіл, в яких вчилося 1 233 тис. учнів. У першу повоєнну п'ятирічку кількість середніх шкіл збільшилась майже в 7 разів. У 1950/51 н. р. тут працювало 24 вищі навчальні заклади, із них 3 університети, в яких навчалися близько 34 тис. студентів. У 110 спеціальних навчальних закладах (технікумах) було 29 тис. учнів. Навчанням було охоплено десятки тисяч неписьменних або малописьменних громадян [7, с. 871].

Ідеологічна кампанія всеобучу супроводжувалась конкретними кроками, спрямованими на русифікацію української освіти та культури. Одним з них стало запровадження з 1 грудня 1946 р. нового правопису. За його головну позитивну рису організатори вважали «уніфікацію тих правописних моментів, які за своєю природою допускають зближення з правописом братнього російського народу» [8, с. 74]. Офіційною підставою для закріплення особливого статусу російської мови в освіті була постанова РНК та ЦК КП (б) У від 13 березня 1938 р., згодом продубльована постановою ЦК КП(б) У від 4 вересня 1945 р. про обов'язкове вивчення російської мови починаючи з другого класу. Сигналом для чергової активізації русифікаторської політики на початку 1950-х рр. в західних областях України стала редакційна стаття в газеті «Радянська освіта»: «У багатьох випадках на уроках мови й літератури недостатньо з'ясовується близькість і спорідненість словникового запасу української і російської мов, благотворний вплив російської мови й літератури на розвиток і збагачення української мови й літератури. Неглибоко з'ясовується історична дружба українського народу з великим російським народом, постійна підтримка і допомога українському народові на всіх етапах історичного розвитку з боку братнього російського народу, слабо викриваються американські імперіалісти – палії нової війни та їх агентура всіх мастей, на-

самперед українські буржуазні націоналісти – люті вороги українського народу» [8, с. 77-78].

Характерною для розвитку освіти була недовіра компартійної влади до місцевої інтелігенції, педагогів. Зокрема у Львові з професорів і викладачів 12 вищих навчальних закладів після ідеологічних чисток із 1 718 (серед них було й чимало поляків та євреїв) залишено лише 320 осіб. Причому спершу замінено керівництво: ректорів – усіх 12, проректорів – з 25 залишився 1, з 42 деканів залишено 2 західних українців. Лише на початку січня 1945 р. органи НКДБ заарештували у Львові 14 професорів, 6 лікарів, 21 інженера, 3 артистів, 5 ксьондзів, а загалом 772 поляків, що мало залякати інших і підштовхнути їх до переселення до Польської народної республіки [9, с. 330]. Навчальний процес краю пильно контролювали партійні та репресивні органи, які надавали йому політичного значення і втручалися, якщо бачили відхилення від постулатів комуністичної ідеології. Застосовували відрахування з вищих навчальних закладів, інколи арешти студентів за підозрою у зв'язках з підпіллям ОУН і УПА. Головними предметами в навчальному процесі стали Історія СРСР та Історія КПРС. Ази комуністичної ідеології прищеплювали також піонерські та комсомольські організації. У руслі політики комунізації вищих навчальних закладів Львова 3 червня 1949 р. наказом міністра вищої освіти України кафедру історії УРСР у Львівському університеті було об'єднано з кафедрою історії СРСР.

На початку 1950-х рр. стрімких темпів набрала русифікація в усіх сферах культурно-освітнього життя, яка мала стимулювати оволодіння і перехід на російську мову неросійського населення. У навчальних закладах вона була одним із засобів комунізації освіти та пропаганди російської культури й росіян як «старшого брата». Комуністична пропаганда запустила в суспільний вжиток формулу «великий російський народ», що орієнтувала істориків, літературознавців, журналістів на гіпертрофовану популяризацію «визначального внеску» російського народу в революційну боротьбу, соціалістичне будівництво, розгром гітлерівців, розвиток науки, техніки та культури. Перед ідеологічними установами національних республік висувалося завдання всіляко впроваджувати тезу про благотворний вплив російської культури на духовне життя всіх народів СРСР, у тому числі й українців. Уся ця кампанія глорифікації ролі російського чинника супроводжувалася розширенням сфери побутування російської мови як у національних школах і профтехучилищах, середніх і вищих спеціальних навчальних закладах, так і в засобах масової інформації та діловодстві. Це пов'язано також з масовим переселенням до західних областей росіян. Як правило, керівники різних рівнів, скеровані до Львова, не були обізнані з місцевими особливостями, активно сприяли русифікації. До 1959 р. кіль-

кість росіян загалом в Україні досягла 16,9 %, а у Івано-Франківській області – 3,5 %, у Львівській – 8,6 % та у Тернопільській – 2,5 % [10]. Стрімко збільшувалася кількість російськомовних шкіл та їх учнів. У 1945 р. у Львові було відкрито 9 шкіл з російською мовою викладання. У Тернополі, поряд з польською школою (1 301 учень) та українською (1 030 учнів), відкрилася російська (620 учнів). Впродовж 1945-1947 рр. мережа російськомовних шкіл на Львівщині зросла з 13 до 48. При цьому, якщо серед українських шкіл тільки 7 % були середніми, то серед російськомовних їх частка складала більше 37 %. Кількість російськомовних учнів зросла з 958 117 в 1947/48 н. р. до 1 263 152 у 1953/54 н. р. Отже, місцеві діти нерідко змушені були навчатися в російськомовних школах. Зокрема у Львові мешкало 112 тис. росіян (27,3 % мешканців міста), а російськомовних шкіл було 27 з 58 – майже половина [11, с. 132]. Навіть в такому місті, як Станіслав (в 1949 р. обговорювалось перейменування Станіслава в Сталінокарпатськ, а 9 листопада 1962 р. його перейменували в Івано-Франківськ) в 1958-1959 н. р. в українських школах навчалося 39,4 % дітей, решта – в російських, а росіяни складали лише 25,4 % мешканців міста. У Коломиї обидві повні середні школи були російськими [12, с. 50]. Інтенсивне відкриття шкіл з російською мовою навчання насамперед призначалось для задоволення мовних потреб дітей прибулих росіян, а також стимулювання переходу на неї частини неросійського населення шляхом створення навколо цих шкіл штучного статусу престижності. Використовуючи переселення польських громадян до Польщі в 1945-1947 рр. для закриття польських шкіл, на Львівщині влада скоротила їхню кількість з 48 до 4.

12 листопада 1958 р. була ухвалена Постанова Пленуму ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти», на основі якої Верховна Рада УРСР ухвалила закон від 17 квітня 1959 р., спрямований на посилену русифікацію України. Згідно цього Закону вивчення української мови в російських школах України стало необов'язковим, лише за бажанням батьків.

Потужним чинником русифікації стала Вища школа. На початок 1945 р. з поміж 145 викладачів Львівського університету було 87 українців, 42 поляки, 14 росіян. Серед 272 викладачів Львівського політехнічного інституту було 204 поляки, 44 росіянина, 22 українці. Усього по вузах Львова частка поляків становила майже 48 %, українців – 37,4 %, росіян – 12,5 %. Виїзд до Польщі переважної більшості викладачів польської національності визначив зміни в національному складі цієї групи інтелігенції, що призвело до зростання кількості викладачів-росіян та розширенні вживання російської мови у вищих навчальних закладах краю. Вже в травні 1947 р. з поміж 226 осіб професорсько-викладацького складу Львівського політехнічного інституту українську мову знали тільки 76 чол., а

читали нею лекції – 66. У держуніверситеті з 254 викладачів володіли українською мовою 169 осіб, а читали нею лекції – 157. У 1949 р. у львівських вузах працювало 1 529 викладачів, серед яких тільки 21 % були місцевими мешканцями. Росіяни становили більше 29 % викладачів медичного інституту, майже 38 % – політехнічного, понад 39 % – ветеринарного, 65 % – лісотехнічного. В окремих вузах значний відсоток викладачів становили новоприбулі євреї, які в своїй переважній більшості проводили заняття російською мовою. Зокрема, в політехнічному інституті їх нараховувалося більше 8 %, консерваторії – понад 14 %, лісотехнічному інституті – майже 23 % усіх викладачів.

Непоодинокими були випадки, коли приїжджі російськомовні спеціалісти з погордою і зневагою ставилися до української мови. Так, у 1949 р. декан вокального факультету Львівської консерваторії С. Шилтов цинічно заявив: «Этот дурацкий украинский язык я не намерен изучать» [8, с. 80] Поступове зростання від початку 1950-х рр. кількості викладачів з місцевого українського населення не змінило ситуації. Їм, за рідким винятком, дозволяли читати лекції тільки російською мовою. У 1953 р. у Львівському торгово-економічному інституті всі 56 дисциплін викладалися російською мовою, а в лісотехнічному – із 41 предмету тільки чотири читалися українською мовою. Кількість викладачів, що користувалися українською мовою, невпинно зменшувалася. В 1953 р. у вищих навчальних закладах західних областей переважна більшість дисциплін викладалися російською мовою, а це виразно вказувало на те, що радянська модернізація також мала на меті сприяти зросійщенню. У Львівському державному університеті з 295 викладачів українською мовою лекції читали лише 49 (17 %), серед 412 викладачів політехнічного інституту таких було лише 15 (4 %). Серед студентства регіону представництво місцевої західноукраїнської молоді сягало понад 57 %, що значно перевищувало дані 1946 р. – лише 37 %.

Чільним інструментом русифікаторської політики було скерування значної частина випускників вузів за межі краю. Так, в 1953 р. за межі регіону було скеровано більше 22 % випускників Львівського державного університету ім. І. Франка, понад 56 % – політехнічного інституту, дві третини – торгово-економічного інституту. Залишивши край, вони опинялися в російськомовному середовищі, де частина з них русифікувалася. За таких умов і надалі помітний відсоток серед молодих спеціалістів складали прибулі спеціалісти, які спілкувалися переважно російською мовою.

Особливо болісно проходив процес «ідеологічного перевиховання» місцевих науковців і педагогів, яких залучали до «викриття» праць М. Грушевського, В. Винниченка, Д. Донцова, М. Драгоманова, І. Крип'якевича. Під гаслом боротьби з «українськими буржуазними наці-

оналістами» викладачів звільняли з роботи, заарештовували, позасудовими рішеннями депортували, а їхні посади обіймали переважно прибулі зі сходу. У Львівському університеті в 1947-1948 рр. було звільнено, як політично неблагонадійних та виселено вглиб СРСР 37 викладачів. Серед звільнених були такі відомі вчені, як П. Коструба – завідувач кафедри української мови, М. Попов – зав. кафедри вищих рослин, М. Гембарович – зав. кафедри теорії та історії мистецтв, К. Забарило – зав. кафедри західних літератур, О. Терлецький – зав. кафедри історії західних і південних слов'ян, І. Крип'якевич – професор кафедри історії України. Подібні акції проводилися в інших вузах. Протягом 1949-1950 рр. з вищих навчальних закладів Львова за політичними мотивами було звільнено ще 53 викладача [8, с. 82].

Посилився ідеологічний компонент у сфері культури та мистецтва. Поступово відновлювалась робота професійних театрів краю. Вже восени 1944 р. у Львові почав працювати переведений із Запоріжжя Державний український драматичний театр ім. Марії Заньковецької, тоді ж сюди перебрався з Харкова Республіканський драматичний театр ім. Горького. У 1945 р. відкрита Львівська картинна галерея. Від 1946 р. діяли Театр опери та балету, Обласний театр ляльок, Львівський державний театр мініатюр. До Тернополя було переведено Охтирський музично-драматичний театр. Українські музично-драматичні театри відкрилися в інших обласних центрах Західної України – в Рівному, Луцьку, Станіславі. Вони працювали в умовах жорсткої цензури і нагляду з боку партійних органів та НКВС. У таких же умовах в обласних та районних центрах виходили україномовні газети, мовили радіо і телебачення, яких ідеологічно контролювали надіслані з центру «спеціалісти».

У 1947 р. з семи нових вистав театру ім. М. Заньковецької п'ять були п'єсами радянських драматургів («Російське питання» К. Симонова, «Шлях на Україну» О. Левади, «Олекса Довбуш» О. Первомайського, «Правда» О. Корнійчука, «Останні» М. Горького). Саме подібні твори стали основою репертуару професійних театрів та театральних гуртків у повоєнний період.

На основі російської мови і професійної культури російськомовних управлінців передбачалося змінити та задовольняти нові культурно-освітні потреби місцевого населення. Паралельно з розширенням мережі бібліотек вже з 1946 р. розгорнуто масштабну кампанію вилучення з них «націоналістичної» літератури чи заборонених в УРСР письменників, репресованих у роки сталінського терору. Надісланий з Головліту СРСР список «політично шкідливої» літератури налічував 7 тис. назв, які підлягали вилученню з бібліотек загального користування. Книги вилучали як з бібліотек, так і з книгарень, зокрема букіністичних та книгосховищ

наукових і культурних товариств (Наукового товариства імені Шевченка у Львові, ліквідованого радянською владою ще у 1939 р., Українського богословського товариства та ін.). Органи цензури в 1948 р. зобов'язали вилучити й знищити 1,1 млн примірників зазначеної літератури. Такі органи створили як у столиці УРСР (50 працівників), так і в західних обласних центрах, зокрема у Львові (18 осіб). Частина книг осідала у спецфондах великих бібліотек (насамперед Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського університету) і була недоступною для пересічного читача. Головну увагу цензори звертали на західні області. Протягом 1949-1951 рр. в бібліотеці Львівського держуніверситету органами цензури було виявлено 25 320 книг, що підлягали вилученню та 35 700 примірників літератури для обмеженого користування. До жовтня 1951 р. у Львівській науково-педагогічній бібліотеці в такий же спосіб було «перевірено» 32 764 примірники літератури, з яких для загального користування було відібрано тільки 5 546. У 1970 р. органи цензури республіки перевірили 1,3 тис. бібліотек, 1 427 книгарень. Якщо в бібліотеках Донецької області виявили 5 заборонених видань, то у Львівській – 93 [13, с. 500].

У 1947-1948 рр. Україну не оминула ідеологічна кампанія, інспірована одним із керівників ВКП (б) А. Ждановим. У березні 1947 р. у газеті «Радянська Україна» з'явилася стаття Ю. Левади «Тріумф радянської культури», де підкреслювалося: «Тільки соціалістичний зміст дає можливість культурі стати справді народною в повному і найвищому розумінні цього слова. Національна форма культури не є і не може бути для нас самоціллю. Національна форма є для нас способом вираження соціалістичного змісту. Соціалістичний зміст нашої культури визначається насамперед завданнями боротьби за комунізм. Завданням боротьби за комунізм і повинна служити вся наша культура» [8, с. 151].

У листопаді 1947 р. на зборах письменників м. Львова нищівному морально-політичному розносу були піддані члени СРПУ П. Карманський, М. Рудницький та А. Патрус-Карпатський після якої відкрите засідання президії СРПУ виключила їх зі своїх лав [14, с. 298-299]. У липні 1951 р. у московській газеті «Правда» вийшли погромні статті проти «націоналістичних ухилів в українській літературі» з різкою критикою вірша В. Сосюри «Любіть Україну» та лібрето опери «Богдан Хмельницький» О. Корнійчука і В. Василевської.

Під жорстким ідейно-політичним і кадровим контролем працювали творчі спілки, зокрема спілка художників, яка об'єднувала видатних митців: О. Куриласа, О.Новаківського, І. Труша, А. Монастирського. Значну частину їхніх творів із Львівського музею українського мистецтва надовго заховали у спецфонди. Спеціальна комісія з Києва за участю представників Львівського

обкому партії на початку 1952 р. детально перевірила художні твори музею, яким керував відомий діяч І. Свєнціцький, який всіляко захищав експонати. Проте було відібрано і 1 серпня 1952 р. знищено (спалено) 299 картин, серед них 40 творів О. Куриласа, 17 – І. Іванця, 12 – О. Новаківського, 8 – І. Труша та інших відомих у регіоні та Європі митців [5, с. 144].

Суттєвою перешкодою у процесі впровадження на західноукраїнських землях тоталітарного режиму для радянської влади була Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ). Зважаючи на міжнародний авторитет митрополита Андрея Шептицького, Москва деякий час утримувалася від прямого наступу на Церкву. Ситуація змінилася після його смерті 1 листопада 1944 р., коли розгорнувся масштабний наступ із метою ліквідації УГКЦ. Очевидно, союзником у репресивних заходах влади стала Російська Православна Церква (РПЦ), яка діяла під контролем органів держбезпеки. Процес ліквідації УГКЦ юридично закінчився Львівським «собором» 8-10 березня 1946 р. Однак більшість духовенства не прийняло рішень Львівського «собору», вважаючи їх неканонічними. У відповідь репресивні органи НКВС розпочали масові арешти, в ході яких вислано в Сибір 1 400 парохів та 800 монахів і монахинь, а 200 осіб розстріляли, закрито частину церков. УГКЦ опинилася у підпіллі, розпочалося її катакомбне існування до середини 1980-х рр. греко-католицькі священики були змушені таємно здійснювати релігійні обряди на прохання вірних. Переслідувалися також католицькі і протестантські громади [15, с. 466].

Наступ на національно-культурні права українців, національних меншин, викликав обурення і протест частини населення, а це не могло залишатися поза увагою влади. У травні 1953 р. ЦК КПРС ухвалив постанову «Питання західних областей Української РСР» та заслухав доповідну записку Л. Берії до Президії ЦК КПРС, у якій піддавалися гострій критиці «факти грубого викривлення ленінсько-сталінської національної політики», а заодно наголошувалося на тому, що в цьому регіоні досі існує «оунівське підпілля», яке необхідно ліквідувати. Очевидно, це була своєрідна реакція компартійного керівництва на нескореність українського руху опору.

Ідеологічний наступ тоталітарного режиму наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. був зумовлений низкою внутрішніх і зовнішніх чинників. Погромні ідеологічні кампанії були реакцією на розгортання і поглиблення «холодної війни»; способом посилення культурно-ідеологічної ізоляції країни; формою зміцнення тотального ідеологічного контролю за суспільними процесами; засобом реанімації образу внутрішнього ворога – важливого фактору функціонування тоталітарного режиму; методом нейтралізації активної патріотично настроєної національної еліти. І хоча ці кампанії не могли зупинити духовного розвитку народу в цілому, вони гальмували

його досить суттєво, даючи змогу режимові консервуватися, а командно-адміністративній системі стабілізуватися [16, с. 80].

Після смерті Сталіна у 1953 р. та XX з'їзду КПРС у 1956 р., який започаткував процес десталінізації, оновлення і лібералізації суспільства, розпочався новий етап національного відродження в Україні, яке проходило у складних і суперечливих умовах, проте поступово досягало позитивних змін та результатів у всіх сферах духовного життя. Завдяки послабленню тиску Москви в культурній і мовній сферах в Україні помітно пожвавилося національно-культурне життя. Від 1956 р. Москва розширила права України в галузі культурного будівництва. Розгортався рух за поширення української мови, особливо в культурних осередках і навчальних закладах. До 1958 р. збільшилися видання українських журналів з 49 до 64, газет – до 979, книг – із 2 671 до 3 975 назв. І якщо в наступні роки кількість видань українською мовою в Центрі, Сході та Півдні зменшувалася, то в Західній Україні такої тенденції не було [17, с. 224–225].

У 1959 р. українці у Львівській області становили 86 %, росіяни – 9 %, поляки – 3 %, євреї – 1,4 %. В Івано-Франківській і Тернопільській областях, на відміну від Львівської, українців було майже по 95 % у кожній, і менше росіян – 4 % і 3 %; поляки становили 1 % і 2 % відповідно. У наступні десятиліття національний склад населення західноукраїнських областей змінився несуттєво. За тридцять років (1959–1989 рр.) українців побільшало на Львівщині (на 4 %); поменшало росіян (на 1,4 %) і поляків (на 2 %). У Тернопільській області українців стало більше (на 2 %); чисельність росіян практично не змінилася. На Івано-Франківщині українців у відсотках до всього населення залишилося без змін; несуттєво (на 0,5 %) побільшало росіян. Таким чином, Львівська і менше Тернопільська області вирізнялися збільшенням українців, у Івано-Франківській області спостерігалися найменші відсоткові зміни українців і росіян у національному складі населення. Різнився національний склад міського і сільського населення. За матеріалами перепису 1959 р., серед міського населення досліджуваних областей українців було менше: у Львівській області – 70 %, в Івано-Франківській – 82 %, у Тернопільській – 83 %, а росіян відповідно 21 %, 13 % і 11,5 %. На відміну від загальноукраїнської тенденції послаблення української мовної ідентичності в містах (особливо на Донбасі), у Галичині впродовж 1959-1970 рр. збільшилася кількість українців-міщан, які назвали рідною мовою українську.

Хрущовська «відлига» і десталінізація дали поштовх до розвитку української культури й, перш за все, літератури, де появилося молоде покоління письменників і поетів, серед яких галичани Д. Павличко, І. Калинець, Р. Іваничук та ін. Проте як Москва, так і Київ, вбачали у пробудженні національно-духовного життя, особливо бурхливого в західних

областях, загрозу радянському комуністичному режиму. У вересні 1956 р. на урочистому засіданні в Дрогобичі з нагоди 100-річчя з дня народження І. Франка поет А. Малишко з гіркотою зауважував: «Хіба ж Ленін міг говорити в Кремлі французькою мовою, або певне ж Мао-Дзе-Дун міг співати колискову своїм дітям іншою мовою, ніж китайською?» Поет дорікав партійному керівництву, яке не розуміло питань української культури і вважало, що «шматок хліба і свиняча шкіра на чоботи для селянина важливіше культури і мови» [8, с. 79].

Бюрократичний авторитаризм «вождя народів» перероджувався в авторитарну бюрократію апарату, тоталітаризм особистості – у тоталітаризм партократії. У другій пол. 1950-х рр. на зміну збройному спротиву приходить ідеологічна опозиція, т. зв. націонал-комуністи. З початку 1960-х рр. Формується рух опору, що охопив певні кола українські інтелігенції, а почасти й робітництва. Тоді були висловлені домагання, щоб вести українською мовою навчання в усіх вищих і середніх спеціальних школах і виховання в усіх дошкільних закладах, перевести на українську діловодство в установах і на підприємствах, залізницях, торгівлі і збільшити кількість видань АН УРСР, університетів і видавництв українською мовою, а також українських кінофільмів. Проте відповіддю на ці домагання було посилення репресій проти діячів опору, і в УРСР далі продовжував діяти «потужний і добре налагоджений механізм русифікації» (І. Дзюба). Російською мовою велися усі справи партійного, державного і громадського життя, всі галузі господарського життя та їхнє діловодство, вища, середня технічна і професійна освіта. У Києві та інших великих містах України школи з українською мовою навчання залишались нечисленні, і в них навчалося тільки 20 % дітей. Такий же стан був у культурно-освітній роботі. Одним з головних чинників русифікації залишалася радянська армія.

Владу непокоїла молода генерація інтелігенції – шестидесятники – нескорені діячі культури та мистецтва. Серед них були Ігор та Ірина Калинці, Богдан і Михайло Горині, Іван Гель, В'ячеслав Чорновіл, Роман Іваничук, Ростислав Братунь, Микола Ільницький, Михайло Косів, Володимир Івасюк та ін. (згодом усі зазнали переслідувань). У регіоні і за його межами розповсюджувалися видані т. зв. «самвидавом» твори Ліни Костенко, Василя Симоненка, Івана Драча, В'ячеслава Чорновола, Ігоря Калинця, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, які цензура заборонила [2, с. 212-219]. У відповідь влада посилила каральні заходи. У січні 1961 р. у Львові відбувся Закритий суд над членами Української Робітничо-Селянської Спілки, які обстоювали право виходу УРСР зі складу СРСР. Л. Лук'яненка було засуджено до смертної кари, яку замінили 15 річним ув'язненням.

Пожвавлення громадської активності та культурного життя було характерним і для інтелігенції етнічних меншин, зокрема поляків. У 1958 р. бу-

ло створено Українське відділення Товариства радянсько-польської дружби, яке очолив М. Рильський. Польська інтелігенція підтримала зародження в Україні руху шістдесятників, а згодом дисидентів і правозахисників, до якого долучилися й представники польської громади. Від 1959 р. у Львові функціонує польський аматорський театр у невеличкій залі Обласного будинку вчителя.

У Львівському університеті імені Івана Франка було налагоджено видання підпільного журналу «Поступ». «Значення самвидаву важко переоцінити, – наголошує О. Муравський, – оскільки: по-перше, вони піднімали рівень національної свідомості населення, пропагували державницькі гасла, сприяли відновленню забутої історії та піднесенню культурного рівня населення; по-друге, самвидавча періодика політичного спрямування стала однією з основних ударних сил у боротьбі з правлячою КПУ, перетворилася у своєрідну «трибуну» діячів національно-демократичних сил; потретє, попри розквіт політики гласності в УРСР, лише самвидав подавав достовірну інформацію, незважаючи на суб'єктивізм в оцінці окремих подій та фактів» [18, с. 643].

У 1962 р. у Львові засновано Клуб творчої молоді «Пролісок», який не вписувався у радянську ідеологічну систему. Він об'єднав близько 30 молодих талановитих письменників і митців, борців за рідну мову, серед яких були М. Косів, М. Ільницький, Б. Горинь та ін. У культурно-мистецьких заходах клубу брали участь актор Б. Ступка, художник І. Крислач, поет Б. Стельмах, письменниця І. Вільде. Тодішній секретар Львівського обкому партії В. Маланчук небезпідставно назвав його «Клубом націоналістів». Арешти активістів КТМ у 1965 р. припинили його діяльність [17, с. 327-330].

У жовтні 1961 р. на XXII з'їзді КПРС було прийнято нову програму партії яка проголошувала політику «злиття націй» і подальшу русифікацію союзних республік. У цьому процесі відзначимо роль В. Маланчука, який перебуваючи на посаді секретаря Львівського обкому КПУ з ідеології у грудні 1964 р. - лютому 1967 р., набув слави теоретика й борця з українським націоналізмом, самочинно призупинивши на території Львівської області рішення про обов'язкове введення української мови у вищих навчальних закладах. У розріз з політикою тодішнього керівництва ЦК КПУ В. Маланчук надрукував у Москві кілька статей, де боротьбу з націоналізмом розглядав як основне завдання компартії.

Головною метою комунізації стало створення єдиного так званого радянського народу з російською мовою й культурою. Ініціаторами й агітаторами русифікації в УРСР стали також партійні й радянські діячі українського походження, що, керуючись мотивами кар'єризму висувалися на

керівні посади в партійно-урядовій ієрархії, стаючи ворогами власного народу. Серед них міністр освіти УРСР І. Білодід, який у своїх працях розкривав тему так званої «гармонійної» національно-російської двомовності, що стала однією з головних наукових тем мовознавчих інституцій та закладів Академій наук національних республік. І. Білодід доводив, що російська мова може й повинна мати домінантне становище в СРСР. Вважав, що двомовність на Україні – це той вид білінгвізму, при якому обидві мови, що знаходяться на високому рівні розвитку всіх своїх функціональних стилів, з однаковою широтою і рівною мірою використовуються народом. У 1970 р. третина українців Галичини (майже 34 % у Львівській і Тернопільській та 30 % в Івано-Франківській) знала російську мову, в містах більше українців володіли російською мовою. До 1989 р. ці показники зростали і зменшилися у 2001 р.: 22 % етнічних українців Івано-Франківщини вільно володіли російською мовою, по 18 % Львівщини та Тернопільщини. В умовах радянської дійсності знання російської мови було потрібним для фахового зростання. В результаті таких настанов виросло декілька поколінь, які володіють обома мовами, однак втрачають зв'язок з власним національним світом. Для них російська мова стала не тільки другою мовою вжитку, а досить часто визнається як рідна. Серед пріоритетних завдань сучасної етнонаціональної політики важливим залишається подолання наслідків русифікації та акультурації, успадкованих від імперських і радянських часів. Актуальним залишається питання відновлення функції української мови як рідної для значної частини українців, адже серед українців, за даними Перепису населення 2001 р., досить значна частина – 14,8 % визнали рідною російську мову.

З 1965 р. в Україні розпочався процес згортання лібералізації у сфері культурного життя. Часи брежнєвщини нанівець звели реформи, елементи лібералізації, згорнули реабілітацію жертв тоталітаризму, душили проблиски національного пробудження. Партійне керівництво на чолі з В. Щербицьким усувало з органів культури й освіти прибічників української мови та пропагандистів національної культури. Розпочалася нова масштабна кампанія русифікації всіх сфер суспільно-політичного і культурно-освітнього життя. Зокрема український театр дедалі більше втрачав свою національну особливість. Наприклад, із семи ТЮГів лише львівський був україномовним. У засобах масової інформації, публічних виступах державних діячів поняття «український народ» заступив недолугий термін «народ України».

У квітні 1970 р. ЦК КПУ ухвалив постанову про недоліки в роботі партійних і радянських органів Львівської області щодо припинення протизаконної діяльності залишків уніатського духовенства. У ній йшлося і про блокування «уніатів з Ватиканом». Водночас, за даними Ради у спра-

вах релігій, на Львівщині діяло 10 костьолів, було зареєстровано 13 громад РКЦ із загальною кількістю віруючих 6 тис. осіб [9, с. 370-371].

Процеси «перебудови», горбачовської «гласності» у середині 1980-х створили передумови для розгортання національного відродження в Україні та її регіонах. На стартовому етапі суспільної модернізації в центрі уваги були саме етнокультурні проблеми: відновлення прав і позицій в суспільстві української мови та культури, мов і культур усіх етнічних груп, історичної пам'яті, релігійний ренесанс й активізація суспільного життя. У процес боротьби за незалежність і національно-культурне відродження включилися представники всіх етносів. Діяльність українських етнокультурних товариств – Української мови ім. Т. Шевченка, «Меморіалу», Товариства Лева та інших – невдовзі розширила базу демократичного руху й поступово надавала йому виразно політичного акценту, як це сталось із Народним Рухом України. 1989 р. він вже мав десятки осередків у регіоні, а його соціальна база в Україні, за даними ідеологічного відділу ЦК КПУ, охоплювала близько 12 млн осіб. У складі Великої Ради НРУ, згідно зі Статутом організації його керівного органу, діяла Рада національностей.

Напередодні проголошення незалежності України привілейоване становище російської мови спостерігалось в багатьох сферах суспільного життя, обумовлювалось наявністю розвиненої мережі російськомовних шкіл, російськомовної преси, телебачення, політичними настановами правлячої партії. Наприклад, наприкінці 1980-х рр. у Львові діяло 24 школи з російською мовою викладання, тобто четверта частина всіх шкіл міста. У них навчалося близько 23,5 тис. дітей, серед яких до 5 тис. були з українських та змішаних сімей. Ще 12 російських шкіл працювало в інших містах Львівської області.

Підсумовуючи наголосимо, що етнокультурні процеси в Галичині після встановлення тоталітарного режиму характеризувалися значним зовнішнім впливом, адмініструванням усього освітньо-культурного життя. Комунізація, зросійщення та атеїзація Західної України, насамперед Галичини, наштовхнулися на неприйняття та спротив населення, інтелігенції. Опір українців, представників етнічних меншин, соціально-економічним та культурно-духовним новаціям тоталітарного режиму сприяв падінню радянської адміністративно-командної системи. Сучасна агресія Росії проти України, яка переросла у війну українського народу за незалежність, свідчить, що українці остаточно розірвали з комуністичним минулим. Збройний захист державної незалежності, українських національних інтересів засвідчив безальтернативність євроатлантичного шляху інтеграції України. Масштабна декомунізація, започаткована на Галичині одразу після серпневого путчу і проголошення незалежності, нарешті охопила всю

країну. Символічним стало завершення декомунізації у топоніміці Галичини 25 листопада 2015 р., коли Постановою Верховної Ради було перейменовано село Радянське Кременецького району Тернопільської області (етнологи не включають до складу Галичини Шумський, Лановецький, Кременецький райони та північну частину Збаразького району Тернопольської області) у Великі Млинівці [19]. Декомунізація повинна розширитися на питання цінностей, відновленні справедливості, історичної правди у спільному минулому як з Російської Федерацією, так й іншими сусідами.

Джерела та література

1. Баран В. К. Україна: новітня історія: 1945–1991 рр. / Володимир Баран. – Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 669 с.

2. Литвин В. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / Володимир Литвин. – Київ: Вид. дім «Лі-Тера», 2004. – 272 с.

3. Мищак І. М. Історіографія економічних і соціальних перетворень на західно-українських землях у повоєнний період / Іван Мищак // Питання історії науки і техніки, 2010. – № 1. – С. 2-9.

4. Мищак І. М. Історіографія культурно-масових перетворень у Західній Україні в повоєнні роки як важливої складової радянізації краю / Іван Мищак // Гілея. – 2012. – № 62. – С. 179-185.

5. Ярмоленко М. І. Етнокультурні процеси на території Західної України у 1944-1991 рр. / Марія Ярмоленко // Грані. – 2015. – № 4 (120). – С. 141-149.

6. Калакура О. Я. Депортації українців і поляків під виглядом «обміну населенням» (до 70-річчя Люблінської угоди) / Олег Калакура // Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – Вип. 13. – С. 39-49

7. Україна: політична історія. XX – поч. XXI століття. – К., 2007. – 1027 с.

8. Гулай В. В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Гулай; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2002. – 194 с.

9. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / Олег Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.

10. Кабузан В. М. Украинцы в мире динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год / В. М. Кабузан. – Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с.

11. Красножон Н. Шкільна освіта національних меншин України (1944–1953) / Н. Красножон // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2000. – Вип. 14. – С. 131–144.

12. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні Освіта в Радянській Україні / І. В. Коляска ; пер. с англ. – Toronto: Peter Martin Associates, 1970. – 246 с.

13. Баран В. Цензура та ідеологічний контроль в Україні (1946-1960-ті роки) / В. Баран // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 499–501.

14. Національна культура в сучасній Україні. – К., 1995. – 336 с.

15. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.

16. Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко. – К.: Видавничий центр «Академія». – 2002.

17. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / Володимир Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.

18. Муравський О. Особливості суспільно-політичного розвитку західного регіону / Олег Муравський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16. – С. 640–647.

19. Про перейменування села Радянське Кременецького району Тернопільської області: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 52. – Ст. 487.

Oleh Kalakura

THE COMMUNIZATION OF ETHNIC AND CULTURAL LIFE IN HALYCHYNA: A HISTORICAL AND POLITICAL SCIENCE ASSESSMENT

“Зберігай спокій, будуй барикаду”. Майдан, вулиця Хрещатик 29 січня 2014 р. (фото: Іван Лозовий)

Павло Гай-Нижник

ПРЕЛЮДІЯ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ВЗАЄМИНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (1990–2010 рр.)

«Хто має хороше військо, знайде і хороших союзників»
Ніколо Макіавеллі

Починаючи з 1990 р., надто після проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня, стало остаточно зрозумілим, що УРСР вже безповоротно здійняла прапор побудови своєї державності. Агонія Радянського Союзу і посилення національно-визвольних рухів не залишали сумнівів у скорому розвалі комуністичної імперії. Проте СРСР не міг зникнути безслідно й цілком логічно, що з його трупа мала постати нова формація і нею могла стати тільки Росія, що на той час була представлена у младоімперських шатах РСФСР. Тож, ховаючи в історію Радянський Союз, Україна мала б, за сприятливої нагоди, безболісно й безкровно «розлучитися» і з Російською Федерацією, яка на той час мусила перейматися власними проблемами.

Невдовзі, 19 листопада 1990 р., було підписано й відповідний Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою [12], який набув чинності 14 червня 1991 р. Згідно з ним (Ст. 1) передбачалося, що «Сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету іншої Сторони», а також (Ст. 6), що «Сторони визнають і поважають територіальну цілісність Української Радянської Соціалістичної Республіки і Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в нині існуючих у межах СРСР кордонах» [12].

24 серпня 1991 р., у День проголошення незалежності України, Верховна Рада прийняла Постанову «Про військові формування на Україні» (№ 1431-XII), в якій говорилося про створення Міністерства оборони України, що усі військові формування, дислоковані на території республіки, підпорядковувалися Верховній Раді України, а урядові України наказувалося приступити до створення Збройних Сил України, Республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України. Проте, вже 28 серпня 1991 р. віце-президент Російської Федерації О. Руцькой на чолі офіційної делегації РРФСР прибув до Києва з метою змусити керівництво

України відмовитися від щойно проголошеної незалежності, погрожуючи при цьому переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії. Відтоді стало зрозумілим, що з мертвого монстра СРСР на північ і схід від України відроджується нове імперське чудовисько – Росія.

Попри це, 23 грудня 1991 р. було видано Наказ (№ 4) міністра оборони України К. Морозова «Про організацію безпосереднього управління військами, дислокованими на території України», в якому, зокрема, зазначалося про завдання до 30 грудня 1991 р. створити на базі Київського військового округу оперативну групу Головного штабу МО України й приступити до безпосереднього управління військами, дислокованими на території України. У наказі додавалося, що «приведення військ і сил флоту, що дислокуються на території України, окрім Стратегічних Сил стримування, до бойової готовності здійснювати за рішенням Президента України через міністра оборони України» [29]. При цьому зауважувалося, що зберігалися, до особливого розпорядження, діючі на той час оперативні й мобілізаційні плани. Тобто – старі плани Радянської армії, які достеменно були відомі північним сусідам України – Білорусі та Російській Федерації, які, щоправда, не розглядалися офіційним Києвом як потенційні агресори, навіть попри попередні криваві події у Прибалтиці, Молдові та на Кавказі тощо. Більше того, Кремль зберігав за собою контроль і над стратегічною ядерною зброєю[2] в Україні й командування військово-космічними військами та їхніми оперативними центрами стеження й управління у Залісцях (Хмельницька обл.) та Євпаторії (Крим).

Майже за півроку, 6 квітня 1992 р., міністр оборони К. Морозов подав Президентові України Л. Кравчуку Угоду «Про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації» з метою їх розукомплектування та знищення [23], а також відповідні Протокол і Додаток до протоколу про процедури та діяльність по контролю за знищенням ядерних боєприпасів на підприємствах промисловості Російської Федерації. Вказані документи були підготовлені експертами України та Росії у розвитку положень Алма-Атинської Угоди «Про спільні заходи відносно ядерної зброї» від 21 грудня 1991 р. і Мінської Угоди між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав[3] щодо Страте-

[2]Термін «Стратегічні сили» означає: об'єднання, з'єднання, частини, установи, військово-навчальні заклади Ракетних військ стратегічного призначення, Військово-Повітряних Сил, Воєнно-Морського Флоту, Протиповітряної оборони, Управління начальника космічних засобів, Повітряно-десантних військ, стратегічної й оперативної розвідки, ядерно-технічної частини, а також сили, засоби й інші військові об'єкти,призначені для управління і забезпечення Стратегічних сил колишнього Союзу РСР.

[3]8 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі (Білоруська РСР) у результатів переговорів В.Шушкевича, Б. Єльцина і Л. Кравчука – лідери трьох республік Радянського Союзу – Білорусії, Росії, України (без відома Президента СРСР М. Горбачова) підписали Угоду

гічних сил від 30 грудня 1991 р. При вивченні документа скидається у вічі неспівставність датування обґрунтованих дат (грудень 1992 р.) й числом подання вищезазначеного листа міністра оборони Президентові України (квітень 1992 р.), які вказують на те, що у листі міністра було невірно вказані дати і навіть назви таких важливих міжнародних угод України, а саме 1992-м роком!

Нагадаю, що згідно з Алма-Атинською декларацією [1], зокрема, передбачалося, що сторони визнають і шанують територіальну цілісність одна одної й непорушність існуючих кордонів. Угодою ж між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил[4] «до повної ліквідації ядерної зброї» рішення про необхідність її застосування приймалося Президентом Російської Федерації (щоправда, формально «за узгодженням з главами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, України після консультації з главами інших держав-учасниць Співдружності». Більше того, у тій угоді зауважувалося, що «на період до повного знищення ядерна зброя, розміщена на території України, знаходиться під контролем об'єднаного командування Стратегічних сил з метою її невикористання і розукомплектування до кінця 1994 р., у тому числі тактичної ядерної зброї – до 1 липня 1992 р.» [18], тобто – у Москві.

23 червня 1992 р. між Україною і Російською Федерацією було укладено Угоду «Про подальший розвиток міждержавних відносин» [5], якою, зокрема, сторони відзначали, що «зараз у галузі міжнаціональних відносин в Україні і Росії немає підстав для тривоги і взаємних претензій, вони проте укладуть відповідні угоди і вживуть усіх інших заходів, які захищають інтереси осіб українського походження на території Росії і російського походження на території України» (ст. 9), а також передбачалося «співро-

---

про утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Україна є однією з держав-засновниць Співдружності Незалежних Держав, але не є державою-членом СНД, як така, що не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД.

[4]Угоду підписали: Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменистан, Республіка Узбекистан та Україна.

[5]Попри це РФ не припиняла висувати Україні територіальні претензії, які були оформлені офіційними рішеннями вищих державних органів Росії: 21 травня 1992 р. Верховна Рада РФ ухвалила Постанову № 2809-1 «О правовой оценке решений государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году», згідно з якою Постанова Президії ВР РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що «не має юридичної сили з моменту її прийняття»; у грудні 1992 р. З'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993 р. на виконання цього доручення ВР РФ Постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила федеральний статус міста [14, с. 4].

бітництво у попередженні та урегулюванні конфліктів, які можуть нанести шкоду їх безпеці або іншим чином суттєво торкатимуться їх інтересів» (ст. 10) [49]. Крім того, обидві держави підтвердили свою відданість існуючим угодам, що визначали статус Стратегічних сил Об'єднаних Збройних Сил СНД, а також погодилися продовжити консультації з метою досягнення домовленостей по виконанню взятих на себе зобов'язань відповідно до Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31 липня 1991 р., Лісабонського протоколу від 23 травня 1992 р. і раніше укладених угод щодо стратегічних ядерних сил. Київ і Москва домовилися й про те, що буде створенно переговорний механізм на базі державних делегацій для розробки повномасштабного політичного договору з метою розвитку українсько-російських відносин у руслі дружби, співробітництва і партнерства [49].

Того ж року, 3 серпня 1992 р., Москва запустила у розробку й свій кримський план, який в контексті роззброєння України мав закріпити її присутність на важливому як з геополітичного й економічного, так і з військово-стратегічного боку, Кримського півострова, коли між Україною і Російською Федерацією було заключено Угоду «Про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР». У цьому першому (пробному) документі, зокрема, зазначалося, що «враховуючи інтереси України і Росії, як дружніх держав і прагнучи до забезпечення безпеки в басейні Чорного моря, Договірні Сторони вирішили на час до сформування на Чорному морі ВМС України та ВМФ Російської Федерації встановити перехідний період до 1995 року включно» [48].

Чи не відразу ж після цього у Криму загострюється процес формування українських Збройних Сил. Так, 13 серпня 1992 р. від Кримського відділення Спілки офіцерів України надійшов показовий лист на ім'я вищого політичного та військового керівництва України, а саме: Президентові України Л. Кравчуку, першому заступникові голови Верховної Ради України В. Дурдинцю, міністрові оборони К. Морозову, заступникові міністра оборони з кадрів – начальникові Управління кадрів ЗСУ Ігнатенку. У листі, зокрема, доповідалося про «важке становище, що склалося при формуванні першої на Україні національної бригади» [30]. Цю бригаду було сформовано 15 липня 1992 р. (прийняла присягу 26 липня 1992 р.). На серпень того року за особовим складом її було укомплектовано на 100 %, офіцерами – на 63 % (проте за списком, в якому було багато «мертвих» душ), прапорщиками – на 44 %.

Спілка офіцерів України 84-ї окремої механізованої бригади (в/ч А-0279, с. Перевальне, Крим) доповідала Верховному головнокомандуючому: «За наявності в окрузі маси безробітних офіцерів цей дефіцит створюється штучно. Кандидатури офіцерів, кого ми рекомендували, знаючи їх за спі-

льною службою, були відхилені… Близько 50 % особового складу знаходяться у польовому таборі. Підготовка казарм до зими не ведеться – нема фондів і засобів». Офіцери конкретизували, що «розпорядженням Командуючого військами ОдВО – укомплектувати бригаду кращими солдатами, отримано: 135 осіб – біженці з СНД, усі 3-го і 4-го періодів служби, усі порушники військової дисципліни; з в/ч 52814 м. Кривий Ріг – 48 осіб таких самих» [30]. І то не був поодинокий випадок!

Чи було це звичайним нехлюйством або ж цілеспрямованим саботажем (з огляду на засилля російсько-радянських спецслужб у вищому військовому керівництві тогочасних ЗСУ), власне, є питанням риторичним, яке вочевидь включає у собі обидва цих фактори, проте історичну, політичну й кримінальну відповідальність за неї мали би, перш за все, понести Президент України Л. Кравчук й вище керівництво Міністерства оборони України.

Як і за дивовижну й несподівану поступливість у питанні поділу Чорноморського флоту. Так, наприклад, Угода між Російською Федерацією і Україною «Про принципи формування ВМФ Росії і ВМС України на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР» від 23 червня 1992 р., підписана у м. Дагомис, ст. 5 утверджувала положення про комплектування Чорноморського флоту, що здійснюється призовниками Росії та України у рівних пропорціях 50 % на 50 %. Згідно з Угодою між Російською Федерацією та Україною «Про невідкладні заходи з формування ВМФ Росії та ВМС України на базі Чорноморського флоту» від 17 червня 1993 р. (м. Москва) у п. «а» ст. 2 цього документа закріплювалося положення про розподіл Чорноморського флоту – надводних кораблів, підводних човнів, військово-повітряних сил, берегових військ, …а також усієї військової техніки …та всього нерухомого майна між Росією та Україною у співвідношенні 50 на 50 відсотків (50 % / 50 %), а п. «г» визначав, своєю чергою, фінансування Чорноморського флоту до його розподілу сторонами у рівних частках – також у 50 % на 50 % [46, с. 154]. Тим не менш, 15 квітня 1994 р. Президент України Л. Кравчук у черговій угоді з Б. Єльциним у Москві підписує нове співвідношення, за яким: «Україні залишається 15-20 % кораблів і суден Чорноморського флоту» (ст. 2 угоди) [34, с. 156]. Майже за рік, в Угоді від 9 червня 1995 р., підписаній у м. Сочі, вже інший Президент України Л. Кучма ще більше зменшить подібний показник, визнавши її 4-ту статтю, в якій зазначалося: «Російській Федерації передається 81,7 %, Україні – 18,3 % кораблів і суден Чорноморського флоту» [44, с. 157].

Як і щодо однобічної втрати Україною статусу ядерної держави, кроку, що навіть не був по суті підкріплений комплексом стратегічних безпекових заходів, договорів, альянсів, конструкцією замороження й оперативного тактичного відновлення процесу відтворення ядерної програми у випа-

дку зміни геополітичної та військової ситуації навколо України, які б загрожували її національній безпеці й державній незалежності тощо.

Нагадаю, що на початку 1990-х рр. на території України було зосереджено 15 % світового потенціалу ядерної зброї (третій у світі, після США та РФ). У 1991 р. Україна мала ядерний арсенал, що складався 220 одиниць стратегічних носіїв, приблизно з 1 900 стратегічних ядерних боєголовок і 2 500 одиниць тактичної ядерної зброї. До арсеналу входили міжконтинентальні балістичні ракети: 130 одиниць SS-19 і 46 одиниць SS-24 (загалом – 1240 боєголовки), а також 25 одиниць Ту-95 і 19 одиниць Ту-160 – стратегічних бомбардувальників, здатних нести крилаті ракети з ядерними боєголовками. Основна ударна міць ядерного потенціалу України – 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 по десять боєголовок кожна – мала дальність польоту понад 10 тис. кілометрів. Це, з огляду міжнародного права, значило, що відбулися ознаки порушення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 1968 р.

Президент Л. Кравчук у той час (листопад 1992 р.) фактично сповідував невизначенність вимог української сторони. Так, наприклад, під час зустрічі із американськими сенаторами він висловив таке бачення гарантій: «Нехай західні держави зроблять відповідну заяву про те, що Україна й інші держави, які добровільно звільняються від ядерної зброї, мали б гарантії, щоб інші країни не змогли застосовувати проти них ядерну силу» [54].

На початку січня 1993 р. до Вашингтона поїхали українські дипломати на чолі із заступником міністра закордонних справ Б. Тарасюком. Через відсутність в МЗС чіткого уявлення про зміст гарантій, американська преса не змогла навіть визначено назвати, за чим саме приїхала делегація. ЗМІ написали, що Б. Тарасюк шукав «щось на зразок формальної декларації високого рівня». За результатами поїздки, писала преса, посадовець стверджував, що задоволений отриманим листом за підписом Дж. Буша, і впевнений, що цей лист допоможе перебороти стурбованість українських законодавців можливістю агресії сусідньої Росії. Приблизно в ті ж дні, у січні 1993 р., свій проект «гарантій» запропонувала Росія, однак МЗС його навіть не передав до Верховної Ради – такими загальними були там формулювання.

Виступаючи на форумі в Давосі на початку лютого 1993 р., Л. Кравчук так прокоментував російський проект: «Зазначені зобов'язання тільки повторюють загальновизнані принципи міжнародного права, зокрема визначені у Заключному акті НБСЄ (1975) і в Паризькій хартії для нової Європи». Однак наступним же реченням, фактично, стверджує, що їх цілком достатньо – якщо їх повторити ще раз: «Але для нас важливо, щоб вони знову були підтвердженні у контексті набуття Україною у майбутньому статусу держави, що не володіє ядерною зброєю» [56].

25 лютого 1993 р. Москва надіслала наступний проект «Заяви про гарантії безпеки», в якому знову компілює статті з міжнародних документів, до яких уже й так приєдналися Україна, Росія та інші ядерні держави. Там були загальні формулювання гарантій територіальної цілісності, суверенітету, та наміри вирішувати все лише шляхом переговорів. Свої проекти «надання гарантій безпеки Україні» у травні 1993 р. надіслали МЗС Франції та Китаю. Це також були компіляції статей чинних міжнародних документів, переписування яких нічого нового не додавало. Так, з Кремля писали, що Росія «підтверджує Україні зобов'язання у відповідності з Угодою про створення Співдружності Незалежних Держав визнавати і поважати територіальну цілісність України та недоторканність існуючих кордонів в рамках Співдружності», додаючи, що Москва «визнає, що зміни кордонів можуть здійснюватися лише мирними та узгодженими засобами, і визнає своє зобов'язання утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави і що ніякі її озброєння ніколи не будуть застосовані, окрім як у цілях самооборони або будь-яким іншим чином у відповідності зі Статутом ООН» [56]. Верховна Рада України такі «гарантії» навіть не розглядала, а вітчизняне МЗС нічого зі свого боку не пропонувало, і відтак розв'язання питання зависло у повітрі.

У листопаді 1993 р. Верховна Рада України проголосувала за ратифікацію Договору СНО, але визначила 13 додаткових умов. Ці умови включали гарантії безпеки, фінансової допомоги для утилізації, компенсації за вже відправлену до Росії тактичну ядерну зброю, а також визнання того, що тільки 36 % пускових установок і 42 % боєголовок на українській території мають бути ліквідованими. Відтак «ядерний клуб» мав би розширитися, натомість українське керівництво зазнало потужного тиску з боку країн НАТО, зокрема США, а надто – з боку Російської Федерації. Резолюція Ради отримала різку критику з боку США та спровокувала відповідні погрози з боку Росії [9].

Тож у грудні 1993 р. розпочалися переговори щодо Тристоронньої заяви, які було завершено в середині січня 1994 р. У рамках цих домовленостей Україна відмовлялася від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки, фінансової допомоги, а також затвердження графіка реалізації денуклеаризації. Попри невідповідність змісту Заяви усім попереднім умовам Верховної Ради, українські народні депутати погодилися розпочати процедуру ратифікації у лютому 1994 р. та схвалили приєднання України до ДНЯЗ у листопаді цього року [22, с. 12]. Мотивацією послуговувалися не лише потребою фінансових витрат та проблемами обслуговування ядерних об'єктів і техніки, а й т. зв. Чорнобильським аргументом.

Насправді тиск на Україну розпочався ще в 1990 році, коли стало зрозуміло, що вона неухильно досягне державної незалежності, підтвердженням чому слугували не лише відцентрові процеси в СРСР, а й проголошення Декларації про державний суверенітет та поширення національно-визвольного руху в УРСР. Уже тоді державний секретар США Д. Бейкер назвав серед основних критеріїв, якими керуватимуться США разом з усім західним світом при визнанні нових незалежних держав – «неволодіння ядерною зброєю». Тому, на думку В. Василенка, «щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї» [5, с. 11]. А в жовтні 1991 р. газета «Московские новости» на першій шпальті опублікувала інформацію з кулуарів російського керівництва про те, «що обговорювався превентивний ядерний удар по Україні. Єльцин сказав, що він обговорював цю можливість з військовими» [24]. Про факт тиску та шантажу засвідчував й екс-глава МЗС України А. Зленко, який запевняв, що «питання фактично стояло так: або відмова від ядерної зброї й визнання України повноправним членом світового співтовариства, або збереження атомного арсеналу й імовірність міжнародної ізоляції» [59].

В. Горбулін вказує і на іншу складність: «Техніко-технологічні й фінансово-економічні фактори також зумовлювали ухвалення непростих політико-стратегічних рішень. Варто нагадати, що 1999 р. спливали гарантійні терміни для 36 цих МБР, а 2002 р. – інших 10. І якщо українські фахівці-ракетники так чи інакше могли знайти вирішення проблеми підтримання в робочому стані стратегічних ракетних носіїв (техніко-технологічна база в нас була, хоча подібні роботи вимагали відповідного фінансування, якого не було), то ситуація з ядерними зарядами була значно складнішою. Адже ядерні заряди проектували, виготовляли та обслуговували підприємства, розташовані в Росії – державі, яка вимагала передачі їй цих зарядів. Самі ядерні заряди мають обмежений час для використання і після закінчення гарантійних термінів зберігання мають бути ретельно обстежені, після чого ухвалюється рішення або про продовження їхнього ресурсу (із заміною частини електронних компонентів), або про реґенерацію їхньої ядерної «начинки». При цьому закінчення гарантійних термінів для деяких боєголовок розпочалося вже 1993 р., а окремі боєголовки навіть почали «дихати» – у них критично підвищилася температура» [9].

Саме цим аргументом згодом і пояснював прагнення України до позбуття ядерної зброї Л. Кравчук, який запевняв: «Якби ми чекали до 1998 року, то стали б заручниками ще страшнішого Чорнобиля, ніж пережили. Ніхто ядерних боєголовок у нас не взяв би через страх їх розчленувати, а куди нам з ними було дітися? Тому альтернативи в нас не було, повірте мені. Ми не готові були виготовляти боєголовки, щоб їх замінити, не мали жодної інфраструктури для використання та заміни ядерної зброї» [3].

Тогочасне керівництво України, Президент Л. Кравчук та його наступник Л. Кучма (комуністично-партійний ідеолог і «червоний» директор з системи радянського ВПК відповідно) практично без опору, якщо не вважати за такий дріб'язковий торг за хвилеві грошові асигнування, що більше схожі на міжнародний хабар, погодилися на знищення ядерних щита і меча держави Україна. Наголошу й на тому, що тактичну ядерну зброю було виведено з території держави ще у 1992 році! Крім того, російській стороні було передано також стратегічні бомбардувальники, здатні перевозити ядерну зброю. Тож н*а* початку січня 1994 р. між Україною, Росією та США було досягнуто угоди про передачу ядерної зброї під контроль російського командування. У січні 1994 р. у Тристоронній заяві президентів України, РФ і США наша держава офіційно підтвердила прагнення до повного ядерного роззброєння. У 1994 р. Україна приєдналася до Договору з нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава та, передавши свої ядерні боєголовки в Росію для ліквідації, остаточно звільнилася від ядерного потенціалу у 1996 р.

Правовий шлях до остаточного набуття без'ядерного статусу Україною сухими законодавчими актами виглядає наступним чином: Заява Верховної Ради України «Про без'ядерний статус України» (1697-12) від 24 жовтня 1991 р., Постанова Верховної Ради України «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» від 9 квітня 1992 р., Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (840-050), підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р.» (3624-12) від 18 листопада 1993 р. і Постанова Верховної Ради України «Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться у пункті 11 Постанови Верховної Ради України Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року».

В «Основних напрямах зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою 2 липня 1993 р., у свою чергу, зазначалося, що, з огляду на особливості історичного розвитку, геополітичного й геоекономічного розташування, українсько-російські відносини є домінантою двосторонніх відносин України з прикордонними державами. У 1993 р. було ухвалено й першу Воєнну доктрину України, що відображала позаблоковий статус держави. Як згодом, у 2012 р., пояснював В. Чалий, таке декларування було закріплено «через побоювання втягнення у військовий блок на чолі з

Російською Федерацією у процесі розмежування компетенцій після розвалу Радянського Союзу. При ухваленні Конституції 1996 р. розділ про позаблоковий статус рішенням експертної групи був вилучений» [43, с. 19]. 3 лютого 1994 р. Верховна Рада України постановляє: Приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. 16 листопада 1994 р. голова Верховної Ради В. Литвин підписав Закон «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року» [7, с. 421].

30 вересня 1994 р., новий Президент України Л. Кучма надіслав листи до Президентів Росії, США, Франції та Прем'єр-міністру Великої Британії «з пропозиціями щодо укладення багатостороннього (США, Росія, Велика Британія, Франція, Україна) Меморандуму» [56]. 15 листопада 1994 р. про цей факт писало у своїй довідці МЗС, у якій засвідчувало, що саме зовнішньополітичне відомство погоджувало з української сторони текст, підписаний пізніше в Будапешті: «Виконавчою владою України вживаються необхідні заходи для остаточного узгодження прийнятної для України форми викладення таких гарантій (…) З цього приводу МЗС України провело переговори та консультації з представниками зазначених країн, в результаті яких вдалося вийти на узгоджений текст Меморандуму між Росією, США, Великою Британією та Україною» [56]. Не важко помітити, що цей так званий «узгоджений текст» практично ідентичний до «Заяви про гарантії безпеки», яку півтори роки до того пропонувала Російська Федерація. У цій же довідці МЗС засвідчує, що 7-9 листопада 1994 р. ним було отримано офіційні підтвердження з боку Росії, США та Великої Британії про «готовність підписати текст багатостороннього Меморандуму про гарантії безпеки України у зв'язку з приєднанням нашої держави до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» [56]. Проте, як не дивно, Міністерство закордонних справ України переконувало депутатський корпус з трибуни Верховної Ради, що «надзвичайне політичне значення надання Україні гарантій безпеки полягає у викладенні їх саме у формі багатостороннього міжнародно-правового документу» [56].

Тим не менш, екс-посол США в Україні С. Пайфер роз'яснював з цього приводу, що «коли йшли перемовини про прийняття цього документа в 1994 році, то використовувалися поняття «забезпечення безпеки», але не «гарантій», а відтак «це приводить до непорозумінь» [28]. «Різниця між цими двома поняттями для американської сторони не була важливою, – зауважував пан посол, – тому що для Америки було зрозуміло використання цього терміну, а саме, що американська сторона не стане застосовувати силу в цьому випадку» [28]. Отже, українські дипломати і Президенти або не усвідомлювали деталей і значень дипломатичних термінів та їх значень, у що мало віриться, або ж, з якихось причин, свідомо (під тиском, шанта-

жем чи за інших «спонук») підтримали спрощений варіант документа, який мав доленосну вагу для держави Україна та її національної безпеки. Варіант – що дивним чином був подібним до кремлівських проектів і який залюбки сприйняли усі ядерні велетні політичного Олімпу, умивши руки й уникнувши юридично-політичної, проте не історичної, відповідальності.

5 грудня того ж 1994 р. у Будапешті було підписано Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) / Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons). Зазначений документ було підписано Президентами України, Росії та США – Л. Кучмою, Б. Єльциним і Б. Клінтоном, а також Прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором під час засідань Саміту НБСЄ/ОБСЄ в Будапешті. Окрім трьох згаданих ядерних держав, дві інші, що є також постійними членами Ради Безпеки ООН, – Китай та Франція – офіційно висловили схожі гарантії, але формально не підписували Будапештського меморандуму (уряд КНР обмежився заявою від 4 грудня 1994 р., а Франція – Декларацією із супровідним листом Президента Ф. Міттерана від 5 грудня 1994 р.). Безперечно, це аж ніяк не сприяло зміцненню правових основ цього документа, який навіть не набув статусу Угоди.

Згідно з Меморандумом Росія, США та Великобританія, «беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу» підтверджували таке:

«1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зо-

бов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

6. Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань» [4].

1 червня 1996 р. останній ешелон з приблизно 200 ядерними боєголовками стратегічної зброї назавжди залишив територію України. Загалом, з березня 1994 р. по червень 1996 р. з території України було вивезено до Росії близько 2 тис. ядерних боєприпасів стратегічних комплексів. З урахуванням тактичної зброї на російську територію всього було переміщено близько 5 тис. ядерних боєзарядів. Тож, у підсумку, весь комплекс ядерного роззброєння України було завершено у 1996 р., ядерні боєголовки України було передано в Росію до 21 травня 1996 р.[6]. До січня 2002 р. усі стратегічні бомбардувальники на українській території було демонтовано, передано Роійській Федерації або перетворено для невійськового використання, всі міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) було ліквідовано або в розібраному вигляді очікували ліквідації, а пускові установки МБР знищили. Загалом Україна отримала понад 500 млн доларів американської фінансової допомоги для утилізації за програмою Нанна-Лугара зі зменшення загрози, яку спричинює зброя масового знищення [22, с. 13]. Останню ж шахтну пускову установку міжконтинентальних балістичних ракет РС-22 (SS-24) було знищено в 2001 р. [19; 22, с. 6].

Це був не лише безпрецедентний випадок в історії, а й, як видно з вищенаведених документальних матеріалів, логічним завершенням попередньої політики українського та російського керівництва щодо позбавлення

[6]Варто зауважити, що попри позбуття ядерної зброї, Україна загалом не втратила цього статусу. У її розпорядженні залишилася потужна ядерна енергетика і промисловість, а також розвинуті окремі технологічні «переділи» (елементи) ядерно-паливного циклу (окрім «чутливих» – ізотопного збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива).

України ядерних стратегічних і тактичних озброєнь (не виключено, що внаслідок таємних домовленостей), що суттєво підривали обороноздатність держави й послабили позиції України на міжнародній арені. Більше того, цей Меморандум навіть не є міжнародним договором, оскільки не має юридично зобов'язуючої сили: парламенти країн-гарантів його не ратифікували, хоча в прикінцевих положеннях цього документа зафіксовано: «Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання» і тому не потребує ратифікації…

Зазначимо, що серед гарантій/зобов'язань Меморандуму є такі: поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України... ніякі озброєння ніколи не будуть використані проти неї, окрім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо [4]. Наприкінці лютого – у березні 2014 р. Росія порушила ці міжнародні гарантії військовою окупацією й анексією Кримського півострова та своєю агресією на Донбасі. Водночас, варто зауважити, що формально з правової точки зору інші підписанти Меморандуму не порушили своїх зобов'язань щодо України, проте юридично (відповідно до засад Меморандуму) не мають підстав і змоги збройним шляхом протидіяти Російській Федерації.

Як стверджує колишній посол США в Україні, а нині політолог-науковець С. Пайфер, питання вибору терміна – «guarantees» чи «assurances» – викликало дискусію під час переговорів. Перший термін використовували для надання гарантій членам НАТО, що передбачає військові зобов'язання. Але американська адміністрація не була готова надавати Україні будь-які військові зобов'язання, тим більше, було зрозуміло, що сенат не забезпечить можливість ратифікації договору з такими жорсткими зобов'язаннями. Тож, за свідченнями С. Пайфера, Меморандум планували як політичну угоду, який передбачав «запевнення, але не військові гарантії» [61]. Разом з тим не можна не погодитися із думкою аналітика Free Voice IAC Т. Біляком у тому, що водночас слід відверто визнати, що українська дипломатія у 90-х роках, перебуваючи в полоні ілюзій щодо початку нової ери в міжнародних відносинах, не спромоглася повною мірою виконати своє головне завдання – «забезпечення національних інтересів і безпеки України» [3].

Зауважу також на тому, що Російська Федерація ще до початку російсько-української війни у 2014 р. неодноразово порушувала Будапештський меморандум, що безпосередньо було виявлено шляхом здійснення економічного тиску на Україну, зокрема щодо поставок енергоносіїв, введення необґрунтованих обмежень на український експорт окремих видів сільськогосподарської та іншої продукції й, власне, наприкінці 2003 р., коли відбувалися події навколо української коси Тузла в Керченській протоці. Про-

те усе це не стало ані уроком, ані попередженням, ані спонукою українському керівництву та політикуму замислитися над проблемою обороноздатності держави, які обмежилися певними роздумами й дискусіями в експертному середовищі (серед таких осіб, зокрема, були В. Горбулін, О. Чалий, В. Василенко та ін.).

Між тим, Російська Федерація продовжувала закріплювати свою військову присутність в Україні, паралельно зміцнюючи свої впливи на офіційний Київ й послаблюючи збройний потенціал українських збройних сил. У 1996 р. спільна українсько-російська комісія здійснила оцінку вартості кораблів Чорноморського флоту. Україна отримала їх на 258 358 млн, Росія – 934 809 млн доларів США. Було також визначено вартість берегових об'єктів, орендна плата Росією за їх використання та оренду землі. Севастополь визначено базою Чорноморського флоту Росії, вона ж взяла на себе певні зобов'язання щодо вирішення соціально-економічних проблем цього міста.

28 травня 1997 р. було заключено Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. У ній, поміж іншим, зазначалося, що «російська Сторона зобов'язується не мати ядерної зброї в складі Чорноморського флоту Російської Федерації, який знаходиться на території України» (ст. 5), а також, що «військові формування здійснюють свою діяльність в місцях дислокації відповідно до законодавства Російської Федерації, поважають суверенітет України, додержуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України» (ст. 6). Серед інших статтей з історичної ретроспективи варто згадати й те, що російська Сторона зобов'язувалася відшкодовувати шкоду, «яка може бути завдана діями або бездіяльністю військових формувань чи особами з їхнього складу під час виконання ними службових обов'язків громадянам або юридичним особам України, громадянам або юридичним особам третіх держав, які знаходяться на території України, в розмірах, установлених на підставі претензій, пред'явлених відповідно до законодавства України» (ст. 18). За справами ж про злочини, скоєні особами, які входили до складу російських військових формувань у Криму, або членами їхніх сімей на території України, мало б застосовуватися законодавство України і діяти суди, прокуратура та інші компетентні органи України (ст. 19). Угоду було укладено на 20 років, відлік яких вівся з дати початку її тимчасового застосування; термін дії Угоди мав автоматично продовжуватися на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна із Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення дії Угоди не пізніше ніж за один рік до закінчення терміну її дії [50]. Того ж дня у Києві було підписано Угоду з Чорноморським флотом. Розрахунок за використання об'єктів в Криму Росія здійснювала шля-

хом щорічного зменшення державного боргу України перед Росією на суму 9 млрд 779 млн доларів.

Крім того, 28 травня прем'єр-міністрами П. Лазаренком та В. Чорномирдіним було підписано Угоду між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту. Основна база Чорноморського флоту Російської Федерації залишалася у м. Севастополі, на якій розміщувалися його штаб та інші органи управління, а також військові формування, підприємства, організації та установи Чорноморського флоту Російської Федерації. Чорноморський флот Російської Федерації використовував також такі пункти базування і місця дислокації: 31-й випробувальний центр з відповідними об'єктами забезпечення; аеродром Гвардійське з об'єктами забезпечення; військовий санаторій «Ялта» – у м. Ялта; 830-й пост зв'язку та ретрансляції в м. Ялта і 1001-й пункт високочастотного зв'язку в населеному пункті Прибережне Судакського району, порядок використання яких визначався окремою угодою між міністерствами оборони Сторін; 2436-й склад ракетного палива на станції Мамут. Бойових літаків морської авіації наземного базування Чорноморського флоту Російської Федерації, що тимчасово знаходилася на території України, мало бути не більше 22 одиниць [47].

31 травня 1997 р. між Україною і Російською Федерацією було укладено Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство». Він за своєю договірно-правовою основою може вважатися стрижневим документом двосторонньої співпраці між Києвом і Москвою у довоєнний період. Ним, власне, передбачалося, що Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів[7]. Обидві держави зобов'язувалися будувати власні взаємини на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права.

[7]Нагадаю принагідно, що в Основоположному акті НАТО–Росія від 1997 р. члени Альянсу для заспокоєння Росії з приводу її побоювань щодо розширення НАТО на схід декларували, що не будуть розміщувати значні військові потужності, включно з тактичною ядерною зброєю, на території нових країн – членів із Центрально-Східної Європи і Балтії, оскільки не мають відповідних «підстав, намірів чи планів» (т. зв. принцип трьох «ні»).

Важливим, з огляду на російсько-українську війну, розв'язану Кремлем 2014 р., є обопільне твердження з 1997 р., що добросусідство і співробітництво між ними є важливими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі та в усьому світі, а відтак вони здійснюватимуть тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки. Крім того, Москва та Київ стверджували, що вживають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки [17, с. 51-58].

Більше того, ст. 7 визначалося, що в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони мали б обмінюватися відповідною інформацією і при необхідності вжити узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації, а також докласти зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співробітничати у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси.

Наголошуємо, що Договір було ратифіковано Верховною Радою України 14 січня 1998 р. [31], Державною Думою РФ 2 березня 1999 р. [36, с. 1159], а його статті підтверджені Конституційним Судом РФ, який припинив провадження в цій справі (через запит 157 депутатів Держдуми в частині підтвердження непорушності існуючих кордонів між державами), зважаючи на те, що набув чинності Федеральний Закон від 2 березня 1999 р. (№ 42-ФЗ) «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною», що був прийнятий Державною Думою 25 грудня 1998 р.[8] та схвалений Радою Федерації 17 лютого 1999 р.

При цьому українській політичній верхівці уже тоді слід було затямити демарш російських парламентарів та їхню риторику. Противники підписання Договору підняли ґвалт про зближення України з НАТО та ЄС, а після його ратифікації почалися протести з мотивів, що цей документ закріпляє за незалежною Україною внутрішні адміністративні кордони Радянської України. Не варто було б забувати, що обіцяв у разі ратифікації Договору депутатам (а його противників там була більшість!) з трибуни Ради

[8]У 1998 р. між Україною і Росією було підписано Договір «Про економічне співробітництво і міжнародну програму розвитку економічних зв'язків на 1998-2007 рр.».

Федерації колишній міністр іноземних справ РФ І. Іванов, а саме: що Росія разом з Україною будуть використовувати Керченську протоку і води Азовського моря. Чи міркували над цими словами у Києві й чи аналізували сенс такої позиції Москви? А позиція Росії полягала (і полягає) у тому, аби Керченській протоці та Азовському морю надати статус внутрішніх вод Росії та України, а відтак й спільно використовувати косу Тузла, яка час від часу в силу звичайних природних змін стає островом. І росіяни не мали наміру відмовлятися від цієї мети, незалежно від договорів про дружби чи кордони тощо.

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон [13] від 28 січня 2003 р. було ратифіковано Україною 20 квітня 2004 р. [32] та Російською Федерацією 22 квітня 2004 р. [25]. Відповідно до нього Сторони визначили проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Однак і після підписання Договору між Україною і Росією не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці (про що й йшлося вище). Найбільш гостро ця проблема проявилася у жовтні 2003 р. Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Тузла. Цей острів має площу 35 га, його довжина 6,5 км, ширина – 500 м, відстань від острова до українського берега – 4 км, до російського – 5,5 км.

У цьому конфлікті, до речі, яскраво виявилися й недоліки Будапештського меморандуму, позаяк механізму забезпечення зазначених у ньому гарантій через проведення консультацій застосувати було просто неможливо. Спроба України реалізувати шостий пункт Меморандуму виявилася невдалою, бо, як зазначає В. Василенко, «ядерні держави-гаранти взагалі відмовилися від проведення консультацій» [5, с. 11]. Тобто, як додає Т. Біляк, попри задекларований цим пунктом механізм під час згаданої кризи, Україні не вистачило політичної ваги навіть для того, щоб розпочати процес консультацій [3].

Конфлікт набув такого загострення, що тільки втручання Президентів України і Росії Л. Кучми і В. Путіна дозволило його владнати. Росія припинила будівництво дамби за 180 м від острова. Наслідком твердої та рішучої позиції Президента України Л. Кучми Російська Федерація не лише змушена була на ціле десятиліття відкласти свої плани щодо збройної експансії проти України взагалі й окупації Криму зокрема. Іншим компромісним розв'язанням «тузлинського вузла» стало підписання 24 грудня 2003 р. Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [16] – саме те, чого прагла Москва.

Чи розв'язало це проблему? Ні. Попри те, що як вищезгадуваний Договір, так і закон РФ (№ 4731-1) однозначно визначають острів Тузла як

частину території України, Кремль не змінив свої наміри. Про це свідчило й те, що 2005 р. з федерального бюджету було виділено 110 млн руб. на відновлення коси Тузла (після робіт 2003-2004 рр. її довжина збільшилася удвічі), а також заява МЗС РФ про фактичне ігнорування власного ж закону про тимчасові кордони з державами СНД та ст. 2.3 Договору «Про дружбу,співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною» [27]. У чому інтерес, окрім імперських амбіцій та геополітичного бажання контролювати Керченську протоку, внаслідок чого Азовське море по суті перетворюється на внутрішнє море Росії? Альтернативні джерела нафти та газу на перспективних просторах мілкого Азово-Керченського басейну (в акваторії Азовського моря відкрито 120 таких джерел), які можна дешево видобувати тощо. Ну і ще щільніший вплив на Крим. Зрештою, окупацією півострова у 2014 р. Росія за допомогою сили оптом «вирішила» ці питання.

Проте, чи мало б це загострення стати несподіваним для України, коли б політики та аналітики МО України пам'ятали про істерію щодо приналежності острова Тузла в Росії ще в 1997 р., а також про риторику московського політикуму з цього приводу напередодні підписання й подальшої ратифікації у грудні 1998 р. Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство» між Російською Федерацією та Україною? І запитання це не риторичне!

Разом з тим важливо звернути увагу на те, що того ж 2003 року Російською Федерацією було вироблено нову стратегію національної безпеки про право застосування превентивного удару в разі будь-якої загрози ззовні. При цьому серед вагомих кластерів військово-політичного тиску й превентивної атаки ставилося завдання домінування в СНД (а відтак і на пострадянському просторі) та далеко за межами колишніх радянських республік. Чи зважили на це політики України та інших держав? Очевидно, що – ні, позаяк їх мав би застерегти й той факт, що ще у 1993 р. Росія у своїй військовій доктрині не підтвердила декларованого Радянським Союзом зобов'язання не застосовувати ядерну зброю першою. Логіка Кремля вже тоді полягала в тому, що відмова від застосування ядерної зброї першими суперечить головній тезі, відповідно до якої ця зброя розглядається не як засіб ведення війни, а як засіб стримування можливого агресора. У зовнішньополітичній концепції від 2003 р. Москва демонстративно заявила про власне право застосування превентивного удару без попередження і згоди міжнародних структур. З липня 2007 р. РФ запровадила однобічний мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), що фактично призвело до ліквідації найбільш дієвого механізму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Більше того, до переліку завдань Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 р., затвер-

дженої указом Президента РФ Д. Мєдвєдєва у травні 2009 р., між іншими, з'явився пункт про можливість використання енергоресурсів як засобу шантажу інших країн для досягнення стратегічних цілей Росії [38, с. 52].

Чи не зазнала на собі цієї стратегії Україна – відповідь очевидна, як на поверхні є й факт військово-політичної короткозорості українського державного керівництва за усе десятиліття від 1990 по 2010 рр. і в наступні роки, обмеженість їхнього стратегічного мислення, нездатність об'єктивно усвідомлювати реальні загрози державній безпеці України, відсутність уміння мислити державницькими категоріями в умовах новітніх викликів та брак хисту пошуку і прийняття раціонально-системних рішень на рівні політиків XXI ст., як у поточний час, так і з огляду на довгострокову перспективу…

Про відсутність в орбіті бачення політичної верхівки України стратегії національної безпеки свідчить і той факт, що практично жоден із кандидатів у Президенти України не надавав цьому питанню вагомого значення у своїх програмах. Так, наприклад, було й у період виборів Президента України у 2004 р., який відомий в новітній історії як Помаранчева революція. Ні В. Ющенко, ні В. Янукович не приділили національній безпеці належного місця у своїх програмах. Практично не торкалися вони цієї теми і під час прилюдних теледебатів, що відбулися 16 листопада 2004 р. на телеканалі «Інтер».

В. Янукович у контексті питань зовнішньої політики висловився лише щодо бажання запровадити подвійне громадянство та перспективи надання російській мові статусу державної. «Це не означає, що це питання стосується тільки Росії, це питання стосується й інших громадян. І рішення цього питання – це рішення надання права нашим громадянам мати подвійне громадянство. А справа далі буде за громадянами. І який це буде закон – він буде таким, який ми підпишемо з тою чи іншою державою. … Це демократичний підхід і він існує в багатьох державах світу, – зазначив він, додаючи, – такі питання, вони вирішуються на референдумах. Такі питання, як і подвійне громадянство, таке питання, як надання статусу офіційної російській мові, також всі інші питання, про які ми з вами сьогодні навіть і не казали» [37].

Зі свого боку В. Ющенко висловив щодо геополітичного вибору між Сходом і Заходом типову для нього безконкретизовану так звану багатовекторну позицію: «Відносини з нашими сусідами повинні носити принципово стратегічний характер чи це мова йде про схід, чи це мова йде про захід. Зовнішньополітичні стосунки не повинні відбуватися за принципом або дружити зі сходом, або дружити із заходом. Наші стратегічні партнери і на сході, і на заході. Я зроблю максимально простою і зручною до людей процедуру перетину кордону з Росією і Білоруссю…» [37].

Як відомо, Президентом України став В. Ющенко. Тоді ж у 2004 р. було ухвалено нову (другу) редакцію Воєнної доктрини, яка орієнтувалася на набуття членства України в НАТО. При цьому постало й питання утворення державної комісії з реформування Збройних сил. Її очолив Прем'єр-міністр України В. Янукович. Як згадував радник голови СБУ О. Бєлов, справа дійшла до того, що «рятування потопаючих – справа рук самих потопаючих» [43, с. 22], тобто – залишилася на папері.

Стратегічний формат двосторонніх відносин України та США за часів В. Ющенка був започаткований Спільною заявою Президентів обох держав від 4 квітня 2005 р. [60] і надалі зафіксований у Хартії про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. [55]. Цей документ закріпив принципи двосторонніх відносин, підтвердив важливість гарантій безпеки України від 1994 р. і визначив шляхи посилення співпраці у сферах оборони та безпеки, зокрема енергетики, економіки і торгівлі, демократії, контактів між людьми та культурних обмінів, а також містив положення щодо реалізації програми посиленого безпекового співробітництва. У взаєминах з ЄС варто згадати про підписання 13 червня 2005 р. Угоди «Про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу з врегулювання кризових ситуацій» та рамкової Угоди «Про безпекові процедури обміну інформацією з обмеженим доступом». У стосунках з Російською Федерацією запанували напруга і нервозність, які яскраво змальовуються висловом В. Путіна, який у квітні 2008 р. під час Бухарестського саміту НАТО заявив Президентові США Дж. Бушу: «Україна це взагалі не держава. Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами <…> якщоУкраїна піде в НАТО, то піде без Криму і сходу – вона просто розпадеться».

Тим часом посол США в Україні В. Тейлор таємною депешею від 10 грудня 2008 р. повідомляє у Вашингтон про зміст своєї конфеденційної розмови із впливовим українським олігархом Д. Фірташем. Бізнесмен відверто повідомляє послові, що Ю. Тимошенко працювала з Росією з метою знищення компанії РосУкрЕнерго й здійснила задля цього політичні поступки Кремлю, уклавши з Путіним угоду. Як приклад, пригадувалися мовчання Ю. Тимошенко про воєнні події в Грузії у серпні, її уникання заяв щодо Голодомору й питань Чорноморського флоту в Криму. Олігарх також стверджував, що Москва пробачила Ю. Тимошенко її борг в 600 млн дол. США, який міг бути використаний росіянами як інструмент тиску. Він також заявив, що російський бізнес намагається взяти владу над українською економікою і являє собою велику загрозу національній безпеці. Д. Фірташ додав, що розподіл України на «синій» і «помаранчевий» табори, які не намагається об'єднати Президент В. Ющенко – саме те, досягнути чого сподівалася Росія, аби контролювати Україну [39].

У 2009 р. напередодні 15-ї річниці Будапештського меморандуму в українському парламенті та експертному середовищі відбувалася дискусія щодо необхідності ратифікації Меморандуму, надання йому статусу політико-правового документа або прийняття іншого документа «зобов'язуючого характеру з гарантування безпеки України». У квітні 2009 р. голова Верховної Ради України В. Литвин виступив за надання Будапештському меморандуму щодо гарантій безпеки України статусу «політико-правового документу». За словами В. Литвина, необхідно, щоб цей документ був підписаний «на офіційному рівні й ратифікований парламентами відповідних країн для того, щоб ці гарантії не лише були задекларовані, а щоб вони виконувалися». Він переконував, що Україна повинна принциповіше ставитися до виконання відповідних гарантій: «Україна свої зобов'язання виконує, як, наприклад, щодо закриття ЧАЕС, а інші високі сторони своїх зобов'язань не виконують, або виконують їх в урізаному вигляді». Водночас В. Литвин вважав, що прийняття «такого документу зобов'язуючого характеру щодо гарантування безпеки України зніме проблему щодо НАТО» [20].

27 серпня 2009 р. Тернопільська обласна рада прийняла заяву до Президента України, прем'єр-міністра України, спікера Верховної Ради та Посольства Російської Федерації в Україні й у зв'язку зі зверненням Президента Російської Федерації до Президента України. «Ми, депутати Тернопільської обласної ради, висловлюємо глибоке обурення зверненням Президента Росії Дмитра Медведєва на адресу української влади з безпідставними звинуваченнями. Це прояв неповаги до української нації та інформаційна підготовка московської експансії в Україну напередодні президентських виборів», – йшлося у зверненні. Депутати заявляли, що «в протистоянні з Москвою Україна не почула жодного рішучого слова на свою підтримку з боку інших держав-гарантів: США і Великобританії», а також, що ці держави жодного разу не відреагували на погрози, економічний та інформаційний тиск на Україну з боку Кремля [41]. У зв'язку з цим, Тернопільська облрада вимагала від влади України заявити про розірвання Будапештського меморандуму 1994 р., відновити ядерний статус України, припинити участь України в ЄЕП, вийти з СНД, а також вивести російські війська з Криму. Крім того, депутати вимагали забезпечити фінансування Збройних Сил України на рівні 4 % ВВП, забезпечити негайне створення широкої мережі резервістів і прискорити перехід армії на професійну основу. Третім пунктом вимог було прийняття закону про люстрацію. Тернопільська облрада також вимагала, аби Служба безпеки України негайно здійснила перевірку вищих посадових осіб України та керівництва політичних сил на причетність до співпраці зі спецслужбами Російської Федерації.

1 вересня 2009 р. ідею перегляду Будапештського меморандуму підтримав Президент В. Ющенко під час візиту до Чернівців. «Ці договори, які ми підписували 15 років тому, потрібно замінити двосторонніми договорами з країнами-гарантами», – зазначив Президент і додав, що з США подібний договір уже підписано [58]. Зміст додаткових гарантій, які Україна хотіла б отримати від держав, які підписали Будапештський меморандум, В. Ющенко не деталізував, але підкреслив, що найкращим варіантом для Києва було б приєднання до системи колективної безпеки. Утім, далі слів справа так і не дійшла.

У вересні 2009 р. екс-секретар Ради національної безпеки і оборони України В. Горбулін і доктор політичних наук О. Литвиненко наголосили, що Україні варто скликати міжнародну конференцію для підготовки договору про гарантії безпеки та заміни Будапештського меморандуму. «До участі у конференції варто запросити всі держави-гаранти, а саме – США, РФ, КНР, Францію, Великобританію, а також інші впливові держави, насамперед Німеччину», – зазначали фахівці [57]. Вони наполягали на необхідності трансформування Меморандуму в багатосторонній юридично зобов'язуючий міжнародний договір [21]. Утім, розмови так і залишилися розмовами й на практиці жодних трансформацій не відбулося, вочевидь, через відсутність політичної волі серед керівництва України і, насамперед, Президента України В. Ющенка.

Слід визнати, що сьогодні більшість експертів у безпековій галузі схиляються до думки, згідно з якою Будапештський меморандум необхідно трансформувати в юридично обов'язковий договір із чітким механізмом реалізації його положень, бо він виявився нездатним гарантувати територіальну цілісність та безпеку України. Це завдання могло б бути імплементовано на двосторонній основі: шляхом укладення угод про гарантії безпеки на кшталт договорів, підписаних між США і такими державами, як Ізраїль, Корея та Японія. Зокрема, Україна могла б юридично закріпити ці домовленості з державами-гарантами своєї безпеки за Будапештським меморандумом (США, Великою Британією, Францією та Китаєм) як у багатосторонньому форматі, так і окремо на двосторонньому рівні. До такого договору можна було б внести й положення щодо різноманітних технічних питань, пов'язаних із безпекою, механізму гарантування безпосередньо безпеки України, а також глобальної та європейської систем безпеки [35].

Проте в тогочасній Україні політики і надалі продовжували нехтувати питаннями національної безпеки й виробленням її реалістичної стратегії. Таку закономірність відзначив й новий посол США в Україні Дж. Теффт, який, спостерігаючи за виборчими перегонами 2010 р., надіслав з Києва до Вашингтона таємний звіт під заголовком «Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії приділяється мало уваги» [42]. Американський

посол із подивом відзначав, що «на відміну від виборів 2004 р., питання національної безпеки та оборони практично не підіймаються у перебігу президентської кампанії. Українці сфокусовані на економічній кризі й можливих перестановках у великій політиці країни після виборів. Усі кандидати підтримують перехід до професійної армії, відмову від обов'язкового призиву [до армії]. … Деякі кандидати заявили, що традиційні європейські структури зжили себе» [42].

Дж. Тефт зауважує, що лише С. Тігіпко та Президент В. Ющенко постійно підкреслювали стратегічні питання і питання зовнішньої політики у своїх публічних виступах. Проте протягом виборів кандидати представляли питання національної безпеки здебільшого у світлі економіки і соціальної безпеки. Питання ж національної безпеки, оборони і стабільності в регіоні, як правило, обговорювалися тільки у загальних рисах й не ставали предметом публічних обговорень. На фоні загальної нестабільності питань безпеки в Європі, включно із воскреслими політичними амбіціями Росії, увага кандидатів до оборони й до концепцій була критичною, ніхто не говорив про них як раз у той час, коли вони важили більш за усе.

У цьому контексті Дж. Тефт відмічає, що оборонна програма В. Януковича згадувала про «оборонну реформу», перехід до професійної армії і відмову від обов'язкового призову, збільшення прав військовослужбовців, проте не передбачала перегляду чи аналізу стратегічних загроз і можливостей, соціальних переваг для випускників військових академій. В. Янукович обіцяв позаблокову Україну без членства і в НАТО, і в Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) в рамках багатовекторного «нового порядку світу». У приватній розмові з послом США В. Янукович залишив без відповіді питання перспективи продовження військового співробітництва з НАТО і говорив про співробітництво з українським військово-промисловим комплексом. В іншій розмові з Дж. Тефтом В. Янукович вже вів мову про перезапуск відносин із Росією та розвиток зв'язків із Вашингтоном. Він також казав, що майбутнє Чорноморського флоту буде визначено в інтересах і Росії, і України, проте українські економічні інтереси будуть при цьому захищені. Його ж радники повідомляли американцям, що він відкритий для ідеї продовження терміну оренди бази Чорноморського флоту, якщо Росія запропонує гарні умови й погодиться на суттєве підвищення орендної платні (що згодом, вже за його президенства, буде втілено у вигляді т. зв. «харківських угод»).

Ю. Тимошенко заявляла лише про відміну призову в армію і перехід на професійну основу, що базувалася б на «контрактних» принципах. Її погляди на зовнішню політику також оберталися навколо економічної політики, досягнення європейського рівня життя з наступним здобуттям членства в Євросоюзі, з лаконічною нотою, що вказувала на те, що взає-

мини з Росією та СНГ мали би бути «дружніми» і що будь-яке питання про колективну форму безпеки буде вирішуватися на референдумі. Підводячи проміжні підсумки перед пресою напередодні виборів 14 лютого, Ю. Тимошенко заявила, що під її керівництвом Україна приєднається до ЄС вже за 5 років і підпише Угоду про асоціацію та Угоду про зону вільної торгівлі вже до кінця 2010 р. Вона також завіряла, що майбутнє Чорноморського флоту «буде визначено відповідно до Конституції України». Американський посол відмітив, що Ю. Тимошенко зайняла критичну позицію щодо невизнання незалежності Південної Осетії та Абхазії, неодноразово наполягала на тому, що Україна мусила стати невід'ємною частиною системи Європейської безпеки, але через те, що лише 20 % українців на той час підтримували НАТО, вона намагалася не зачіпати під час передвиборчої кампанії перспективи України стати членом Альянсу.

Натомість С. Тігіпко під час зустрічі з послом Дж. Теффтом 21 січня 2010 р. висловив думку, що українці не готові до членства в НАТО, проте він підтримує ідею досягнути максимальної відповідності стандартам НАТО. При цьому він стверджував, що до тих пір, поки Росією керують діючі лідери, членство України в НАТО буде неможливим, якщо ж членство стане реальністю, Кремль дасть свободу п'ятій колоні й дестабілізує країну. Посол США також зауважував, що С. Тігіпко бачив чітку роль військово-промислового комплексу України в економічному відновленні держави і в створенні сильних збройних сил, котрі необхідні, на його думку, «для захисту миру». Він також вважав, що Україні слід завоювати повагу у своїй зовнішній політиці, в тому числі у «перезавантаженні» стосунків з Росією (котра мала б бути досягнена, зокрема, шляхом спільних військово-промислових проектів). С. Тігіпко був переконаний, що Україна 2010-го року потребувала нової воєнної доктрини, яка ґрунтувалася б на «загрозах і реаліях сучасного світу» і професійній армії, яка була б ефективно вишколена на усіх рівнях з дієвим корпусом запасу. Він різко критикував участь України в Міжнародних силах сприяння безпеці (ІСАФ), а також стверджував, що «США та їх союзники зазнали поразки» в Афганістані.

Щодо позиції А. Гриценка, то американський посол резюмував його позицію такою, що Україна мусить «пройти свій шлях сама», без НАТО та ЄС у найближчій перспективі. 22 січня 2010 р. він під час зустрічі з Дж. Теффтом прогнозував, що співробітництво з НАТО продовжиться, але Україна буде не надто ефективним партнером. Тогочасний же голова Верховної Ради В. Литвин з самого початку виборів висловлювався про те, що Україні слід припинити думати про членство в НАТО, позаяк ця тема розколює країну. Більше того, він агітував за те, що Російський Чорноморський флот мав би залишитися в Україні після 2017 р. в якості гаранта української безпеки.

Американський посол констатував, що до останнього дня виборів, питання зовнішньої політики і політики безпеки рідко звучали в пресі, але передбачав, що у 2010 р., швидше за все, означиться зсув із курсу довготермінової стратегічної орієнтації, що був започаткований В. Ющенком у 2005 р. «У тих випадках, – резюмував Дж. Тефт, – коли кандидати все ж прогнозували стратегічне майбутнє України, вони робили опертя на досягнення прийнятної для Москви подоби компромісу» [42].

У 2010 р. Президентом України став В. Янукович. Незадовго до голосування Л. Кучма у розмові з Дж. Тефтом заперечував думку про те, що В. Янукович стане знаряддям Росії. Таку свою позицію про те, що ані В. Янукович, ані його радники, не були пішаками Москви, він аргументував тим, що крупний бізнес, який фінансує того, примусить його захищати інтереси України. Л. Кучма не надавав особливого стратегічного значення російському Чорноморському флоту, заявляючи, що він, звісно, може лякнути Грузію, але навіть у підметки не годиться турецькому флотові. Якщо ж Україна мала сплачувати «світову ціну» за газ, зло відмічав він, то Київ повинен був наполягти, аби Росія також платила «світову ціну» за розміщення свого флоту в Севастополі, тобто стільки ж, «скільки платять за бази американці» [40].

При цьому екс-президент України був переконаний, що Росія ніколи не відмовиться від мрії повернути Севастополь. Для росіян, вважав він, питання Севастополя носить, насамперед, емоційний і ностальгійний характер і вони ніколи не покинуть надії повернути його собі[9]. Л. Кучма був також переконаний, що Україна ніколи не визнає незалежності Абхазії чи Південної Осетії. З цього приводу він зауважив, що однак війна в Грузії у 2008 р. підіймає деякі питання, адже Росія спрямувала свою армію в Абхазію та Південну Осетію і світ цю агресію проковтнув. А що станеться, якщо раптом у 2017 р. Росія в однобічному порядку заявить, що її флот не піде з Севастополя? Чи захоче хто-небудь вступити у конфлікт на боці України? – запитав Л. Кучма американського посла Дж. Тефта 2 лютого 2010 р. [40].

Тим часом у квітні 2010 р. Росія і США підписали в Празі Договір про скорочення ядерної зброї та її носіїв, обидві держави заявили про гарантії безпеки для України. Невдовзі, під час роботи у Вашингтоні Міжнародної конференції з ядерного розброєння Президент України В. Янукович зробив заяву про згоду України позбутися високозбагаченого урану (приблизно 100 кг). Така позиція українського керівництва знайшла досить схвальні відгуки як у членів конференції, так і світової громадськості.

[9]За словами Л. Кучми, одного разу він сказав мерові Москви Ю. Лужкову, що Україна погодиться повернути Севастополь Росії, якщо США повернуть Росії Аляску, а вона поверне Курильські острови Японії, а Калінінград – Німеччині.

21 квітня 2010 р. у Харкові Президент України В. Янукович і Президент Російської Федерації Д. Медвєдєв підписали Угоду про продовження перебування російського Чорноморського флоту в Криму. Сторони подовжували дію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р., Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28 травня 1997 р. і Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р. на двадцять п'ять років з автоматичним подовженням на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна зі Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення їх дії не пізніше, ніж за один рік до завершення терміну дії (Ст. 1).

Орендна платня за перебування Чорноморського флоту РФ на території України починаючи з 28 травня 2017 р. мала складатися з платежів Російської Федерації Україні в розмірі 100 млн доларів США на рік, а також додаткових коштів, які отримувалися б за рахунок зниження з дати набрання чинності цією Угодою ціни в розмірі до 100 доларів США від встановленої чинним контрактом між НАК «Нафтогаз» України і ВАТ «Газпром», на кожну тисячу кубометрів газу, що поставлявся би в Україну, виходячи з пільгового погодженого обсягу поставок, передбаченого згаданим контрактом, за такою формулою: при ціні 333 долари США і вище за 1000 куб. газу зниження складало би 100 доларів США, при ціні нижче за 333 долари США зниження мало б скласти 30 % від такої ціни. Ці додаткові кошти підлягали би обліку за підсумками кожного календарного року, протягом якого застосовувалися б вказані зниження, зростаючим підсумком і визнавалося б як зобов'язання України, що погашалися б шляхом виконання положень статті 1 цієї Угоди [51].

27 квітня угоду про подовження терміну перебування Чорноморського флоту у Севастополі ратифікувала Верховна Рада України [8], а 28 квітня її ратифікувала Рада Федерації РФ [26]. При цьому, під час пленарного засідання Верховної Ради України між представниками опозиційних та провладних партій відбувалися сутички [6], а у день ратифікації «Харківських угод» у центрі Києва сталися сутичками між прихильниками опозиції, які виступали проти підписання угоди та правоохоронцями. Загалом на мітинги проти ратифікації угоди про подовження базування російського флоту в Україні і на підтримку цієї угоди вийшло від 10 до 15 тис. осіб. Лідери опозиції, виступаючи перед мітингувальниками, звинуватили Президента В. Януковича й парламентську більшість у державній зраді й закликали народ до всеукраїнських акцій непокори [33]. Утім, як вже зазначалося вище, Україна таки ратифікувала цю угоду.

Подальшим кроком у політиці В. Януковича в напрямку зближення з Росією була зміна проєвропейського стратегічного курсу й згортання шляху до інтеграції країни у Атлантичну систему безпеки та НАТО, коли у червні 2010 р. Україна оголосила про свою позаблокову політику. Таким чином Київ відмовився від євроатлантичної інтеграції при декларативному збереженні курсу на євроінтеграцію.

Москва одразу ж відреагувала на зміну зовнішньополітичної орієнтації Україною після приходу до влади у Києві В. Януковича й, вочевидь у якості заохочувального бонусу, погодилася на демаркацію кордону з нею. Це питання є вкрай важливим, позаяк без визнаних і закріплених відповідними міжнародними процедурами кордонів повноцінна держава не може існувати. До того ж питання українсько-російського кордону завжди включало у себе й досить дратівливу для обох сторін кримську складову. Отже, 17 травня 2010 р. в Києві в рамках візиту до України Президента РФ Д. Мєдвєдєва міністри закордонних справ України та Росії К. Грищенко й С. Лавров підписали Угоду про демаркацію українсько-російського державного кордону. Пізніше газета «Дело» повідомляла, що Україна погодилася зняти свої вимоги щодо збереження кордону часів СРСР і віддати Росії частину Азовського моря та Керченської протоки. У свою чергу, директор департаменту інформаційної політики МЗС України О. Волошин запевняв, що Україна не відступатиме від своїх вимог. Незмінність українських вимог підтвердив і міністр закордонних справ України К. Грищенко.

8 липня 2010 р. Угоду про демаркацію українсько-російського кордону було ратифіковано Україною [45]. 22 липня 2010 р. Президент України схвалив ратифікацію угоди з Росією про демаркацію державного кордону, яка набула чинності від 29 липня. Вже 3 серпня 2010 р. МЗС України отримало повідомлення російської сторони про завершення внутрішньодержавних процедур з ратифікації угоди, після чого Україна та Росія сформували спільну демаркаційну комісію, що почала практичну роботу з розмітки кордону на місцевості.

Протягом 2010 р. поволі тривала прихована дезорганізація роботи Міністерства оборони України під виглядом його реформування, яка фактично унеможливила ефективне управління Збройними силами України. Так, наприклад, 2010 р. було розформовано Об'єднане оперативне командування, а за рік – Командування сил підтримки, що суттєво ускладнило застосування сил і засобів Збройних сил України. Крім того, 2010 р. було завершено руйнівне за своєю суттю «реформування» районних (міських) військових комісаріатів, а також з початку цього року призупинено зборову підготовку військовозобов'язаних. Саме за часів президентства В. Януковича майже остаточно було зруйновано українську систему ППО, а найсучасніші зенітно-ракетні комплекси і засоби розвідки були передис-

локовані до Криму. Підрозділи Збройних сил України, Державна прикордонна служба України, інші органи сектору безпеки і оборони комплектувалися з повним ігноруванням принципу екстериторіальності, тобто переважно місцевими мешканцями. Зменшилися, порівняно з попередніми роками, й асигнування на армію. Так, згідно з динамікою частки бюджету на оборону у ВВП [62] у період від 2006 по 2010 рр. питома вага витрат бюджету на оборону складала: 2006 р. – 0,5 %, 2007 р. – 1,3 %, 2008 р. – 1,0 %, 2009 р. – 1,3 %, 2010 р. – 0,7 % [2].

10 грудня 2010 р. В. Янукович видав Указ Президента України № 1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 р. «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році». Зазначене рішення РНБО насправді мало відповідало своїй назві, у документі практично не було вказано ані на виклики і загрози національній безпеці, ані на стратегію їх передбачення й подолання тощо. По факту Рішення РНБО того часу являло собою типовий рутинний бюрократичний документ, який банально мусив був з'являтися відповідно до ст. 107 Конституції України.

У ньому, зокрема, зазначалося, що наприкінці 2010 р. «першочерговими завданнями є формування довгострокової стратегії розвитку держави, яку розуміє, поділяє і підтримує суспільство, а також створення широкої соціальної бази державної політики. Водночас пріоритетними залишаються питання недопущення нових політичних криз і потрясінь, а також подолання негативних тенденцій у формуванні довіри людей до влади і держави. Ключовим завданням найближчого часу має бути проведення в Україні ефективної антикризової політики, в рамках якої будуть поєднуватися реалізація реформ і мінімізація негативних впливів на Україну нових загроз національній безпеці» [52].

Тож, виходячи з вищезазначеного, постановлялося вжити додаткових заходів щодо: укладення угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом включно із створенням поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі; укладення угод про вільну торгівлю із Співдружністю Незалежних Держав, Канадою та іншими перспективними торговельними партнерами; внести в установленому порядку пропозиції щодо запровадження інституту спеціального уповноваженого Президента України з питань договірно-правового забезпечення державного кордону України; визначити пріоритетні напрями взаємодії України з НАТО та передбачити фінансування відповідних заходів під час підготовки проекту Закону про Державний бюджет України на 2011 р.

Міністерству закордонних справ України у місячний строк доручалося подати в установленому порядку Президентові України:

- проект Указу Президента України щодо стратегічних пріоритетів зовнішньополітичної діяльності на період до 2015 р.;
- проект плану заходів з урегулювання проблемних питань українсько-молдовських відносин;
- пропозиції щодо заходів, спрямованих на посилення позиції України у придністровському врегулюванні та активізацію діалогу з партнерами у форматі «5+2» з урахуванням національних інтересів України;
- проаналізувати разом із Міністерством оборони України участь України у міжнародних миротворчих операціях та подати Президентові України відповідні пропозиції;
- розробити разом з Апаратом Ради національної безпеки і оборони України та подати в установленому порядку проекти указів Президента України про концепцію відносин України з Румунією, а також про програму комплексних заходів із вирішення проблемних питань українсько-румунських відносин та протидії загрозам національній безпеці України.

Крім того, слід було забезпечити активну участь України в обговоренні питань удосконалення європейської системи безпеки як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях та розробити і затвердити концепцію забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері тощо.

У сфері державної безпеки, воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України Кабінету Міністрів України доручалося: передбачити у проекті Закону про Державний бюджет України на 2011 р. видатки за загальним фондом державного бюджету на забезпечення фінансування Збройних Сил України в обсязі, що відповідає обґрунтованим потребам забезпечення обороноздатності держави; опрацювати до 1 січня 2011 р. питання щодо звільнення Міністерства оборони України від виконання невластивих функцій, пов'язаних із відчуженням надлишкового військового майна; затвердити План заходів щодо реалізації Концепції інтегрованого управління кордонами; у місячний строк після затвердження нової Воєнної доктрини України подати в установленому порядку проекти Стратегічного оборонного бюлетеня України та Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України на 2011-2015 рр.; затвердити Державну програму розвитку озброєння та військової техніки Збройних Сил України на 2011-2015 рр.; розробити та запровадити Єдину автоматизовану систему управління Збройними Силами України та переведення системи зв'язку Збройних Сил України на цифрові засоби зв'язку та ін.

Національному інституту стратегічних досліджень було доручено завершити підготовку та подати у тритижневий строк у встановленому по-

рядку на розгляд Президентові України проект нової редакції Стратегії національної безпеки України, а Міністерству оборони України забезпечити опрацювання у місячний строк після затвердження нової редакції Стратегії національної безпеки України разом із заінтересованими центральними органами виконавчої влади та внести в установленому порядку проект нової редакції Воєнної доктрини України [52].

У 2010 р. було прийнято ще одне рішення, яке безпосередньо стосувалося питання національної безпеки і оборони. У липні Верховна Рада України з цього приводу прийняла спеціальну заяву і постанову, згідно з якою Кабінет Міністрів був зобов'язаний у тримісячний термін розробити і запропонувати проект міжнародно-правового документа, який зміцнював би міжнародно-правові гарантії безпеки України в контексті Будапештського меморандуму 1994 р. Утім, практичного втілення таке рішення так і не набуло.

Загалом же Україна як держава та її національна безпека були захищені і гарантовані не лише Будапештським меморандумом, а й низкою важливих міжнародно-правових актів, а саме: Статутом ООН; Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [10]; Гельсінкським заключним актом 1975 р. (Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі) [15] та десятком інших основоположних документів ОБСЄ; Угодою про створення СНД від 8 грудня 1991 р.; Декларацією про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД від 15 квітня 1994 р.; Тристоронньою заявою щодо гарантій безпеки України Президентів США, РФ та України від 14 січня 1994 р.; рамковим Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ від 1997 р.; іншими українсько-російськими двосторонніми договорами й домовленостями, про які йшлося вище; Договором нерозповсюдження ядерної зброї; Хартією Україна – США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. та іншими міжнародними документами і навіть Основоположним актом про взаємні відносини, співробітництво та безпеку між Організацією Північноатлантичного договору та Росією, який було підписано в 1997 р. в Парижі лідерами країн НАТО й Президентом РФ Б. Єльциним. Цей документ було спрямовано на розбудову «міцного та всеохоплюючого миру в Євроатлантичному регіоні», у ньому зафіксовано вимоги та зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн, не застосовувати силу чи загрозу силою.

4 грудня 2009 р. у Спільній заяві Президентів Росії та США було також підтверджено позицію щодо незмінності гарантій, зафіксованих у Будапе-

штському меморандумі. Такі гарантії з боку Росії неодноразово було підтверджено в офіційних заявах керівництва МЗС РФ, зокрема у квітні 2010 р.

На початку 2014 р. Російська Федерація, розпочавши віроломну війну проти України, порушивши не лише українсько-російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно-правових актів, перед усім людством затаврувала себе як держава-агресор і як країна-загарбник, а її політичне керівництво остаточно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму.

Джерела і література

1. Алма-Атинська декларація // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_189.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016.
3. Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/.
4. Будапештський меморандум // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158.
5. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї // Український Тиждень. – 2014. – №15 (335).
6. Верховна Рада ратифікувала харківські угоди // BBC. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/04/100427_rada_ratification_bt.shtml
7. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 47.
8. Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 21.
9. Горбулін В. Військово-ядерний тупик: український варіант // Дзеркало тижня. – 2015. – 13 березня.
10. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
11. Дипломатический вестник. – 1997. – август. – № 8.
12. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою // Лига. Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU90006R.html.

13. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.

14. До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року). – К. – НІСД, 2016.

15. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

16. Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки: Закон України від 20 квітня 2004 р. № 1682-IV // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_205

17. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (Великий договір): Закон України від 14 січня 1998 р. № 13/98-ВР / Российско-украинские отношения: сб. документов 1990-1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.

18. Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання. – Т.1: 1990-1991 рр. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

19. Зленко А. М. Дипломатія і політика. – Х.: Фоліо, 2003.

20. Литвин хоче, щоб Будапештський меморандум був ратифікований країнами-учасницями // NewsRu.ua. – 2009. – 15 квітня. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.newsru.ua/arch/ukraine/15apr2009/memor.html

21. Литвиненко О.. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози / О Литвиненко., В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2009. – № 43.

22. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами. – К., 2015.

23. Міністр оборони Президентові України щодо Угоди про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації (6 квітня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(04)06.weapon.php.

24. Независимая газета. – 1991. – 24 жовтня.

25. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе: Федеральный закон от 22.04.2004 № 24-ФЗ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakonbase.ru/zakony/24-fz-ot-2004-04-22-o-ratifikacii.

26. О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины // Государственная Дума. Официальный сайт. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=363935-5&02.

27. Павленко А. Мина замедленного действия // Зеркало недели. – 2005. – 5 августа.

28. Платформа. – 2014. – 16 липня.

29. Об организации непосредственного управления войсками, дислоцированными на территории Украины: Приказ министра обороны Украины (23 грудня 1991 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1991(12)23.military.php.

30. Про важке становище, що склалося при формуванні першої на Україні національної бригади (13 серпня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник, д-р іст. наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)13.nats.brygada.php.

31. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-вр.

32. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681-15.

33. Протест проти ратифікації «харківських угод» як тест на зрілість опозиції // Радіо Свобода. Офіційний сайт. – 2010. – 27 квітня. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/2026250.html.

34. Российско-украинские отношения: сб. документов 1990-1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.

35. Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї // Віче. – 2014. – № 20. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/4405/.

36. Собрание законодательства Российской Федерации. – 1999. – № 10.

37. Стенограма виступів кандидатів у Президенти України В. Януковича та В. Ющенка під час теледебатів на телеканалі «Інтер» (16 листопада 2004 р.) // Павло Гай-Нижник, д-р іст. наук. Особистий сайт. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2004(11)16.teledebaty.php.

38. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 года). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.scrf.gov.ru/documents/99.htmlhttp://www.scrf.gov.ru/documents/99.html

39. Таємна дипломатична депеша посла посла США в Україні В.Тейлора: «Україна: Фірташ розповідає про себе американському урядові» (10 грудня 2008 р.) Wikileaks // Павло Гай-Нижник, д-р іст. наук. Особистий сайтє [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2008(12)10.Taylor.php.

40. Таємна дипломатична депеша посла США в Україні Дж. Теффта [Про зустріч і розмову з колишнім Президентом України Л. Кучмою 2 лютого 2010 р.] // Павло Гай-Нижник, д-р іст. наук. Особистий сайт. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(02)(..).Tefft.php.

41. Тернопільська облрада вимагає розірвати Будапештський меморандум // Корреспондент.net. – 2009. – 28 серпня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ukraine/948837-ternopilska-oblrada-vimagae-rozirvati-budapeshtskij-memorandum

42. Тефft Дж. Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги (січень 2010 р.) // Павло Гай-Нижник, д-р іст. наук. Особистий сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2009.Tefft.php.

43. Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО: зб. міжнар. конф. – К.: НІСД, 2012.

44. Угода між Російською Федерацією і Україною по Чорноморському флоту // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990-1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.

45. Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (підписана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2466-VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365.

46. Угода між Російською Федерацією та Україною про невідкладні заходи з формування Військово-Морського флоту Росії та Військово-Морських сил України на базі Чорноморського флоту // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990-1997 рр. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.

47. Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_075.

48. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР (3 серпня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник, д-р іст. наук. Особистий сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)03. Chorn.flot.php.

49. Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин від 23.06.92 р. // Лига. Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU92140U.html.

50. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076.

51. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359.

52. О Концепции национальной безопасности: Указ Президента Российской Федерации от 10 января 2000 г. № 24 // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/ 2004/.

53. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 р. «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» (17 листопада 2010 р.): Указ Президента України № 1119/2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(11)17.RNBO.php.

54. Укрінформ. – 1992. – 22 листопада.

55. Хартія Україна-США про стратегічне партнерство, 19 грудня 2008 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140.

56. Хто лобіював Будапештський меморандум? // Висновки. – 2016. – 5 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vysnovky.com/analytics/politics/2479-hto-lobiyuvav-budapeshtskii-memorandum.

57. Що таке Будапештський меморандум і чому він нам не допоможе // Преса України. — 2014. – 2 березня [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uapress.info/uk/news/show/17656/.

58. Ющенко готовий повернути Україні ядерний статус // Обозреватель. – 2009. – 1 вересня [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://obozrevatel.com/news/2009/9/1/213049.htm.

59. Як позбулися ядерного «щита» // Львівська Пошта. – 2009. – № 10 (748). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/3127.

60. Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko / A New Century Agenda for the Ukrainian-American Strategic Partnership. – April 4. – 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html.

61. Pifer S. Ukraine crisis' impact on nuclear weapons. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edition.cnn.com/2014/03/04/opinion/pifer-ukraine-budapest-memorandum/.

62. World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. – April, 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx.

Pavlo Hai-Nyzhnyk

A PRELUDE TO WAR: RUSSIAN-UKRAINIAN MILITARY AND POLITICAL RELATIONS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW AND NATIONAL SECURITY (1990–2010)

Сергій Адамович

РОСІЙСЬКИЙ СЛІД У ФОРМУВАННІ «НОВОРОСІЙСТВА» З МЕТОЮ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ПІВДНЯ І СХОДУ УКРАЇНИ (1990-2016 рр.)

Децентралістські і сепаратистські процеси, що охопили СРСР наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., знайшли своє відображення на Півдні України у формі «новоросійства». В умовах розпалювання російськими спецслужбами регіональних відмінностей усередині України вивчення причин активізації сепаратистських процесів у південних областях держави під час розпаду СРСР, президентських виборів 2004 р. та після Революції гідності 2014 р. дозволить у майбутньому уникнути загострень у відносинах між регіонами і центром і нейтралізувати імперську політику Росії.

Проблеми «новоросійства» у своїх дослідженнях торкалися вчені В. Гордієнко, Я. Дашкевич, Л. Залізняк, І. Курас. Зокрема, Л. Залізняк на історичному матеріалі обґрунтував безпідставність тверджень ідеологів «новоросійства» про визначальний вплив росіян в освоєнні краю [1].

Я. Дашкевич основними проявами ідеології та пропаганди новоросів назвав: 1) завзяту боротьбу проти всього українського, культивацію імпер-

Майдан. 29 грудня 2013 р. (фото: Іван Лозовий)

ської російської ідеї, російської культури, мови; 2) висування ідеї існування якоїсь особливої міфічної національності, окремого етносу «одеситів» та «новоросів»; 3) залякування національних меншин нібито примусовою українізацією; 4) стимулювання та підтримка масової міграції росіян із Російської Федерації, щоб таким чином зміцнювати реальну русифікацію; 5) намагання приєднати до уявної «Новоросії» якнайбільше території у межах України та поза її кордонами; 6) створення для т. зв. «Новоросії» власної економічної системи, яка виникла б під назвою Одеської спеціальної економічної зони [2, с. 2-21].

Оригінальна, але бездоказова версія причин поширення сепаратизму в Одеському регіоні прозвучала на сторінках «Молоді України». Автор Ю. Брязгунов відстоював думку, що масовий від'їзд євреїв з Одеси знизив інтелектуальну планку знаменитого міста і тому «боделанізм з ківаловщиною й перемогли, бо порушилася рівновага в бік маргінесу з Придністров'я та малоросійства одеських приміських трущоб» [3, с. 1]. Автор даної статті ставить перед собою завдання оцінити значення «новоросійства» в сучасній історії України, визначити роль російського впливу та місцевої влади в його ініціюванні.

Відзначимо, що напередодні здобуття Україною незалежності незадовільна ситуація склалася в економіці та соціальній сфері областей Півдня України. Так, Одеська область за рівнем забезпеченості житлом посідала 21 місце серед областей УРСР, за рівнем забезпеченості стаціонарною медичною допомогою – 22 місце. Серед інших проблем виокремлювалася проблема забезпечення населення якісною питною водою, через будівництво заводів хімічної промисловості загострився стан екології [4, арк. 33-35].

Ряд сіл з болгарським, молдавським, гагаузьким населенням відставали в соціальному розвитку, особливо в порівнянні з сусідніми районами Молдавії. Ще більшою мірою це стосувалося багатьох українських сіл. Загалом, за показниками розвитку соціальної інфраструктури область посідала одне з останніх місць у республіці [5, арк. 78].

Поширювалося невдоволення суспільства існуючим соціально-економічним становищем. Так, згідно з результатами опитування мешканців м. Одеси в лютому 1990 р., більшість респондентів (74 %) дали негативну оцінку стану соціальної справедливості в суспільстві, місті, трудових колективах, вказували на поширення несправедливого ставлення до себе [6, арк. 20].

Комуністи з тривогою констатували тенденцію до старіння партії, скорочення припливу свіжих, молодих сил [7, арк. 26]. На засіданнях XXVIII конференції Одеської парторганізації виступаючі чесно зізнавалися, що «ми поступаємося Руху в праці з молоддю» [8, арк. 127]. Відповідно до

інформації ідеологічного відділу Одеського обкому КПУ від 10 липня 1989 р., в області вже була помітною діяльність опозиційних організацій – Демократичного союзу, Народного союзу сприяння перебудові, Української Гельсінської спілки [4, арк. 14].

З 1988 р. в Одеській області почали створюватися національно-культурні товариства (Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, Товариство імені Д. Благоєва, Товариство єврейської культури імені Н. Лур'є, грецький клуб «Еллада», Товариство вірменської культури, обласне відділення Німецького культурно-просвітницького товариства, Товариство бессарабських молдаван (м. Ізмаїл), Товариства унгарської і корейської культур). Окремі з них не обмежувалися культурологічними цілями, а втягувалися в акції Руху й інших політичних партій. Різко збільшилася в області також кількість націонал-демократичних агітаторів з Західної України [9, арк. 5, 13, 16].

У цих умовах проросійськи налаштовані партійно-радянські органи починають проводити політику засудження українського відродження, залякують російськомовне населення утисками в майбутньому, сприяють поширенню «новоросійства» як ознаки окремішності від решти країни. Ознаки сепаратизму проявилися під час підготовки військового-ідеологічного активу до зустрічі в серпні 1990 р. з М. Горбачовим та Д. Язовим. На цій зустрічі член Одеського обкому КПУ начальник політуправління округу В. Плеханов запропонував свій варіант боротьби з «розгулом демократії, українським та молдавським сепаратизмом: якщо законні інтереси наших сімейств і російськомовного населення будуть ущемлятися, армія виступить на захист завоювань соціалізму із зброєю в руках» [10, с. 3].

У серпні 1990 р. в Одесі з'явився Демократичний союз Новоросії і Бессарабії. О. Сурилов як голова оргкомітету Союзу зазначав, що утворювана політична структура мала стати міжпартійною широкою демократичною організацією, яка «поширювала б свою діяльність не тільки на Новоросію, але і Бессарабію як територію, що історично склалася». У свою чергу, ознаками єдності Бессарабії і «Новоросії» політик називав багатонаціональність регіону і статус російської як мови міжнаціонального спілкування [11, с. 2].

Мету діяльності союзу О. Сурилов вбачав у збереженні соціальної стабільності в регіоні, недопущення жодних форм політичного тероризму. Союз виступав категорично проти територіальних претензій Народного фронту Молдови на Буковину і Південну Бессарабію; утисків національних рухів гагаузів та багатонаціонального населення Придністров'я; викорінення російської топоніміки на Одещині, Миколаївщині, Херсонщині [11, с. 2].

Доктор юридичних наук О. Сурилов став найактивнішим популяризатором ідеї «Новоросії» і проголошення на землях Молдови Придністровської республіки. Він, як і О. Солженіцин, вважав, що в дикому полі кочовиків – «Новоросії», Криму, Донбасі «сроду старой Украины не было» [1, с. 18].

Одеський вчений намагався відстояти думку, що «ідеї федералізму живі і в республіці мають право голосу… Тому ця проблема на республіканському рівні може загостритися, а федеративний устрій республіки навіть стати цілком ймовірним шляхом збереження територіальної цілісності України…» [12, с. 3]. О. Сурилов навіть вважав, що федералізм необхідний, щоб «не нівелювати Україну, не зруйнувати її регіональні особливості…» [13, с. 6].

Активіст новоросійства вважав, що кожна національність на Півдні України могла претендувати на повну культурну автономію, а «Новоросія» з немолдавською частиною Бессарабії отримати статус суб'єкта Всеукраїнської федерації (як і Слобідська Україна, Закарпаття, Буковина, і т. д.). Це, на думку політика, був єдиний шлях збереження територіальної цілісності республіки [11, с. 2].

У вересні 1990 р. у газеті «Новороссийский телеграф» у статті «Держава духу» «Новоросію» було визначено «як відокремлене географічне і соціально-економічне явище». Територія нової держави визначалася від Дністра до Донбасу. Планувалося відторгнення частково або повністю 8 областей (у тому числі в Україні – Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кримської, Кіровоградської, Дніпропетровської та Запорізької областей). У статуті Демократичного союзу Новоросії і Бессарабії визначалось: «Новороси – етнос, що складається з переселенців на обширні пусті землі Північного Причорномор'я» [10, с. 2-3].

Видання новоросів не були зареєстровані, не мали ні адреси, ні назви друкарні, і виходили за підтримки російської церкви [14, с. 3]. Активісти новоросів під протекторатом Одеського обкому Компартії України зосереджувалися в Одеській асоціації психологічних досліджень, Одеській демократичній спілці соціального оновлення, Одеському обласному комітеті захисту миру, товаристві «Милосердя», Фонді соціальної допомоги імені доктора Гааза [10, с. 2].

Свідченням залежності «новоросів» від проросійських сил стало те, що дві монографії О. Сурилова про діячів Ришельє і Дерібаса вийшли в республіканських видавництвах після безпосередніх контактів з директорами друкарень першого секретаря Одеського обкому КПУ Р. Боделана. Програму досліджуваної організації активно підтримували офіційна преса, радіо і телебачення.

Крім того, лозунги «Смерть Руху», «Украинские окупанты, вон из Одессы», «Новороссия – это прекрасно», які з'явилися в Одесі, працівники житлово-комунальної служби не поспішали знищувати [10, с. 3]. Правозахисні органи не вбачали також у цьому порушення принципів інтернаціоналізму [15, с. 2].

Цікаво, що ультиматум до Верховної Ради України від «трудящих» південних областей про їх відокремлення від України у випадку відмови підписати Союзний договір «новороси» планували виголосити в жовтні 1990 р. не через О. Сурилова, а через лідера комуністів Одеси В. Хмельнюка [10, с. 3].

Ідеї новоросійства підтримували також рупори російського шовінізму – газета «Литературная Россия» та журнали «Молодая Гвардия», «Москва», «Наш современник» [16, с. 182]. Історики К. Мяло і П. Гончаров народжують «новоросів», щоб вручити їм месіанську роль відродження Росії. Вони вважали, що «ново росами» слід вважати тих, хто живе на південному заході, півдні та сході України [17, с. 96].

Однак ідеї новоросів не захопили широкі суспільні верстви Півдня України. На Миколаївщині, за свідченнями очевидців, про «республіку» Новоросію мало хто чув, а ідею відокремлення приморських областей здебільшого сприймали як пустослів'я [18, с. 2]. Натомість у Херсоні складно було знайти навіть конкретних носіїв «новоросійської ідеології» [19, с. 7].

Поява висловлювань про Новоросійський край, який ніколи не мав стосунку до України, спричинила заяву-протест Одеської обласної організації Народного Руху України від 17 липня 1990 р. [20, с. 2]. Свій протест проти публікацій в «Новоросійському телеграфі» висловило Українське мовно-культурне товариство «Лелека» і вийшло зі складу Асоціації національно-культурних товариств, які видавали часопис [21, с. 3].

Після того, як ідея союзу «Новоросії» і Бессарабії (конструкції О. Сурилова, «Новороссийского телеграфа») провалилася і призвела до ескалації молдавсько-румунського націоналізму та шовінізму, сепаратисти почали висувати ідею союзу «Новоросії» з Придністровською республікою [2, с. 21].

Зрештою О. Сурилов усно і письмово сповістив керівництво Одеського Руху, що відмовляється від «Новоросії». Статуту цієї організації Одеська міськрада не зареєструвала, бо ніхто й не подавав його. Сам О. Сурилов спільно з членом Думи Російського християнсько-демократичного руху О. Костецьким взявся організовувати Одеське російське культурне товариство [10, с. 3].

Натомість пропаганду за національність «одеситів» вів голова Одеської міськради В. Симоненко [2, с. 20]. Восени 1991 р. в Одесі було засновано громадський рух «Одеса», що домагався додаткового бюлетеня на всеукраїнський референдум, в якому одесити мали б висловити своє ставлення до можливої двомовності в Одесі, надання місту особливого статусу і федеративного устрою України. Одним з ініціаторів руху став депутат міськради заступник голови райради Київського району Одеси О. Костусєв [22, с. 21].

Після серпневих подій 1991 р. проросійська радянська еліта спробувала законсервувати свій статус у регіоні. У зв'язку з цим у жовтні 1991 р. у Херсоні на зустрічі керівників Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та Кримської АРСР прозвучала ідея створення регіонального автономістського утворення на Півдні України. Були розглянуті питання щодо координації дії Рад південноукраїнського регіону для протидії націоналізму, подолання економічної кризи, проведення спільних політичних акцій. Також обговорювалися Закон про мови та становище в придністровських районах Республіки Молдова. Учасники зустрічі також планували скликати розширену нараду представників Кримської Верховної Ради, районних, міських, обласних рад Півдня, а також Запорізької та Дніпропетровської областей [23, с. 1].

Ситуація на Півдні України ускладнювалася становищем українців Придністров'я. Наприкінці літа 1991 р. президент Придністровської Молдавської республіки В. Смірнов навіть привіз до Києва звернення Верховної Ради Придністров'я про включення цієї території до складу України [24, с. 121-122].

Усередині 90-х рр. XX ст. українське суспільство зіткнулося зі спробою модифікувати «новоросійство» через створення міфічної наднаціональної спільності ряду областей Півночі, Сходу і Півдня України (ідея «Большого Юга») [25, с. 121-122]. Однак свідченням штучності «новоросійства» стали результати переписів населення 1989 р. і 2001 р. в Одеській області. Так, якщо в 1989 р. українцями себе називали 54,6 % жителів Одещини, то в 2001 р. кількість українців зросла на 7,6 %. Відповідно, зменшилася кількість тих, хто називав себе росіянами (з 27,4 % в 1989 р. до 20,7 % в 2001 р.) [26, с. 129].

Попри явну маргінальність та проросійськість ідеї «новоросійства», вона все ж знаходила підтримку в окремих радикалів лівого спрямування. Десять громадян України, Росії та Молдови, які входили у так звану групу комсомольців, розповсюджували газети та листівки антиконституційного змісту з закликом відокремити південні області України від держави та створити на цій території Причорноморську Радянську Республіку. У лип-

ні 2004 р. СБУ звинуватила цих громадян у спробі повалення державного ладу України [27, с. 3].

Ідеї сепаратизму на Півдні України активізувалися під час Помаранчевої революції в листопаді 2004 р., коли найбільше замішані у фальсифікаціях місцеві представники влади почали за мовчазної згоди центральних органів державного управління та за неформального керівництва зі сторони російських спецслужб декларувати сепаратистські гасла. Такі кроки, за задумом політтехнологів, мали зупинити опозицію на чолі з В. Ющенком.

Так, 23 листопада 2004 р. з ініціативи мера Одеси Р. Боделана на сесії міськради було проголосовано звернення до Президента України й органів місцевого самоуправління, в якому говорилося про необхідність наведення порядку в державі. Зранку 26 листопада 2004 р. на Думській площі Одеси прихильники Р. Боделана прийняли більш радикальну резолюцію. Але «Якщо в Україні, – сказано в резолюції, – переможуть антидемократичні націоналістичні сили, то ми будемо вимагати оголосити Одесу і всю Одеську область вільною самоврядною територією» [28, с. 5].

З цією метою прихильники В. Януковича закликали негайно зібрати депутатів Одеської області всіх рівнів і прийняти рішення про статус Одеси і всієї Одещини, а потім асамблею депутатів всіх рівнів від областей Півдня і Сходу України, і прийняти рішення про проголошення «Новоросійського краю» вільною самоврядною територією. Учасники зборів створили комітет із захисту Конституції і демократії в Одесі, який сформував добровільні народні дружини для самооборони і розбив наметове містечко поблизу мерії [28, с. 5].

У той же день в Одеській облдержадміністрації зібрались так звані представники територіальних громад міста й області. Вони за ініціативою міського голови Р. Боделана прийняли резолюцію, в якій засудили дії опозиції й пообіцяли у випадку недотримання на території України конституційного ладу створити самовладну територіально-адміністративну одиницю – «Новоросійський край» [29, с. 4].

Одеський міський голова Р. Боделан також підписав розпорядження, яким було передбачено «створити при районних адміністраціях Одеської міської ради загони народної дружини для надання допомоги в підтриманні громадського порядку органам МВС України» [30, с. 4].

До створення на Півдні України «Новоросійського краю» закликали також представники духовенства УПЦ Московського патріархату, проросійської організації «Єдіноє Отєчество» [31, с.4].

Натомість голова Одеської облдержадміністрації С. Гриневецький у відповідь на запитання власкора «України молодої» висловився проти сепаратизму. Свою позицію виголосив також колишній мер Одеси, народний депутат Є. Гурвіц: «Я думаю, що практична реалізація ідеї так званого

«самокерованого Новоросійського краю» на базі Одещини нереальна… І ці заяви про «Новоросійський край», які звучать іще з 1990-1991 років, – ще один прояв антидержавної сутності пана Боделана. в ньому ще живе комуніст тих часів, коли Боделан був секретарем обкому КПУ-КПРС» [29, с. 4].

Участь представників одеської влади С. Гриневецького і Р. Боделана в Сіверськодонецькому з'їзді сепаратистів ще раз засвідчила їх позицію щодо територіальної цілісності держави. В інтерв'ю газеті «Дзеркало тижня» С. Гриневецький відмовився назвати з'їзд розкольницьким, а охарактеризував його як «реакцію на неконституційні дії деструктивних сил в Україні та спробу випередити захоплення в країні влади неконституційним шляхом» [32, с. 3].

У відповідь на участь С. Гриневецького та Р. Боделана у з'їзді в Сіверськодонецьку загальні збори представників територіальної громади Одеси висловили недовіру керівництву міста та області. У рішенні зборів наголошувалося на неконституційності ідеї відокремлення Одеської області, і зазначалося, що «основну зацікавленість у злочинних сепаратистських діях й утворенні так званого «Новоросійського краю» проявляють нинішні депутати міської й обласної рад, сподіваючись у такий спосіб зберегти посади й уникнути відповідальності за раніше скоєні ними дії» [33, с. 3].

Водночас депутат міськради Г. Селянин подав заяви в прокуратуру і СБУ, в яких зажадав порушити кримінальну справу. Депутат-опозиціонер свідчив, що одеський міський голова публічно закликав до зміни кордонів, території і державного кордону України, створення «Новоросійського краю»; із закликів Р. Боделана випливало, що «Новоросійський край» має вийти з-під юрисдикції України. Крім того, депутат звинувачував мера в ініціюванні створення «загонів самооборони», метою яких могла стати насильницька зміна конституційного ладу України та захоплення державної влади [33, с. 3].

Ознакою сепаратизму і неповаги до держави зі сторони Р. Боделана називали навіть відсутність на офіційних бланках міськради герба чи назви держави «Україна» [34, с. 4]. Крім того, в Одесі відбувалися акції з осудом ідеї створення «Новоросійського краю». Так, 5 грудня 2004 р. в Одесі біля будинку облдержадміністрації відбувся мітинг, на якому вимагали притягнення до кримінальної відповідальності Р. Боделана за заклики до сепаратистських дій [31, с. 4].

29 листопада 2004 р. депутати міськради також прийняли звернення до одеситів, в якому пропонували припинити в місті проведення будь-яких мітингів, пікетувань, страйків, закрити всі незаконні органи, комітети й інші формування, а сформовані загони добровільних дружин і загонів самооборони підпорядкувати управлінню внутрішніх справ міста [36, с. 3].

Проте прихильники В. Януковича прямо під вікнами мерії продовжували закликати до об'єднання з Росією, а громадські організації збирати підписи на підтримку створення на території Одеської і сусідніх областей автономного "Новоросійського краю" [35, с.2]. У свою чергу, Одеський штаб «Нашої України» оголосив про збирання підписів серед населення за відставку мера Одеси [37, с. 2].

Падіння авторитету міського голови Одеси у зв'язку з сепаратистськими заявами засвідчили результати опитування Центру Разумкова, проведені в середині грудня 2004 р. Згідно з результатами відповідей на запитання «Якби найближчої неділі відбулися вибори міського голови Одеси?» Р. Боделан посів лише третє місце за рівнем підтримки – 10,2 % [38, с. 11]. Одесити, які були на Майдані, розповідали, що вони не хочуть розвалювати свою Батьківщину, а одеські керівники Р. Боделан та С. Гриневецький «накрили область ковпаком, підтоптали людей настільки, що всі бояться висловити вільну думку» [39, с. 8]. Соціологічні дослідження також засвідчили, що ідею створення Південно-Східної автономної республіки в складі України підтримували 17,6 %, а не підтримували 76,3 % опитаних одеситів. Ідею відокремлення Півдня і Сходу від України і приєднання їх до Росії не підтримували ще більше опитаних одеситів – 81,1 %, підтримували – 12,3 %. Незначною в Одесі була і кількість прихильників ідеї федерального устрою України. Підтримували її 17,6 %, а не підтримували 68,9 % [40, с. 2].

Протестні акції проти сепаратизму пройшли і в інших регіонах Півдня України. Так, учасники політичного страйку в Херсоні застерегли херсонського міського голову В. Сальдо та голову Херсонської облдержадміністрації В. Ходаковського від «слизького шляху» розколу України [41, с. 2].

Уже після перемоги Помаранчевої революції 3 лютого 2005 р. кілька громадських і політичних організацій Одеси попередили Р. Боделана про те, що вони збираються ініціювати збір підписів за організацію міського референдуму з питання його дострокової відставки. А наступного дня активісти партій «Наша Україна», Соціалістична партія України, «Батьківщина», «Яблуко» та Партії захисників Вітчизни провели пікетування з вимогою скликання позачергової сесії міськради щодо питання відставки мера. На центральній площі Одеси в січні – лютому 2005 р. на підтримку Р. Боделана проходили мітинги організації «Єдіноє Отєчєство», Прогресивної соціалістичної партії України та ветеранських громад чисельністю 150-200 осіб. А виступи лідера мітингуючих В. Каурова носили відверто чорносотенний характер: заклики до національної ворожнечі та входження Одеси до складу «Новоросійського краю» [42, с. 2].

Під час виступу 15 лютого 2005 р. у стінах Одеської облдержадміністрації Державний секретар України О. Зінченко навздогін «новоросійству»

зауважив: «Ми маємо працювати з думкою про Україну та її єдність. Сепаратизм лишайте на своїй кухні. Розмови про федералізм, яким підмінили самостійність регіонів, теж залишайте. За сепаратизм під гаслами демократизації мовної політики та релігійного життя буде відповідальність по Закону» [43]. Загалом перемога В. Ющенка у президентських виборах змусила керівництво області, а особливо Р. Боделана забути про «новоросійство», а зосередити увагу на власному політичному самозбереженні. У зв'язку з цим ідея самоврядного краю позбулася серйозної політичної підтримки і підживлювалася лише російськими спецслужбами.

Революція гідності 2014 р. актуалізувала імперські плани В. Путіна щодо України. Позитивні зміни в країні після падіння режиму В. Януковича могли б призвести до початку руйнування де-факто Російської імперії, а тому російська владна верхівка анексовує Крим та активує сепаратистські рухи в Україні.

Із-за забуття знову витягується міф про «новоросійськість» Півдня України і на його основі пропагується сепарування українських територій. Бренд «Новоросія» активно розкручувався за допомогою відповідних піартехнологій, навіть через рекламні віруси [44]. Цей неживий концепт поширюють не тільки сепаратисти з Донбасу і Криму, а й російська владна верхівка. Так, В. Путін 17 квітня 2014 р. заявив, що Новоросія – це «Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса» і наголосив, що вони «не входили до складу України в царські часи» [45].

Формування т. зв. Новоросії дозволяло Росії уникнути військового вторгнення в Україні, що викликало б спротив українців і масштабну міжнародну ізоляцію. Одночасно формування маріонеткової республіки відкривало б необхідний для російської експансії сухопутний коридор до Криму і наносило серйозний удар по соціально-економічному потенціалу України.

24 травня 2014 р. сепаратисти з Дніпропетровська, Запоріжжя, Одеси, Луганська, Миколаєва, Харкова, Херсона з'їхалися до Донецька, щоб урочисто відкрити так званий «Народний фронт Новоросії». Також був створений Об'єднаний парламент Новоросії, а його спікером став єдиний український нардеп, що відкрито перейшов на бік сепаратистів О. Царьов.

26 червня 2014 р. на території окупованих Росією районів Луганської та Донецької областей України було проголошено так званий Союз народних республік – Новоросія. Російська дипломатія навіть намагалася легалізувати це штучне утворення на міжнародному рівні, закликаючи до «діалогу між владою в Києві та керівництвом Новоросії в контексті виконання ними мінських домовленостей» [46].

Однак спротив українців Харкова, Одеси й інших міст змусив Росію відмовитися від поширення під прикриттям «новоросійськості» окупації

України. Безумовно, переломним моментом у протистоянні «Русскому миру» стала трагедія 2 травня 2014 р. в м. Одесі, яка засвідчила українськість Півдня України.

Після поразки сепаратистів в усіх областях України, крім Донбасу, і вересневих мінських домовленостей 2014 р. Новоросія як символ перестала бути потрібною Російській імперії. Під час псевдовиборів в окупованих районах Донецької та Луганської областей 2 листопада 2014 р. Об'єднаний парламент Новоросії виявився незатребуваним, очікуваного делегування його представників у владу Донбасу не відбулося. У підсумку 20 травня 2015 р. керівництво так званих ДНР і ЛНР під приводом забезпечення виконання мінських домовленостей офіційно заявило про зупинку проекту «Новоросія» [47].

Підсумовуючи, відзначимо, що спалахи «новоросійства» в умовах розпаду СРСР і під час президентської кампанії 2004 р. започаткувалися проросійськими силами штучно задля підтримки місцевих правлячих режимів. У кінці 80-х рр. XX ст. структури КПРС та КДБ розгорнули сепаратистські ідеї на Півдні України, щоб зупинити шлях України до самостійності. Створення самостійної «Новоросії» у 1991 р. могло зберегти владні пости за правлячою компартійною елітою. Так само в 2004 р. керівництво Одеси і обласна держадміністрація не без відома російських наставників В. Януковича в умовах загрози перемоги опозиційного кандидата В. Ющенка на президентських виборах спробували реанімувати ідеї «новоросійства». У 2014 р. в умовах розгортання російської агресії в Україні путінський авторитарний владний режим спробував територіально розколоти українські землі шляхом створення маріонеткової Новоросії, але зазнав поразки через самовідданий спротив українців Півдня України.

Відзначимо, що спалахи сепаратизму на Півдні України ініціювалися одною і тою ж компартійно-радянською елітою (у кінці 80-х рр. комуністичним ватажком, а у 2004 р. мером Одеси Р. Боделаном). Швидке згортання проявів сепаратизму в регіоні внаслідок втрати інтересу до нього місцевих компартійно-радянських еліт після утворення незалежної України в 1991 р. і завершення правлячого режиму Л. Кучми в 2004 р. засвідчило відсутність підтримки у суспільстві ідеї «Новоросійського краю». Незважаючи на включення в процес ідеологічної обробки населення Півдня України потужної пропагандистської російської імперської машини, остаточного краху ідеологія «новоросійства» зазнала під час російсько-української війни у 2015 р. Перспективи подальших розвідок «новоросійства» вбачаємо в дослідженні організаційних структур «новоросів» у 1990-1991 рр. та їх ідеологічної бази.

Джерела і література

1. Залізняк Л. Від козацької вольності – до Новоросії / Л. Залізняк // Пам'ятки України. – 1991. – № 2. – С. 18-23.

2. Дашкевич Я. Дискусійні питання національного будівництва Півдня України / Я.Дашкевич // Державність. – 1992. – № 1. – С. 20-24.

3. Брязгунов Ю. Одеський феномен / Ю. Брязгунов // Молодь України. – 2005. – 15 лютого. – С. 1.

4. Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.), ф. П-11, оп. 151, спр. 54, 60 арк.

5. Держархів Одеської обл., ф. П-11, оп. 151, спр. 50, 82 арк.

6. Держархів Одеської обл., ф. П-11, оп. 152, спр. 68, 116 арк.

7. Держархів Одеської обл., ф. П-11, оп. 153, спр. 3, 133 арк.

8. Держархів Одеської обл., ф. П-11, ф. П-11, оп. 152, спр. 23, 140 арк.

9. Держархів Одеської обл., ф. П-11, ф. П-11, оп. 153, спр. 25, 32 арк.

10. Аксанюк М. «Новоросія»: привид повернувся в обком… / М. Аксанюк // За вільну Україну. – 1991. – 21 травня. – С. 2-3.

11. Сурилов А. К вольному краю новороссов? / А. Сурилов // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 4 сентября. – С. 2.

12. Сурилов О. Що воно таке – федерація Німеччина / О. Сурилов, М. Черкес // Голос України. – 1991. – 28 травня. – С. 3.

13. Стриженюк С. Інтерв'ю наліво і направо… / С. Стриженюк // Літературна Україна. – 1991. – 7 лютого. – С. 6.

14. Стриженюк С. Национальная этика и дорожные указатели / С. Стриженюк // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 22 сентября. – С. 3.

15. Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 15 лютого. – С. 2.

16. Адамович С. «Новоросійство» Півдня України в умовах становлення незалежності України (1990-2004 рр.) / С. Адамович // Політологічні та соціологічні студії. Зб. наук. праць. – Т. ІІІ. – Чернівці, 2005. – С. 180-192.

17. Гордієнко В. Імперський синдром соціалізму – новороси! // Українські проблеми. Політичний журнал. – Стрий, 1991. – Ч. 1. – С. 94-96.

18. Зельман М. Миколаївські враження / М. Зельман // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 28 червня. – С. 2.

19. Чуйко Г. Де розташований Херсон? / Г. Чуйко // Голос України. – 1991. – 18 жовтня. – С. 7.

20. Что такое Рух? // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 10 июля. – С. 2.

21. Нарийчук Ф. Политическая интрига на основе великодержавной терминологии / Ф. Нарийчук // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 22 сентября. – С. 3.

22. Одеса – місто особливе // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 19 листопада. – С. 1.

23. Новоросійська асамблея? // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 17 жовтня. – С. 1.

24. Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП «Факел», 2004. – 218 с.

25. Курас І. Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. / І. Ф. Курас – К.: ІПіЕНД, 1999. – 656 с.

26. Мамонтова Э. В. Проблема билингвизма в Украине: регионально-политический аспект / Э. В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2004. – Вип.19. – С. 124-132.

27. Асауляк М. «Комсомольців» посадили / М. Асуалюк // Експрес. – Львів, 2004. – 22-29 липня. – С. 3.

28. Перстнева Н. Одесса собирает деньги на валерьянку / Н. Перстнева // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С. 5.

29. Зварич О. «Махновщина» під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – 2004. – 30 листопада. – С. 4.

30. Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С. 4.

31. Столяров І. Опозиція в Одесі засудила губернатора С.Гриневецького і мера Р. Боделана / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 4-10 грудня. – С. 4.

32. Гриневецький С. Відомо, що головна вада демократії у тому… / С. Гриневецький // Дзеркало тижня. – 2004. – 18-24 грудня. – С. 3.

33. Аксанюк М. Придністровська «самооборона» для Боделана / М. Аксанюк // Україна молода. – К., 2004. – 3 грудня. – С. 3.

34. Плис С. Девять дней, которые потрясли Одессу / с. Плис // Правозахисник України. – К., 2005. – 15-24 березня. – С. 4.

35. Астрахович Е. Валериана и уголовное дело / Е. Астрахович // День. – К., 2004. – 7 декабря. – С. 2.

36. Воронков В. «Комсомолка», «Сегодня», «День» объявлены в Одессе вне закона? / В. Воронков // Комсомольская правда в Украине. – 2004. – 1 декабря. – С. 3.

37. Ліщенко Ю. Одещина не хоче бути «новоросійським краєм» / Ю. Ліщенко // Високий замок. – Львів, 2004. – 1 грудня. – С. 2.

38. Столяров І. Порядною людиною Одеського міського голову Боделана не вважають навіть його колишні прибічники… / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 18-31 грудня. – С. 11.

39. Кир'ян Н. Одеса починає звільнятися від диктатури / Н. Кир'ян // За нашу Україну. – Київ, 2004. – 3 грудня. – С. 8.

40. Столяров І. Едуард Гурвіц залишається лідером симпатій виборців Одеси / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 18-31 грудня. – С. 2.

41. Час руху Опору. – К., 2004. – листопад. – С. 2.

42. Астрахович О. Іще один почесний одесит / О. Астрахович // День. – К., 2005. – 15 лютого. – С. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://izvestiya.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&PageID=2229.

43. Кметь С. Що таке «Новоросія» і як з нею бути / С. Кметь. – Режим перегляду: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/15/7034916/. Сайт переглянуто 15.10.2016 р.

http://news.bigmir.net/world/809994-Vystuplenie-Putina---Novorossija--i-drugie-jarkie-citaty. Сайт переглянуто 15.10. 2016 р.

44. Сообщение для СМИ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/0/9E44E2B06F5AF7C344257D5E001F4220. Сайт переглянуто 15.10.2016 р.

45. Проект «Новороссия» закрыт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gazeta.ru/politics/2015/05/19_a_6694441.shtml. Сайт переглянуто 15.10.2016 р.

Serhiy Adamovych

RUSSIAN STRACE IN THE FORMATION OF «NOVOROSIYSTVO» WITH THE AIM OF THE DISINTEGRATION OF THE SOUTH AND EAST OF UKRAINE (1990–2016)

Загострення конфронтації між протестувальниками на Майдані і владою. На вулиці Інститутській, урядовий квартал 18 лютого 2014 р. (фото: Іван Лозовий)

Ірина Краснодемська

ПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ЗАРУБІЖНИХ УКРАЇНЦІВ У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЛІКТІ 2014–2016 рр.

Події в Україні на початку 2014 р., коли Російська Федерація незаконно анексувала Крим, підтримала сепаратистський рух на сході України та створення контрольованих, керованих та фінансованих нею Донецької народної республіки (7 квітня 2014 р.) і Луганської народної республіки (27 квітня 2014 р.), створили ситуацію, коли вперше після Другої світової війни Україна змушена захищати свій суверенітет і незалежність, що потребує мобілізації зусиль не лише політичної влади, але й всього суспільства, його інститутів [2, с. 4].

Набуття Україною незалежності в 1991 р. у результаті розпаду СРСР від початку розглядалося і розглядається російською елітою як «прикре історичне непорозуміння», яке повинно бути якнайшвидше виправлене. За визначенням В. Путіна, цей розпад – «найбільша геополітична катастрофа XX століття».

З початком агресії Росії в 2014 р. загальна ситуація, що склалася навколо України, була суттєво ускладнена ще й тим, що РФ щодо України, як і у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, застосувала новий вид агресії – «гібридну війну», яка передбачає не лише військові заходи, а руйнування країни зсередини, придушення волі до опору, нав'язування волі агресора. Особлива увага надавалася «інформаційній війні», яка набула щодо України тотального характеру [2, с. 4].

У нинішніх умовах російської агресії особливо важливою для української нації є консолідація української народу та підтримка української діаспори, яка відіграє вагому роль у наданні Україні допомоги в цьому протистоянні, розгорнувши активну діяльність з лобіювання перед владою країн проживання її інтересів.

Нині за межами України проживає понад 20 млн українців, які створили велику кількість громадсько-політичних, освітніх, наукових, культурних організацій. Одним із перших засудив військове вторгнення Росії в Україну і закликав міжнародне співтовариство захистити суверенітет і територіальну цілісність України Світовий конгрес українців (далі – СКУ), який був заснований у 1967 р. і є міжнародною координаційною надбудовою українських громад у діаспорі, що представляє інтереси українців, які мешкають за межами України. СКУ об'єднує в своєму складі українські організації із 33 країн та підтримує зв'язки з українцями ще 14 країн. СКУ

підтримав Звернення Верховної Ради України від 28 лютого 2014 р. до держав-гарантів (Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки і Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії) відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї щодо дотримання Будапештського меморандуму та закликав нагадати Росії про її міжнародні зобов'язання щодо України [6]. «Вторгнення Росії на територію України порушує міжнародні зобов'язання Росії відповідно до Статуту ООН, Гельсінського Заключного Акту, Будапештського Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р. відносно територіальної цілісності України.

СКУ повністю підтримує заклик уряду України до США, Європейського Союзу та НАТО, щоб захистити Україну від цієї військової інтервенції», – йдеться у зверненні СКУ [8; 9].

На думку президента Світового конгресу українців Євгена Чолія, найбільшим завданням організації на сьогодні є переконати світове співтовариство, що те, що зараз відбувається в Україні, не є виключно українською кризою, а радше світовою, кризою, а Україна, захищаючи свою територіальну цілісність, фактично стримує поступ російської агресії на захід Європи. Плани конкретної співпраці СКУ з МЗС України та Міністерством інформаційної політики були обговорені під час його зустрічей з керівниками цих відомств [4].

Після голосування двох палат Державної думи РФ 1 березня 2014 р. за введення російських військ на територію України і, зокрема, в Крим, 2 березня 2014 р. у 27 містах світу відбулися акції протесту з вимогою припинити російську інтервенцію в Україну. Зокрема, масштабні акції протесту проти введення військ РФ до Криму відбулися в США, а Український конгресовий комітет Америки (далі – УККА) виступив з вимогами негайного запровадження санкцій проти РФ та програми надання Україні найширшої допомоги США, НАТО та ООН, в тому числі військової. Із гаслом «Ні війні в Україні!» на вулиці Нью-Йорка вийшли українці, кримські татари, росіяни, білоруси, грузини. «Люди масово вирушили до Таймз Скверу, де заполонили увагу туристів і жителів мегаполісу. Російські активісти вийшли з гаслами: «За нашу і вашу свободу». Як зауважила одна із учасниць акції Людмила Ломпас, – «росіяни сказали, що вони самі пікетували своє консульство та що їм соромно за дії Росії». Колона людей розтягнулася на 5 кварталів. Активісти також пікетували російське консульство.

У Вашингтоні українців та кримських татар прийшли підтримати американці, росіяни, грузини, білоруси, молдавани, прибалти, абхазці та представники інших народів. Під російським посольством вимагали у Путіна «забрати руки геть від України» [11].

У Х'юстоні, штаті Техас, українці пікетували російське консульство, дякуючи сміливим росіянам за підтримку та закликаючи Путіна дотримуватися умов Будапештського меморандуму.

У Чикаго УККА провів зустріч з сенаторами від штату Іллінойс. 2 березня 20914 р. у присутності усіх головних американських телеканалів відбулася дискусія з сенатором Дурбіном, а також на телефонному зв'язку перебував посол США в Україні Пайєт [11].

2 березня 2014 р. півтори тисячі українців зібралися у центрі Лондону біля Посольства США та вимагали, щоб уряд США дотримувався зобов'язань, взятих при підписанні Будапештського меморандуму. Акція продовжилася біля російського посольства, де наполягали, щоб В. Путін забрав свої війська з України. Росіяни, поляки, сирійці, грузини, білоруси і литовці масово долучилися до акції. Протестні акції на підтримку кримських татар і засудження російської агресії пройшли у Парижі, в столиці Туреччини Анкарі, під посольством РФ у Литві (у Вільнюсі) та Білорусі (в Мінську). У Берліні до мітингувальників приєдналася Лауреат Нобелівської премії з літератури Герта Мюллер [11].

Своєчасна реакція української діаспори, синхронна до дій української влади на міжнародній арені, спричинилася до засудження 2 березня 2014 р. країнами G7 порушення РФ суверенітету та територіальної цілісності України, а також призупинення підготовки саміту G8 у Сочі в червні 2014 р. З цього й почалася міжнародна реакція на дії РФ, що згодом призвело до запровадження багаторівневих санкцій проти неї [10, с. 255-256].

Найуспішніше інтегрувалася в політичну сферу діаспора в США і Канаді, де в законодавчій і виконавчій владі є представники діаспори. Це спричинило формування потужного українського лобі у США і Канаді. Насамперед ідеться про парламентські групи з підтримки України, створені у 1990-х рр. – Українська група Палати представників конгресу США, Конгрес українців Канади та Канадсько-українська група дружби, – які значно активізувалися у 2014 р., а також ситуативне об'єднання сенаторів США, що в лютому 2015 р. офіційно оформилося в «Групу підтримки України в Сенаті». Саме вони виступають ініціаторами прийняття законів на підтримку України та є потужним чинником формування суспільної думки в США і Канаді, впливають на формування їх зовнішньополітичної лінії.

Українська громадськість США доклала чималих зусиль, щоб вплинути на прийняття позитивних політичних рішень різними державними органами США, Канади, інших країн. Це, зокрема, збір підписів до Конгресу, до президента Б. Обами, надсилання листів до своїх конгресменів і сенаторів із усіх штатів на округах, тричі протягом року – Українські дні у

Конгресі США, організовані Українською національною інформаційною службою УККА за участю представників різних громадських організацій, акції протесту українців біля Білого дому й у багатьох містах Америки тощо.

За активної підтримки світового українства 1 квітня 2014 р. Конгрес США прийняв «Закон на підтримку суверенітету, територіальної цілісності, демократії та економічної стабільності в Україні». Серед іншого, це дозволило США надати Україні держгарантії на 1 млрд доларів. Чимало ініціатив української діаспори були підтримані американськими конгресменами завдяки організованим УККА «українським дням» на Капітолійському пагорбі, під час яких відбуваються зустрічі діаспори та законодавців. Зокрема, на зустрічі 18 липня 2014 р. конгресмени і сенатори рішуче засудили дії Росії (напередодні було збито «Боїнг МН-17» Малазійських авіаліній у Донецькій обл.) та пообіцяли домагатися надання Україні фінансової і військової підтримки. 27 липня співголови української групи в нижній палаті Конгресу США Джим Герлах, Мерсі Каптур та Сандер Левін внесли проект резолюції під назвою «Акт сприяння безпеці України 2014».

Як пояснила М Каптур, настав час для США «надати розумну допомогу в убезпеченні України». Законопроект надає Києву статус союзника НАТО без вступу до Альянсу. «Це необхідно для того, щоб тимчасово забезпечити Україну життєво важливими ресурсами та безпекою, яку НАТО пропонує державам-членам», – зауважила М. Каптур.

Д. Герлах, в свою чергу, зазначив, що Росія не поважає суверенітет України і продовжує вторгатися на її територію. «Докази, надані американською та українською розвідкою, поза сумнівом, демонструють, що сепаратисти і наймані бандити, озброєні сучасними російськими зброєю і технологіями, продовжують сіяти хаос і нестабільність», – пояснив конгресмен надання Україні військової допомоги [16]. Продовженням цієї лінії та результатом спільних зусиль України, діаспори та керівництва США можна вважати рішення НАТО про припинення співпраці з РФ та збільшення рівня співпраці з Україною на початку серпня 2014 р. [5].

Наприкінці 2014 р. активістами української діаспори в США та КУКом був пролобійований «Закон про підтримку свободи України – 2014», ухвалений 11 грудня 2014 р. Сенатом, 12 грудня 2014 р. Палатою Представників США і 18 грудня підписаний Президентом США Бараком Обамою. Офіційною політикою США у документі проголошено відновлення територіальної цілісності України та її захист від російської окупації, а Україна визнається військовим союзником США поза НАТО. У Законі прописані конкретні механізми надання їй допомоги у побудові демократичного суспільства та зміцненні безпеки. Ідеться про військову допомогу, на яку передбачено 350 млн доларів, зокрема у вигляді оборонного озброєння, тех-

нічну допомогу у зміцненні енергетичної безпеки та розвиток громадянського суспільства, боротьбу з корупцією [1]. Закон дозволяє послідовно посилювати тиск на оборонну, енергетичну і фінансову галузі російської економіки.

Вагомою також є співпраця української діаспори з чиновниками, дипломатами, громадськими організаціями США, Канади (Фонд Карнегі, Фрідом Хаус, Атлантична рада, Чиказька Рада глобальних проблем, Центр стратегічних міжнародних студій у США тощо) та вироблення єдиної позиції щодо України.

Важливість потужного лобі української діаспори не раз підкреслювали, зокрема, конгресмени. Так, М. Каптур, автор законопроекту «Про введення санкцій проти Російської Федерації та надання додаткової допомоги Україні та інші цілі», зауважила: «Робота діаспори є критично важливою для просування наших законопроектів. Я щойно говорила з одним конгресменом зі східного штату, який нічого не знає про Україну. Але він підтримує наші зусилля в наданні Україні оборонного озброєння. І я знаю, що це тому, що його виборці з української діаспори зв'язалися з ним. Дуже важливо, щоб діаспора використовувала цей момент, щоб зв'язатися зі своїми сенаторами та конгресменами, особливо з членами провідних комітетів, і інформувати їх».

У лютому 2016 р., у другу річницю анексії Криму, в різних європейських країнах (Франції, Португалії, Іспанії, Італії, Туреччині та ін.) відбулися маніфестації, на яких представники української діаспори закликали європейців не забувати про спільну біду і спільного ворога. Попри дощ, пройшлися ходою вулицями Риму кілька сотень українців, до яких приєдналися й італійці, аби ще раз нагадати про злочини Росії в Україні. Як зауважив президент Асоціації «Італія-Україна-Майдан» Фабіо Приведелло, італійський народ разом з українським засуджує російське втручання та окупацію української землі [15].

Однією з найорганізованіших українських громад за межами України є українська діаспора в Канаді, яка дуже давня і добре згуртована, що має вплив на прийняття політичних рішень. Саме тут українці ще глибше, ніж у США, інтегровані в державну владу. Наприклад, Стівен Дзюба, мер Вінніпегу, який керував містом двадцять років (1957-1977), мав українське коріння. Дружина теперішнього мера – теж із української родини. У 1991 р. Канада однією із перших в світі визнала незалежність України. І в усі наступні роки, у найважчі та найскладніші періоди Канада продовжує активно нам допомагати, послідовно та рішуче виступає на захист України. Тиск на канадську найвищу законодавчу і виконавчу владу активно здійснюють парламентська Канадсько-українська група дружби, потужні неурядові діаспорні організації – Ка-

надське товариство приятелів України, Канадсько-українське бюро, Українська організація бізнесменів і професіоналістів Канади, Канадська група сприяння демократії в Україні тощо.

Яскравим прикладом співпраці української діаспори з владою країн, де вони мешкають, може слугувати триденний візит (10-12 липня 2016 р.) прем'єр-міністра Канади Джастіна Трюдо в Україну. В його делегації були представники Конгресу українців Канади. Вони мали нагоду переговорити не лише напередодні зустрічей прем'єра з президентом і прем'єром України, а й що більш важливо, напередодні зустрічі «Групи семи». У такий спосіб зарубіжне українство впливає на західні держави, щоб вони не тільки заявами, а й конкретними діями допомагали Україні [4].

Власне, Канада завжди була одним з найбільших українських лобі на міжнародній арені (варто нагадати, що вона другою визнала незалежність України, а з 1994 р. Канаду й Україну поєднує «особливе партнерство»). Її готовність обстоювати інтереси України яскраво продемонструвала реакція прем'єр-міністра с. Гарпера на збиття літака МН-17 17 липня 2014 р. – рішучий осуд саме РФ як винуватиці трагедії та заклик до світового співтовариства поглибити санкції проти неї. Тоді ж уряд Канади оголосив про виділення Україні понад 220 млн доларів кредиту для стабілізації економіки. Процедуру укладення Угоди про надання кредитних гарантій було завершено під час візиту президента України до Канади 17 вересня 2014 р.

Сьогодні Канада наполегливо співпрацює з українським урядом. У плані допомоги Україні, не летального військового обладнання та санкцій щодо Кремля Канада іде далі за інші країни Заходу.

На думку відомого українсько-канадського політичного аналітика, який викладає у Києво-Могилянській бізнес-школі професора М. Вінницького, саме діаспора добилася того, що Україна стала провідною темою для політиків в Оттаві. «Це праведна справа, до центру уваги політиків вона потрапила завдяки великій і добре організованій діаспорі, яка звертає на неї увагу політиків. ... Консерватори багато зробили для підтримки України. Колись українці у Канаді голосували за Ліберальну партію, тепер їх підтримка здатна перехилити шальки терезів на користь консерваторів, особливо у містах, де компактно живуть українці – як-от у Торонто та Вінніпезі», – зауважує він.

Батьки багатьох найбільш активних членів 1,2-мільйонної української діаспори у Канаді прибули до Канади, тікаючи від штучного голоду, організованого Сталіним у 1930-х рр., або від придушення українського націоналізму під час Другої світової війни. Для них нинішня війна з Росією – лише остання ланка у довгій боротьбі за звільнення Батьківщини з рук Москви. Росія – це їхній вічний ворог» [19].

29 вересня – 2 жовтня 2016 р. в м. Реджайна провінції Саскачеван (Канада) відбувся XXV Конгрес українців Канади (далі – КУК), в якому взяли участь понад 250 делегатів з усієї Канади. Як зазначив голова КУК П. Грод, пріоритетними завданнями для КУК на наступні три роки є: продовження і розширення підтримки процесу реформ в Україні та зміцнення спроможності України захистити себе від війни та російської агресії; створення благодійного фонду для забезпечення довгострокового фінансового успіху і стійкості багатьох важливих програм КУК; розширення бази членства КУК і зміцнення чинних організацій-членів; зміцнення конструктивних відносин з урядом Канади і виборними посадовими особами [7].

Упродовж трьох останніх років провідні європейські країни, США, Канада та ін. відіграють провідну роль в обстоюванні інтересів України на міжнародній арені.

Йдеться про консолідацію всієї демократичної світової спільноти для допомоги Україні та протидії російській агресії, що виявилося у систематичному викритті агресивної політики РФ. Важливою складовою підтримки України став тиск США і Канади на РФ, здійснюваний безпосередньо та через їхніх політичних партнерів й міжнародні організації з метою припинення нею воєнних дій на сході України.

Українська діаспора самостійно та через уряди її країн весь час працювала з країнами-членами НАТО задля надання Україні військово-технічної допомоги та фінансового і політичного тиску на РФ. Підтримка її зусиль США і Канадою як провідними учасницями НАТО вплинула на надання Альянсом максимально можливої політичної та практичної допомоги, що було підтверджено під час саміту в Уельсі у вересні 2014 р. [3]. Окремим напрямом роботи діаспори було лобіювання запровадження та розширення економічних санкцій проти РФ. При цьому санкції США та Канади – більш рішучі, ніж запроваджені Європою, і саме північноамериканські політики здійснювали тиск на своїх європейських колег для запровадження санкцій третього рівня [10].

За активної підтримки і безпосередньої участі представників української діаспори 10-11 червня та 14-15 жовтня 2016 р. у багатьох країнах світу (Франції, Польщі, Великій Британії, Швейцарії, Австрії, Німеччині, Україні, Італії, Угорщині, США, Канаді, Австралії, Угорщині та ін.) пройшли масштабні міжнародні акції протесту проти російської агресії під гаслом «Stop Putins war in Ukraine» («Зупинити війну Путіна в Україні»).

«Ми хочемо зупинити вбивство нашого народу на сході України – в Донбасі. З різних джерел (зі звітів ОБСЄ в українських ЗМІ) ми отримуємо інформацію про те, що ситуація в Донбасі стає все гіршою, і що Росія і проросійські збройні формування, які вона підтримує, не виконують Мінські угоди.

Громадян України вбивають, також є поранені. Вони не тільки військовослужбовці: від регулярних артобстрілів страждають й місцеві жителі, серед них є діти.

Наше серце болить: ми не можемо спокійно спостерігати за тим, що відбувається, а наша совість не дозволяє нам стояти осторонь...», – йдеться в зверненні організаторів акції 10 червня ц. р. [18].

На цих заходах мітингувальники вимагали вивести з території України російські війська, також повернути назад в Росію зброю і військову техніку. Крім того, учасники протесту закликали збільшити число спостерігачів на Донбасі від ОБСЄ і зробити їх роботу на окупованих територіях сходу України постійною. Також висувалася вимога звільнити українців, яких в Росії незаконно утримують під арештом за політично вмотивованими і сфабрикованими звинуваченнями [14].

14 жовтня 2016 р. протестні акції пройшли в Берліні, Мюнхені, Франкфурті-на-Майні та ін. німецьких містах. «Ми протестуємо проти незаконної війни, агресії великої держави проти країни, яка слабша. Ми протестуємо проти численних військових злочинів цієї людини, яка розв'язала війну. Це свинство, несправедливість і брехня!», – пояснює свою участь в акції громадянка ФРН з німецьким, українським і російським корінням Ксенія Вернер [17].

У Варшаві присутні з українськими, польськими і кримськотатарськими прапорами і плакатами про агресивну сутність режиму Путіна скандували гасло «Російську зброю – до Росії!».

«Росія хоче приховати факт війни, замаскувавши її під громадянський конфлікт в Україні і що нібито Україна не може впоратися з ним. А ми приходимо сюди, зриваємо маски і показуємо, що ці танки й амуніція – це російська зброя і ми про це говоримо відкрито. В Європі це вже починають бачити», – заявив у виступі перед присутніми активіст Євромайдану в Варшаві Р. Корбут [17].

У Лондоні демонстранти влаштували цілий перформанс під резиденцією прем'єр-міністра країни на Даунінг-стріт. Вони також підготували лист до британської прем'єрки Терези Мей із закликом заморозити активи російських олігархів у Великобританії та посилити санкції проти Росії. Після двогодинної демонстрації на Даунінг-стріт учасники акції рушили до російського посольства. Окрім українців, у пікеті також взяли участь кримські татари та представники Грузії і Сирії [13].

14 жовтня 2016 р. в Брюсселі в акції «Stop Putins war in Ukraine», взяв участь депутат Європарламенту Марк Демесмакер, який вважає, що ЄС має посилити санкції проти РФ через її дії в Україні та Сирії. Демонстрація пройшла у центрі європейського кварталу, на площі Шумана, де розташовані офіси Європейської комісії, Європейської ради та Зовнішньої служби ЄС. Її учасники закликали зупинити війну в Україні та президента

Росії Володимира Путіна і тримали в руках плакати та скандували англійською мовою: «Зупинити Путіна, зупинити війну!», «Більше санкцій!», «Ваша країна може бути наступною!», «Свободу Роману Сущенку!», «Свободу всім незаконно утримуваним!», «Путін – терорист!». На думку М. Демесмакера, ЄС має посилити санкції проти РФ через її дії в Україні та Сирії. «Це важливо, тому що ми хочемо миру, ми бачимо, що Україна є жертвою зовнішньої агресії, агресії Кремля. Подібну агресію ми бачимо і в Сирії. Те, що відбувається в Алеппо, доводить, що якщо ми не будемо відстоювати наші принципи, якщо Європейський Союз не буде відстоювати свої принципи, – це буде слабкий союз, і ми будемо скрізь по світу жертвами такого роду агресії. Тому важливо сказати–- зупиніть цю агресію в Україні. Ми повинні утримувати і навіть посилити наші санкції проти всіх країн, які не виконують міжнародних принципів, міжнародних правил та домовленостей», – заявив він [12].

Поряд із лобіюванням політичних рішень на користь України важливим завданням для зарубіжних українців є протистояння російській дезінформації, зокрема інформування суспільства і влади країн їхнього проживання про реальну ситуацію в Україні. Президент РФ В. Путін нещодавно заявив, що на 2017 рік Росія виділяє 643 мільйони євро на ЗМІ. Представники української діаспори добре розуміють, що ті гроші підуть на дезінформацію, котру треба поборювати, і намагаються порушити ці питання в Європарламенті. На їхнє прохання Глава європейської дипломатії Федеріка Могеріні в червні 2016 р. представила Євросоюзу план протидії російській пропаганді. Також зарубіжні українці закликали депутатів європарламенту, щоб це не були рекомендації одного чиновника, а слухання в Європарламенті, де б могли виступити і чиновники, і журналісти, і СКУ, і експерти. Щоб ці зусилля і гроші, виділені на боротьбу з дезінформацією, були ефективними. Відповідаючи на питання: «Якщо не російські, а місцеві ЗМІ в країнах займають проросійську позицію»?, голова СКУ Є. Чолій зазначив, що, вкладаючи величезні гроші, «в багатьох країнах Росія робить всі заходи, щоб дезінформувати навіть неросійські ЗМІ та викликати негативну думку серед загалу про Україну. В інших випадках ЗМІ не роблять навмисну дезінформацію, вони є просто дезінформованими [4].

Нині великим завданням українських організацій за кордоном є донесення правдивої інформації. Ми співпрацюємо з деякими аналітичними центрами: окрема, з Atlantic Council – аналітичним центром, відомим у Вашингтоні, який видав нещодавно аналіз про порушення прав людини в Криму. Там явно, з конкретними даними подається, як щоденно грубо порушують права людей. Також нещодавно вийшла праця «Ховаючись на видноті: війна Путіна в Україні», – продовжив він [4].

Там подаються конкретні дані про російські війська на українській території, як вони воюють, і як російська влада це приховує.

Такими конкретними, серйозними даними, аналізом можна переконати ЗМІ. Також ці праці перекладаються російською мовою і передаються у місця проживання російськомовного населення, а також в Росію [4].

Отже, політична діяльність зарубіжного українства впродовж 2014-2016 років спрямовувалася на лобіювання підтримки України владою на найвищому рівні, надання їй політичної, дипломатичної, фінансової та військово-технічної допомоги (зокрема летальної зброї) цими країнами та міжнародними організаціями; підписання і ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; запровадження міжнародних санкцій проти РФ. Українська діаспора організувала та брала активну участь у масштабних акціях протесту проти введення військ РФ до Криму, виступала з вимогами вивести з території України всі військові формування Збройних Сил РФ, негайного запровадження санкцій проти РФ та надання Україні найширшої допомоги США, НАТО та ООН, у тому числі військової.

Джерела і література

1. S.2828 Ukraine Freedom Support Act of 2014 [Electronic resource]. – Retrieved frm: https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828/text.

2. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою / Аналітична доповідь. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 196 с.

3. Інформація щодо основних здобутків двостороннього політичного співробітництва з країнами світу за I–III квартали 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:/www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244829829&cat_id=244828922.

4. Набока М. Як українська діаспора допомагає Україні / Марічка Набока. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/27067230.html.

5. НАТО припиняє співпрацю з Росією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vidia.org/2014/2653 (7.08.2014).

6. Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 12. – С. 207.

7. Ромашко Г. Українці Канади провели ювілейний конгрес / Г. Ромашко // Урядовий кур'єр. – 2016. – 6 жовтня.

8. СКУ засуджує військове вторгнення Росії в Україну і закликає міжнародне співтовариство захистити суверенітет України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uvkr.org/news/6233.

9. СКУ просить міжнародну спільноту скерувати представників до України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vidia.org/ 2014/21218.

10. Сухобокова О. Роль діаспори у наданні Україні міжнародної допомоги у 2014 р. / О. Сухобокова // Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право: зб. наук. праць за матеріалами IV щорічної наук.-практ. конф. «Трансформаційні процеси в сучасній системі міжнародних відносин» (Львів, 15 лютого 2015 р.). – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2015. – С. 255–260.

11. У 27 містах світу відбулися акції протесту з вимогою припинити російську інтервенцію в Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/103827 03.03.2014.

12. У Брюсселі відбулась акція проти війни в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/1572392-u-bryusseli-vidbulas-aktsiya-proti-viyni-v-ukrajini-foto.html].

13. У Лондоні провели антивоєнний протест на підтримку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://informator.news/u-londoni-provely-antyvojennyj-protest-na-pidtrymku-ukrajiny.

14. У світі проводять масштабні протести проти Путіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: novyny.online.ua/756102/u-sviti-provodyat-masshtabni-protesti-proti-putina-zyavilisya-foto-i-video.

15. Українська діаспора по всій Європі піднялася проти агресії Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/ukrayinska_diaspora_po_vsiy_yevropi_pidnyalasya_proti_agresiyi_rosiyi_n662740.

16. До палати представників Конгресу США внесено проект резолюції під назвою «Акт сприяння безпеці України 2014». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goloskarpat.info/boundless/rezolyutsiya-pro-viznannya-ukrayini-soyuznikom-nat; Українські дні у Конгресі США – питання надання зброї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/content/congress--ukrainian-days/2527899.html.

17. Українці в Німеччині та Австрії підтримали всесвітню акцію Stop putin's War in Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2101743-u-berlini-vimagali-vid-putina-pripiniti-vijnu-i-zvilniti-politvazniv.html.

18. Українці за кордоном проведуть акцію проти війни Путіна в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://holos.fm/page/ukrayinci-za-kordonom-provedut-akciju-proti-vijni-putina-v-ukrayini.

19. Як українська діаспора воює проти Росії – розслідування The Globe and Mail. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/a/ diaspora-vijna-proty-putina-arms-for-ukraine/2661982.html.

Iryna Krasnodemska

THE POLITICAL COMPONENT IN THE ACTIVITIES OF UKRAINIANS LIVING ABROAD IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT 2014–2016

Кров і щит. Після масового побиття беркутом протестуальників з Майдану на вулиці Інститутській 18 лютого 2014 р. (фото: Іван Лозовий)

Василь Деревінський

РОСІЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

В'ячеслав Чорновіл як політик і публіцист у 1990-х роках важливого значення надавав вироблені нових підходів щодо формування українсько-російських відносин. Зважаючи на гостроту, складність та важливість налагодження контактів між двома новоствореними державами в його публікаціях та виступах цій темі відведено доволі багато місця.

Осмислення В. Чорноволом російського питання становить сьогодні важливе значення для формування повного і об'єктивного бачення розгортання російсько-українського протистояння з 1990-х років, що переросло у 2014 р. збройну інтервенцію Російської Федерації проти Української держави.

До сьогодні з'явилися окремі книжки та статті-спогади про В. Чорновола, авторами яких виступають друзі й співробітники [1; 2; 3]. У низці книжок, брошурного формату, розглядаються останні місяці діяльності й обставини загибелі В. Чорновола [4; 6; 7]. Велику цінність являє десятитомне видання праць В. Чорновола, друк якого ініціював Міжнародний благодійний фонд В'ячеслава Чорновола [16]. Однак немає ґрунтовних студій, в яких розглядалися б погляди В. Чорновола стосовно російського питання.

Як прихильнику рівноправного українсько-російського діалогу В. Чорноволу в 1990-х рр.. доводилося визнавати, що відносини між двома державами є не найкращими. На його міркування, першопричини складностей лежать в площині того, що в Росії звикли розглядати Україну як сферу свого впливу. Доволі довго обидві держави перебували в складі російської, а згодом радянської імперії, де Росія була метрополією. Це наклало відбиток на стосунки. Тому східному сусіду не просто позбутися почуття зверхності. В. Чорновіл визнавав, що українці також мають своє особливе ставлення до Росії. Бо не просто забути кількаразову ліквідацію української державності, репресії, голодомори і втрату за 70 років більшовизму половину населення України [17, с. 68-69]. Особливо в росіян часто переважають стереотипізовані почуття над прагматичними чинниками добросусідства. Тим не менше, В. Чорновіл наприкінці 1990-х рр. не переставав наголошувати на взаємовигідності для двох народів провадження рівноправних і взаємовигідних відносин [7, с. 69].

Уважно стежив В. Чорновіл за розгортанням суспільно-політичної ситуації в Росії. Зауважував, що не встигла цілковито припинити існування радянська тоталітарна система як у центрі цієї, за словами Президента Сполучених Штатів Америки Рональда Рейгана, «імперії зла» знову пос-

тавала нова імперська нетерпимість до інших народів. Стурбованість щодо відродження в Росії імперських амбіцій висловив В. Чорновіл невдовзі після проголошення відновлення незалежності Української держави. 23 жовтня 1991 р. на одній з прес-конференцій заявив про імперські антиукраїнські потуги Москви, де чітко «викристалізовувалася відверта антиукраїнська її спрямованість» [10].

Небезпідставність сказаного підтверджували висловлення російських державних та політичних діячів, а також дії російської влади щодо України та інших колишніх республік Радянського Союзу. Лунали заяви про намір відновити «єдиную, неделимую» в межах кордонів російської імперії 1917 р. Висувалася теза про «штучність» української державності та недовготривалість існування незалежної України. Піддавалось сумнівам навіть саме існування українського, а також білоруського народів, які проголошувалися частиною «единой великорусской нации». Говорилося про нав'язування Україні якоїсь «галицийской» моделі державності. Стверджувалося, що начебто переважна частина українського народу незалежність «не воспринимает» і прагне до «воссоединения со старшим братом – руським народом» [12].

Віце-президент Російської Федерації Олександр Руцькой всупереч праву націй на самовизначення, закріпленому в Статуті Організації Об'єднаних Націй, у своїх публічних виступах зневажливо висловлювався про керівників нових незалежних держав, погрожував переділити національно-етнічні території: «Демаркация границ и только демаркація границ расставит точки над «и» и определит Росиию как державу, а не поберушку в рамках СНГ» [18, с. 997].

Керівництво Російської Федерації не лише ставило під сумнів політичну суб'єктність нових держав, а й заявляло про якесь вигадане своє право втручатись у їхні внутрішні справи. Б. Єльцин заявляв про стратегічні інтереси Росії на всьому посткомуністичному просторі, даючи зрозуміти західним партнерам, щоб вони узгоджували свою політику щодо цих країн із ним. Він домагався надання Російській Федерації особливих повноважень як гаранта миру й стабільності на території колишнього Радянського Союзу. На засіданні Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі в Стокгольмі 14 грудня 1992 р. міністр закордонних справ Російської Федерації Андрій Козирєв відверто заявив: «Територія колишнього Радянського Союзу не може розглядатися як зона повного застосування норм НБСЄ. Це, по суті, постімперський простір, де Росія повинна відстоювати свої інтереси, використовуючи всі доступні засоби, включно з військовими й економічними» [8].

В унісон з ними на другій конференції політичних діячів, журналістів і вчених Німеччини, Франції, Росії та України, організованій Фондом імені Конрада Аденауера й Фондом Роберта Шумена у 1992 р. російські пред-

ставники не добирали слів щодо своїх геополітичних планів. Вони на повний голос, без усяких застережень, говорили про життєвий простір, життєві інтереси Росії на території колишніх республік Радянського Союзу. Стверджували, що статус цих держав мав бути зовсім інший, ніж, скажімо, Австрії чи Німеччини [5].

Аналізуючи динаміку зростання імперських ідей в Росії В. Чорновіл припускав, що російське керівництво не тільки хоче перебрати на себе роль жандарма на пострадянському просторі, а й має значно ширші геополітичні амбіції. Плекання різноманітних військово-політичних та економічних блоків становило потенційну небезпеку для країн всієї Європи [11, с. 106]. Керівництво Російської Федерації з початку 1990-х рр. категорично негативно виступало проти вступу країн Східної Європи до європейської спільноти чи НАТО або інші європейські об'єднання без Росії.

У цьому контексті Російська Федерація продовжувала зберігати свої військові контингенти в багатьох країнах колишнього СРСР, під вивіскою «СНД», залишала за собою «право» втручатися у внутрішні справи новоутворених держав. Більше того, Росія проштовхувала в межах СНД угоду, яку проігнорувала Україна, про виконання поліцейський функцій військами Російської Федерації.

Заявлене бачення російським керівництвом ролі Російської Федерації у республіках колишнього Радянського Союзу відбилося в державному документі, затвердженому президентським указом Б. Єльцина від 14 вересня 1995 р. – «Стратегічному курсі Росії щодо держав-учасників СНД», в якому територію країн-учасників Співдружності незалежних держав було оголошено тереном інтересів Російської Федерації. Згідно з цим документом Росія відмовлялася дотримуватися норм і принципів міжнародного права у відносинах з країнами СНД, обґрунтовувала своє право недотримуватись і не виконувати досягнуті домовленості в рамках СНД, здійснювала заходи на недопущення проведення самостійної внутрішньої і зовнішньої політики державами Співдружності. Як кажуть – коментарі зайві.

Подібна риторика російського політикуму та дії владної верхівки дозволили В. Чорноволу заявити, що Росія не позбулася своїх імперських зазіхань, навпаки вона «повертає обличчя до свого минулого». У своєму виступі в Центрі стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні 25 лютого 1993 р. В. Чорновіл заявив про те, що російська влада взяла курс на відновлення російської імперії [18, с. 73]. Тож він не плекав ілюзій, що в керівництві Російської Федерації всі дуже люблять Україну й дуже раді її незалежності Так думати було б наївно. Він відкрито заявляв, що Президент Російської Федерації Б. Єльцин, як і низка інших чільних російських політиків, зокрема Геннадій Зюганов, Олександр Лебідь, які балотувалися у 1996 р. на посади Президента Росії, «отруєні імперіалізмом» [9].

В'ячеслава Чорновола турбувала заполоненість шовіністичною імперською ідеєю не лише низки провідних російських політиків, але й всіх прошарків суспільства. За його словами, тільки одиниці «стоять на позиції того, що Україна повинна бути незалежною державою, і в Крим росіянам нічого втручатися» [13]. Такий висновок зробив В. Чорновіл в 1996 р. – на п'ятому році незалежного державного поступу України і Росії. Наявний стан суспільної свідомості росіян, на його переконання, формувався на ґрунті багатовікових імперських традицій. Росіяни були знаряддям реалізації імперських амбіцій своєї верхівки. Здійснювали дії спрямовані на поборення руху спротиву різних народів проти російського владарювання. В Україні та інших країнах проводили політику етноциду, лінгвоциду, винищення інтелігенції. Спричинилися до страшного злочину – геноциду українського народу за допомогою голодомору в 1932-1933 рр. Представники російського народу, які слухняно здійснювали ці злочинні дії були також співвідповідальними за них, як і їхні керманичі. В. Чорновіл писав: «Коли нам кажуть, що російський народ у цьому не винен, я згоден, але не зовсім. Він був вимушеним носієм цієї імперської ідеї. Йому вносили це в гени. Почуття імперськості вносилося в гени простої людини. Чернишевський про це колись дуже добре сказав, що коли починаються якісь внутрішні негаразди, тоді необхідно покликати з печі російського мужика, викликати його патріотичні почуття та шукати десь турка зовнішнього, щоб він не бачив турка внутрішнього. Ось так виховувався сторіччями народ. Презирство до інородців, хохлів» [19, с. 344].

У подібному ключі відбувалося прищеплення імперських ідей росіянам у 1990-х рр., на що звертав увагу В. Чорновіл Тому йому доводилося зазначати, що «ми дуже шукаємо в Росії демократів, з усіх сил. Стараємося там знайти демократів, які нас розуміють, хочуть нас сприймати. Їх доволі важко знайти, крім моїх друзів-дисидентів, людей, які сиділи по тюрмах, для яких існування України – це природний процес» [19, с. 344]. З цих міркувань він не вважав Росію демократичною країною, оскільки вона за своєю структурою і ментальністю залишалася імперією.

Межувати з такою країною, в якій влада століттями намагалася вирішувати внутрішні проблеми шляхом переведення уваги суспільства на якісь уявні зовнішні загрози було вкрай небезпечно. Загрозливі посили відчували сусіди Російської Федерації у 1990-х рр. з боку цієї держави у зв'язку з гарячковим пошуком російським керівництвом виходу із загрозливого становища, в якому перебувала країна. Започаткований наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. процес розпаду Радянського Союзу продовжував збурювати саму Росію, проявляючись в дезінтеграції її федеральних автономій. Тому Росія була джерелом великої нестабільності. Рух до незалежності на Північному Кавказі, зростання сепаратистських тенденцій у

Татарстані, Башкортостані, Якутії; сильні відцентрові процеси спостерігалися навіть у населених переважно росіянами сибірських і далекосхідних регіонах Росії. Можливий фактор внутрішнього розвалу федерації підштовхував російське керівництво шукати розв'язання проблеми зовні. Посилювала ці тенденції складне економічне становище, загроза лівого реваншу і зростання правих шовіністичних сил. За цих обставин влада згортала процес зміцнення демократії, свободи, прав людини. Відмовлялася від формування основ громадського суспільства, тобто структур, які не залежать від держави і здатні змусити її дотримуватися хоча б власних правил гри. Загальна втома й апатія населення дозволила владі проштовхувати свої цілі, не зважаючи на громадську думку. Ще не було потреби застосовувати політичні репресії, але незабаром влада могла вдатися до силових методів придушення опозиції. Тодішня російська правляча еліта, яка прийшла до влади на демократичній хвилі й під демократичними гаслами, сприймалася багатьма як демократична влада [15]. Однак за зовнішнім фасадом демократизму все яскравіше проглядався авторитаризм Б. Єльцина, який до мінімального рівня опустив вплив парламентаризму в Росії. У його арсеналі утвердилися методи безжального розв'язання внутрішніх проблем (приклад Чечні, розстрілу з танків Верховної Ради Росії), імперіалістичні великодержавні зазіхання щодо сусідів і виховання в народі так званого російського месіанізму тощо. Тому у фразеології російських політиків звичними ставали висловлювання щодо повернення Росії до своїх колишніх імперських меж.

Для України сусідство з непередбачливою Росією виявилось одним із нелегких випробувань. Небезпека посилювалася ще й тому, що відновлена Українська держава опинилася у «смузі держав, які стоять між демократичною Західною Європою та Російською імперією з її невмирущим загарбницьким мисленням і синдромом великодержавності» [11, с. 106]. Як показали наступні історичні події, В. Чорновіл небезпідставно перейнявся ймовірною загрозою зі сходу. Пророчими виявилися його слова, висловлені у 1997 р., про те, що «над Україною нависає зловісна двоголова тінь російського імперіалізму, який тільки й чекає остаточного колапсу нашого суспільства, щоб запустити хижі пазурі в живе тіло нашого народу» [14]. В'ячеслав Чорновіл вже на початку 1990-х рр. заявляв про загрозу існуванню Української держави з боку Росії, яка взяла курс на відновлення імперії. Він у 1993 р. виголосив заклик: «Україна в смертельній небезпеці!» [20].

Джерела та література

1. Василишин Г. Призначено дійти. В. Чорновіл. Політика та правда життя: У 3-х ч. – К., 1998–1999.

2. Горинь Б. В'ячеслав Чорновіл – ініціатор створення УГС / В. Чорновіл // Чорноволівські читання / [упор. М. Влащук]. – К.: МАУП, 2003. – С. 33–43.

3. Давимука С. Незабутній народний голова: Львівський період державотворчої діяльності В'ячеслава Чорновола 1990-1992 років: [Спогади про В. Чорновола на посаді голови обл. ради народних депутатів 1990-1992 роках] // Молодь України. – 2003. – 11 квітня.

4. Капелюшний Л. Без Чорновола. – К., 1999. – 97 с.

5. Лідер опозиції про підсумки візиту до Страсбурга // Молодь України. – 1993. – 3 грудня.

6. Пам'яті В'ячеслава Чорновола на 40-й день його трагічної загибелі. – Б.м.: «МАЛТІ-М», 1999. – 56 с.

7. Це була нова спроба осудити В'ячеслава Чорновола / [упор. Л. Григорович, Ю. Ключковський]. – К.: УАБ, 1999. – 19 с.

8. Чорновил В. «Нас научили никому не верить на слово» / В. Чорновил // Независимость. – 1993. – 13 марта.

9. Чорновил В. Из двух плохих кандидатур на пост российского президента одна – хуже / В. Чорновил // Независимость. – 1996. – 31 мая.

10. Чорновіл В. Атиукраїнські потуги Москви / В. Чорновіл // Свобода. – 1991. – 5 листопада.

11. Чорновіл В. Думка голови Руху: Україна чи руїна / В. Чорновіл // Вітчизна. – 1996. – № 1-2. – С. 101-109.

12. Чорновіл В. Майбутнє України – тільки в об'єднаній Європі / В. Чорновіл // Час-Time. – 1995. – 18 січня.

13. Чорновіл В. Наш парламент не здатний приймати радикальні економічні закони / В. Чорновіл // Свобода. – 1996. – 7 листопада.

14. Чорновіл В. Потрібні зміни – через повернення / В. Чорновіл // Час-Time. – 1997. – 30 жовтня – 5 листопада.

15. Чорновіл В. США і Західна Європа мають остаточно повернутися обличчям до України / В. Чорновіл // Час-Time. – 1996. – 17 липня.

16. Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / В. Чорновіл; голова редкол. А. Пашко . – К.: Смолоскип, 2002–2015.

17. Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; передмова Т. Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2011. – Т. 10. – 675 с.

18. Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упор. В. Чорновіл; передмова М. Мариновича. – К.: Смолоскип, 2011. – Т. 7. – 1079 с.

19. Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упор. В. Чорновіл; передмова Л. Танюк. – К.: Смолоскип, 2011. – Т. 9. – 1003 с.

20. Чорновіл В. Україна в смертельній небезпеці / В. Чорновіл // Хрещатик. – 1993. – 20 липня.

Vasyl Derevinsky

the RUSSIAN QUESTION IN the POLITICAL VIEWS OF VYACHESLAV CHORNOVIL

Вогнища, які захищали Майдан і європейський вибір українців від повної зачистки «Беркутом» вночі 18 на 19 лютого 2014 р.

(фото: Іван Лозовий)

Олександр Хоменко

«РІК ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ»: СЕРЕДНЯ ОСВІТА НА ОКУПОВАНИХ ТЕРЕНАХ ДОНБАСУ В 2014-МУ

Аналізуючи функціонування мережі освітніх закладів на підконтрольних російсько-терористичним військам територіях (ні про який розвиток освіти у цьому випадку, звичайно, не може бути й мови, йдеться саме про функціонування – і то в залишкових формах) впродовж першого року російської агресії, слід, найперше, звернути увагу на те, що реально існуючою у цей час і на цих теренах була лише її середньо-шкільна ланка. Звичайно, в «народних республіках» формально продовжували тоді існувати й вища освіта (терористичні ватажки не відмовляли собі в задоволенні попіаритися на темі «университетов в ЛНР и ДНР», організовуючи «встречи с преподавателями и студентами» [1]), але дійсність переконувала: стан справ у цій царині – катастрофічний. Досить лише нагадати, що впродовж 2014 р. 14 провідних вишів регіону заявили про евакуацію з контрольованих формально сепаратистами, а реально – російською армією теренів: Донецький національний університет переносив роботу до Вінниці, Луганський національний університет – до Старобільська, Донецький національний технічний університет – до Красноармійська, Східноукраїнський університет імені В. Даля – до Сєвєродонецька.

Звичайно, не всі їхні викладачі і студенти переїхали на нове місце (показово, що найактивніше відгукнулися на заклик переїхати на «материкову» Україну студенти саме гуманітарних факультетів – ще одне підтвердження доконечної необхідності розвитку там українознавчих студій), проте ті «залишкові фрагменти» колишніх повноцінних університетів та інститутів, які, зберігаючи відповідні назви, продовжували існувати в «ДНР» та «ЛНР» упродовж 2014 р., у жодній формі не можна було називати вищою освітою. Натомість середня освіта там продовжувала функціонувати, бо Україна просто позбавлена була можливості перенести на підконтрольну їй територію діяльність усіх шкіл: таке переселення було б пов'язане з цілим комплексом проблем (найперша з яких – забезпечення бодай якимось житлом учителів, батьків та учнів цих шкіл), вирішити які за наявної у нашій державі ресурсної бази не бачилося можливим. Отже, маємо сприйняти як факт існування у 2014 р. мережі шкіл на теренах, де влада належала бойовикам «народних республік». Звичайно, не випадає говорити про те, що ця мережа функціонувала на «довоєнному» рівні, бо

російська агресія і тут внесла свої руйнівні «корективи»: за інформацією Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), упродовж першого року російсько-української війни 50 тис. дітей у регіоні втратили можливість здобувати освіту, до того ж велика кількість шкіл через часткове або повне руйнування стали непридатними для навчання, частина шкіл була закрита за умов безпеки, бо перебувала в зоні обстрілу.

Якою у 2014 р. лишалася кількість середніх шкіл на підконтрольних бойовикам територіях? За відсутності об'єктивних джерел доводиться посилатися на слова міністра освіти і науки Росії Дмітрія Ліванова, який в інтерв'ю «Известиям» від 26 грудня 2014 р. подає такі цифри: в «Луганській Народній Республіці» працюють 336 загальноосвітніх установ, в яких навчаються 25 872 дитини, в «Донецькій Народній Республіці» працюють 534 школи, де навчаються 146 969 дітей [2]. Школи ці терористи поквапилися назвати своєю власністю: так, наприклад, 30 серпня 2014 р. керівник освітнього відомства «ДНР» видав «Приказ № 1», відповідно до якого департамент освіти і науки Донецької обласної державної адміністрації з усім майном передано «Министерству образования и науки ДНР» [3]. Далі в обох «республіках» була видана серія розпоряджень, якими педагогів зобов'язували розпочати роботу, погрожуючи незгодним звільненнями і, навіть, арештами. Проте привласнення шкіл суттєво відрізняється від так вподобаного бойовиками привласнення якогось прибуткового бізнесу – тим, що школи, аби вони працювали, необхідно централізовано фінансувати з державного або місцевих бюджетів. Оскільки ні того, ні іншого в терористів не було, а наказами і розпорядженнями проблеми не вирішуються, то педагоги швидко переконалися: робота вчителем у «ДНР» та «ЛНР» – це робота без зарплати. Звичайно, офіційно зарплату вчителя так само ніхто не скасовував, але видають її настільки нерегулярно, що вона перетворюється на епізодичні виплати, розмір яких визначають самі бойовики. Проте навіть і тут існує значна різниця – залежно від того, в якому місті працюють вчителі. Так, педагоги Алчевська 12 січня 2015 р. оголосили про початок страйку у зв'язку з тим, що вже протягом чотирьох місяців не отримували зарплат. Далі – цитата з відповідного інформаційного повідомлення: «Во вторник, 13 января, представители коллективов алчевских школ выехали в Луганск, где встретились с сотрудниками так называемого «республиканского комитета профсоюзов работников образования и науки ЛНР». В «профсоюзе» учителям заявили, что «денег нет и не будет, вскоре могут усилиться боевые действия, поэтому молодой республике очень сложно, а тут еще вы со своими проблемами». В городском управлении образования, которое подчинилось самопровозглашенной «ЛНР», представителям школ заявили: «Если власть поддерживаете, то должны работать бесплатно». Кроме того, педагогам посоветовали сшить флаг «ЛНР»,

выучить гимн «республики» и во время занятий «рассказывать детям о значении нашей символики». В четверг, 15 января, представители городской власти заявили учителям, что все предыдущие долги по зарплате будут заморожены, но пообещали вскоре выплатить деньги за январь этого года» [4]. Така ситуація лишалася в 2014 р. типовою для провінції «народних республік»; водночас у «столицях» – Донецьку та Луганську – становище вчителів було дещо кращим (донецькі вчителі, хоча й нерегулярно, але отримували «голі оклади» [5], їм частіше за інших видавали продуктові набори). Так само не фінансувалася «республіками» і закупівля необхідних підручників та методичної літератури. Але найважливішим те, що в 2014 р. шкільні атестати «ДНР – ЛНР», попри всі зусилля лідерів бойовиків, не визнавалися жодною країною, включаючи навіть і Росію.

Що ж стосується змістового наповнення середньої шкільної освіти на територіях, підконтрольних сепаратистам, то воно у 2014 р. концептуалізувалося відповідно до засад одного з їхніх програмових документів – т. зв. «Конституции ДНР» (схваленої тамтешнім «Верховным Советом» 13 травня 2014 р.). У «Преамбулі» документа наголошується: бойовики чітко зорієнтовані на «восстановление единого культурно-цивилизационного пространства Русского Мира, на основе его традиционных религиозных, социальных, культурных и моральных ценностей, с перспективой вхождения в состав Большой России как ореола территорий Русского Мира» [6]. Тож завдання освітян в окресленій у такій спосіб системі координат полягає зовсім не у сприянні творчому саморозвитку учнів, а утилітарному формуванні в молодого покоління лояльності до Росії (конкретніше – до правлячої путінської верхівки). Засіб для досягнення мети – тотальне переведення всієї освіти на російські стандарти, які впродовж багатьох років правління нинішнього президента РФ виступали надійними «пресформами» для «серійного» виробництва лояльних Кремлю підданих. Протягом певного часу (особливо це стосується періоду піднесення «Русской весны») функціонерам «народних республік» здавалося, що всуціль зрусифікувати навчання в середніх школах надзвичайно легко. Головне – швидко знищити все, що пов’язане з українською освітою (насамперед – з предметами українознавчого циклу: українською мовою, літературою, історією, правознавством, географією України), і силоміць запровадити у навчально-педагогічну практику російські програми та методики. Однак реальність ніяк не бажала вкладатися у прокрустове ложе таких концепцій. Минуло зовсім небагато часу, і навіть апологети «Новороссии» зрозуміли, що українська система освіти – то не механістичний набір ідеологічних штампів, а складна й багаторівнева система забезпечення безперервності освітнього процесу (характеристичне під цим оглядом повідомлення «Информационного агентства Новороссии» від 22 жовтня 2014 р. про нараду в

«Министерстве образования и науки ЛНР», на якій було заявлено: «Луганские школьники не должны учиться по учебникам, в которых главными героями истории являются бандеры и шухевичи»[7] – сепаратист, який це проголосив, вочевидь щиро вірив, що зміст українських підручників вичерпується лише героїзацією ОУН – УПА). Всуціль зруйнувати українську систему освіти, звичайно, було можна, але тоді на підконтрольних «ДНР» та «ЛНР» територіях не лишилося б взагалі ніякої освіти – ні дошкільної, ні середньої, ні вищої. Наслідком цього наприкінці 2014 р. освітня політика «Новороссии» вимушено стала більш реалістичною: педагогам дозволено було в багатьох аспектах (при викладанні природничих дисциплін, але також і гуманітарних, там, де вони не пов'язані з українською патріотичною ідеологією) орієнтуватись на розроблені МОН України програми і Типові навчальні плани, в навчальному процесі продовжували використовуватися українські підручники.

Але домінантна орієнтація на «ценности Русского Мира» залишалася незмінною. Так, «Міністр освіти ЛНР» Леся Лаптєва заявила, що з 12 січня 2015 р. вся початкова школа (тобто 1-4 класи) в «республіці» переходить на російські стандарти освіти [8]. Замість дванадцятибальної запроваджується п'ятибальна система, а, починаючи від зимових канікул і до травня, з метою роз'яснення цих-таки «стандартів» здійснюватиметься обов'язкова перепідготовка всіх учителів на території «ЛНР»: «3 075 педагогических кадров пройдут повышение квалификации в Центре развития образования ЛНР. Также будут организованы выездные группы в Алчевске, Антраците, Лутугино, Стаханове, Красном Луче и других городах, чтобы соответствующие методические рекомендации каждый учитель мог получить на своём месте», – заявила вона [9]. У цьому ж напрямі рухалося і «Министерство образования и науки ДНР»: його очільник Ігор Костенок стверджував, що школи і вузи «ДНР» мають перейти на російські стандарти з 1 січня 2015 р. (з відповідним переходом на 5-бальну систему та іншими «новаціями»). Так само там буде здійснена перекваліфікація вчителів – цим повинен був займатися Інститут підвищення кваліфікації у Донецьку: «Для учителей готовятся 10-дневные курсы по переподготовке. Вначале переквалификацию пройдут преподаватели языков, во второй очереди – учителя истории, а затем и все остальные» [10], – заявив «міністр». Русифікувався не лише змістовий контент, а й мовний режим роботи освітніх закладів: 7 жовтня 2014 р. І. Костенок видав приказ № 27 «О языке обучения в учреждениях Донецкой Народной Республики», п. 1 якого зобов'язує «организовать преподавание, обучение и воспитание в учреждениях образования всех уровней, типов и форм собственности, на русском языке»[11]. Подібне ж розпорядження про русифікацію освіти в «ЛНР» видала і Л. Лаптєва. Одначе цей «перехід», який вимагатиме повної

заміни всіх навчальних програм з усіх дисциплін, усього методичного забезпечення, усіх підручників, у 2014 р. навіть ініціаторами його сприймався більше як риторична декларація, ніж як розроблений план конкретних дій. Узяти хоча б проблему із забезпеченням російськими підручниками, які мали б замінити українські: ДНР-івський «міністр» І. Костенок початком 2015 р. вимушений був зізнатися, що середні школи «ДНР» забезпечені російськими підручниками менш ніж на 1 %. І навіть регулярні доставки т. зв. «гуманітарними конвоями» російської підручникової та методичної літератури ситуацію не вирішували. Продовжуючи сподіватися на «братскую помощь» Росії («На сегодняшний день мы получили более 2,2 тысяч учебников, а требуется 2,2 миллиона штук. То есть, у нас есть примерно 0,1 % от необходимого количества. Но литература продолжает поступать» [12]), І. Костенок водночас заявив, що українські підручники не будуть тотально вилучені: «Учебно-методологический совет при Минобрнауки ДНР» мав перевіряти зміст наявних у «республіці» українських підручників на предмет їхньої відповідності новим вимогам (певно, як і в незабутні сталінські часи, з книжок просто виривалися сторінки з «ідеологічно шкідливим матеріалом»). Зрозуміло, що вести з таким підходом мову про якусь якість освіти – безсенсово. У «ЛНР» ситуація у 2014 р. лишалася ще гіршою – переважно з огляду на те, що тамтешнє «Міносвіти» очолювала абсолютно не компетентна Л. Лаптєва, садистичні нахили та нестримна жадоба збагачення якої викликали обурення навіть у середовищі самих сепаратистів[13].

Особливу увагу функціонери освітніх відомств сепаратистів звертали на предметно-змістовий контент навчального процесу. Загальний напрям тут теж був незмінним – русифікація, і терористи навіть не вважали за потрібне цю тенденцію якось маскувати: «В свое время мы переучивались с русского языка на украинский, а теперь нам предстоит та же задача, но с точностью до наоборот», – заявив 21 листопада 2014 р. І. Костенок в інтерв'ю ресурсу «Ритмы Евразии» [14]. Українська мова на контрольованій сепаратистами території у 2014 р. відверто не заборонялася, проте і в шкільній практиці, і в освітянських документах «народних республік» повсякчас підкреслювалася соціальна пріоритетність російської мови і незрівнянно нижчий порівняно з нею статус української. У документі освітнього відомства «ДНР» під назвою «Рабочие учебные планы на 2014 – 2015 учебный год» збільшення кількості годин на викладання російської мови декларувалося чи не в кожному пункті (залежно від типу шкіл «русский язык» отримував від однієї до трьох з половиною додаткових годин щотижнево: збільшення відбувалося за рахунок «вариативной части Типового учебного плана»). У тих нечисленних українських школах, які ще залишилися у 2014 р., введене обов'язкове вивчення російської мови; назагал бе-

ручи, як наголошується у датованому 10 листопада 2014 р. «Зверненні донецьких учителів до Українського народу», вже саме викладання чи використання в школі української мови сприймалося ДНР-івцями як провокація [15]. Ситуація з українською мовою в «ЛНР» протягом першого року російсько-української війни була ще гіршою: в українських за статусом школах Луганська мову Шевченка і Франка дозволяли вивчати лише протягом одного уроку на тиждень, до того ж називався цей предмет симптоматично – «иностранный язык»[16]. І йшлося не про одну лише мову, а системне нищення в дискурсі шкільної освіти усіх «маркерів» українознавства. У шкільних програмах «ЛНР» з 1 січня 2015 р. повністю вилучено курс історії України (Л. Лаптєвій не до вподоби було, що він «сильно пропитан национализмом» [17]), замінивши його предметом «История Отечества» – вочевидь, російського, з певною луганською «специфікою. У школах «ДНР» українська історія формально тоді ще не заборонялася, проте методичні рекомендації тамтешнього «Минобразования» наполегливо радили вчителям замінити її «другим базовым курсом». Замість географії України у тій-таки «ДНР» введено з 2015 р. предмет «География родного края», з курсу правознавства прибрано Конституцію України та інші основні закони [15], предмет «Я і Україна» (4 кл.) мав бути замінений курсами «Природоведение» та «Обществоведение», з курсу «Я у світі» (3 кл.) усувалися всі українознавчі аспекти, які замінялися «материалом курса «Донеччиноведение», з курсу української літератури вилучалися стрілецькі пісні, драма Лесі Українки «Бояриня», вірш В. Сосюри «Любіть Україну!», поезії В. Голобородька «Наша мова» і «Ми йдемо»[18] – перелік можна продовжувати і продовжувати…

Утворений у такий спосіб ідеологічний вакуум заповнювався препарованим за московськими взірцями «православием», впровадженню якого в освітній простір «народними республіками» приділялася особлива увага (ст. 9 «Конституции ДНР» під цим оглядом пафосно проголошує: «В Донецкой Народной Республике первенствующей и господствующей верой является Православная вера (Вера Христианская Православная Кафолическая Восточного Исповедания), исповедуемая Русской Православной Церковью (Московский Патриархат).

Исторический опыт и роль Православия и Русской Православной Церкви (Московский Патриархат) признаются и уважаются, в том числе, как системообразующие столпы Русского Мира» [19]. Різні варіанти курсів на кшталт «Основы православной культуры» апробувалися на школярах і студентах як своєрідний замінник державної ідеології «ЛНР» та «ДНР». В обох «республіках» ситуація розвивалася в одному і тому ж напрямі, проте не можна не відзначити, що саме ЛНР-івський «міністр» Л. Лаптєва, найбільш завзято демонструвала відданість «лінії партії», зініціювавши тер-

мінове створення при Луганському університеті «Педагогического центра имени преподобного Серафима Саровского». Його завдання – готувати викладачів православ'я в школах «ЛНР». А їх потрібно багато, адже з 2015 р. курс «Основы православной культуры» обов'язковий для всіх шкіл «республіки». Показовий факт: незважаючи на те, що відповідний структурний підрозділ «Правительства ЛНР» має назву «Министерство образования, науки и культуры», в Луганській середній школі № 16, наприклад, учням на початку 2015 р. видавали табелі успішності з написом «Министерство образования, науки и религии ДНР»[20].

Яким же впродовж першого року російсько-української війни було ставлення до таких «новацій» учителів на підконтрольних сепаратистам територіях? Відповідаючи на це запитання, треба обов'язково враховувати, що «ЛНР» та «ДНР» і за формою, і за суттю є терористичними організаціями, які всіх незгідних зі своєю політикою переконують не аргументами, а вогнепальною зброєю. Фактів на підтвердження цього – безліч: у січні 2015 р., наприклад, «глава ДНР» Захарченко прийшов на зустріч із представниками трудових колективів та профспілок у супроводі автоматників, предметно демонструючи у такий спосіб, що чекає на опонентів його політики[21]. Терор поширюється і на педагогів: у цитованому вже «Звернення донецьких учителів до Українського народу» від 10 листопада 2014 р. наводиться, серед інших, і такий кричущий приклад: «за доносом батьків учнів був затриманий учитель історії одного з донецьких навчальних закладів, уся провина якого полягала в тому, що він не зняв портрети українських діячів у навчальному кабінеті та чесно викладав свій предмет... У підвалі колишнього СБУ він був підданий тортурам, визволити його вдалося лише за три дні завдяки втручанню представників ОБСЄ. Про приблизну кількість зниклих у Донецьку людей може свідчити той факт, що на сайті голови міста О. О. Лук'янченка їхні фотографії змінюються кілька разів на день. І так кожного дня з'являються все нові й нові зниклі! Як правило, ці люди протягом двох тижнів зазнають знущань і важкої фізичної роботи: розбирають завали зруйнованих будівель, риють окопи, ховають убитих. Зранені й змучені, вони згодом повертаються додому. [15]. Тож пряма і публічна підтримка України на сепаратистських територіях для педагогів упродовж 2014 р. була просто не можливою, проте можливими – і під певним оглядом дієвими – поставали інші форми опору. Насамперед – відвертий саботаж вимог і розпоряджень функціонерів «ЛНР-ДНР», який виявляється у не-бажанні вчителів ставати елементом машини сепаратистської пропаганди. Якщо порівняти сепаратистські інформаційні ресурси (найпоказовішим під цим оглядом у 2014 р. були сайти «Информационного агентства «Новороссия» [22] та однойменного інфор-

маційного офіціозу терористів – газети «Новороссия» [23]), із сайтами середніх шкіл, які функціонують у «народних республіках», то впадає в очі разюча різниця: у першому випадку вся риторика базувалася на антиукраїнській істерії («хунта», «карателі» – ця лексика для них звичайна, як звичайні і панегірики Путіну, керівництву та бойовикам «народних республік», у другому – маємо підкреслену відсутність подібного «контенту». На сайтах шкіл Донецька, наприклад упродовж 2014 р. практично не «активувалася» абревіатура «ДНР» (часто там використовувалося словосполучення «Донецкая область», що було вже прямим викликом самопроголошеній «ДНР»), відсутніми були там і хвалебні матеріали про терористів та їхніх ватажків разом з обов'язковою в «ДНР» антиукраїнською істерією. Більше того, у 2014 р. деякі донецькі школи активували на своїх сайтах «кнопки» інформаційних ресурсів Міністерства освіти і науки України та видавництва «Педпреса» [24], в їхньому інформаційному контенті залишалися матеріали про перемоги їхніх учнів на всеукраїнських конкурсах, зокрема і патріотичного спрямування [25], інформували сайти і про засідання методичних об'єднань учителів [26], які відбувалися на базі середніх шкіл (те, що педагоги на теренах всевладдя «ДНР» відважувалися на проведення таких засідань – надто показово). Симптоматично, що навіть у документах «Министерства образования и науки ДНР» переважала у 2014 р. лексика офіційно-ділового стилю – без шквалу антиукраїнської істерії, яка – і це вже очевидно – педагогами просто не сприймалася.

Джерела і література

1. Встреча со студентами ДонНМУ. – Режим доступу: http://mondnr.ru/?p=1782.

2. «Важно, чтобы выпускники из ДНР и ЛНР продолжили обучение в России». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://izvestia.ru/news/581285.

3. О передаче департамента образования и науки Донецкой областной государственной администрации в оперативное управление Министерству образования и науки ДНР: Приказ от 30.08.2014 г. № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://mondnr.ru/?p=408#more-408.

4. Голодные алчевские учителя бастуют и требуют от «ЛНР» денег. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.charter97.org/ru/news/2015/1/15/135447/.

5. Учителя пожаловались на хаотичность выплат ДНР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vesti-ukr.com/donbass/81922-v-donecke-uchiteljam-dnr-haotichno-vydaet-zarplaty;

6. Конституция Донецкой Народной Республики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://worldconstitutions.ru/?p=1094.

7. Система образования ЛНР приблизится к российской. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novorossia.su/ru/node/8475.

8. В «ЛНР» заявили о переходе на российские стандарты. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://comments.ua/politics/503259-v-lnr-zayavili-perehode-rossiyskie.html.

9. Лаптева: Все учителя ЛНР до Мая пройдут переподготовку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://novorossia.su/ru/node/12517.

10. Школы и вузы ДНР с 1 января 2015 года перейдут на российские стандарты. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nahnews.com.ua/107298-shkoly-i-vuzy-dnr-s-1-yanvarya-2015-goda-perejdut-na-rossijskie-standarty/?.

11. Приказ № 27 от 27.10.2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mondnr.ru/?p=545#more-545.

12. Школы и вузы ДНР с 1 января 2015 года перейдут на российские стандарты. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nahnews.com.ua/107298-shkoly-i-vuzy-dnr-s-1-yanvarya-2015-goda-perejdut-na-rossijskie-standarty.

13. Обращение общественно-политического движения «Луганская Гвардия» к Игорю Плотницкому. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vk.com/luguard?w=wall-65378051_45976.

14. Что сулит вузам ДНР переход на российские стандарты. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ritmeurasia.org/news--2014-11-21--chto-sulit-vuzam-dnr-perehod-na-rossijskie-standarty-15584.

15. Звернення донецьких учителів до Українського народу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://www.facebook.com/ekc.donbas/photos/a.1433427180249630.1073741828.1433388403586841/1502154040043610/?type=1&theater.

16. Оккупированный Донбасс: не жизнь, а параллельная реальность. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://glavred.info/zhizn/okkupirovannyy-donbass-ne-zhizn-a-parallelnaya-realnost-292309.html.

17. Из школ ЛНР решили убрать историю Украины. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vesti-ukr.com/donbass/80652-iz-shkol-lnr-reshili-ubrat-istoriju-ukrainy.

18. У школах «ДНР» із програми викинули вірш Сосюри «Любіть Україну!» та курс історії України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://golosukraine.com/publication/kultura/osvita/32200-u-shkolah-dnr-iz-programi-vikinuli-virsh-sosyuri-l/#.VJfdIsiD5.

19. Конституция Донецкой Народной Республики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://worldconstitutions.ru/?p=1094.

20. Фотофакт: школьный табель в Луганске выдан «Министерством науки и религии ЛДР». [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://informator.lg.ua/?p=57045.

21. Глава «ДНР» при поддержке автоматчиков предложил урезать льготы шахтерам. Директора шахт, глядя в дуло, согласились. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.ostro.org/general/society/news/461805/.
22. Информационное агентство «Новороссия». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novorosinform.org/.
23. Газета «Новороссия». Официальный сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novopressa.ru/.
24. Донецкая школа № 102. Сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://school102.donetsk.ua.;
25. Донецкая школа № 85. Сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://school85.pp.ua/.
26. Общеобразовательная школа I – III ступеней № 3 Снежнянского городского совета Донецкой области. [Електронний ресурс]– Режим доступу: http://snegshkola3.donetskedu.com/ru/site/news/view/id/98.

Oleksandr Khomenko

«A YEAR OF GREAT CHANGES»: SECONDARY EDUCATION IN THE OCCUPIED TERRITORIES OF THE DONBAS in 2014

Захоплення озброєними бойовиками в масках райвідділу мілції в Слов'янську, Донецька область 12 квітня 2014 року. Один бойовик щойно скинув з даху прапор України. (фото: Іван Лозовий)

Оксана Висовень

СТАНОВИЩЕ ПРОТЕСТАНСЬКИХ ГРОМАД НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ СХОДУ УКРАЇНИ (2014-2016)

8 червня 2014 р. на свято П'ятидесятниці після богослужіння в приміщенні церкви християн віри євангельської «Преображення Господнє» увірвались бойовики Російської православної армії й заарештували дияконів Володимира Величка та Віктора Брадарського, а також двох дорослих синів старшого пастора – Рувима і Альберта Павенків. Сам пастор Олександра Павенко разом із молодшими дітьми виїхав із міста. Терористи звинуватили Християн у злочинах проти «ДНР» і підтримці українського війська. Понад місяць родини полонених (дружина і вісім дітей В. Величка, дружина і троє дітей В. Брадарського і дружина Павленка) сподівались на звільнення своїх чоловіків. Але, згодом з'ясувалось, бойовики ще 9 червня вбили християн після тортур [11].

Цей нелюдський випадок стався не десь в далекій Сирії, частина якої окупована радикальними фанатиками «Ісламанська держава», а в центрі східної Європи, в незалежній Україні, де релігійна толерантність та свобода сумління поставлена на рівень державної ідеології. Християнська Церква України, яка представлена різними конфесіями неодноразово проводила спільні молитви за свою батьківщину, доводила таким чином своїм вірянам про свою єдність. Так, ще з травня 2005 р. молитва за Україну на Майдані об'єднала християн традиційних українських Церков і породила хвилю високого духовного піднесення в народі. Вона надихнула вірних УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ (МП) та РКЦ в Україні збиратись щомісяця 13 числа на спільні молебні (в будній день-о 19.00, у вихідний день – о 13.00). Подібні молитовні зібрання також відбувалися у Львові, Івано-Франківську, Луцьку, Харкові, Стрию, с. Криворівня та с. Красник (Верховинський р-н); Косові, Здвижині, с. Шепіт (Косівський р-н); Харкові, Червонограді, Ганновері (Німеччина), Торонто (Канада), Філадельфії (США). Гаслом таких зібрань стало: «Схід і Захід в єдності під Покровом Пресвятої Богородиці». «Спільно молячись за зміцнення єдності і любові ми відкриваємо наші серця до братерського спілкування та співпраці, що сприятиме досягненню видимої єдності наших Церков [13] –говорилося в посланні до віруючих від усіх представників традиційних українських Церков. У спільній молитві за Україну брало участь не лише духовенство православних, а й керівництво протеста-

нтських Церков. Зокрема, уже традиційно 22 січня о 18:00 год. кожного року в Києві проводиться екуменічний молебень за Україну. Організатори вірили, що цей день завдяки спільній молитві стане ще й святом Духовного Єднання українців [7]. Молитва за мир і спокій України стала важливою частиною духовного життя кожного віруючого православних і протестанських громад України. Так, кожне молитовне зібрання євангельських християн-баптистів і віруючих П'ятидесятницької церкви розпочинається з молитви за Україну та духовне єднання Християнських Церков.

Слід зазначити, що в Україні церкви протестантського напряму досить широко представлені. Вони об'єднують 4712 релігійних громад [14]. На кінець 2014 р. в Донецькій області було більше 700 протестанських організацій – 40,9 % від загальної кількості, з них більше 12 % – харизматичні церкви й більше 10 % – баптисти [6]. У протестантських церквах є необхідні управлінські структури, у тому числі республіканські духовні центри, що діють на підставі зареєстрованих в установленому законом порядку статутів. Тут панує спокійна діловитість: зміцнюється матеріальна база релігійної діяльності, ведеться релігійно-просвітницька, морально-виховна, місіонерська робота; підтримуються тісні зв'язки з братніми церквами інших держав, регулярно завозяться з-за кордону релігійна література, медикаменти, одяг, продовольчі товари, які розподіляються по лікарнях, будинках сиріт, серед і людей похилого віку, інших малозахищених верств населення [14].

Проте, події 2014 р. для України та її мешканців стали поворотним моментом в їхньому житті та світогляді. Віроломна окупація частини Донбасу російсько-терористичними угрупуваннями для багатьох віруючих українських християнських Церков стала справжньою трагедією. Оскільки російські терористичні війська захопивши українські території проголосили, що визнають лише одну релігійну організацію легітимною, а саме Російську православну Церкву (далі РПЦ), та її невід'ємну частину Українську Православну Московського патріархату (далі УПЦ МП). Лише ця церква мала повне право проводити богослужіння на окупованих територіях та благословляти нову владу на нові звершення. Усі інші конфесії, а насамперед, протестантські та православні Київського Патріархату та інші, які широко представлені на території Донбасу стали вважатися «неблагонадійними» для прихильників «руського міра» та його покровителів і ідеологів від РПЦ. Слід зазначити, що до війни 2014 р. на Донбасі були представлені всі релігійні конфесії офіційно зареєстровані в Україні, які мирно співіснували та розвивалися. Але ідеологія «руського міра», сутність якої полягає в «соберании русских земель», у трактуванні сепаратистів стала подібною до ісламського радикалізму, тому її прихильники швидко оголосили, що релігійної толерантності на захоплених ними територіях не буде та узаконили жорстке переслідування так званих

«іновірців». Як вірно заявили представники Церков посилення релігійних утисків на Донбасі пов'язане з поширенням на його території ідеології самопроголошених «ДНР» і «ЛНР», яка виключає свободу віросповідання, проголошуючи єдино можливою доктриною московську концепцію «Руського світу» на чолі з Російською Православною Церквою» [1].

Як засвідчує в своєму дослідженні «Свобода від совісті» Микола Карпіцький, «ідеологія «руського міра» в найагресивнішому трактуванні сепаратистів була закріплена у прийнятій 14 травня 2014 р. «конституції ДНР». У її преамбулі йдеться про те, що «верховна рада» приймає «конституцію», «сповідуючи православну віру (віру християнську православну кафоличну східного сповідання) Російської православної церкви (Московський патріархат) і визнаючи її основою основ «руського міра». Таким чином сепаратисти протиставили під виглядом православ'я особливе віровчення, що є основою російського світу, не лише всьому християнству, але й усім іншим православним церквам. Дев'ята частина «конституції ДНР» проголошує це віровчення панівним: «У Донецькій Народній Республіці провідною і пануючою вірою є православна віра (віра християнська православна кафолична східного сповідання), яку сповідує Російська православна церква (Московського патріархату). А «історичний досвід і роль православ'я і Російської православної церкви (Московського патріархату) визнаються і поважаються, серед іншого, як системоутворюючі стовпи «руського міра». Цією статтею сепаратисти також протиставили себе більшій частині віруючих Донбасу, особливістю якого є конфесійне розмаїття. Кількість тамтешніх зареєстрованих протестантських громад до початку російсько-української війни було трохи менше кількості громад Московського патріархату. У цих умовах релігійний конфлікт повинен був виникнути неминуче» [6].

Отже, з початком російської агресії релігійна ситуація на сході України докорінно змінюється на користь УПЦ МП. Така позиція щодо свободи сумління та віросповідання засвідчила, що для віруючих, які не належали до Московського патріархату, а особливо протестантських Церков настали складні часи. Від агресивної політики «руського міра» постраждали насамперед ті релігійні громади, які займали проукраїнську позицію. У свідомості очільників російсько-терористичних угрупувань та їхніх прихильників в особі сепаратистів, всі протестанти вважалися американськими посібниками та утриманцями, тому їх перших грабували: забирали молитовні будинки, конфісковували церковне та особисте майно. Це змушувало багатьох віруючих разом зі своїми сім'ями покидати свої помешкання та переселятися на мирні території. Водночас багато членів протестантських громад вирішили для себе залишитися на окупованих територіях, вони мали надію, що ведучи добропорядний спосіб життя та будучи аполітичними їх не зачеплять нові господарі на Донбасі. Крім того, віруючим, які зазвичай мали великі сім'ї (3-є і більше

дітей), будинок, господарство або налагоджену справу, було дуже складно швидко переселитися в інші регіони, яких ще не зачепила війна.

Проте, саме ті, хто залишився на окупованих територіях перші зазнали переслідувань з боку сепаратистів. Останнім не подобалася їхня конфесійна приналежність, тому вони хотіли жорсткими методами навернути «заблукалих вівців» на шлях істинної віри Православної Московського патріархату. За даними Пресцентру громадянського руху «Всі разом!», який у березні 2015 р. опублікував результати моніторингу переслідувань за релігійною ознакою на окупованих територіях Донбасу: «Достеменно встановлено факт вбивства семи священнослужителів». За даними Всесоюзної ради церков євангельських християн-баптистів, станом на вересень 2014 р.у лише у них було відібрано сім церков і три були зруйновані. Відносно «терпиме» ставлення до баптистів виявилося в тому, що в місті Антрациті сепаратисти двічі захоплювали будівлю баптистської церкви «Дім молитви для всіх народів», але потім повертали назад. У травні 2014 р. сепаратисти захопили церковні будівлі в Горлівці й Сніжному, а в Донецьку – реабілітаційний центр «Вечірнє світло», протримавши в полоні 29 осіб, декількох з яких було побито. У червні 2014 р. захопили церкви в Торезі, Шахтарську, Дружківці, дві церкви в Горлівці, а в Донецьку – реабілітаційний центр «Скеля порятунку» і весь комплекс Донецького християнського університету. У серпні 2014 р. – церкви в Донецьку, Оленівці, Горлівці, у вересні 2014 р. – в Донецьку і Ровеньках. Захоплення церков дуже часто супроводжувалося арештом пасторів [6].

Загалом Інтернет-ресурси рясніють повідомленнями щодо переслідування віруючих різних конфесій, зокрема за даними видання «Діалог», у 2015 р. жителів окупованого незаконними збройними формуваннями Донецька терористи почали відкрито нацьковувати на греко-католиків, баптистів і протестантів. Так звана «влада» самопроголошеної «ДНР» зганяла людей на мітинги, на одному з яких поблизу баптистської церкви Шахтарська люди стояли з плакатами, де називали вірних сектантами, і вимагали від них покинути «республіку» [10].

Наочним уособленням деструктивних процесів на сході Україні стала доля віруючих ЄХБ − родини Котенків, які нині мешкають у с. Ничипорівка Яготинського району Київської області. За свідченням голови сімейства Григорія Михайловича Котенка, батька одинадцяти дітей, з яких четверо вже дорослих мешкають к США, вони змушені були покинути свій будинок та господарство у зв'язку з наступаючою загрозою російсько-терористичних військ на Маріуполь. Основною причиною переселення Г. М. Котенко називає переслідування віруючих протестантів за релігійною ознакою. Він розумів, що, якщо вони залишаться і їхню батьківщину захоплять окупанти, його родині не позаздриш, адже тавро «американські посібники» йому забезпечено, тому

вирішив заздалегідь покинути рідний дім. Хоча нині його родині несолодко, на новому місці проживання все доводиться робити з нуля, проте Григорій Михайлович не скаржиться. У своїх молитвах до Бога його родина просить повернути мир і спокій в Україну та релігійну толерантність на окуповані території Донбасу. За ініціативою Г. М. Котенка та просвітера Яготинської церкви ЄХБ Віталія Петровича Пономаренка віруючі неодноразово збирали кошти на купівлю продуктів харчування як для українських воїнів, так своїм братам по вірі, які залишилися на окупованих територіях і дуже потерпали від нестачі продуктів харчування [5].

Російсько-терористичні угруповання та їхні найманці-сепаратисти не тільки переслідували громадян України за релігійною ознакою, а й вчиняли злочини проти людяності. Оскільки грабували, катували та вбивали мирних мешканців лише за те, що останні просто не були приналежними до УПЦ МП. Як уже зазначалося вище, перші звістки про вбивства віруючих за свої релігійні переконання з'явилися невдовзі після захоплення терористами Слов'янська в 2014 р. Так, за свідченням Керівника Всеукраїнського Союзу церков ХВЄ України Михайла Паночка, від рук сепаратистів загинули два диякони церкви ХВЄ «Преображення Господнє» м. Слов'янськ, а також двоє синів пастора цієї церкви Олександра Павенка. Ці трагічні події розвивалися так: «так звані «ополченці ДНР» увірвалися до приміщення церкви «Преображення Господнє» після богослужіння 8 червня на свято П'ятидесятниці і заявили, що заарештовують дияконів Володимира Величка і Віктора Брадарського, а також двох дорослих синів старшого пастора − Рувима та Альберта Павенків (очевидно їх метою була захопити також і самого Олександра Павенка, якого, на щастя, в той момент у приміщені вже не було – разом з молодшими дітьми йому вдалося виїхати з міста). Терористи інкримінували християнам злочин проти ДНР, а саме – підтримку Української армії. Також сепаратисти захопили чотири автомобілі, що належали викраденим. Згодом, стало відомо, що затримані були доставлені в міську пожежну частину, підвал якої був переобладнаний для тримання заарештованих. Як виявилося, служителів катували і позбавили життя уже наступного дня – 9 червня (за свідченням одного із заступників прокурора Слов'янська, якому вдалося втекти із полону ДНР, він чув крики братів, яких під час допиту піддавали тортурам) [2]. Більше місяця від родин віруючих терористи приховували вбивство їхніх рідних, і тому вони з нетерпінням і тривогою чекали, поки захоплених відпустять із полону. У Володимира Величка вдома залишилася дружина та восьмеро дітей, у Віктора Брадарського – сім'я, в якій троє дітей. Один із братів Павенків був ще неодружений, в іншого залишилася дружина[8].

За даними Інтернет-ресурсу, коли «7 липня 2014 р., після того, як Слов'янськ повністю перейшов під контроль українських військових, у місто прибув міністр внутрішніх справ України Арсен Аваков і його за-

ступник Василь Паскал. За словами Наталії Брадарскої, вона зверталася до них з проханням про допомогу в пошуках зниклих. 14 липня Антон Геращенко заявив, що Арсен Аваков доручив йому повідомити, що на місці масового поховання була проведена ексгумація тіл, які мали сліди тортур і знущань. Серед 14 виявлених тіл по залишках одягу були впізнані брати Павенки, а також В. Брадарский; дуже обгоріле тіло В. Величка було ідентифіковано пізніше, після генетичної експертизи. 20 липня. По завершенні процедури ідентифікації тіла загиблих були перепоховані на місці їх виявлення – за дитячою лікарнею, на пустирі [2].

Ця страшна подія мала широкий медійний резонанс як в Україні, так і за кордоном. Цивілізований світ дізнався про людиноненависницьке і нетерпиме до свободи сумління і віросповідання обличчя ідеології «руського міра» та її носіїв на окупованих територіях Донбасу. Російські терористи та їхні прихильники сепаратисти намагалися приховати факт катування та вбивства мирних жителів Слов'янська за релігійною ознакою. Тому, щоби замести сліди жорстоких тортур ні в чому не винних християн, бойовики вирішили інсценувати події та перекласти вину на українську армію, нібито віруючі самі поїхали в бік гори Карачун і по дорозі були обстріляні. Насправді все було інакше. Як свідчить один член церкви, після допитів і катувань о 3 годині ночі 9 червня чотирьом заарештованим було наказано сісти в машину і виїхати з міста в бік гори Карачун. Заарештованих супроводжували два автомобіля із сепаратистами. Близько 4 години ночі 9 червня по автомобілю із затриманими був відкритий вогонь. Володимир Величко був убитий на пасажирському сидінні, інші були розстріляні біля автомобіля, який потім був підпалений [2].

Це вбивство в засобах масової інформації наводиться в якості одного з головних прикладів переслідування релігійних меншин з боку російсько-терористичних військ на окупованих територіях Донбасу. В українській Вікіпедії знаходимо інформацію про реакцію світових та українських ЗМІ, правозахисних організацій на релігійну дискримінацію та вбивство членів П'ятидесятницької церкви Слов'янська. Так, «Кореспондент Української служби ВВС Світлана Дорош назвала це вбивство найбільш гучним злочином проти служителів релігійного культу, здійсненому в ході війни на сході України. Бюро демократії, прав людини і праці державного департаменту США включило цю подію в список прикладів переслідування протестантів на території, непідконтрольній українській владі. Уявлення про те, що п'ятидесятники були репресовані через свої релігійні погляди, відображено в спільному звіті організації «Міжнародне партнерство за права людини» (Брюссель), правозахисної організації «Центр громадянських свобод» (Київ) і в публікаціях російського філософа Миколи Карпіцького, що живе в Україні. Після теракту в редакції Шарлі Ебдо, коли в інтернеті

широко поширився слоган «Je suis Charlie» (фр. «Я − Шарлі»), український блогер і громадський діяч Денис Казанський опублікував пост «Ми всі − протестанти зі Слов'янська», пропонуючи його як варіант гасла солідарності. Матеріал був поширений низкою ЗМІ і блогерів» [2]

Таким чином, неоголошена війна Російської Федерації проти України, та окупація нею частини Донбасу, стала справжнім випробуванням для всіх віруючих загалом, так і протестантських Церков зокрема. Якщо до російсько-української війни 2014 р. Донбас був прикладом багатоконфесійності та справжньої релігійної толерантності, то з поширенням на його терени ідеології «руського міра», окуповані території стали місцем тяжких випробувань: грабежу, гонінь, фізичної розправи над членами релігійних меншин з боку самопроголошеної республіки ДНР, яка на законодавчому рівні закріпила право на діяльність лише для однієї церкви − УПЦ МП. Така політика щодо віруючих призвела до того, що багато родин протестантів, які були дуже добре адаптовані в довоєнному соціуму Донбасу, змушені покинути свої помешкання та виїхати на мирні терени України, де держава забезпечує їхнє право на свободу сумління та віросповідання.

Джерела і література

1. Васін М. Представники Церков заявили про посилення релігійних утисків на Донбасі. [Електронний ресурс]. − Режим доступу:
hhttp://viruyu.at.ua/files/viruyu/2014_11_viruyu.pdf − Заголовок з екрану.

2. Вбивство п'ятидесятників у Слов'янську. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/ − Заголовок з екрану.

3. Віктор Войналович, Наталія Кочан Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність. [Електронний ресурс]. − Режим доступу:
http://www.ipiend.gov.ua_187.pdf. − Заголовок з екрану.

4. Восхождение. Кто убил четырёх христиан в осаждённом Славянске [Електронний ресурс]. − Режим доступу: https://focus.ua/society/314132/ − Заголовок з екрану.

5. Записано 10 жовтня 2016 р. від Котенко Г. М., 1959 р. н., який мешкає в с. Нечипорівка, Яготинського району Київської області.

6. Карпіцкій Ніколай. Свобода від совісті. Сепаратисти розв'язали релігійний терор [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://tyzhden.ua/Society/139345 26 червня, 2015. − Заголовок з екрану.

7. Молитва за Україну. [Електронний ресурс]. − Режим доступу:
http://novazorya.if.ua/19012012/435-2012-01-18-15-21-18. − Заголовок з екрану.

8. На Донбасі посилюються релігійні утиски. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://ecb-doluna.at.ua/news/2014-12-22-71 − Заголовок з екрану.

9. Паночко Михайло Висловлюємо співчуття сім'ям загиблих братів служителів церкви ХВЄ у Слов'янську [Електронний ресурс]. − Режим доступу:
http://www.voice.org.ua/news/news-hve/item/684. − Заголовок з екрану.

10. Порошенко П. На окупованих територіях Донбасу переслідують мусульман, юдеїв, протестантів і вірних КП І УГКЦ. [Електронний ресурс]. − Режим доступу:

http: //islam.in.ua/ua/novyny-u-krayini/na-okupovanyh-terytoriyah-donbasu-peresliduyut-musulman-yudeyiv-protestantiv-i. − Заголовок з екрану.

11. Протистояння в Слов'янську. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: ttps://uk.wikipedia.org/wiki/. − Заголовок з екрану.

12. Російська збройна агресія проти України (2014-2016). [Електронний ресурс]. − Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (2014−2016).− Заголовок з екрану.

13. Спільна молитва за єдність Церков в Україні. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://askoldova-mohyla.org/uk/item,2102 − Заголовок з екрану.

14. Сучасна релігійна ситуація в Україні. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://5fan.ru/wievjob.php?id=8701. − Заголовок з екрану.

Oksana Vysoven

THE SITUATION OF THE PROTESTANT COMMUNITIES IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF EASTERN UKRAINE (2014-2016)

Озброєні проросійські бойовики окуповують райвідділ міліції в місті Слов'янськ 12 квітня 2014 року. Слов'янськ став базою для бойовиків під керівництвом громадянина Росії Ігоря Ґіркіна. (фото: Єфрем Лукацький)

Любов Отрошко

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА НА РЕГІОНАЛЬНІ ПОДІЇ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОЇ ХРЕСНОЇ ХОДИ В УМОВАХ НЕОГОЛОШЕНОЇ ГІБРИДНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Релігійний чинник у суспільно-політичному й духовно-культурному житті сучасної України займає важливе місце. Зокрема, традиції православ'я мають давню історію та значний вплив на політичну, соціальну, духовну та культурну трансформацію сучасного українського суспільства. Проте, на нинішньому етапі становлення української нації та державності більш вагому роль відіграє не стільки релігійна, скільки конфесійна домінанта. В умовах неоголошеної гібридної російсько-української війни, що розпочалася у 2014 р. Українська Православна Церква Київського Патріархату (далі – УПЦ КП) в Україні посіла чільне місце у суспільних процесах. Також активну проукраїнську позицію зайняли Українська Греко-Католицька Церква (далі – УГКЦ) й Українська Автокефальна Православна Церква (далі – УАПЦ).

Навпаки – Російська Православна Церква (далі – РПЦ) і представник її інтересів та виразник кремлівської ідеології в Україні – Українська Православна Церква Московського Патріархату (далі – УПЦ МП) відіграють у процесі деста-білізації російсько-українських відносин деструктивну роль. Етноконфесійна ідентифікація за своєю суттю є надзвичайно небезпечною для українського соціуму, адже може вплинути на поділ за конфесійним чинником та загрожу-вавтиме цілісності та соборності, національній безпеці України й стимулював-тиме етноконфесійний розкол та сепаратистські настрої в громадянському суспільстві.

Військовий конфлікт на східному кордоні з Російською Федерацією (далі – РФ), що продовжується в Україні вже понад два роки, дестабілізує економічну, політичну та національну безпеку України. Хоча в Україні церква й відокремлена від держави, вона все ж має значний вплив на різні сфери, що знаходяться під юрисдикцією держави та неминуче викликають конфесійну та соціальну напругу. Для того, щоб знизити суспільну напругу та стабілізувати ситуацію слід об'єднати зусилля різних релігійних та державних організацій заради перемоги України й українців у цій неоголошеній гібридній війні. Проте, досить високий рівень недовіри владі та її безпорадність у мирному вирішенні військового конфлікту призвели до

того, що поряд із стійким підвищенням свідомістного зростання відбувається посилення релігійного розколу, оскільки релігійні громади ніяк не можуть порозумітися між собою та об'єднати свої зусилля в ім'я України.

Одним із прикладів дестабілізації ситуації в Україні за допомогою УПЦ МП стало використання т.зв. загальноукраїнської хресної ходи як дії провокативного характеру, а не анонсованої ходи за мир і єдність. Релігійний чинник для впливу на масову свідомість вдало використали кремлівсько-путінські ідеологи «русского мира».

Архієпископ Чернігівський і Ніжинський УПЦ КП Євстратій (в миру – Іван Володимирович Зоря) так характеризує сучасну ідеологему «русский мир»: «Концепція «русского мира» є насправді осучасненим варіантом традиційної російської імперської ідеї. А ця ідея, в свою чергу, не може бути реалізована без України. Тому «русский мир» у будь-якому з його варіантів явно або приховано є ворожим до української національної ідеї, до української державності» [7].

У той час, коли проукраїнські релігійні організації, а саме УПЦ КП, УКГЦ, УАПЦ активно допомагали українцям у стримуванні та протидії російській агресії (волонтерство і душпастирство на Східному фронті та допомога сім'ям учасників бойових дій у тилу), представники УПЦ МП навпаки – намагалися зірвати мобілізацію до Збройних сил України, широко розповсюджували в українському суспільстві ідеї та постулати «русского мира» та всіляко компрометували дії української влади та представників УПЦ КП.

В Україні очолює й координує проросійську політику Кремля і РПЦ очільник УПЦ МП Митрополит Онуфрій. Так, влітку 2015 р. в одному з своїх інтерв'ю він наголосив, що вважає конфлікт на Донбасі «громадянською війною», події після Революції Гідності нагадують йому громадянську війну, яка сталася після повалення монархії в Росії в 1917 р. Разом з тим, Онуфрій та вище духовенство УПЦ МП жодного разу не згадують про російську агресію проти України, про окупацію військами РФ Криму та частини Донбасу, як причину конфлікту. Як зазначає Митрополит УПЦ КП Євстратій (Зоря), з інших інтерв'ю та заяв Митрополита Онуфрія відомо, що він вважає українців та росіян по суті одним народом, а Україну – невід'ємною частиною «русского мира». З цієї тези Митрополита Онуфрія логічно випливає думка, що незалежна Україна є не державою українського народу, а плодом діяльності «сепаратистів», які відірвали від великоросійської цілісності «Юго-Западный край». Тому агресія Росії проти України, на думку очільника УПЦ МП, – не агресія, а «боротьба із сепаратистами». А якщо глянути глобальніше – то це взагалі «захист русского мира від агресії Заходу» (США та Європи). Проаналізувавши ці вислови очільника УПЦ МП Митрополит Євстратій робить такі висновки: «… ми-

трополит ще раз засвідчив правдивість сказаної патріархом Філаретом про нього рік тому характеристики: «Він – не патріот України». Нині можна ще додати: він – колаборант «русского мира» [1].

У контексті цих подій «московські попи» продовжують дестабілізувати політичну та етноконфесійну ситуацію в Україні, ймовірно, виконуючи таємні завдання Кремля. Одним із таких прикладів і стала т. зв. «хресна хода», проведена на честь річниці Хрещення Київської Руси-України. Піша хресна хода з молитвами за мир розпочалася зі Свято-Успенської Святогірської лаври, що на Донеччині 3 липня. Назустріч вирушили віряни із Свято-Успенської Почаївської лаври, що на Тернопіллі. Зустрілися вони у центрі Києва 27 липня, у день Хрещення Київської Русі. Що це була за хода? За мир та єднання чи за дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в Україні. Чому це сталося саме зараз, а не на початку військово-політичної агресії РФ проти України. Може тому, що за два тижня до початку ходи Верховна Рада України звернулася до Вселенського Патріарха Варфоломія І з проханням надати автокефалію Православній церкві в Україні. Депутати в зверненні вказали на агресію РФ проти нашої країни.

Архієпископ Чернігівський і Ніжинський Євстратій у своєму зверненні теж відзначив деструктивну роль УПЦ МП в Україні: «Це не стільки хода за мир, скільки хода за русскій мір. Навіть якщо не всі учасники акції так вважають, а я не сумніваюся, що там є ті, хто щиро хоче помолитися за мир в Україні», – вважає Євстратій Зоря [2]. Також він підкреслив, що здійснивши ходу і повідомити на увесь світ, що, мовляв українській церкві ніяка автокефалія не потрібна, адже, бачите, як багато людей хочуть і далі підпорядковуватись Московському патріархату, що лише МП здатен об'єднати Україну [2].

Святкування річниці хрещення Русі за планом Кремля планувалося як уславлення «величі» московського патріархату і його монопольного «духовного» протекторату над Україною і українцями. Тобто московський патріархат планує «охрестити» Україну «по-московськи», тобто приєднати силою. І цю силу РФ продемонструвала на прикладі анексії Криму. Проте ідеологи Кремля, на щастя, прорахувалися. Провокація з хресною ходою провалилася.

На противагу тому, як провели хресну ходу представники УПЦ МП, представники УПЦ КП 28 липня 2016 р. навпаки показали свою проукраїнську позицію і підтримку України у боротьбі з російською агресією. Для цього вірним УПЦ КП не знадобилося збурювати громадськість і вдаватися до провокативних дій. Цією ходою духовенство і віряни УПЦ КП вкотре продемонстрували, що готові до взаєморозуміння і злагоди на шляху творення Єдиної Помісної Української Православної Церкви. Патріарх УПЦ КП Філарет під час цих урочистостей сказав: «Нам потрібна одна Православна Церква. Одна помісна, незалежна від інших центрів. Перш за

все незалежна від Москви. Тому що якщо Церква буде залежати від Москви, Української Держави не буде. І Путін це чудово знає. Тому він свої надії покладає насамперед на свою церкву, російську церкву в Україні, на те що вона повинна допомогти його підпорядкувати Україну Росії нас знову намагаються загнати в тоже рабство, а ми не хочемо» [6].

Ситуація зі спробами захоплення українських храмів московським патріархатом характерна для всієї України, особливо – Лівобережної. Адже так історично склалося, що Православна Церква в Україні після підпорядкування у 1686 р. Київської митрополії Московському Патріархату поступово втратила свої національні особливості та привілеї. І лише у після здобуття незалежності України була утворена Чернігівська єпархія УПЦ КП.

У тому, що УПЦ КП на Чернігівщині ще не встигла відвоювати свої законні позиції серед вірян, винна корумпована влада та активна пропаганда «русского міра» у храмах УПЦ МП. Зокрема, протягом семи років відбувалося ганебне й наболіле «стояніє» представників московської церкви під козацьким кафедральним собором святої великомучениці Катерини УПЦ КП у Чернігові.

Ця церква – символічна історико-архітектурна пам'ятка козацької доби національного значення, барокова оздоба в'їзду в Чернігів, зразок церковної мурованої архітектури Лівобережної України XVII–XVIII ст. Вона належить до державної власності й перебуває на балансі історичного заповідника «Чернігів стародавній». Зведена на кошти козаків братів Лизогубів (Якова та Семена) за заповітом їхнього батька Чернігівського полковника Юхима Лизогуба та в пам'ять про героїзм діда Чернігівського полковника та наказного гетьмана Якова Лизогуба та козаків Чернігівського полку, виявлений ними під час штурму фортеці Азов у 1696 р.

Тому священнослужителі УПЦ МП не мали ніякого ані законного, ані морального підґрунтя захоплювати храм. І те, що протягом семи років (2006 – 2014) під церквою стояв намет УПЦ МП – вина місцевої влади та міліції. Архієпископ Євстратій розповсюдив відкрите звернення до чернігівської громади, до влади і до преосвященного владики Амвросія: «Припинимо разом приниження Чернігова! Звертаюся до всіх вас із закликом: у рік відзначення 1025-ліття Хрещення Київської Руси-України маємо спільними зусиллями нарешті покласти край ганьбі та приниженню гідності Чернігова – існуванню в його історичному центрі, під стінами собору святої Катерини, неоковирного намету. Пора розпочинати діалог та шукати спосіб розв'язання проблеми» [3]. На щастя, протистояння завершилося мирно і намет було демонтовано.

Належну відсіч ході «русского мира» по українським храмам та боротьбу із засиллям представників РПЦ на українських землях дали предста-

вники УПЦ КП на Чернігівщині, де це питання завжди стояло дуже гостро, адже більшість храмів знаходяться під УПЦ МП. Зокрема, у смт Козелець Чернігівської області немає жодної церкви Київського патріархату. Проте є багато віруючих православних християн, які хочуть молитися в українській церкві рідною мовою, проте змушені ходити у московські церкви і слухати проповіді про розкольників-філаретівців та про відсупників. Крім цього, багато мешканців Козельця впевнені, що у приміщенні церкви має бути церква, а не музей. А для Музею у місті можна знайти більш відповідне приміщення. Два із трьох право-славних храми Козельця, а саме – Собор Різдва Богородиці та Мико-лаївська церква знаходяться під егідою УПЦ МП. Багато років підряд УПЦ МП зазіхала також і на приміщення Вознесенського храму. Вознесенську церкву було побудовано протягом 1866 – 1874 рр. Її звели майже на століття пізніше, ніж два інших великих храми – Собор Різдва Богородиці (1752–1763) та Миколаївську церкву (1781–1784). І наразі вона є унікальною окрасою центру містечка.

Останніми роками Вознесенської церкви як релігійної організації не існувало, адже з 1992 р. у її приміщенні функціонував Музей історії ткацтва Чернігівщини. Тому облаштування інтер'єру храму досить лаконічне, іконостас відсутній, весь простір музею займає експозиція зразків старовинного і сучасного ткацтва Чернігівщини – рушники, крайки, килими, а також ткацький верстат, старовинний одяг, знаряддя праці, гончарні вироби, посуд, а також виставка творів живопису та сучасного декоративно-прикладного мистецтва.

Декілька років представники УПЦ МП здійснювали «крестный ход» і «молитвенное стояние» біля храму. На цьогорічне храмове свято представники УПЦ МП анонсували свій хресний хід у ЗМІ, приурочивши його найбільшому храмовому святу Вознесіння Христового. Представники УПЦ МП насправді мали за мету захоплення храму, адже більше храмів – більше парафіян, яким можна спокійно нав'язувати імперську ідеологію та збирати більше грошей для московської патріархії. Але урочиста хода ледь не перетворилася на сутичку.

Представники УПЦ КП теж попросили у місцевої влади дозволу на проведення богослужіння у церкві. І влада пішла на поступки та дозволила святкове богослужіння, тож місцева поліція перекрала центр міста та підтримувала загальний порядок. Проте вони не втручалися у хід подій. Знаючи про незаконні зазіхання УПЦ МП на церкву і задля запобігання ускладнень, місцевій релігійній громаді на допомогу прийшли громадські активісти. Молоді хлопці і дівчата у камуфляжі живим ланцюгом відгородили церкву від т.зв. «хресного ходу до Вознесенської церкви». Службу очолив архієпископ Чернігівський і Ніжинський Євстратій разом з іншими священнослужителями.

Як жителька Козельця та очевидець подій можу свідчити про те, що прихильники «русского мира» зібралися біля Собору Різдва Богородиці. Звідти вони й розпочали свою ходу до Вознесенської церкви. Колону вірян з іконами очолили чимало священників МП в оточенні молодиків спортивної статури. Під жовто-блакитними стягами вони йшли від собору до церкви. По дорозі пролунали один за одним звуки петард. Ці звуки зупинили ходу посеред вулиці напроти Вознесенської церкви і «московські попи» почали молитися. Це виглядало досить смішно і не переконливо. Адже у цей час у церкві відбувався молебен за Україну, у якій взяв участь Митрополит УПЦ КП Євстратій. Після служби в інтерв'ю він наголосив: «Ми вдячні за те, що дали можливість сьогодні помолитися, і вважаємо, що це є добрий початок до того, щоби спочатку разом з музеєм співіснував і храм, а потім, коли буде знайдене належне музейне приміщення, всі ці колекції будуть перенесені, а храм буде повноцінним храмом». Окрім цього, до храму повернулася збережена вірянами храмова ікона [4].

Благочинний Козелецького округу митрофорний протоієрей УПЦ МП Михайло Терещенко так прокоментував цю ситуацію: «У Козельці віруючі – прихильники Української Православної Церкви, тому розкольникам довелося «набирати» прихожан на стороні, Козелецька релігійна громада УПЦ 23 роки домагалася дозволу проводити богослужіння у Вознесенській церкві, але щоразу отримувала відмову. Влада посилалися на те, що їм нікуди перемістити експонати музею ткацтва, експозиція якого всі ці роки перебувала в храмі. Щороку на свято Вознесіння громада УПЦ здійснювала Хресний хід до Вознесенської церкви. Зараз під ноги прихожан летять петарди з боку прихильників КП. Розгортається агітація із закликами «прогнати московських попів» [5].

Маю наголосити, що це вперше міська влада дозволила провести службу у Вознесенській церкві релігійній громаді УПЦ КП, адже після Революції Гідності у містечку відбулося чимало змін. Ціла низка подій передувала таким зрушенням. Спершу було зруйновано пам'ятник Леніну, який майже чверть століття височів над історичним центром містечка. Цю подію містяни сприйняли неоднозначно. Хоча закон про декомунізацію вступив у силу ще у перші роки незалежності, проте і пам'ятник Леніну залишився не знесеним, і багато вулиць досі залишилися не перейменованими. Все це сталося тому, що у регіоні, і загалом на Чернігівщині, великий вплив на суспільство мали антиукраїнські радянські соціалістична та комуністична партії, а також те, що Козелецькою селищною радою керував корумпований голова П. О. Федченко. Згодом, коли на місцевих виборах козельчани врешті обрали нового мера, для Козельця врешті-решт прийшов час змін. Адже від обласної та селищної ради залежить питання пе-

редачі цієї будівлі вірянам УПЦ КП, а відповідне приміщення для Музею історії ткацтва Чернігівщини згодом буде знайдене.

Однією із знакових подій в історії міста стало святкування офіційного свята, у якому взяли участь віруючі УПЦ КП. Так, 14 жовтня 2016 р. у день релігійного свята Покрова Пресвятої богородиці та державного свята Дня Захисника України на Соборній площі Козельця біля Вознесенської церкви відбулось відкриття пам'ятника воїнам-землякам, які загинули на Донбасі. Освятив пам'ятник полеглим героям священник УПЦ КП отець Ярослав.

Отже, згадані події загальноукраїнського та регіонального масштабу показали, що релігійний чинник у суспільно-політичному й духовно-культурному житті сучасної України в умовах неоголошеної гібридної російсько-української війни займає важливе місце. Зокрема, відсутність в Україні Єдиної Помісної Православної Церкви негативно впливає на міжконфесійні взаємини в українському суспільстві. В умовах російської агресії як регіональні, так і загальнодержавні проблеми стають ще гострішими. Не зважаючи на спроби РПЦ та УПЦ МП дестабілізувати ситуацію шляхом проведення т.зв. «хресних ходів», різноманітних антиукраїнських провокацій тощо, проукраїнські релігійні організації, такі як УПЦ КП, УКГЦ, УАПЦ послідовно відстоюють проукраїнські позиції і своєю україноцентричною релігійною діяльністю сприяють перемозі України й українців над ворогами.

Джерела та література

1. Архієпископ Євстратій (Зоря) Колаборант «русского мира» // Українська правда. – 17.07.2015. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/yevstratij/55a8de30a8c6d.

2. Кондратова В. Война за мир. Куда и зачеп идет крестный ход УПЦ МП // Лига. Новости. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/articles/politics/11679910-voyna_za_mir_kuda_i_zachem_idet_krestnyy_khod_upts_mp.htm.

3. Припинимо разом приниження Чернігова! Звернення архієпископа Чернігівського і Ніжинського Євстратія до Чернігівської громади, до влади і до преосвященного владики Амвросія. – Режим доступу: http://cerkva.in.ua/archierey/1196-zvern.html.

4. Свято Вознесіння Господнього у Козельці ледь не перетворилося на сутичку // СІВЕРцентр. Національна телекомпанія України. Чернігівська регіональна дирекція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chodtrk.com.ua/?p=37121.

5. У селищі Козелець – атака на хресну ходу УПЦ // Про церкву. Інформаційно-аналітичний портал УПЦ. – Режим доступу: http://pro.church.ua/2016/06/09/u-selishhi-kozelec-ataka-na-xresnu-xodu-upc/.

6. Філарет: Якщо церква залежить від Москви, держави не буде // Ліга. Новости. – 28.07.2016.– Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/11890425-f_laret_yakshcho_tserkva_zalezhit_v_d_moskvi_derzhavi_ne_bude.htm.

7. Чим російська Церква в Україні відрізняється від української? // Українська Православна Церква Київського патріархату. Харківська Єпархія. – 25 червня 2013. – Режим доступу: http://cerkva.kharkov.ua/novini/upckp/862.html.

Lyubov Otroshko

RELIGIOUS INFLUENCES ON REGIONAL DEVELOPMENTS IN THE CONTEXT OF «THE ALL-UKRAINIAN RELIGIOUS MARCH» AND IN CONDITIONS OF AN UNDECLARED HYBRID RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Проросійський бойовик і бронетранспортер з бойовиками, один з яких носить георгіївську стрічку, яка використовувалась як елемент нагород Російської імперії. Місто Слов'янськ 16 квітня 2014 р. (фото: Єфрем Лукацький)

Леонід Чупрій

ГЕОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ: ВІДРОДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «МІЖМОР'Я» В КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ

В умовах посилення міжнародних викликів, перед обличчям російської агресії, поширенням ідей «російського міра», актуалізується питання щодо більш ґрунтовного дослідження і практичного впровадження концепту «Між- мор'я», що сприятиме формуванню потужного геополітичного союзу країн Центральної та Східної Європи (Польща, Україна, Литва, Латвія, Естонія та ін.), в якому Україна буде відігравати важливу роль, що стримуватиме великоросійські імперські амбіції. Активним прихильником цієї ідеї є польський президент Анджей Дуда, який зазначив у розмові для Польського пресового агенства (Polskaagencja Prasowa): «Я обмірковую ідею створення партнерського блоку держав від Балтійського до Чорного та Адріатичного морів» [1]. Ідея створення проекту «Міжмор'я» обговорювалася під час зустрічі польського Президента з Петром Порошенком на міжнародному саміті країн Європейської співдружності. Слід відмітити, що під час 70-ї сесії Генеральної асамблеї ООН відбулася перша зустріч країн регіону Адріатичного, Балтійського і Чорного морів. Тепер зроблені нові кроки, спрямовані на об'єднання цих держав. Ці ідеї також підтримував польський експрезидент Лех Качинський, який у 2008 р. виступав за створення коаліції Польщі, України, Литви, Латвії, Естонії для політичної підтримки Грузії в умовах військовій агресії з боку Росії. Відомі польські активісти Єжи Гедройц, Юліуш Мірошевський і Богдан Осадчук на сторінках паризького культового часопису «Культура» також доводили важливість для Польщі підтримки незалежності України та створення міцного союзу між ними.

Реалізація проекту «Міжмор'я» матиме значні геополітичні, економічні та соціокультурні переваги. Сильні і незалежні Польща, Литва, Україна, інші країни регіону могли б створити регіональний союз, який базуватиметься на кращих зразках історичної спадщини європейської Київської Русі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. У сучасному геополітичному становищі це могло би стати надзвичайно цінною ініціативою. Міцний альянс незалежних держав Центральної і Східної Європи став би адекватною відповіддю на експансію агресивної євразійської імперії, що є небезпечним для всіх країн Європи, але

особливо для України, так як російські геополітики намагаються заперечити існування незалежної Української держави, акцентуючи увагу на тому, що її виникнення було випадковим. Головний ідеолог «російського міра» А. Дугін зазначає: «Існування України в нинішніх кордонах і з сучасним статусом «суверенної держави», – пише Дугін, – рівнозначне завданню жахливого удару по геополітичній безпеці Росії, рівноцінне вторгненню на її територію. Подальше існування унітарної України не припустиме. (…) Ця територія повинна бути поділена на кілька поясів, відповідно до геополітичних та етнокультурних реальностей [2]. Суверенітет України є настільки негативним явищем для російської геополітики, що, в принципі легко може спровокувати збройний конфлікт. (…) ...факт існування «суверенної України» є, на геополітичному рівні, оголошенням Росії геополітичної війни» [2]. Відтак Російська Федерація всі зусилля направляє на те, щоб залишити Україну в своїй орбіті й досягнути домінування в Центральній та Східній Європі. Ще З. Бжезинський зазначав, що Російська Федерація без України не зможе стати імперією. Відтак міжнародне співтовариство за жодних умов не повинно дозволити Росії досягнути домінування в Центральній та Східній Європі.

Визначаючи практичні аспекти реалізації цієї ідеї, потрібно розглянути основні зовнішньополітичні вектори Української держави. Це євразійський (Росія, СРСР, СНД), європейський (Польща, Західна Європа, США) та південно-східний (Балкани, Візантія, Туреччина, країни Сходу) напрямки, навколо яких складаються відповідні парадигми зовнішньо-політичного мислення. Усі вони мають досить глибокі історичні корені й зумовлені низкою ґеополітичних чинників, що свідчить про їхню об’єктивність та важливість для існування держави.

У термінах класичної ґеополітики євроазійська модель втілює так званий «телурократичний принцип» (сухопутна потуга зі стійкістю провідних рис цивілізації, соціальних традицій, етичних настанов), а євроатлантична модель – «таласократичний» (морської потуги з динамічним розвитком, ринковими взаєминами, індивідуальною ініціативою, етичною гнучкістю тощо). Південно-Східне коло орієнтацій пов’язують з дією принципу «межі» (берегової лінії, зони зіткнення перших двох принципів) [3].

Не вдаючись до критики основ такого бачення структури ґеополітичного простору, а лише користуючись термінологією класичної ґеополітики, можна напевно визначити місце України як «цивілізацію межі». Це давало Україні і значні переваги, й великі проблеми. Саме за українські території чи вплив на них постійно велася боротьба потужних світових гравців. Довгий час українські території перебували під впливом Російської імперії, яка нав’язувала нам євроазійські цінності патерналізму,

авторитаризму, етатизму, що значно сповільнювало їхній розвиток. Після отримання незалежності певна частина українського населення підтримувала проросійські орієнтації. І лише останнім часом збройна агресія Росії на сході й півдні країни чітко проявила істинне обличчя російської влади, яка всіма можливими засобами, навіть самими ганебними, намагається повернути свій геополітичний вплив на Україну. Відтак, на даному етапі євразійський геополітичний вектор для України не є актуальним. Переважаюча більшість населення України вибрала європейські цінності й успішно рухається в бік євроінтеграції. Здебільшого успішно реалізуються основні пункти Угоди про асоціацію Україна -ЄС. Зокрема повним ходом йде підготовка до введення безвізового режиму для України з боку Європейського Союзу. Але, не зважаючи на потужні євро інтеграційні прагнення українського народу, потрібно реально оцінювати шанси України стати членом Євросоюзу. Україні потрібно провести низку заходів, виконуючи вимоги Євросоюзу, серед яких ключовими є: подолання корупції, кодифікація вітчизняного законодавства до вимог Євросоюзу, реформування судової системи, модернізація ключових сфер суспільного життя і т. ін. Крім того Євросоюз зіткнувся з цілим рядом сучасних викликів: терористичні загрози, міграційна проблема, економічні проблеми в деяких країнах Євросоюзу, що відсуває питання вступу України до Європейського Союзу. В цих умовах актуалізується питання щодо формування потужного Балто-Чорноморського союзу, який стримуватиме імперські амбіції Російської Федерації.

Аналізуючи економічні переваги створення Балто-Чорноморського союзу, зазначимо, що економіки цих країн досить добре доповнюють одна одну. Експерт Ігорь Тишкевич проаналізував експортні можливості економічної взаємодії таких країн, як Україна, Білорусь, Польща, Литва, Словацька Республіка, Румунія [4]. І для порівняння навів гриф німецької економіки. Як бачимо з діаграми 1, в цих країнах практично не спостерігається перекриття експортних технологій. Тобто, в разі подібної кооперації така «спільна економіка» за своєю складністю і перспективами розвитку перевищує можливості економіки Німеччини.

Якщо аналізувати економіки країн Міжмор'я за Індексом комплексності економіки (Economic Complexity Indicator (ECI))[10], то за за 2014 р. ECI Германії дорівнює 1.922, Чехії 1.673, Польщі 0.93, Білорусі 0.88, України 0.52 [5].

[10]ECI (Індекс комплексності економіки) – показник виробничих характеристик економіки країни , що пояснює економічну систему (не суми її частин) в цілому з точки зору експорту та взаємозв'язку з іншими країнами, торгівельним партнерами, а також різноманітність і комплексність експорту даної країни. Він є високим, якщо існує явна конкурентна перевага у виробництві та експорті великої кількості товарів

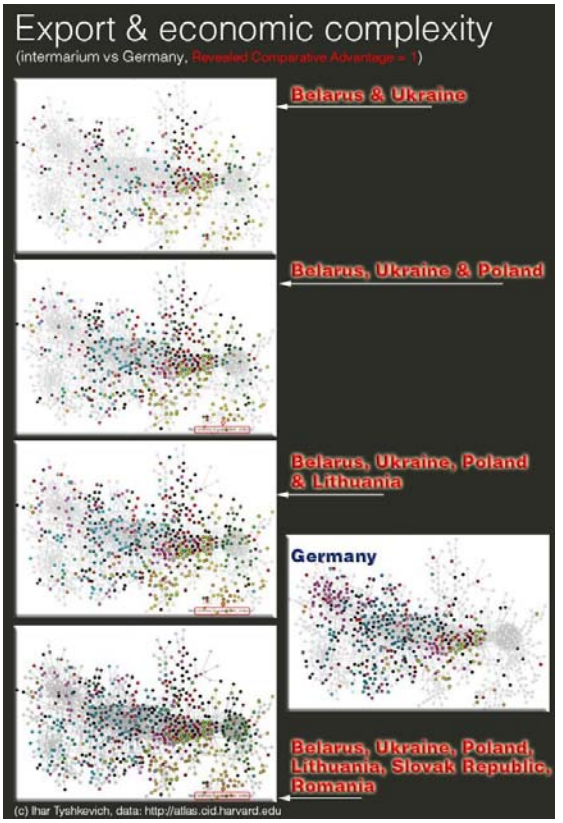

Рис. 1. Експортні можливості деяких країн Міжмор'я

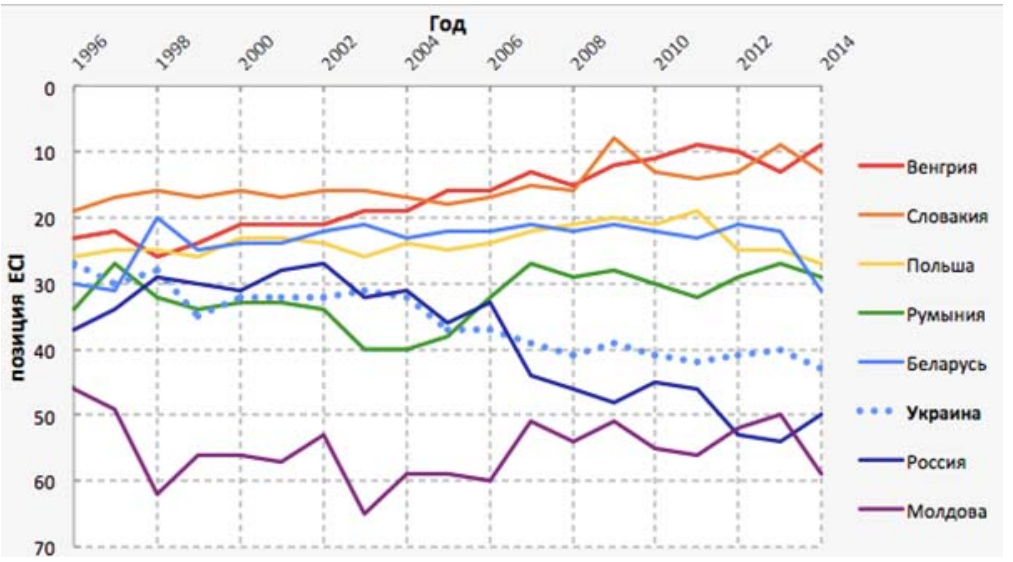

Рис. 2. Порівняльний аналіз динаміки ECI країн Європи 1996-2014 рр.

Аналіз можливостей країн Міжмор'я за рівнем стійкої конкурентної переваги (RCA)[11]. показує більш перспективну ситуацію. Якщо параметр RCA буде 5,5 (дуже висока конкурентна перевага), то отримаємо такі графіки (рис. 3). Тобто, країни регіону мають технології і товари з надзвичайно високою конкурентною перевагою практично в усіх областях. Причому значна їх частина знаходиться в середині грифа. Це складні технології, товари з високою доданою вартістю.

І для порівняння Німеччина. Найбільша економіка Європи в категорії високозатребованних технологій уже поступається «потенційному союзу» країн, що розвиваються [5].

Розглядаючи історико-культурні аспекти відродження Балто-Чорноморського союзу слід зазначити, що вперше договір щодо його створення був підписаний у серпні 1919 р. на конференції під Ригою. Підписи під документом поставили делегації Латвії, Литви, Фінляндії, Естонії, польські та українські представники.

Значний вклад у розробку програми розвитку країн Міжмор'я вніс глава МЗС Латвії Зігфрід Мейєровіц. Програма містила плани оборонного союзу, інтеграції економічних систем, спільну банківську та монетарну політику, політичну конвенцію про взаємну підтримку та спільну зовнішню політику, забезпечення вільного шляху від Балтійського до Чорного морів.

Аналізуючи історичні аспекти проблеми, слід зазначити, що дана концепція розроблялася на початку XX ст. українськими, литовськими, польськими дослідниками та політиками. Активним її прихильником був Йозеф Пілсудський. Перший маршал Польщі розумів, що безпека його країни значною мірою залежить від створення альянсу сильних незалежних держав, які мали виконували функцію «санітарного кордону» між Польщею і Росією і могли б зупинити російську експансію на захід. Стратегічною метою Пілсудського було формування геополітичного союзу незалежних країн між Балтійським, Адріатичним, Чорним і Каспійським морями. Пілсудський прагнув створити федерацію Польщі, України, Литви, Латвії, Естонії, Білорусії, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Югославії, а також, можливо, Фінляндії, яка мала б опиратися також на три кавказькі республіки – Азербайджан, Грузію та Вірменію. Об'єднання цих країн в одному геополітичному союзі створило б у Європі територіально зміцнену спільноту. Ключовим елементом цього союзу повинна була стати незалежна

[11]Цей індекс дістав назву *RCA* у зв'язку з тим, що такий аналіз робиться на основі фактично наявного експорту певних товарів із даної країни. Згідно з цим індексом, якщо значення показника є вищим за 1, то країна має порівняльні конкурентні переваги в торгівлі даним товаром, тобто є конкурентоспроможною. Це означає, що експорт товару є вищим, ніж очікувалося з урахуванням даних про його затребуваність у загальному обсягу експорту даного регіону.

Україна. Тому глава польської держави навесні 1920 р. вирішив відновити і посилити незалежну, дружньо налаштовану до Польщі Україну. «Не варто мати ілюзій: навіть якщо ми підпишемо мир, ми завжди залишимося ціллю для атак з боку Росії», – казав Пілсудський в інтерв'ю газеті Kurier Poranny після перемоги над більшовиками у Варшавський битві 1920 р. [6]. Концепцію Міжмор'я доповнювала інша геополітична доктрина Пілсудського – прометеїзм. За задумом Пілсудського, Річ Посполита повинна була стати ядром конфедеративної держави, що зібрала б, з одного боку, всі європейські «осколки» Російської імперії – від Фінляндії до Азербайджану, а з другого, – все європейське неросійське слов'янство – від Дону до Балкан.

Рис. 3. Економічні можливості деяких країн Міжмор'я за рівнем стійкої конкурентної переваги (RCA)

Розуміння спільних польсько-українських інтересів підштовхнуло Пілсудського на підготовку київського наступу польсько-українських військ на більшовиків. Перед початком операції у Пілсудського було кілька сценаріїв. Найбільш бажаний мав би закінчитися повним розгромом більшовицької Росії. але його здійснення було можливе лише за умови

допомоги з боку незалежної Української держави, оскільки позбавлена України, Росія не становила б загрози для Польщі та Європи. Якби цей сценарій втілився в життя, Друга Річ Посполита отримала б цінного союзника на сході і відмежувалася б від агресивної Росії надійним «санітарним кордоном» [6]. Але, на жаль, Незалежна Україна впала під ударами більшовицьких військ.

Але польські націонал-демократи відкинули ідею конфедеративного зв'язку Польщі з Білорусію, Литвою та Україною. Навпаки, вони прагнули поділити ці території з Росією і полонізувати свою частку. Міжвоєнна польська присутність на «східних кресах» лишила по собі сумні спогади, які остаточно перекреслили спільне минуле. Проте Пілсудський і його соратники не відмовились від планів створення польсько-українського союзу: уряд УНР в екзилі в союзі з Польщею, Румунією, Великобританією і Францією до 30-х рр. XX ст. продовжував шукати можливості звільнення України від більшовицького ярма. Наприкінці 30-х рр. польський міністр іноземних справ Юзеф Бек (Józef Beck) намагався модернізувати ідею Пілсудського, пропагуючи в дипломатичних колах «Третю Європу» – союз Польщі, Румунії та Угорщини.

Наприкінці 30-х рр. пророчі ідеї Пілсудського, що «без вільної України не буде вільної Польщі» [6] також стали реальністю У 1940 р. в Катині, радян-ським НКВД була розстріляна еліта польської держави. Не пройшло й 20 років (після падіння України і поразки ідеї Балто-Чорноморського Міжмор'я), як Польща втратила свободу. В усій Східній Європі почалися темні десятиліття неволі.

Під час Другої світової війни концепцію альянсу країн, розташованих на узбережжях Балтійського, Чорного та Адріатичного морів, відродив польський генерал Владислав Сікорський (Władysław Sikorski), який в 1942 р. ініціював дискусію між грецьким, югославським і чехословацьким урядами в екзилі. Сікорський вважав, що післявоєнна Центральна Європа повинна стати політично впорядкованим простором національних держав, об'єднаних за принципом конфедерації. Але ця концепція не була схвалена союзниками по антигітлеровській коаліції, а Москвою вона розгладалась як загроза. На жаль, прихильники ідеї Міжмор'я, прометеїзму і польсько-українського союзу загинули під час замахів (Симон Петлюра, Тадеуш Голувко (Tadeusz Hołówko), Владислав Сікорський, Ярослав Качинський(Jarosław Kaczyński).

Лише після проголошення у 1991 р. незалежності України настав новий етап. Так У 1992 р., після повалення комунізму в Польщі (1989) та СРСР (1991), ідея Міжмор'я була втілена в якості офіційної геополітичної концепції на IV з'їзді Конфедерації Незалежної Польщі (KPN) – радикальної партії національно-визвольної орієнтації, яка була

заснована в 1979 р. у Варшаві. У 1993 р. український Інститут трансформації суспільства розпочав дослідження потенційних можливостей і переваг балто-чорноморського партнерства. В липні 1994 р. в Києві було підписано угоду між 15 партіями шістьох країн (Польщі, України, Литви, Білорусії, Латвії та Естонії). Конгреси Ліги партій країни Міжмор'я відбулися в 1995 (Ярослав), 1996 (Мінськ) і 1997 (Київ) роках. Була спроба започаткувати видання власного інформаційного бюлетеня (вийшло два номера) [7].

Про необхідність балто-чорноморського співробітництва за участю України заявив колишній президент Литви Альгірдас Бразаускас на саміті 1997 р. у Вільнюсі. Саме під час головування цієї країни в Раді держав Балтійського моря (РДБМ) було досягнуто консенсусу щодо участі третіх сторін, зокрема України, в діяльності цієї організації. Найближче до реалізації подібного проекту в рамках організації міжнародного співробітництва був так званий проект Каспійсько-Чорноморсько-Балтійського енерготранзитного простору (КЧБП), який пророблявся у 2007-2008 рр. за ініціативою тодішніх президентів України і Польщі В. Ющенка і Л. Качинського. Його підтримали всі Балтійські країни, Азербайджан і Грузія. Проявили інтерес Туреччина, Румунія та ЄК. На жаль, тоді проект не вдалося реалізувати. Ці ініціативи поступово загальмувалися за часів Януковича й Україна знову опинилася перед дилемою: Схід чи Захід, чи «сіра зона» між ними.

Україна сьогодні обрала євроінтеграційну стратегію, але це не перешкоджає реалізації «чорноморської орієнтації», яка відповідає нашим національним, безпековим і економічним інтересам. Саме на Півдні, в Азії і Африці ми можемо бути конкурентоспроможними, знайти друзів і нові джерела енергії. Практичним втіленням ідей творців «Чорноморської доктрини», на нашу думку, стали ОЧЕС та ГУАМ, в яких Україна могла б відігравати набагато значнішу роль. На нашу думку, «чорноморська орієнтація» для нашої країни залишається актуальною і не вступає в суперечність ні з нашою європейськістю, ні з членством Туреччини в НАТО, бо, врешті-решт, Туреччина теж є частиною Європи, а Україна намагається інтегруватися в НАТО та ЄС. Разом із Польщою і Туреччиною ми можемо забезпечувати стабільність у Чорноморському регіоні, впливаючи на весь Близький Схід, для чого обов'язково повинні брати участь у створенні європейської системи колективної безпеки. Це відповідає нашим національним інтересам не тільки з політичної чи оборонної точки зору, а й економічної. Орієнтація на вісь Північ-Південь (Чорне море) допоможе нам у вирішенні питання диверсифікації джерел надходження енергоносіїв.

Джерела і література

1. Анжей Дуда виступає за створення блоку держав від Балтійського до Чорного моря / Польське радіо // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/216158#sthash.AaDzbFG7.dpuf.

2. Дугин А. Г. Основы геополитики: Геополитическое будущее России. / А. Г. Дугин. – М.: Артогея, 1997. – 600 с.

3. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / під. ред. О. М. Гончаренка – К.: НІСД. 1999. – 384 с.

4. Тишкевич И. Чем союз Украины, Польши и Белоруси опасен для Германии. / И. Тишкевич / Соцпортал // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://socportal.info/2016/02/29/chem-soyuz-ukrainy-pol-shi-i-belarusi-opasen-dlya-germanii.html#.

5. Мелещук Сергей Эволюция экономической сложности Украины: бег на месте / Сергей Мелещук // Економічна правда. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/01/19/ 577309/view_print/.

6. Іщук В. Intermarium. Балто-Чорноморський союз може стати надійним щитом європейської і євроатлантичної цивілізації. / В. Іщук // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://bbsc.eu/analiticheskie-materialyi/bezopasnost/intermarium-balto-chornomorskiy-soyuz-mozhe-stati-nadiynim-shhitom-yevropeyskoyi-i-yevroatlantichnoyi-tsivilizatsiyi/.

7. Корома Н. Місце України у формуванні Балто-Чорноморського регіону: від ідеї до реального співробітництва / Н. Корома // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – 2007. – № 54. – С. 55-57.

Leonid Chupriy

UKRAINE'S GEOPOLITICAL STRATEGY: THE REVIVAL OF THE «INTERMARIUM» CONCEPT IN THE FACE OF CONTEMPORARY CHALLENGES

Тетяна Ілюк

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ РОСІЇ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ДІЯЛЬНІСТЬ «РОССПІВРОБІТНИЦТВА»

Трансформація системи міжнародних відносин початку XXI ст. зумовила значне зростання ролі «м'якої сили» як ключового інструменту реалізації зовнішньої політики держави. Ефективне просування національних інтересів шляхом добровільного залучення союзників через створення привабливого образу актуалізує роль публічної дипломатії в системі національної зовнішньої політики. Значна увага урядів провідних країн світу до питань розробки та ефективного впровадження цілеспрямованої державної політики просування національних інтересів, представлення власної культури та поширення мови за кордоном набула практичного втілення у створенні ефективної системи з широким залученням громадського сектору та створення відповідних спеціалізованих інституцій.

Проросійські бойовики в місті Слов'янську 18 квітня 2014 року. Один з бойовиків причепив напис собі на спину виконаний на фоні державного прапора Росії. (фото: Єфрем Лукацький)

Ключового значення набуває публічна дипломатія в умовах гібридної війни, яка одночасно розгортається в усіх можливих напрямках – військовому, інформаційному, економічному, репутаційному, людському тощо. В російському варіанті гібридної війни активно використовуються проти України ще два види впливу – внутрішній і зовнішній, – що здійснюється через створення та актива-цію союзників як всередині країни, так і у світі. Таким чином, за допомогою публічної дипломатії Росія намагається забезпечити максимальну лояльність у світовому співтоваристі й створити механізми суспільної підтримки своєї зовні-ньої політики через керований інформаційний вплив на зарубіжні аудито-рії, створення проросійського лобі та створення максимально привабливого образу.

Сьогодні Росія активно продовжує використовувати інструментарій публічної дипломатії, широко вживаний в політиці колишнього СРСР, особливо періоду холодної війни. Особливістю реалізації політики м'якої сили Радянським Союзом було те, що, зазвичай, «м'який» економічний та культурний вплив Союзу на сусідні країни супроводжувався жорсткою силою військ і добре розвиненою інфраструктурою безпеки. Діяльність численних офіційних, державних, напівдержавних, псевдогромадських товариств та організацій носила дійсно глобальний характер та дозволяла ефективно просувати радянську ідеологію та радянську модель способу життя по всьому світу. Однак, в першій половині 1990-х рр. створена Радянським Союзом система була практично демонтована і, як наслідок, станом на середину 2010-х років за результатами рейтингів та індексів, що вимірюють м'яку силу, Росія опинилася наприкінці другого десятка країн, значно поступаючись США, Канаді, провідним країнам ЄС, Японії, Китаю і, навіть, Індії [21, 9; 6, 13].

У другий половині 2000-х рр. відбулася трансформація зовнішньої політики Російської Федерації, яка, поряд з успіхами на шляху до модернізації, зміцненням економіки та зростанням активності в рамках міжнародних інституцій сприяла утвердженню лідерських позицій Росії на регіональному рівні та створила можливості для відновлення впливу на пострадянському просторі через поширення м'якої сили. У 2007 р. було переглянуто доктрину зовнішньої політики Росії та включено м'яку силу у стратегію зовнішньої політики, що прописано в опублікованому «Огляді зовнішньої політики РФ». Серед завдань нової зовнішньої політики, направленої на «підвищення регіональної м'якої сили», передбачався «захист прав людини, підтримка інтересів співвітчизників, що проживають за кордоном, партнерські відносини в культурній та освітній сферах та розвиток ЗМІ Росії за кордоном» [9].

З цього часу Росія починає інвестувати в м'яку силу як інструмент відновлення свого впливу на пострадянському просторі. Експансія російсь-

ких ЗМІ в країни СНД і Балтії помітно впливає на регіональне інформаційне поле. Поширення російської мови і культури в регіоні, в свою чергу, значно підвищує рейтинги м'якої сили Росії. Підтримуючи міграційні тенденції і створюючи концепції «суверенної демократії» як альтернативи західній демократії, що враховує ментальні, історичні та інші особливості, Росія намагається перетворитися на країну-експортера ідеології і стати центром впливу й джерелом нової системи його політичних і культурних цінностей на пострадянському просторі [7, 182-183].

Значна роль поширення російської мови та культури за кордоном через ЗМІ як дієвого засобу реалізації зовнішньої політики Росії, була прописана у «Стратегії національної безпеки РФ до 2020 року», підписаній Д. Медведєвим у травні 2008 р. У цьому документі неодноразово згадувалося про телебачення та кіноіндустрію, контроль держави над виробництвом фільмів і «патріотичне виховання» як елементи національної безпеки [9]. Результатом такої політики стало нарощування кіновиробництва з метою сприяння поширенню російської мови та культури: лише в період з 2007 по 2008 рр. відбулося збільшення кількості випущених фільмів на 13 % (з 770 до 873 відповідно). Важливо також підкреслити, що, як зазначалося в доповіді Європейської аудіовізуальної обсерваторії, домінуючою тематикою російського кінематографу стало не просто повернення до радянського минулого, а й переписування його в потрібному ключі [22].

Чітке усвідомлення російським керівництвом ролі м'якої сили та інформаційної привабливості в реалізації власної зовнішньополітичної доктрини, обумовили вироблення стратегії просування національних інтересів на пострадянському просторі та її інституційне оформлення. У вересні 2008 р., згідно з Наказом Президента РФ від 6 вересня 2008 р. № 1315 було створено Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном і міжнародної гуманітарної співпраці Російської Федерації «Росспівробітництво» [17]. Його було створено на основі традицій Всесоюзних товариств культурних зв'язків із зарубіжжям, яке після розпаду СРСР було трансформоване в Російський центр міжнародного наукового та культурного співробітництва при Уряді РФ (Росзакордонцентр), а з лютого 2002 р. – у Російський центр міжнародного наукового та культурного співробітництва при МЗС РФ [19]. Першим керівником Агентства став Ф. М. Мухаметшин. Відповідно до Положення про Агентство воно являлося федеральним органом виконавчої влади, що здійснює функції з надання державних послуг та управління державним майном у сфері забезпечення розвитку міжнародних відносин РФ з державами-учасниками СНД й іншими державами та сфері міжнародного гуманітарного співробітництва й сприянню міжнародному розвитку. Росспівробітництво підпорядковується Міністерству закордонних справ РФ, в узгодженні з яким ре-

алізовує діяльність за кордоном через свої представництва – російські центри науки та культури за кордоном, російські інформаціно-культурні центри за кордоном, російські будинки науки та культури за кордоном, російські культурні центри за кордоном, їх відділення (представництва) або через своїх представників у складі дипломатичних представництв РФ без включення їх до основного штату представництв. При цьому, порядок створення, функціонування та ліквідації представництв, а також роботи представників Росспівробітництва визначається виключно Президентом РФ, безпосередньо якому підпорядковується голова Агентства [11].

До основних повноважень Агентства відносилося виступ в ролі державного замовника (замовника-координатора) відповідних федеральних і відомчих цільових програм, а також міждержавних цільових програм, у реалізації яких бере участь РФ; взаємодія в установленому порядку з виконавчими органами міжнародних та регіональних організацій, створеними РФ спільно з державами-учасниками СНД; розробка та реалізація, за узгодженням із МЗС РФ, програм у сфері сприяння міжнародному розвитку на двосторонньому рівні зв'язків з державами-учасниками СНД та іншими державами і моніторинг їх реалізації; сприяння розвитку суспільних, ділових та наукових зв'язків між РФ і держава-ми-учасниками СНД, іншими державами; сприяння розвитку міжнародних зв'язків РФ у галузі освіти та підбору й направленню на навчання в Російську Федерацію співвітчизників, які мешкають за кордоном, іноземних громадян; організація роботи з випускниками радянських і російських навчальних закладів, які проживають за кордоном, та їх об'єднаннями; забезпечення роботи з популяризації російської мови за кордоном, організація на базі представництв центрів та курсів з вивчення російської мови, надання методичної допомоги іноземним викладачам російської мови тощо; сприяння підтримці та розвитку міжнародних контактів у науково-технічній, культурній та економічній галузях; координація співпраці між спорідненими містами та містами-побратимами; організація заходів зі збереження об'єктів, що знаходяться за кордоном і представляють історико-меморіальне значення для РФ, та ін.

На початковому етапі основними напрямами роботи Агентства була інформаційна діяльність, спрямована на формування позитивного сприйняття Росії за кордоном, поглиблення інтеграційних процесів в рамках СНД, підтримка співвітчизників, які проживають за кордоном, розширення мовної та культурної присутності Росії у світі, сприяння методами публічної дипломатії реалізації основних положень Концепції зовнішньої політики РФ у галузі міжнародного культурно-освітнього співробітництва [14]. З цією метою з 2011 р. Агентство виступило державним замовником Федеральної цільової програми «Російська мова»,

основна мета якої – забезпечення її функціонування як мови міжнаціонального спілкування на пострадянському просторі. Пріоритетним напрямом вже тоді проголошувалося й забезпечення максималь-ного задоволення мовних і культурних потреб співвітчизників за кордоном, що планувалося здійснити шляхом побудови нової моделі взаємодії з російською діаспорою й нарощення співпраці з громадськими організаціями, відновлення Російської асоціації міжнародної співпраці та розширенні її міжнародних контактів. Новий етап в роботі з діаспорою виражається у створенні майже в кожній країні Координаційних рад співвітчизників та їх зв'язків з гуманітарними комісіями посольств і представниками Росспівробітництва [10], що дозволяло створити керовані центри впливу на місцях, які можна було використовувати для виконання певних функцій. Крім того, особливе значення надавалося роботі з молоддю, налагодженню роботи з неурядовими та релігійними організаціями за кордоном, розвитку публічної дипломатії та інноваційному співробітництву [8].

Характерно, що на Агентство також перекладалися функції кураторства діяльності російських учбових закладів на теренах СНД. Так, лише у 2011 році указом Президента РФ Міністерство оборони та Прикордонна служба ФСБ Росії передали у підпорядкування Росспівробітництва 14 загальноосвітніх шкіл на просторі СНД (переважно в Україні та Казахстані). За дорученням Президента РФ, на Росспівробітництво лягали обов'язки з організації роботи даних навчальних закладів як базового елемента системи безперервної підготовки абітурієнтів із країн СНД для ВУЗів Росії і діючих за російської підтримки слов'янських університетів у країнах СНД [14].

Значну увагу у своїй діяльності Агентство приділяє й налагодженню та розвитку контактів із засобами масової інформації з метою формування позитивного іміджу Росії за кордоном, донесення до широких кіл іноземної громадськості позиції Росії з різних питань шляхом тісної кооперації з низкою провідних інформаційних агентств.

Ставлячи за мету поглиблення інтеграційних процесів на пострадянському просторі, Росспівробітництво зосередило увагу на діяльності, спрямованій на запуск багаторівневої та різношвидкісної інтеграції на теренах СНД. Для цього активно використовувувалися механізми створення єдиної моделі історичної пам'яті та збереження спільного культурно-гуманітарного простору. Саме на Росспівробітництво, як неодноразово підкреслював тодішній Президент РФ Д. Медведєв, покладалося завдання стати тим новим комунікаційним каналом із зарубіжними країнами, що дозволив би ефективно ретранслювати культурно-гуманітарні цінності та сприяти формуванню єдиного культурного, нау-

кового та освітнього простору й поліпшенню міжрегіональних і прикордонних зв'язків. Важливим напрямом, спрямованим на виконання поставленого завдання, стало «збереження спільної історичної пам'яті про Велику Перемогу» в країнах близького та далекого зарубіжжя. З цією метою Агентством лише в 2011 р. було проведено понад 700 різнопланових заходів (із близько 7000 тис. форумів, що проводилися ним загалом у цей період), спрямованих на «подолання згубних установок, виправлення історичних помилок – ігнорування імен великих героїв і зарахування зрадників до числа національних героїв» [8]. Таким чином, можемо говорити про відновлення Росспівробітництвом радянської практики використання історії як маніпулятивного інструменту реалізації власної зовнішньої політики.

Про трансформацію географічних пріоритетів Агентства можна судити з особливостей розвитку мережі Російських центрів науки та культури насамперед в країнах-учасниках СНД, що розбудовувалася відповідно з Перспективним планом відкриття РЦНК до 2020 р., який корегувався залежно від нових зовнішньополітичних ініціатив РФ. Помітно, що з самого початку велася ефективна робота з активізації та розширення культурно-інформаційної діяльності в Україні. В Києві ще наприкінці 2008 р. було створено одне з перших представництв Федеральної агенції – Російський центр науки та культури. Станом на кінець 2011 р. представництва Росспівробітництва були відкриті в Одесі та Сімферополі, російська сторона активно просувала ідею відкриття центрів у Харкові, Дніпропетровську,Львові. Крім того, численні Російські центри та російські громадські товариства, що перебували в безпосередньому контакті з представництвами Росспівробітництва, діяли в багатьох населених пунктах України, в яких проживала російська громада (переважно в південно-східній частині України). Показово, що серед 74 країн, в яких здійснює свою діяльність Росспівробітництво, за кількістю філій Україна поступалася лише Індії (8 філій), що свідчить про пріоритетне значення України в зовнішній політиці РФ [16].

Із проголошенням зростання ролі м'якої сили в реалізації зовнішньої політики держави у 2012 р., що знайшло юридичне оформлення в Концепції зовнішньої політики РФ, відбулися концептуальні зміни в діяльності Росспівробітництва. У цьому документі вперше було прописано й місію Федерального агентства у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном і з міжнародної гуманітарної співпраці як одного з розробників та координатора програм з міжнародного гуманітарного співробітництва й, одночасно, впливу на процес міжнародного розвитку з використанням з цією метою усієї наявної закордонної інфраструктури [3].

Ключові орієнтири діяльності Агентства були задані Указом Президента РФ від 7 травня 2012 р. № 605 «Про заходи щодо реалізації зовнішньо-політичного курсу РФ» і зводилися до необхідності «в інтересах підвищення результативності російської зовнішньої політики ефективніше використовувати ресурс публічної дипломатії, залучати громадянське суспільство до зовнішньо-політичного процесу», а також «вдосконалювати інформаційний супровід зовнішньополітичної діяльності в інтересах об'єктивного сприйняття Російської Федерації на міжнародній арені». Увага акцентувалася також на необхідності розвитку гуманітарного співробітництва, де, насамперед, ставилося завдання «проводити активну роботу із захисту прав людини, протидіяти спробам використання правозахисних концепцій в якості інструменту політичного тиску і втручання у внутрішні справи держави», а також «забезпечення прав, свобод та законних інтересів російських громадян, які проживають за кордоном…». Традиційно також декларувалася необхідність «розширювати російську культурну присутність закордоном, зміцнювати позиції російської мови у світі, розвивати мережу російських центрів науки та культури» [15].

У березні 2012 р. відбувається зміна керівника Агентства та розширення його повноважень, а з травня 2012 р. на новопризначеного керівника Агентства К. Й. Косачева покладаються також обов'язки спеціального представника Президента Російської Федерації по зв'язках з державами-учасниками СНД [18]. Розпочинається робота щодо узгодження із зацікавленими федеральними відомствами формату діяльності Агентства як одного з ключових інструментів м'якої сили. Новим керівництвом Росспівробітництва «м'яка сила» розглядається як один із двох рівноцінних похідних могутності держави (м'якої та жорсткої сили), що дозволяє шляхом моделювання, маніпулювання та мобілізації досягати необхідної суспільної реакції. Адже, «в сучасному світі зовнішня реакція, насамперед суспільна, на ті чи інші зовнішні політичні дії нерідко виявляється важливішою за суть цих дії держави» [6, с. 11-12]. Таким чином, феномен м'якої сили розглядається як набір інструментів для вирішення зовнішньополітичних завдань альтернативними класичній дипломатії методами й технологіями, які водночас її доповнюють. Відповідно, переформатовується й діяльність Росспівробітництва відповідно до завдань зовнішньої політики Росії.

Насамперед, повноваження Росспівробітництва доповнюються сприянням міжнародному розвитку, а також долучаються до процесу розробки, реалізації та інформаційно-аналітичного моніторингу політики зміцнення позитивного іміджу та культурно-гуманітарного впливу у світі сучасної Росії. Вносяться зміни до основних повноважень Агентс-

тва. Відповідно до Указу Президента Російської Федерації від 8 травня 2013 р. № 476, відтепер Агентство також надає сприяння Міністерству закордонних справ РФ у впровадженні єдиної зовнішньополітичної лінії Російської Федерації щодо координації, у встановленому порядку, програм в сфері міжнародного гуманітарного співробітництва; здійснює в Російський федерації та іноземних державах інформаційний супровід своєї діяльності, а також бере участь в розробці, реалізації та інформаційно-аналітичному моніторингу політики зміцнення позитивного сприйняття та культурно-гуманітарного впливу у світі сучасної Росії; бере участь у плануванні, організації та проведенні гуманітарних, наукових і культурних акцій Російської Федерації, в межах своїх повноважень координує діяльність російських і зарубіжних організацій з підготовки таких акцій [16]. Таким чином, із набуттям нових повноважень, діяльність Агентства набуває принципово нового значення на кшталт американського USAID, зосереджуючи в межах своїх компетенцій весь спектр проблем, пов'язаних із формуванням за кордоном сприятливого, позитивного іміджу Росії.

Для виконання поставлених завдань Агентством використовувалися як традиційні, так і нові методи роботи. Продовжується робота над розширенням таких ключових напрямів, як робота із співвітчизниками, діяльність з поширення російської мови, культури та науки, практика відбору студентів для навчання в РФ та роботу з випускниками російських і радянських ВНЗ. Арсенал поповнився резонансними проектами в рамках реалізації Федеральної цільової програми «Російська мова» на 2011-2015 рр. та Програми короткострокових ознайомчих поїздок у РФ молодих представників політичних, громадських, наукових та ділових кіл іноземних держав; Міждержавної програми інноваційного співробітництва держав-учасників СНД на період до 2020 р., а також масштабними культурними акціями в рамках «перехресних років» Росії та зарубіжних країн, заходами зі збереження російських історико-меморіальних місць за кордоном. Розширився і склад російських державних та громадських партнерів, що нараховують понад 100 товариств дружби [1, с. 2-3].

Суттєвої трансформації діяльність Росспівробітництва зазнала внаслідок подій в Україні. Вибір українцями європейського шляху розвитку та намагання вийти з геополітичного простору російського впливу, що вилилися в події на Євромайдані, призвели до кардинального перегляду політики використання м'якої сили, що здійснюється в умовах гібридної війни. Як зазначив керівник Росспівробітництва К. Косачев «події на Майдані – привід серйозно осмилити, наскільки ефективно ми використовуємо потенціал м'якої сили… ці події підтвердили, що поки ми

використовуємо потенціал неефективно. Як наслідок, ми витрачаємо значно більше коштів на те, щоб компенсувати недопрацювання на ниві м'якої сили. Але можна ж досягнути тієї ж мети меншими засобами, якщо ці засоби використовувати своєчасно і скоординовано… для цього потрібно організувати роботу на довготривалих, поетапних засадах» [4]. Серед пріорітетних напрямів роботи в Україні він визначив підтримку російської мови та системи російських шкіл, роботу з молоддю й неурядовими організаціями. Підкреслювалося, що на зміну механічному нарощенню гуманітарної присутності, приходить системна робота з різними цільовими аудиторіями за кордоном – співвітчизниками, випускниками ВНЗ, товариствами дружби та неурядовими організаціями, редакціями російськомовних ЗМІ, групами по зв'язках із громадськістю в парламентах та бізнес-асоціаціями. При цьому, контакти розвиваються не на державному рівні, а через організовані структури громадянського суспільства, що пов'язували б державні механізми з громадськими, формуючи таким чином ефективну систему, що перебувала б під контролем держави [5].

Навіть після зміни керівника Агентства у березні 2015 р. політика Росспівробітництва продовжувала розвиватися в руслі максимального розширення впливу ідей «русского мира» на пострадянському просторі. Попри численні заяви нового очільника Л. Глєбової про невикористання Агентства в агентурних цілях і зосередженість його роботи виключно в рамках просування російської культури та духовних цінностей за кордоном, продовжують активно діяти програми «залучення до співпраці в інтересах РФ» через розвиток мережі громадських організацій та розширення агентури. Однією з найбільш одіозних програм, яка дозволяє залучати до співпраці представників зарубіжної молоді, є Програма короткотермінових ознайомчих поїздок в РФ молодих представників політичних, громадських, наукових та ділових кіл іноземних держав «Нове покоління», держзамовником-координатором якої з 2011 р. являється Росспівробітництво. Серед завдань цієї програми зазначається «розширення кола конструктивно налаштованих по відношенню до РФ активних молодих громадян іноземних держав, залучення їх до участі в розширенні та зміцненні партнерських зв'язків між РФ та державами, які вони представляють [12].

Паралельно Росія переходить від участі в програмах міжнародної допомоги до конструювання власних програм. Зокрема, акцент переноситься на адресні двосторонні програми допомоги, орієнтовані, насамперед, на країни СНД, на реалізацію яких в періоад до 2020 р. планувалося виділити 4-5 млрд доларів. При цьому, як зазначав голова Рооспівробітництва К. Косачев, «така допомога повинна бути «реальним внеском у зміцнення

дружби і добросусідства, а не просто закладанням коштів в бездонну діжку, де вони зникають без жодної віддачі для двосторонніх відносин». Зокрема, йшлося про програми підтримки «українських» програм [2], фінансування яких, що з початку проходило через Мінфін РФ, а нині – по каналах Агентства.

Географічними пріоритетами залишалася діяльність на теренах СНД і, насамперед, в Україні. Росспівробітництво бачить своє завдання в тому, щоб розширювати «духовні кордони» «русского мира» як середовища, що розвивається не стільки на етнічній, скільки на духовній єдності. Для досягнення цієї мети особливе значення набуває Україна не стільки як найближчий сусід, який тісно пов'язаний економічними, політичними та культурними зв'язками, скільки з огляду на історичні реалії та геополітичний вплив. Втрата України означає не просто загрозу реалізації російського імперського проекту, а є небезпечною для самої російської державності. Намагання присвоїти українську історію, яскравим свідченням чого є широкий спектр заходів по всьому світу з нагоди Хрещення Русі князем Володимиром, проведених Росспівробітництвом; значна увага Агентства до питання Другої світової війни та радянського минулого, що є предметом постійних форумів і використовується з метою консолідації пострадянського простору (в тому числі не без викривлень і замовчувань) свідчать про значну роль гуманітарної складової у російсько-українському конфлікті.

Прагнучи відновлення впливу на території України, Росспівробітництво заявляє про готовність розширювати мережу російських культурних центрів, бажаючи відкрити їх у Харкові, Дніпропетровську, Донецьку та Львові. Однак така пропозиція є неприйнятною для української сторони. Хоча це не заважає розвиватися російським організаціям в Україні, які так чи інакше координують свої дії із Росспівробітництвом [20]. Так, станом на 2016 р., крім двох представницт агентства, в Україні нараховувалося 12 російських центрів (в Кривому Розі, Луганську, Донецьку, Києві, Харкові, Дніпропетровську, Рівному, Миколаєві, Херсоні, Запоріжжі, Горлівці, Одесі), а також 8 Кабінетів руского мира (6 – у Харківський обл., та по 1 в Херсоні та Миколаєві) [13].

Отже, аналіз діяльності Росспівробітництва засвідчує гнучкість системи російської публічної дипломатії, яка не лише володіє достатнім ресурсом для впровадження власної політики, а й завдяки державній підтримці має можливості більш широкого розвитку в умовах гібридної війни. Координуючи діяльність проросійських гравців на пострадянському просторі й поширюючи російську модель, Росспівробітництво відіграє активну роль у російський зовнішній політиці. Той факт, що нині Агентство є єдиною постійно діючою російською офіційною організа-

цією, яка продовжує вести активну роботу в Україні, змушує пильніше придивитися до проваджуваної ним роботи, а географічний ареол активності російських товариств, що збігається з територіями нестабільності, дає підстави говорити про штучне створення напруження на теренах України. Йдеться не про скорочення масштабів діяльності, яке декларується російським політикумом, а про видозмінення форм і методів роботи, яка залишається спрямованою на реалізацію російської імперіалістичної політики, зокрема й засобами м'якої сили. А публічна дипломатія в даному разі не просто використовується для забезпечення реалізації зовнішньополітичних цілей Росії у світовому співтоваристві, а й виступає ширмою для прикриття російського військового та диверсійного втручання. Водночас, активне використання мовного, релігійного та історичного чинників є вагомою складовою гібридної війни і свідчить про трансформацію не лише механізмів роботи Агентства, а й основних пріоритетів зовнішньої політики Російської Федерації. З огляду на це, для України виникає потреба вироблення власної моделі протидії російській не лише військовій, але й гуманітарній експансії, враховуючи як особливості історичного досвіду, так і методи роботи супротивника, зокрема шляхом використання м'якої сили.

Джерела і література

1. Доклад о результатах деятельности Россотрудничества по реализации возложенных на него полномочий в 2012 году. – М.: Федеральное агентство по делам Содружества независимых государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству, 2013.

2. Климентьева Л. Россотрудничество: на финансовое участие Москвы в программах международной помощи может быть потрачено $ 4-5 млрд до 2020 р.

3. Концепция внешней политики Российской Федерации, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F.

4. Косачев К.: Россотрудничество скорректировало свои планы из-за Майдана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://windowrussia.ruvr.ru/news/2014_01_09/K-Kosachev-Rossotrudnichestvo-skorrektirovalo-svoi-plani-iz-za-Majdana-8503/.

5. Косачев К. В кризис в разы повысилась посещаемость курсов балета, - Константин Косачев, руководитель Россотрудничества // Ведомости. – 2014. – 13 марта.

6. Косачев К. Мягкая сила и жесткая сила – не сумма, но произведение // Индекс безопасности. – № 4(107). – Т. 19. – С. 11-18.

7. Маклис А. Возрождение российской мягкой силы // Ойкумена. – 2011. – № 2. – С. 174 – 184.

8. Мухаметшин М. Новые векторы международного гуманитарного сотрудничества. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://federalbook.ru/files/FS/Soderjanie/FS-23/XII/Muhametshin.pdf.

9. Обзор внешней политики Российской Федерации, 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/0/3647DA97748A106BC32572AB002AC4DD.

10. Петкова М. Директивами нельзя улучить имидж государства // Бизнес-контакты. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biznes-kontakti.com/index.php?newsid=1036.

11. Положение о Федеральном агентстве по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству (Россотрудничество). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.rs.gov.ru/node/610

12. Программа краткосрочных ознакомительных поездок в Российскую Федерацию молодых представителей политических, общественных, научных и деловых кругов иностранных государств «Новое поколение». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.rs.gov.ru/taxonomy/ term/195.

13. Российские организации в Украине. // 02.05.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://konsulmir.com/rossijskie-organizacii-v-ukraine/.

14. Степанов Е. Россотрудничество: итоги трех лет работы. Интервью с руководителем Россотрудничества Фаритом Мухаметшиным. // Литературные известия. – 2011. – № 12 (80).

15. Указ Президента Российской Федерации от 07.05.2012 р. № 605 «О мерах по реализации внешнеполитического курса Российской Федерации». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rg.ru/2012/05/09/vn-polit-dok.html.

16. Вопросы Федерального агентства по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству: Указ Президента Российської Федерации от 8 мая 2013 г. № 476 [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_146145/942772dce30cfa36b671bcf19ca928e4d698a928/.

17. О некоторых вопросах государственного управления в области международного отрудничества [Електронний ресурс] – Режим доступу: Указ Президента Российської Федерации от 6 сентября 2008 г. № 1315. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/12062267/#ixzz4F4QPsHJl.

18. О специальном представителе Президента Российской Федерации по связям с государствами - участниками Содружества Независимых Государств: Указ Президента РФ от 2 августа 2012 г. № 1102 [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.kremlin.ru/acts/bank/35853.

19. Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству / История. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

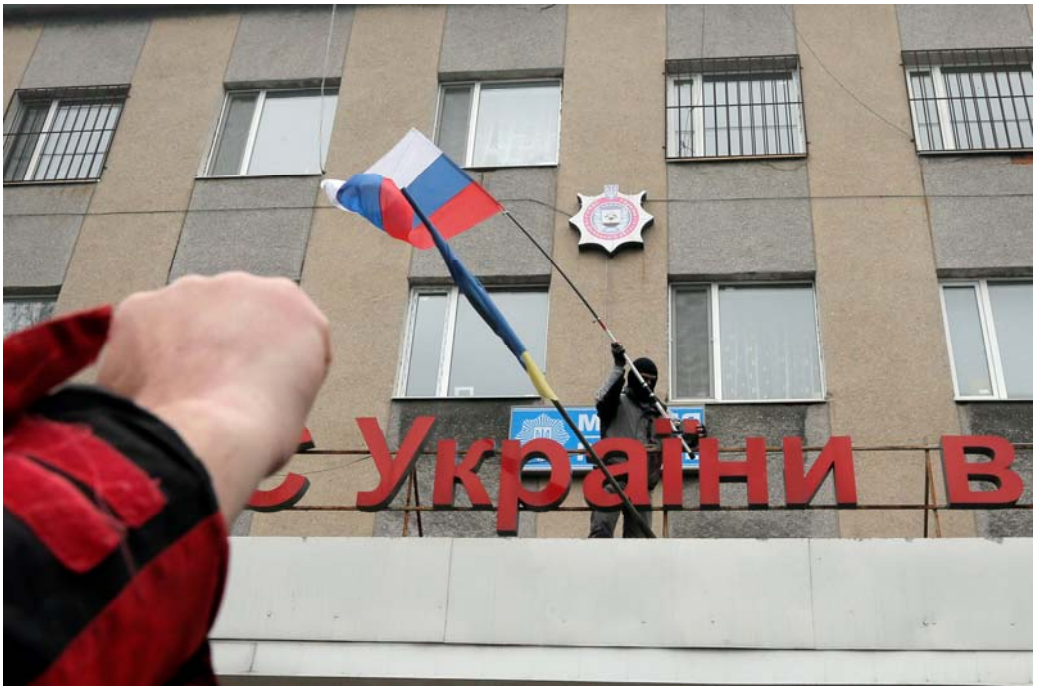
http://www.ji.lviv.ua/n50texts/malukevichus.htm.

20. Lutsevych O. The Long Arm Of Russian “Soft” Power // Atlantic Council. – 4 may 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-long-arm-of-russian-soft-power Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – NY., 2004. – p. 9.
21. The Film Industry in the Russian Federation //The European Audiovisual Observatory. Sept 2010. 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.obs.coe.int/oea_publ/eurocine/russianfilmindustry_nevafilm2010.pdf.

Tetyna Ilyuk

THE TRANSFORMATION OF RUSSIA'S PUBLIC DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF A HYBRID WAR: THE ACTIVITIES OF «ROSSOTRUDNICHESTVO»

Бойовик замінює український на російський прапор над райвідділом міліції в місті Горлівка, Донецька область, 14 квітня 2014 р. (фото: Єфрем Лукацький)

Ігор Тодоров

ВНУТРІШНІ ВИТОКИ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ДОНБАСІ

Донбас до 2014 р. не мав, на відміну від Криму, помітних проявів сепарататизму. На межі 1980-1990-х рр. корпоративні інтереси шахтарської верстви навіть збігалися з інтересами національно-демократичних сил. Це, у свою чергу, створило прецедент потужного політичного альянсу, який стояв у витоків українського державного суверенітету. На загальнонаціональному референдумі 1 грудня 1991 р. на підтримку Акта про незалежність «за» проголосували майже 84 % жителів Донецької і Луганської областей [1]. Утім, неможливо стверджувати, що значна частина тих, хто підтримали українську незалежність, керувалися виключно національно-патріотичними почуттями, навпаки, – в якості мотивації швидше виступали прагматичні підходи. Між тим, жодної непримиренної суперечності між Україною і регіоном, який з нею пов'язують щонайменше чотири століття спільної історії, не було.

Серед причин окупації частини Донбасу можливі пережитки общинного укладу в соціальній структурі та свідомості Традиційно на Донбасі громадяни масово передавали соціальну опіку над своїм життям владі. Місцеві жителі в переважній більшості вважали, що тільки влада відповідальна за освіту, охорону здоров'я, стабільну роботу, виплату зарплат, пенсій і соціальної допомоги. Донбас – це регіон, який однозначно успадкував ту ціннісну систему, яка існувала в Радянському Союзі: махровий патерналізм, домінування колективістських цінностей, історичної пам'яті, яка переважно орієнтується на радянську спадщину. Саме така політика була вигідна як регіональним елітам, так і центральній владі [2].

Наприклад, під час президентської виборчої 2004 р. у Донецькій області політтехнологи кандидата В. Януковича використовували ностальгічні прорадянські настрої. Білборди підкреслювали, що «Донбас – це Олексій Стаханов», «Донбас – це Паша Ангеліна», «Донбас – це Макар Мазай», тобто відбувалося повернення до створених сталінською пропагандою образам передовиків виробництва перших п'ятирічок (1930-ті рр.). Основу пам'яттєвої матриці переважної більшості мешканців Донбасу складав радянський міф. Вигаданий в часи «пролетарської слави», цей міф у період незалежності обернувся болючим тягарем і розбився об потребу виживання. Донбасу понад усе хотілося, щоб на нього звернули увагу і цим вправно користувалася

проросійська пропаганда, апелюючи до притаманних саме цій землі глибинних почуттів. Утім, подібні соціальні явища притаманні більшості українських регіонів. Але російська окупація і масовий колабораціонізм саме в Донецькій і Луганській областях стали можливі через наявність певної критичної маси таких «громадян» і близькість кордону з РФ. Місцеві еліти виробляли і культивували своєрідний донбаський нарцисизм, підкреслюючи винятковість Донбасу і висуваючи гасла від «Донбасс никто не ставил на колени...» до «Донбасс порожняк не гонит».

Особливістю суспільного життя Донбасу в конфесійному вимірі був безперечний вплив Московського патріархату. УПЦ МП в регіоні демонструвала відвертий зв'язок із сусідньою державою, що проявлявся як на особистому, так і організаційному рівні [3, с. 741].

Проблеми деіндустріалізації пострадянського Донбасу істотно підсилювалися врадянським спадком. Протягом останніх семи років Донецька область за сукупним рівнем людського розвитку регіону посідала останнє, 27-ме місце серед усіх регіонів України (24 області, АРК, міста Київ і Севастополь). Луганщина за той самий період посідала чи передостаннє, чи третє місце з кінця. При цьому Донеччина мала один із найвищих показників матеріального добробуту (3-тє місце в Україні). Рівень оцінки умов життя в регіоні системно знижували болючі проблеми – демографічна ситуація (23-тє місце в Україні), умови проживання населення (24-те місце) та стан навколишнього середовища (27-е місце) [3, с. 728].

Місцеве населення, яке потерпало від низького рівня життя і соціальних негараздів, було переконане, що «Донбас годує Україну», а наявний в країні розподіл доходів і ресурсів вважався несправедливим. Цікаво, що така прикмета масової свідомості сформувалася і затвердилася всупереч статистиці. Згідно з висновками експертів, частка Донецької області у ВВП України у 2010 р. становила 12 %, загальна ж частка субсидій, поточних і капітальних трансфертів сягала 20,9 %. У 2011 р. цей показник становив уже 27 % [3, с. 729].

У регіоні відбувалося посилення, а згодом і домінування ірраціонального в масовій свідомості. Відповідно, в цілому негативне ставлення склалося в регіоні перед Євромайданом наприкінці 2013 р. Інформаційний простір Донбасу перебував під повним контролем Партії регіонів і російських медійників. Вони сформували думку про те, що події в Києві – змова екстремістів, яких направляє Захід. У цьому була переконана більшість жителів регіону. Частина донеччан, які повністю підтримували «Революцію Гідності», виявилася в меншості. При цьому місцевий нечисельний євромайдан до середини січня 2014 р не викликав помітної протидії з боку влади і антімайдановской більшості.

Після втечі Януковича аналітична громадська організація «Донецький інститут соціальних досліджень і політичного аналізу» (керівник В. Кіпень) у березні 2014 р. провела опитування громадської думки жителів м. Донецька. Згідно з отриманими даними, половина опитаних висловилися за збереження унітарного устрою України, який не передбачав переходу до федерації. Сумарно прихильників єдності України було 66 %. Прихильників входження Донецької області до складу РФ з тими, хто висловився за фактичне входження України до складу союзу, аналогічного СРСР, – 27 %. І всього лише 5 % бачили область як окреме державне утворення! Тобто до квітня 2014 ідеї т. зв. «Новоросії» або «Донецької народної республіки» не користувалися популярністю. Це можна пояснити тим, що тоді В. Путін ще не визначився: окупувати Донбас за кримським сценарієм чи створити квазі-держави. Водночас дуже виразною представлялася картина громадських страхів жителів Донецька. Найбільшого поширення набув страх перед радикально налаштованими жителями Західної України і Правим сектором. Загрозу від них для Донецька бачили 60 % опитаних! Друга позиція серед донеччан – це страх перед центральною владою в Києві (47 %). Третя серед масових фобій населення Донецька – страх втручання європейських і американських політиків (38 %). Тобто, від 40 до 60 % людей відчували загрози від факторів, які загалом можна назвати фейковими, таким собі «продуктом» російської пропаганди. Показово, що страх перед громадянами Росії, які брали участь в організації і проведенні проросійських мітингів у березні 2014 р. (23 %), перед російськими політиками і військовими (21 %) був у донеччан значно меншим. Водночас теза про переважну орієнтацію донеччан на Росію тоді не підтверджувався розподілом відповідей на питання про самоідентифікацію. Чітко висловлені патріотичні почуття, загалом були властиві більше ніж третині донеччан: вони ідентифікували себе переважно як «громадяни України». Близька до них група (21 %) донеччан, які ідентифікували себе як «російськомовних жителів України». Сумарно це склало 58 %. На Росію орієнтувалася лише третина опитаних [4].

Криза на Донбасі стала яскравим віддзеркаленням кризи пострадянської ментальності з притаманними їй відсутністю бачення перспектив та розуміння шляхів її досягнення, яка чим далі загострювалася на тлі соціальної стагнації.

Вирішальним чинником донбасівської кризи була імперська щодо України та українців політична доктрина Росії, керівництво якої події початку 2014 р. в Україні вважали слушним часом для втілення власної геополітичної стратегії. Крим і Донбас були обрані в якості найслабшої ланки української модерної державності не випадково. Власне, стратегія полягала у відокремленні від України широкого поясу причорноморських земель

– колонізованих найпізніше з усіх земель, що входять до її складу. Висновки відповідних російських структур наголошували: саме тут частка і вплив росіян і російськомовних громадян є найвищою, саме тут найбільш поширеною мовою є російська, саме тут соціологічні опитування впродовж років фіксували високий рівень ностальгії за радянським минулим [5, с. 53].

Проте ступень повноти усіх цих чинників у різних областях був різним. Найбільш готовими сприйняти російське втручання виявилися мешканці Донецької та Луганської областей. До того ці два українських регіони мали величезну і фактично неконтрольовану ділянку кордону з Російською федерацією.

З боку місцевої влади і місцевого самоврядування з березня 2014 р. не було чітких, ефективних і продуманих дій, спрямованих на протистояння сепаратистським формуванням. Оптимістичні заяви глави Донецької облдержадміністрації С. Тарути не змогли перешкодити російській спецоперації зі створення ДНР. Навпаки, значна частина чиновників фактично сприяла захопленням адміністративних будівель, телебачення, насильству щодо українських патріотів.

Місцевий олігархат намагався торгуватися з Києвом, однак фактично вже нічого не вирішував. Подальший розвиток подій довів його фактичну об'єктність. Був зруйнований міф про всесильність найбагатшої людини України Р. Ахметова.

Самі учасники сепаратистського руху відверто зізнавалися, що підготовка до цих подій почалася принаймні з 2005 р. Тоді була створена громадська організація «Донецька республіка». Її основною метою було надання особливого статусу східним областям України. Діяльність організації в цілому була млявою і не результативною, оскільки бажаючих підтримати сепаратистські ідеї виявилося небагато [6].

Лютневі події на Майдані прискорили терміни проведення давно підготовленої російської спецоперації. Можливо, ескалація насильства в Києві була складовою частиною цієї операції. Тобто, події на сході України безумовно є результатом ретельно спланованої і підготовленої спецоперації РФ з урахуванням місцевих реалій [7, с. 137].

У Донбасі завжди існували проросійські настрої, насамперед на емоційному рівні. Однак до 2014 р вони не переходили у простір політичного сепаратизму і не мали характер ненависті до всього українського, як наприклад, це мало місце в Севастополі. Вони отримували вихід, в основному, через голосування за Партію регіонів, яка на Донбасі вважалася умовно проросійською, хоча програма «регіоналів» формально базувалася на підтримці курсу на європейську інтеграцію України. Симпатії до «північного сусіда» завжди виражалася в Донецькій області у вигляді електоральної підтримки відверто проросійської Комуністичної партії. Однак обидві

політичні сили діяли в українському правовому полі і не могли виступати проти територіальної цілісності держави.

Негативному розвитку подій навесні 2014 р. сприяла бездіяльність, а фактично зрада правоохоронних органів, які не чинили опору протиправним діям проросійських активістів і люмпенів. В обласному управлінні СБУ більшість вищих офіцерів були завербовані Росією, тому ця структура по суті працювала на іншу державу [8].

За визначенням харківського дослідника І. Рущенка, спецслужби Росії з початком гібридної війни використовували «підривні соціальні технології». Розгорталися масові антиурядові акції під прикриттям тези щодо реалізації демократичних прав громадян. Російська інвазія пройшла такі етапи: 1) тривала латентна фаза, що включала в себе різнопланову підготовку агресора до війни нового типу. Можна припустити, що реальні приготування до атаки на Україну керівництво Російської Федерації почало здійснювати не пізніше 2003 р. (з моменту розв'язання штучного конфлікту довкола острова Тузла); 2) початок активної фази воєнних дій (кінець лютого 2014 р.) із застосуванням проти України «м'якої сили» на театрі воєнних дій під прапором «парареволюції». Вона включала в себе штучно зорганізовані масові акції та заворушення, що мали на меті «м'яке» захоплення влади в регіонах, проголошення «народних республік», а у підсумку – утворення так званої Новоросії; 3) перехід до військової фази та ескалація збройного протистояння (з середини квітня 2014 р.) після зриву планів «мирного» захоплення українських земель від Харкова до Одеси. Агресор не проголошував початок війни, масові заворушення повинні були здаватися стихійними внутрішньо українськими процесами, спровокованими Революцією Гідності. Теза щодо випадковості або стихійності масових явищ на майданах і вулицях легко спростовується методами спостереження й аналізу подій в обласних центрах Півдня та Сходу України упродовж перших двох місяців весни 2014 р. [9, с. 12-16].

Сформованим, контрольованим і фінансованим спецслужбами РФ збройним формуванням вдалося досягти свого лише в двох областях. 7 квітня 2014 р. було проголошено створення «Донецької народної республіки», а 27 квітня 2014 р. – «Луганської народної республіки». 11 травня відбувся фейковий «референдум про незалежність народних республіки», якому ніяк не змогли (точніше, не захотіли) перешкодити конституційні органи державної влади та місцевого самоврядування. А деякі чиновники навіть таємно підтримували сепаратистів. Так, відділ освіти Донецької міської ради зобов'язував директорів середніх шкіл відкривати виборчі дільниці і забезпечувати роботу комісій вчителями [10]. Навесні – влітку 2014 р. кілька сотень російських «туристів» (спецназівців і кадирівців, підкріплених інформаційною атакою російських медій), виявилося цілком

достатньо, щоб багаточисельний адміністративний апарат перейшов на бік російського десанту і здав регіон. Розгубленість і дезорієнтація населення лише сприяли цьому. Отже, можна констатувати, що реального політичного сепаратизму на сході України не спостерігалося до березня 2014 р., тобто до початку реалізації спеціальної операції Росії. Відносний успіх цієї операції обумовлений насамперед наслідками політики русифікації та інформаційного «зомбування» жителів Донбасу, деструктивним впливом регіональних владних і бізнесових еліт, слабкістю організованих проукраїнських груп на Донбасі.

Сучасний розвиток подій на сході України не дає приводу навіть для стриманого оптимізму. Відсутність адекватної відповіді російської агресії з боку Заходу розв'язує руки Росії для підтримки фейкових республік і подальшої ескалації війни.

Водночас варто підкреслити, що власне повернення Донбасу до стану більш врівноваженого і співвіднесеного із загальноукраїнськими трендами промислового та соціального розвитку не мало і має альтернатив. Донбас нині – це окуповані Росією прифронтові території, це місце, де не лише обороняється український суверенітет й європейські цінності. Для України російська агресія фактично стала каталізатором утвердження громадянського суспільства та карбування справжньої європейської української нації.

Джерела і література

1. Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 28. – Спр. 144. – Арк. 6.

2. Портал неполітичних новин Донеччини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ngo.donetsk.ua/articles/zvidki-vzyalis-prorosiyski-nastroyi-u-doneckuistorichniy-ekskurs.

3. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015.

4. Портал неполітичних новин Донеччини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ngo.donetsk.ua/articles/zvidki-vzyalis-prorosiyski-nastroyi-u-doneckuistorichniy-ekskurs.

5. Смолій В., Якубова Л. Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проекті. Аналітична доповідь / Відповідальний редактор В. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015.

6. Сепаратизм на Украине: история болезни. Сайт Радио «Свобода». [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.svoboda.org/content/article/25422661.html.

7. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. –Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015.

8. Переживет ли Донбасс пресинг Росии // Панорама. – 2014. – 24 апреля.
9. Рущенко І. П. Підривні соціальні технології у структурі гібридної війни // Право і безпека. – 2015.
10. Школи в Донецьку змушують відкрити двері для «референдуму» 11 травня. Сайт «Украинская правда». [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/7/7024645/.

Ihor Todorov

THE INTERNAL CAUSES AND EXTERNAL FACTORS OF RUSSIAN AGGRESSION IN THE DONBAS

Бойовики в масках охороняють військову бронемашину з російським прапором в місті Слов'янську. 15 квітня 2014 р. (фото: Єфрем Лукацький)

Олексій Гарань, Петро Бурковський

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ НА ДОНБАСІ У СТРАТЕГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І ЗАХОДУ

Міждержавний українсько-російський конфлікт розглядається переважно з точки зору динаміки двосторонніх відносин: несумісності незалежності України, її курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, з довгостроковими цілями Росії на пострадянському просторі та взагалі в Європі. Водночас не менш важливо розглянути, яким чином конфлікт із Росією впливає на європейську політику України, і в який спосіб українсько-російська війна змінює традиційні засади західної (американської та європейської) політики щодо пострадянського простору.

Для того щоб зрозуміти новий стан відносин між Україною та Заходом і спробувати спрогнозувати їхній розвиток на найближчу перспективу, необхідно дослідити як змінився стратегічний контекст цих відносин. Це вимагає розгляду низки взаємопов'язаних питань.

По-перше, варто вказати як за підсумками двох з половиною років збройного конфлікту на Донбасі Україна сприймається на Заході, як Захід сприймається Україною, що є спільного та відмінного в політичних установках та очікуваннях сторін. По-друге, необхідно визначити основні інтереси України й основних держав Заходу щодо вирішення конфлікту з Росією та їхнє ставлення до проблем міжнародної безпеки, які виникли внаслідок поведінки Росії. Зрештою, варто зупинитися на ключових позиціях, які визначають поведінку України та Заходу в умовах нинішньої міжнародної кризи, та запропонувати можливі сценарії розвитку подій у найближчому майбутньому.

Протягом 2014-2016 рр. відносини України з ключовими західними державами (США, Німеччиною, Францією, Великобританією, Італією) зазнали випробування в політичній, міжнародно-правовій, економічній, соціальній та військовій сферах.

Ще під час участі представників ЄС (верховного представника ЄС з питань зовнішньої політики К. Ештон, міністрів закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмаєра, Польщі Р. Сікорського та Франції Л. Фабіуса) у посередництві між опозицією та В. Януковичем, спрямованому на укладення «Угоди про врегулювання кризи в Україні» [1], з'явилися побоювання щодо неготовності Заходу йти на жорсткі кроки заради підтримки демократії в Україні коштом можливого погіршення відносин із Росією.

Дистанціювання Заходу від належної оцінки та реагування на початок російської агресії в Криму призвело до цілковитого руйнування довіри України до будь-яких наступних, не оформлених у вигляді чітких міжнародно-правових зобов'язань, гарантій безпеки та суверенітету. Попри те, що гарантії, передбачені Будапештським меморандумом [2], мають негативний характер (утримання від застосування сили), США та Великобританія як держави-члени Ради Безпеки ООН не вдалися до дій, спрямованих на організацію міжнародної коаліції з підтримки України або ізоляцію держави-агресора, що водночас також була членом РБ ООН.

Анексія Криму суттєво підірвала внутрішню єдність євроатлантичної спільноти. Фактично відбувся поділ на держави, які вирішили прийняти «нову реальність» і воліли зберегти привілейовані стосунки з Росією, і держави, які вбачали у діях РФ репетицію «гібридної» агресії, спрямовану проти них. Найбільш стурбованими відсутністю рішучої відповіді з боку ЄС та НАТО очікувано стали Швеція та Фінляндія, традиційний нейтралітет яких у новій безпековій ситуації більше не може вважатися дієвим і перепоною для можливої військової агресії з боку держави, яка володіє ядерною зброєю та у своїй військовій доктрині допускає її обмежене використання у військових діях.

У не менш загрозливому становищі опинилися три балтійські держави – члени НАТО. З огляду на здатність російських військ проводити блискавичні операції під прикриттям спровокованих внутрішніх заворушень чи ліквідації наслідків техногенного чи стихійного лиха, Естонія, Латвія або Литва можуть бути ефективно окуповані до вчинення об'єднаними силами НАТО ефективної протидії. Варто зауважити, що імовірність такого сценарію допускається американським командуванням сил Альянсу [3]. При цьому метою такої операції може бути не стільки загарбання території чи встановлення маріонеткового уряду «народної республіки», скільки провокування внутрішньої кризи в НАТО і ЄС та нав'язування Європі політичних вимог в обмін на виведення військ, як це нині відбувається в Україні.

Російська агресія та провокативна поведінка збройних сил РФ поблизу кордонів НАТО/ЄС породила всередині Європи дві суперечливі тенденції. З одного боку, розпочалася робота з наповнення зобов'язань НАТО щодо спільної оборони у Балтиці конкретними заходами. Зокрема, відбувається переміщення сил Альянсу в зони ризику, нарощуються оборонні бюджети вразливих країн. Агресія Росії також зумовила початок перегляду Заходом доктрин і програм, які регулюють військово-технічне співробітництво з третіми країнами, і повернення до принципу обмеженого співробітництва з країнами, які можуть стати потенційними противниками. Зокрема, вагомим внеском в ізоляцію РФ стало рішення Франції скасувати угоду про продаж сучасних військових кораблів типу «Містраль».

З другого боку, в державах західної та південної Європи, які не стикаються з безпосередньою військовою загрозою з боку Росії, зростає популярність популістських сил лівого та правого спрямування, які розглядають РФ як противагу США та вигідного економічного партнера – джерело дешевого енергетичного імпорту та великий ринок збуту. У разі приходу таких сил до влади у складі парламентських коаліцій чи президентських виборів існує загроза згортання існуючої підтримки України та відмови від участі в підтриманні зобов'язань у рамках євроатлантичної колективної оборони.

Іншим важливий урок, який засвоїла Україна під час війни з Росією, полягав у тому, що західні держави вдавалися до справжніх рішучих кроків, коли ескалація конфлікту загрожувала їхнім безпосереднім інтересам. Зокрема, найбільш ефективні з існуючих санкцій були запроваджені після знищення проросійськими сепаратистами пасажирського літака «Малайзійських авіаліній», на борту якого перебували громадяни держав-членів ЄС. Реальна підтримка зусиль України з диверсифікації постачань природного газу, зокрема згода Єврокомісії взяти участь у переговорах з «Газпромом» та надання європейських банківських гарантій на закупівлю газу з'явилася після погрози російської сторони припинити транзит через територію нашої держави [4].

Відповідно, усунення наслідків анексії Криму та російської інтервенції на Донбасі турбують Захід менше, ніж попередження подібних сценаріїв у майбутньому. У ставленні до України домінує підхід мінімізації збитків, тоді як основна увага наразі прикута до держав, які можуть стати новими об'єктами агресії. Це підтверджується висловлюваннями найвищих американських посадовців та експертів.

Зокрема, у серпневій статті для Foreign Affairs «Спираючись на успіхи. Можливості для нової адміністрації» віце-президент США Джо Байден, згадуючи про Росію, наголошує на необхідності заохочувати Європу витрачати більше коштів на оборону і диверсифікацію постачань енергоносіїв, щоб знизити вразливість до силового тиску. Стосовно України віце-президент США вкотре наголошує на необхідності виконання Мінських домовленостей [5]. У жовтні 2016 р., після ескалації на Донбасі та припинення співпраці США та Росії щодо Сирії, президент Чиказької ради з глобальних питань та екс-посол США в НАТО Іво Даалдер у блозі для Financial Times у більш відкритій формі закликав повернутися до стратегії «стримування» та санкцій проти Росії, вважаючи найкращою відповіддю Заходу на вторгнення російських військ в Україну збільшення оборонних бюджетів державами-членами НАТО [6].

Поки що своєю поведінкою Росія демонструє, що не вірить у послідовну єдність і твердість Заходу щодо повернення до політики «стримування», особливо з огляду на внутрішньополітичні проблеми в ЄС після британського

референдуму та внутрішньополітичну боротьбу в Німеччині та Франції. З іншого боку, західна реакція на дії Росії у Сирії свідчить про можливість консолідації євроатлантичного простору у відповідь на силовий шантаж Кремля.

Важливою зміною стратегічного контексту відносин України та Заходу стало визнання Росії державою, від якої цілковито залежить встановлення миру на Донбасі. Зокрема, через два роки після початку війни та застосування міжнародних санкцій проти РФ держави-члени «великої сімки» визнали важливість продовження діалогу з агресором заради досягнення цілковитого і сталого миру шляхом виконання мінських домовленостей усіма сторонами конфлікту [7].

Насправді, таке ставлення до Росії, попри порушення нею норм Статуту ООН, могло бути сформоване під впливом готовності Кремля йти на домовленості із Заходом в інших важливих міжнародних питаннях, як-от конструктивне співробітництво із США в переговорах з припинення іранської ядерної програми чи боротьбі з «Ісламською державою» в Сирії. Відповідно, існує ризик, що в разі внутрішньополітичних змін в Європі та США на Україну здійснюватиметься тиск з обох сторін щодо виконання Мінських домовленостей, ціною обмеження суверенітету та підриву територіальної цілісності.

Таке ставлення до України з боку Заходу зумовлене кількома стратегічними міркуваннями, що не суперечать можливій політиці «стримування» Росії у найближчому майбутньому.

По-перше, Україна часто сприймається в Європі та США як «сіра зона» між Росією та Заходом. Таке переконання утвердилося ще до «помаранчевої революції» і спиралося на безпекові та економічні розрахунки західних науковців [8]. Невдалий досвід реформування країни прозахідними урядами протягом 2005-2009 рр., спроба авторитарного проросійського повороту у 2010-2013 рр. лише додали аргументів прихильникам такого погляду на Україну.

Тим часом, економічний підйом та концентрація влади дозволили російському керівництву проводити політику «привілейованого партнерства» з окремими державами ЄС, яка також включала просування думки про існування зони «ексклюзивних інтересів» Росії на пострадянському просторі та повагу до цих інтересів в обмін на економічні преференції. Блокування процесу надання Україні та Грузії Плану дій щодо членства в НАТО на Бухарестському саміті, слабка західна реакція на агресію проти Грузії у серпні 2008 р. могли розглядатися Кремлем як перші успіхи у справі відновлення такої сфери впливу.

Тож, «гібридна війна» проти України поставила перед Заходом непростий вибір: кинути виклик Росії на просторі, який вона вважає життєво важливим, ризикуючи спровокувати відповідь у вигляді повномасштабної відкритої агресії; чи піти на поступки Росії та примусити Україну прийняти нав'язані умови миру, підриваючи власну внутрішню єдність та безпеку в найближчому майбутньому.

Перший варіант був майже одразу відкинутий, зокрема Адміністрацією Б. Обами ще в квітні 2014 р. [9]. США та ключові держави ЄС поділяють думку, що цілковита військово-технічна підтримка українських збройних сил не відвертає загрози превентивної прямої агресії Росії, спрямованої на знищення будь-якого ефективного збройного опору України. Проте через два з половиною роки на Заході відбувається поступове усвідомлення неможливості припинення конфлікту на російських умовах. Оскільки в такому разі обсяг «сірої зони» загрожує розширитися як за рахунок нейтральних держав, так і членів НАТО, які мають спільні кордони з РФ.

Проте обсяг і терміновість підтримки України у протистоянні з Росією потрапляє в залежність від сприйняття на Заході спроможності української влади усунути системні вади політичної системи та соціально-економічного устрою. Про це відкрито заявила помічник Держсекретаря США Вікторія Нуланд у свідченнях перед Сенатом США: «Здатність Сполучених Штатів і міжнародної спільноти продовжувати підтримувати Україну залежить від відданості українського керівництва зобов'язанням щодо самоочищення від корупції, відновлення правосуддя, лібералізації економіки» [10].

Якщо Захід не спостерігатиме змін у даному напрямку, Україна ризикує повернутися до статусу «васальної держави» Росії. Мінські домовленості в такому разі лише відіграватимуть роль міжнародної легітимації нової реальності на пострадянському просторі. І внутрішні проблеми держави, зокрема корумпованість політичної верхівки, залежність від зовнішнього кредитування та реструктуризації старих боргів, перетворяться на важелі тиску, з допомогою яких Росія і Захід примусять Україну прийняти весь політичний пакет Мінських домовленостей.

Унаслідок цього відбудеться встановлення «спільного протекторату» над Україною [11]. Його основні елементи – легалізація російської військової присутності в рамках втілення Мінських домовленостей, «фінляндизація» України шляхом нав'язування нейтрального, позаблокового статусу, який буде контролюватися правом вето в руках «регіонів з особливим статусом» та спільним російсько-західним наглядом над чисельністю та оснащеністю українських збройних сил. Водночас Росія буде змушена взяти на себе економічну підтримку України шляхом постачання дешевих енергоносіїв та надання пільгових кредитів.

Таке ставлення до України можна попередити в разі продовження реформ, на яких постійно наполягають США та ЄС. Не маючи змоги відкрито кинути виклик Росії, Захід зробив ставку на швидкі політичні та економічні перетворення в Україні як шлях виходу з пострадянської «сірої зони».

Однак питання внутрішніх реформ тісно пов'язане із здатністю України знизити загрозу поновлення війни на Донбасі за рахунок збільшення

для Росії ціни нового вторгнення та зростання витрат на утримання сепаратистських анклавів. Досягнення цієї цілі також великою мірою залежить від підходу Заходу до проблеми розв'язання конфлікту.

Наразі найвразливішим місцем західної стратегії щодо припинення конфлікту між Україною та Росією є тлумачення мети Мінських домовленостей. Якщо Німеччина, Франція та США вбачають у них «стратегію припинення» війни, то для Росії – це лише дипломатичний вимір гібридної агресії, спосіб підпорядкування України без продовження військових дій.

Відновлення активних бойових дій на Донбасі у другій половині 2016 р. і нові заяви президента РФ В. Путіна про безсилля західних санкцій спростовують розрахунок США та ЄС обміняти вихід Росії з конфлікту на зняття санкцій та відновлення привілейованих відносин [12].

Оскільки Захід із причин, наведених вище, не може собі дозволити зрив переговорів із Росією щодо припинення збройного втручання на Донбасі, Україні варто сформулювати засади продовження переговорів за рамками Мінських домовленостей, затвердити їх згідно з внутрішніми конституційними процедурами та представити їх як основу для формування спільно з США та ЄС політики стосовно Росії.

До таких обов'язкових «червоних ліній», які окреслюють межі можливого компромісу з боку України, можна віднести такі позиції:

1. Відмова від закріплення «особливого статусу» для окремих районів Донецької та Луганської областей у Конституції. Збереження за Росією у будь-якій формі права втручатися у внутрішні справи України, зокрема, під приводом захисту прав «автономних регіонів» гарантуватиме не мир, а відновлення війни у короткостроковій перспективі.

2. Припинення діалогу з особами, які представляються від імені населення окупованих територій, та налагодження прямого політичного діалогу з Москвою щодо умов виведення військ та поступової демілітаризації Донбасу.

3. Консолідація та закріплення на постійній основі існуючих міжнародних санкцій проти Росії у разі продовження збройної підтримки бойовиків. Вжиття спільних заходів щодо зменшення частки російських енергоносіїв на внутрішніх ринках України та держав ЄС.

4. Одночасно з укладанням угоди про припинення конфлікту наполягати на наданні Україні чітких гарантій військово-технічної та економічної допомоги у разі нової російської агресії.

5. Збереження всього обсягу існуючих санкцій до моменту згоди Росії розпочати діалог щодо політичного майбутнього Криму. Доки триватиме режим окупації Криму, невизнаний світом, доти Росія матиме стимул та підстави розпочати нову агресію проти України, під приводом захисту «власної території».

Висновки

Після двох з половиною років українсько-російської війни Захід опинився перед складним політичним вибором: продовжувати політику обмеженого втручання і посередництва між Україною та Росією, незважаючи на вичерпаний потенціал Мінських домовленостей, чи зайняти позицію більш активної протидії Москві.

Припинення «мінського» та «нормандського» форматів може підштовхнути Росію або до поступового поглинання окупованого Донбасу за прикладом Абхазії чи Південної Осетії, або до підготовки нового вторгнення в Україну з метою зміни режиму чи провокування громадянської війни.

До такої поведінки Росію підштовхує інтерпретація дій Заходу протягом 2014-2016 рр. «Стратегічне терпіння» США та посередництво ключових країн ЄС у «нормандському форматі» сприймалося Москвою як свідчення слабкості Заходу та результативності застосування сили для захисту власних інтересів на пострадянському просторі.

Неготовність США та ЄС прийняти інші сценарії врегулювання конфлікту на Донбасі, крім втілення Мінських домовленостей, загрожує розгортанням між Україною та Росією небезпечнішої кризи в короткостроковому періоді. Будь-які поступки суверенітетом поглиблюватимуть внутрішні кризові процеси в Україні та запрошуватимуть Росію до нової агресії проти ослабленої держави. Натомість, історичний досвід ФРН, Південної Кореї, Ізраїлю свідчать, що лише режим санкцій, дипломатична та економічна ізоляція та всебічна підтримка держави, яка стала об'єктом збройної агресії, можуть привести до сталого миру і зміни поведінки агресора. Тоді, як досвід Грузії (1992-2008 рр.) показує, як перетворення агресора на посередника і учасника мирного процесу, веде до відновлення війни в майбутньому.

У зв'язку з цим перед Україною стоїть дворівневе завдання. У внутрішньополітичній сфері мають відбутися реформи, які сприймаються Заходом як доказ життєздатності української держави. У зовнішній політиці українська влада має сформулювати чіткий перелік принципових засад мирного врегулювання, які дозволятимуть зберегти повноту суверенітету, відновити контроль над втраченими територіями і водночас не даватимуть Росії приводу для використання сили як засобу утримання України від інтеграції з ЄС та НАТО.

Джерела і література

1. Угода про врегулювання кризи в Україні // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/21/7015533/ .

2. Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/49/765.
3. How dangerous Nato really is // Die Zeit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.zeit.de/politik/2016-06/eastern-europe-nato-defence-alliance.
4. «Газпром» погрожує зупинити поставки газу в Україну через борги // Радіо Свобода. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/25289270.html.
5. Joseph R. Biden, Jr. Building on Success. Opportunities for the Next Administration // Foreign Affairs. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-08-07/building-success?cid=oth-cfr_tout-biden-081717.
6. Ivo Daalder. The best answer to Russian aggression is containment // Financial Times. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ft.com/content/258cffe0-9171-11e6-8df8-d3778b55a923.
7. G7 Ise-Shima Leaders' Declaration, G7 Ise-Shima Summit, 26-27 May 2016. // www.mofa.go.jp. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.mofa.go.jp/files/000160266.pdf.
8. Robert Legvold and Celeste A. Wallander ed. Swords and Sustenance. The Economics of Security in Belarus and Ukraine. MIT Press, 2004 – P. 227.
9. General and Former Defense Official Urge Nonlethal Military Aid for Ukraine // The New York Times. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.nytimes.com/2014/04/16/world/general-and-former-defense-official-urge-nonlethal-military-aid-for-ukraine.html?_r=0.
10. Ukrainian Reforms Two Years After the Maidan Revolution and the Russian Invasion: Testimony of Victoria Nuland, Assistant Secretary, Bureau of European and Eurasian Affairs, Statement Before the Senate Foreign Relations Committee Washington, DC March 15, 2016. // The State Department. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2016/mar/254707.htm.
11. From «Hybrid War» to «Hybrid Peace»: One More «Frozen Conflict»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ponarseurasia.org/memo/hybrid-war-hybrid-peace-one-more-frozen-conflict.
12. Глава государства ответил на вопросы российских журналистов по завершении саммита БРИКС. 16 октября 2016 года // kremlin.ru. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://kremlin.ru/events/president/news/53103.

Olersiy Haran, Petro Burkovsky

RUSSIAN AGGRESSION IN THE DONBAS IN THE STRATEGIC CONTEXT OF UKRAINE'S RELATIONSHIP WITH THE WEST

Леонід Чупрій, Олександр Загребельний

СТАН І СЦЕНАРІЇ РОЗВ'ЯЗАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Світова спільнота сьогодні все частіше стикається з новими, нетрадиційними формами війн і конфліктів, які стали постійним атрибутом сучасного етапу міжнародних відносин. У багатьох регіонах світу посилюється міждержавне суперництво на регіональному і місцевому рівнях, що зумовлює зростання небезпеки виникнення значної кількості насильницьких конфліктів, більшість з яких набули форми збройного протистояння. Локальні війни і воєнні конфлікти різного масштабу та інтенсивності, що стали постійною формою силового вирішення політичних, територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших протиріч, становлять одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Центральна площа в місті Донецьку окупована проросійськими бойовиками і прикрашена російськими прапорами. Навіть авто "Запорожець" замальований кольороами прапора Росії. 15 квітня 2014 р. (фото: Єфрем Лукацький)

Нова, глобальна епоха в історії людства поставила нові завдання в галузі вивчення основних тенденцій еволюції військово-політичних конфліктів. Одна з них стосується ідентифікації, здавалося б, давно і остаточно вирішених наукою питань – таких, як визначення війни, збройних конфліктів, військової агресії, причин, що їх породжують, цілей, які в них переслідуються.

Для України ця проблематика є особливо актуальною, оскільки ми повинні чітко визначити особливості того конфлікту, в якому перебуває Україна, і окреслити шлях його подолання. Основними типами конфліктів нині є асиметричні та гібридні війни, які відбуваються між сильними та слабкими державами чи недержавними акторами.

Останнім часом у зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появою інформаційного суспільства деякі дослідники (І. Воробйов, В. Гулін, Г. Почепцов, В. Сліпченко) вважають за потрібне ввести термін «інформаційна війна», коли мета протиборства досягається суто засобами інформаційної боротьби, тим самим інформація як така у певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю [1, с. 464]. Інакше цю інформаційну складову варто було б розглядати лише як один із видів всебічного забезпечення і супроводження війни, що сполучало б її із наступним типом.

Мережево-центрична війна (англ. network-centric warfare) – війна, орієнтована на досягнення інформаційної переваги за допомогою об'єднання військових об'єктів у інформаційну мережу. На відміну від «мережевих воєн» – це суто воєнна концепція, що пройшла тривалий шлях від інтелектуальних розробок і мозкових штурмів через експерименти та симуляції до практичних дій, що вплинула на зміну воєнної стратегії США і, відповідно, інфраструктуру Пентагону. Вона багато в чому стала можливою завдяки інфокомунікаційній іпостасі (створенню глобального інфокомунікаційного оточення) і інфокомунікаційних технологій [163, с. 151]. Іншими словами, сутність цієї воєнної доктрини полягає у проведенні війни, що зорієнтована на досягнення інформаційної переваги, Effects-based operations [3, с. 37]. Це концепція ведення військових дій, що передбачає збільшення воєнної потужності угруповання об'єднаних сил за рахунок створення інформаційно-комутаційної мережі, що пов'язує джерела інформації (розвідки), органи управління та засоби враження (придушення). Це забезпечує доведення до учасників операцій достовірної та повної інформації про обстановку практично в реальному масштабі часу.

Асиметрична війна – війна між супротивниками, у військових силах яких існує істотний дисбаланс (асиметрія), або які застосовують

кардинально різні стратегії й тактику, відповідно, ставлять різні політичні цілі та використовують інші засоби ведення війни. Щоб компенсувати дисбаланс традиційних засобів ведення бою, більш слабка сторона асиметричної війни звертається до нетрадиційних засобів: партизанської війни, диверсії, пасивного опору, терористичних актів, психологічної війни, підтримки антиурядових угруповань, підтримки антиурядових рухів (партій) тощо [4, с. 177-179].

«Гібридна війна» (англ. hybrid warfare) – термін, запропонований наприкінці XX ст. у США для опису воєнної стратегії, яка поєднала в собі малу війну, звичайну війну та «кібервійну». Такий підхід до ведення воєнних конфліктів є різновидом не самої війни, а способу її проведення. Американський військовий дослідник полковник збройних сил США Джек МакКуєн вбачав у «гібридній війні» поєднання традиційних та асиметричних форм насилля з одночасним залученням у конфлікт населення, яке проживає на даній території та введення в оману міжнародної спільноти для того, щоб нівелювати її вплив на даний конфлікт. Дж. Мак Куєн підтвердив, що «гібридна війна» є одним із сучасних проявів асиметричної війни, яка розгортається в трьох площинах: серед громадян, які мешкають в зоні конфлікту; серед громадян агресора; серед міжнародної спільноти [5].

Відтак збройний конфлікт, який відбувається на сході України, можемо охарактеризувати як гідридну, асиметричну війну Російської Федерації проти України.

Крім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала концепцію «війни трьох кварталів». Суть даної концепції полягає в тому, що сучасний воїн повинен бути готовий в одному кварталі вести загальновійськовий бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, в третьому – виконувати гуманітарні місії.

Мета Російської Федерації за допомогою успіхів у локальних конфліктах підтвердити не лише можливість вирішувати тактичні завдання, а й зробити заявку на глобальне лідерство на основі «особливої моделі» відносин із навколишнім світом. Москва шляхом визнання незалежності Південної Осетії й Абхазії, анексії та включення до свого складу Криму вирішила дати свою відповідь на «прецедент в Косово». Росія хоче в довгостроковій перспективі гарантувати свій вплив завдяки створенню «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів і домогтися визнання свого права на втручання у внутрішні справи суверенних держав і силові дії в цій зоні. Фактично така поведінка Російської Федерації – це виклик для ЄС і США, очікувальна стратегія яких чи позиція м’якої сили можуть бути неефективними в протиборстві з

Росією. Відтак, існує необхідність дієвіших кроків з боку Заходу, а також необхідність переглянути структурне та функціональне навантаження міжнародних організацій і міжнародно-правових норм, покликаних забезпечити ефективне функціонування системних міжнародних механізмів.

Про зміну парадигми війни в сенсі залучення до неї невоєнних структур говорить і Ф. ван Каппен: «Гібридна війна» є поєднанням класичного типу війни з використанням нерегулярних військових формувань. «Держава, що веде гібридну війну, реалізує договір з недержавними виконавцями – бойовиками, терористами, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може ... Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань» [6].

Концепція «війни трьох кварталів», яку реалізує Росія на території України, наочно демонструє справедливість наведених міркувань. Особливо це стало очевидним під час анексії Криму. Проте там вказана концепція була реалізована не в «просторовому», а «часовому», до того ж «зворотному» її вимірі. Спочатку «зелені чоловічки» з'явилися в Криму як виконавці квазігуманітарної місії із забезпечення «прав російськомовного населення». Однак поступово перейшли до виконання функцій квазіполіцейскіх щодо забезпечення потрібного Москві проведення «референдуму». Незабаром вони вже виконували і квазівоєнні функції по силовому нав'язуванню виконання результатів «референдуму» [7].

У 1975 р. британський вчений-міжнародник Е. Мак зробив важливий висновок: у більшості сучасних йому конфліктів сильні країни не зазнали воєнної поразки, вони зазнали поразку в політичному сенсі – не зуміли нав'язати свою волю противнику. Політична перемога слабкої сторони полягала в тому, що їй – шляхом застосування асиметричних способів ведення військових дій (переважно партизанських) – вдавалося виснажити волю сильного ворога до продовження війни і досягнення поставлених цілей. Відповідно, і подвійне завдання України в нинішньому асиметричному протистоянні – двомірне. У зовнішньому вимірі – не піддатися на нав'язування нам зовнішньої, безперечно деструктивної для нашої державності, політичної волі Кремля, однак при цьому – виснажити супротивника. А у вимірі внутрішньому – забезпечити домінування нашої політичної волі у проблемних регіонах, не допускаючи, щоб вони виснажили нас економічно і політично.

Конфлікт, який відбувається в Україні й вже призвів до анексії Криму і збройного протистояння на сході країни, у низці випадків помилково або односторонньо трактується як виключно внутрішньоукраїнська проблема

(громадянський конфлікт) або як конфлікт між Україною та Росією (українсько-російська війна). Звужене або одностороннє розуміння суті конфлікту призводить до того, що пропоновані шляхи його врегулювання не дають очікуваних результатів.

Нинішню кризу, яку можна назвати і українською, і російською, і європейською, і, навіть, загальносвітовою чи геополітичною, потрібно розглядати комплексно. Вона стала результатом збігу в одній точці і в один час трьох різнорівневих конфліктів: геополітичного (глобального), українсько-російського (регіонального) та власне внутрішньоукраїнського (локального).

На глобальному рівні – конфлікт між провідними гравцями на міжнародній арені, насамперед, між Росією та Заходом (під терміном «Захід» ми розуміємо США, ЄС, НАТО та інших гравців, які дотримуються спільних з ними норм поведінки на міжнародній арені). Передумови виникнення конфлікту зумовлені помилками в процесі створення та розбудови європейської та північно-атлантичної архітектури безпеки та співробітництва на початку 1990-х рр., хибними параметрами залучення країн пострадянського простору до європейської та євроатлантичної інтеграції. Провідні гравці на світовій арені порушили норми міжнародного права і застосували подвійні стандарти (від іракської авантюри до проголошення незалежності Косово), послабили моральний авторитет Заходу, створили низку прецедентів порушення міжнародного права. Косовський прецедент став бомбою уповільненої дії, відмова від надання Україні та Грузії Плану дій щодо вступу в НАТО розв'язали руки російському імперіалізму, а анексія Криму призвела до остаточної руйнації пост-біполярної системи міжнародних відносин, яка існувала протягом останніх двох десятиліть.

На регіональному рівні маємо справу з двостороннім конфліктом між Україною та Росією, який був викликаний руйнуванням пострадянської системи відносин у регіоні та бажанням Росії відновити «історичну справедливість», повернути свої втрачені позиції у регіоні, який вона вважає власною сферою впливу, а також забезпечити собі належне місце у світовій та європейській архітектурі безпеки та співробітництва. Росія розглядає Україну насамперед як предмет свого впливу та ключову складову пострадянських інтеграційних процесів. Відтак сьогодні постає нагальна потреба в розробці сценаріїв врегулювання конфлікту на сході. Від українсько-російського врегулювання та способу примирення залежатиме мир, стабільність і добробут не лише обох країн, а й інших країн регіону Східної Європи, Південного Кавказу та Центральної Азії.

На локальному (внутрішньо-українському) рівні маємо справу з конфліктом між закритими політичними та економічними суспільними

інституціями і новим громадянським суспільством, якого не влаштовувала олігархічна латиноамерикансько-пострадянська модель побудови держави та суспільно-економічних відносин.

Значення України для безпеки в ЄС і, навіть, у світі, підкреслював Збігнєв Бжезінський ще у 1997 рю у своїй книзі «Велика Шахівниця». Професор Бжезінський зазначав у ній, що в разі тісної співпраці в рамах Веймарського трикутника (Франція, Німеччина та Польща), розширеного приєднанням України, така вісь держав становитиме фундамент безпеки, не будучи одночасно загрозою для Росії та інших акторів на міжнародній арені [8, с. 85-86]. У зв'язку з тим, що позаблоковість України не змогла гарантувати їй безпеку і забезпечити надійний захист національного суверенітету й територіальної цілісності, актуальним є негайна інтеграція оборонного потенціалу нашої держави в існуючу систему євроатлантичної безпеки.

Штучність проблеми сепаратизму на Сході України та інспірованість конфлікту Росією обумовлює безпрецедентність такого типу конфлікту у світовій практиці. Проблема розв'язання східноукраїнського конфлікту відноситься до суперечностей українського суспільства, які визначатимуть його долю на найближчі десятиліття. Проте в ході цього конфлікту склалася ситуація, за якої національні інтереси українського народу підмінюються інтересами правлячих кіл України, що позбавляє можливості знайти спільну основу для інтеграції доведених до розколу частин суспільства, що представлені населенням Донбасу та іншої частини України.

Для подолання конфлікту потрібно насамперед домовитися про припинення збройного протистояння та розробку подальшої дорожньої карти. Для цього пропонується женевський чи нормандський формат переговорів. Слід відзначити, що женевський формат переговорів (Україна, Росія, ЄС та США) є форматом за участю всіх глобальних гравців, в якому бере участь Україна. Врегулювання на глобальному рівні є предметом переговорів у рамках самітів Великої сімки та Великої двадцятки, участь в яких беруть усі провідні актори міжнародних відносин.

Нормандський формат за участю України, Росії, Німеччини та Франції виключає США і переводить дискусії щодо врегулювання конфлікту з геополітичного на регіональний рівень. На цьому рівні спостерігається менше геополітичної конкуренції, що унеможливлює, в повній мірі, розгляд питань оновлення архітектури міжнародної безпеки, ролі та місця всіх сторін конфлікту в світових процесах співробітництва та інтеграції.

Мінські домовленості виявилися способом часткової деескалації конфлікту на Сході України, але доводять свою неспроможність як

інструменту його остаточного врегулювання. Разом з тим наголошено, що повернення Донбасу на умовах спотвореної імплементації мінських домовленостей призвиде до «боснізації» України з подальшим наростанням внутрішньої конфліктності та закриє для нас перспективи євроатлантичної інтеграції.

Досить ґрунтовно досліджував дану проблематику В. Горбулін, який визначив п'ять сценаріїв подальшого розвитку українсько-російських відносин [9] Сценарій «тотальної війни» можливий за умови прийняття керівництвом Росії рішення про початок відкритої воєнної агресії з метою отримання сухопутного коридору в Крим чи доступу до свого воєнного контингенту в Придністров'ї. Україна буде позбавлена вибору можливостей врегулювати конфлікт на Донбасі миром і буде змушена захищати свою незалежність, використовуючи всі наявні ресурси.

Сценарій «відтинання» або «стіни» передбачає остаточну відмову України від окупованих територій і повний розрив з ними. Подальша історична доля цих територій цікавитиме Україну лише з точки зору забезпечення її власної безпеки. Можливість реалізації цього сценарію базується на наявності значного ментального розриву між певною частиною жителів тимчасово окупованих районів Донбасу та більшістю українського суспільства.

Сценарій «сателітності» передбачає пошук способів сепаратного миру з Росією на вигідних для неї умовах, нехтування інтересів західних партнерів, визнання автономії Донбасу, відмова від повернення Криму. Подібне примирення позбавить зовнішню політику Української держави значної частини незалежності та прив'яже її історичну долю до історичної долі Росії.

Четвертий сценарій – «заморожування» конфлікту. Він полягає в «заморожуванні» конфлікту за зразком Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. У такому рішенні зацікавлена Росія, частина країн Євросоюзу і найбільш конформістські та проросійські верстви європейського суспільства. Сутність такого врегулювання полягає в тому, що постраждалі в результаті конфлікту райони, так звані «ДНР» і «ЛНР» залишаються ускладі України, можливо, на умовах надання їм особливих владних повноважень. За оцінкою В. рбуліна, реалізація цього сценарію відповідає інтересам як Росії, так і ЄС, але не України.

Сценарій «ні війни, ні миру» або «обмеженої війни та перманентних переговорів» передбачає обмежену і стримуючу війну проти Росії і колабораціоністів на сході з метою завдати їм якомога більше демотивуючих втрат, постійний переговорний процес, без остаточного фіксування результатів. На думку В. Горбуліна, такий сценарій робить

можливим досягнення максимального результату з найменшими жертвами, хоча й потребує багато часу, вміння і терпіння [9].

Отже, з п'яти сценаріїв В. Горбуліна перший і останній розглядають розв'язання конфлікту воєнним шляхом і по суті своїй відводять домінуючу роль «партії війни», хоча в першому сценарії ведення війни залежить від Росії, а в п'ятому – від України. Три інших сценарії розвитку україно-російських відносин («стіни», «сателітності» та «заморожування») по своїй суті є сценаріями мирного врегулювання конфлікту і саме від вибору влади України залежить реалізація будь-якого з них.

Сценарій розв'язання конфлікту на Сході України шляхом реінтеграції територій виглядає найбільш складним, але з точки зору національних інтересів України, забезпечення довгострокової регіональної стабільності й цілей розвитку держави виглядає найбільш прийнятним. Він передбачає: 1) спільне забезпечення сторонами конфлікту деескалації протистояння і демілітаризації регіону; 2) інституційне забезпечення громадянського діалогу і формування консенсусу в суспільстві щодо реінтеграції постконфліктних територій; 3) утворення Громадської ради у питаннях Донбасу та забезпечення постійних соціальних комунікацій з участю осіб «поза політикою»; 4) узгодження в робочих групах і можливість прийняття нових законів про формування особливих районів з окремими адміністративними статусами – Північний Донбас і Південний Донбас (замість самопроголошених «ЛНР» та «ДНР»), а також вирішення питань про нове регіональне утворення на основі територій Луганської та Донецької областей, що не увійдуть до складу особливих районів; 5) закріплення в Конституції України поняття «особливих районів», статус і повноваження яких має визначити закон про регіональне самоврядування (додатково до закону про місцеве самоврядування), що визначить їх повноваження щодо транскордонного співробітництва (без права на підписання міждержавних угод); 6) проведення виборів до органів місцевого самоврядування в «особливих районах» та довиборів до Верховної Ради України в округах, де ці вибори не відбулися у 2014 р.; 7) досягнення домовленостей з представниками Північного та Південного Донбасу щодо приведення їх внутрішніх нормативно-правових актів у відповідність до закону про статус особливих районів та роззброєння парамілітарних утворень, що діють поза межами закону та непідконтрольні владі особливих районів; 8) проведення виборів керівництва особливих районів згідно з Конституцією України та відповідних законів [10].

Отже, за умов, що склалися в українському суспільстві загалом і на території Донецької та Луганської областей зокрема, цей план реінтеграції Донбасу неухильно орієнтує на відновлення цілісності соціального

організму України та протидію тим чинникам, що вже зробили розкол суспільства реальністю. План реінтеграції можливо реалізувати лише за безумовного домінування «партії миру». Цієї умови ще немає, але для неї вже формуються соціально-психологічні передумови і суспільні настрої.

Альтернативою плану реінтеграції є сценарій сецесії – відокремлення Донбасу від України. М. Погребінський прогнозує, що з часом Україна перейде на відносини з Донбасом за прикладом тих, що склалися між Китаєм і Тайванем. Суперечливість цих відносин проявляється в політиці та бізнесі: вони брязкають зброєю, адже Китай ніколи не відмовиться від права на Тайвань, але водночас між ними здійснюється товарообіг у 250 млрд дол. Політолог вважає, що внаслідок конфлікту на Сході України щось подібне складеться і в нас, адже економічно Україна зацікавлена в співробітництві з Донбасом.

Існує дві основні моделі миру на Сході України – «Автономізація» та «Окупація» [10].

Модель «Автономізація» – передбачає надання автономії тій частині України, яка знаходиться під контролем сепаратистів, – створення Автономної Східної Республіки (далі – Автономія). Не йдеться про розширення підконтрольної сепаратистам території. Автономія передбачає юридичне знаходження території у складі України, а отже поширення дії всіх інфраструктур України на цю території. Автономія передбачає свій Парламент та свій Уряд на цій території – все будується за моделлю Криму, як це прописано в Конституції України. Це означає також оплату видатків з державного бюджету на пенсії та зарплати бюджетникам. Це означає також укладення особливої економічної угоди з Автономією, де передбачаються правила торгівлі, функціонування інфраструктури і т. д. Однак це також означає відсутність військової незалежності на цій території. Якщо на цю територію не поширюватиметься захист української армії, тобто якщо територія матиме свою армію, то це означатиме її вихід зі складу України. Отже, територія має повністю перейти під захист та юрисдикцію української армії.

У цьому разі:

1) Україна повинна контролювати українo-російський кордон ;

2) усі російські війська залишають територію ;

3) відбувається відведення з території України всієї бойової техніки або у разі залишення її на території України, вона буде націоналізована;

4) усі бойовики, незаконні формування складають зброю;

5) Україна гарантує амністію щодо їх військових дій колишніх бойовиків, ополченців, незаконних формувань, які не застосовували зброю проти військослужбовців збройних сил України та мирного населення до часу укладання угоди, але лише щодо військових дій і лише до моменту

укладання угоди. Після чого всі військові дії кваліфікуються як військові злочини;

6) помилування не поширюється на всі немотивовані обстріли мирного населення, які розслідуються, і винуваті в цьому будуть покарані;

7) амністія також не розповсюджується на тероризм і бандитизм щодо мирного населення, а також мародерство. Все це розслідується і винуваті несуть покарання;

8) Росія повертає Україні всіх військових злочинців для розслідування їх злочинної діяльності проти України. Цей процес ведеться до повного його вирішення.

Модель «Окупація» – відбувається прийняття закону про тимчасово окуповану територію, яка підпадає під всі ті санкції, під які на даний час підпадає окупований Крим. З цією окупованою територією можливі дуже обмежені економічні відносини України, але в рамках чіткої Угоди, яка також узгоджується Україною з рештою країн, що мають ввести санкції.

Криза в Україні вимагає спільного підходу не тільки США, а й Заходу в цілому. В рамках спільної політики Заходу в аспекті наявної кризи, необхідне опрацювання врівноважених медіальних комунікатів, а також пошук раціональ-них розв'язань у моментах поглибленої міжнародної пропагандистської риторики, що поляризує суспільство. Щоб цього досягти необхідним є детальніший аналіз міжнародної ситуації та більш старанна її презентація в ЗМІ. Обов'язковим є також прийняття наслідків дій західної спільноти, а не тільки сама необхідність якихось дій.

Варто підкреслити те, на що звертає увагу Збігнєв Бжезінський у кожному своєму виступі на тему Росії: надати можливість Кремлю вийти з наявного конфлікту в будь-якій ситуації. Занадто гострі дії Заходу, що компрометують Кремль та послаблюють владу Росії, на думку професора, можуть мати непоправні наслідки. Це пов'язано з системою влади в Росії, де багаті олігархи, які володіють величезними фінансовими засобами, охоплені надзвичайно радикальними ідеологіями вже багато років борються за владу з нинішнім президентом. Тому насамперед необхідні неофіційні переговори між США, ЄС і Росією, але і з участю української влади, щоб змусити Кремль припинити підтримку сепаратистів у східній Україні. Важливо також дозволити самим українцям приймати рішення та гарантувати їх дотримання як і в усіх демократичних державах [8].

Єдиним виходом збереження Української держави є євроатлантичний вибір України, адже НАТО в своєму програмному документі – Вашингтонській угоді 1946 р. передбачає низку чітких і прозорих положень, ознайомлення з якими переконає неупередженого пересічного громадянина у відсутності будь-яких зазіхань на права і безпеку третіх держав. П'ять основоположних вимог до претендентів на членство в

НАТО чітко і рельєфно формулюють миролюбний характер відносин як у самому Північно-Атлантичному союзі, так і з державами-сусідами, і не членами НАТО. Стосовно претендентів на членство в НАТО є чіткі вимоги: «Країна претендент має відповідати базовим принципам Вашингтонського Договору» [11]. Від країни претендента вимагається: по-перше, вирішувати міжнародні суперечки мирним шляхом; по-друге, демонструвати відданість принципам верховенства права і права людини; по-третє, вирішувати мирним шляхом міжетнічні конфлікти і зовнішні територіальні суперечки, спірні питання внутрішньої юрисдикції відповідно до принципів ОБСЄ та з метою прагнення до встановлення добросусідських відносин; по-четверте, встановлювати належний і демократичний цивільний контроль над своїми Збройними силами; по-п'яте, утримуватися від загрози силою чи застосування сили будь-яким методом, що не відповідає меті ООН. Сприяти розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин шляхом зміцнення своїх вільних інститутів і завдяки зміцненню стабільності і благополуччя, продовжувати надавати цілковиту підтримку та брати участь у раді Євроатлантичного партнерства, програмі «Партнерство заради миру» та розвитку співробітництва з країнами-партнерами, що не є членами НАТО».

Слід констатувати, що отримання членства в ЄС та НАТО є найбільш ефективним шляхом зміцнення безпеки України. Основна проблема такої стратегії полягає в тому, що вона вимагає часу, якого в України немає. Відповідаючи найбільш повною мірою потребам реформувати політичну систему та економіку України, такий шлях може тривати десятиліттями. Його сила в тому, що в разі досягнення успіху, Україна стане частиною найбільш дієвою системи колективної безпеки у світі. У силу, можливо, саме цієї причини, протидія Росії буде максимальною. Подолання цієї протидії може виявитися надто складним завданням. Однак збереження питання членства в НАТО на порядку денному є принципово важливим для зміцнення позицій України.

Після агресії Росії українці переосмислили загрози, які стоять перед державою і зрозуміли, в чому, власне, полягає перевага колективної безпеки. З іншого боку, Росія шляхом військової агресії проти України суттєво ускладнила потенційну інтеграцію України до НАТО, але тим не менше перспективи цього членства для нас залишаються, хоча і не в найближчій перспективі.

По-перше, так зване Дослідження НАТО з питань розширення від 1995 р. наголошує, що неврегульовані конфлікти чи зовнішні територіальні суперечки можуть стати на заваді членству в Альянсі. Окуповані території та загроза подальшої ескалації на європейському континенті робить перспективу членства в НАТО для України дуже віддаленою.

По-друге, російська агресія в Криму і на Сході України перетворила Україну з контрибутора безпеки, який брав участь в усіх без винятку миротворчих операціях Альянсу, на її користувача, через це конфлікт між Росією і Україною є джерелом загрози для європейської безпеки.

Україна опинилась у певному зачарованому колі. З одного боку, НАТО всіляко повторює, що в України є право на власний вибір, зокрема і в тому, що стосується інтеграції до НАТО. З другого боку, реакція НАТО на сам факт обговорення членства України в НАТО, означає, що насправді в України такого вибору нині не існує.

Для України єдиним очікуваним дивідендом від членства в НАТО на сучасному етапі є збереження територіальної цілісності та суверенітету. З очевидністю для України, як і для всіх країн регіону, найбільш актуальним є питання не стільки перспективи членства в НАТО, скільки перспективи існування України як суверенної держави й можливості запобігти розгортанню повномасштабної війни та докорінної зміни архітектури регіональної та глобальної безпеки.

Отже, підсумовуючия, слід зазначити, що для того, щоб у майбутньому мати змогу повернути втрачені території та відновити свій суверніетет, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні: Переконати все суспільство та міжнароду спільноту в тому, що Донбас і Крим є тимчасово окупованою Росією територією України, від якої вона за жодних обставин не відмовиться, і рано чи пізно поверне їх до свого складу. Також важливо, що розмови навколо повернення втрачених територій мають включати не тільки Донбас, а й безперечно і Крим. Донбас і Крим мають завжди розглядатися разом. На жаль, сьогодні Росії вдалося розділити дискусії про ці два регіони.

Мінський процес слід розглядати як механізм знижнення інтенсивності військової складової конфлікту та переведення його в розряд заморожених. Спотворена імплементація Мінських домовленостей є невигідною для України. Адже вона повертає до складу України зруйновані території, повністю контрольовані та керовані місцеві бандитські угруповання та величезну кількість озлобленого електорату з промитою російською пропагандою свідомістю. Тому потрібно домовлятися про використання інших форматів, зокрема нормандского чи женевського, які дадуть можливість виробити більш ефективні шляхи розв’язання конфлікту. Слід констатувати, що 19 жовтня відбулася зустріч у Берліні в Нормандському форматі. За результатами зустрічі її учасники затвердити основу проекту «дорожньої карти», яка стане основним документом з імплементації усіх Мінських угод. Вони також погодились на посилення озброєної місії на окупованій території на сході України.

Але слід також відмітити певні небезпеки для України, що простежуються в цих домовленостях. Насамперед, – це заява Ангели Меркель про те, що озброєна місія ОБСЄ буде запускатися паралельно з процесом виборів в ОРДЛО, тобто вибори будуть відбуватися під дулами автоматів бойовиків, оскільки контролю над кордоном у України на даний момент ще не буде. Цього аж ніяк не можна допустити і Україна повинна чітко відстоювати свої позиції, щоб врегулювання відбувалося послідовно: спочатку вивід сепаратистських і російських військ за межі України, потім повернення контролю України над кордоном і лише після цього проведення виборів на звільнених територіях.

Потрібно забезпечити проведення активної просвітницької роботи в прифронтових районах з одночасним розитком соціально-економічної інфраструктури. Особливо важливо, щоб програми розвитку реалізовувалися із широким залучення європейських організацій для того, щоб розвінчувати міфи стосовно ЄС та НАТО. Потрібно також максимально сприяти переселенцям з окупованих територій, що буде означати: Україна як держава здійснює піклування про своїх громадян.

Джерела і література

1. Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 №390/2012) // Сайт ВРУ / [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004.
2. Савин Л. В. Сетецентричная и сетевая война. Введение в концепцию / Л. В. Савин // М.: Евразийское движение, 2011. – 130 с.
3. Онищук М. І. Інформаційно-психологічне забезпечення застосування збройних контингентів США в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах / М. І. Онищук // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Військово-спеціальні науки. – К., 2010. – Вип. 24/25. – С. 36-38.
4. Mack A. Why big nations loose small wars: the politics of asymmetric conflict / A. Mack // World Politics. – 1975. – Vol. 27. – № 2. – P. 175-200.
5. Малиновський О. Стратегія юридичного опору російській агресії / О. Малиновський, О. Чалий: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/strategiya-yuridichnogo-oporu-rosiyskiy-agresiyi-_.html.
6. Кревельд М. ван. Трансформация войны / Мартин ван Кревельд. Трансформация войны. – М.: Альпина Бизнес букс, 2005. – 344 с.
7. Жиров Г. Б. Анексія Криму, причини та наслідки / Г. Б. Жиров // Зб. наук. Пр е. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2014. – Вип. 45. – С. 68-72 .
8. Brzeziński Z.. Wielka Szachownica. – Warszawa, 1998. – C. 85-86.
9. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу /Горбулін В. П. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy- instrumentrosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_.html.

10. Єрмолаев А. Нові реалії – нові сценарії. Донбас між сецесією та реінтеграцією / А. Єрмолаєв // Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://newukraineinstitute.org/new/544.

11. Яворська Г. Безпекова політика України в контексті формування системи колективної безпеки в Європі / Г. Яворська // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові Украни. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/421/

Leonid Chupriy, Oleksandr Zahrebelniy

THE STATUS AND SOLUTION SCENARIOS OF THE POLITICAL-MILITARY CONFLICT IN EASTERN UKRAINE IN THE CONTEXT OF OVERCOMING RUSSIA'S AGGRESSION

Напис в центрі міста Луганська — "Луганськ російське місто".
14 квітня 2014 р. (фото: Іван Лозовий)

Олег Ярошинський

РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ ЯК ЧИННИК ЕКОЛОГІЧНОЇ І ГУМАНІТАРНОЇ КАТАСТРОФИ НА КРИМСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ

Після анексії Криму Росією місцева влада не розрахувалася з боргами за перекачування води перед Держводагентством України, відмовилась укласти угоду на постачання води з Північно-Кримського каналу й відключила насосну станцію в Красноперекопську. У травні 2014 р. Україна перекрила подачу води на півострів. Відтоді в російському інформаційному просторі підживлюється теза про непотрібність для Криму води з України, незважаючи на очевидну неспроможність Росії самотужки розв'язати проблему прісної води на окупованих територіях [2; 3].

Як вказує П. Гай-Нижник, на час анексії Криму Росією півострів на 85 % забезпечувався прісною водою з Північно-Кримського каналу, решта 15 % постачалися з водосховищ природного збору та підземних водозаборів. Зокрема у 2013 р. загальний обсяг забору води в Криму складав 1 553,78 млн м³. Потреби у воді забезпечувалися Північно-Кримським каналом – 1 346,3 млн м³ (86,65 %), місцевим стоком – 136,38 млн м³ (8,78 %), підземними водами – 68,54 млн м³ (4,41 %), морською водою – 2,56 млн м³ (0,16 %). Під час транспортування води Північно-Кримським каналом втрачалось 695,3 млн м³ (51,6 % від всього обсягу води, що протікала каналом). Обсяг споживання складав: сільське господарство – 590,18 млн м³ (77 %), ЖКГ – 125,3 млн м³ (16,4 %), промисловість – 50,64 млн м³ (6,6 %) [2; 3]. Тобто 766 мільйонів кубів доходило до споживачів, решта надходило в підземні пласти по ходу каналу [2; 3]. Втрати каналу допомагали наповнювати підземні пласти і поливати посушливі землі центрального і північного Криму, використовувати землю під сільське господарство.

У 2014 р. споживання води скоротилося в п'ять разів – до 310 млн м³, втрати – до 16 млн м³. У 2015 р. загальний обсяг забору води склав 253,46 млн м³, в тому числі: з прісних поверхневих джерел – 138,47 млн м³ (55 %), підземних вод – 95,13 млн м³ (37 %), морської води – 19,86 млн м³ (8 %). Обсяг втрат – 13 млн м³ або близько 6 % води. Для виробничих потреб використано всього 50 % обсягів води, на господарсько-питні – 39 %, на зрошення – 6 %. Отже, Кримський півострів втратив за 3 роки 74 % джерел прісної води.

Ресурси південної частини Північно-Сиваського артезіанського басейну становлять 666 тис. кубометрів на добу, Альмінського артезіанського басейну – 452 тис. кубометрів на добу. Таким чином, артезіанські свердловини можуть

давати 400 млн кубометрів води на рік. Але за умови поповнення їх водою з поверхні. Немає поливу, баланс порушується, збільшується мінералізація. Уже в 2014 р. почалося засолення підземних пластів в районі Армянська. У цьому місті люди ще не розуміють масштабу проблем і продовжують пити воду з перевищеним вмістом солей, вважаючи це нормою. При цьому влада Криму вдає що в Армянську з водою все «чудово».

У 2015 р. у Нижньогірському районі після відбору води з підземних пластів вода зникла з колодязів у багатьох селах, про що неодноразово повідомляли обурені фермери в органи влади. Люди скаржаться, але їх звернення ігноруються.

Масштаб водної кризи в Криму характеризує стан Тайганського і Білогірського водосховищ. З Тайганського водосховища в Криму, що живило досі також Феодосію і Керч, перестали скидати воду. Але не тому, що східний Крим більше не потребує води, а тому, що спускати більше нічого – у водоймі відсутній корисний об'єм води і він перетворився на ставок. Верхів'я Білогірського водосховища повністю висохли ще у вересні цього року [4].

Споживання Кримом питної води становить близько 100-125 млн кубів на рік. Тобто всього лише на половину менше від кількості води, яку з такими труднощами збирають зараз. Про який розвиток сільського господарства може йти мова в такому випадку? Добре відомо, щоб обробляти землю для вирощування сільськогосподарських культур в Криму без поливу неможливо. Цю проблему вирішували дніпровською водою. Більше 15 років пішло на те, щоб знесолити ґрунт і підвищити рівень прісних ґрунтових вод. Солончаки зникли, підземних прісних вод було в достатку. Однак після закриття поставок води баланс різко змістився і тепер рівень підземних вод постійно знижується. У зв'язку з тим, що землі перестали поливати, швидкими темпами почало зростати капілярне засолення ґрунтів. Тобто солона вода піднімається вгору і вбиває ріллю.

Загальна площа зрошуваних земель на півострові може досягати 400 тис. га, що становить 22 % земель сільськогосподарського призначення. У 2013 році площа зрошуваних земель складала 140 тис. га. На зрошення подавалося 683,6 млн м³ води, з яких на зернокормові культури витрачалось 214,9 млн м³, а на рис – 468,7 млн м³. У 2014 р. в Криму площа зрошуваних земель була зменшена до 17 тис. га. У 2015 р. усіх зрошуваних земель залишилося лише 10,1 тис. га. Обсяг води, що подається на зрошення значно скоротився (з 700 млн м³ у 2013 р. до 17,7 млн м³ у 2015 р.). Таким чином видно, що сільське господарство просто кинули на виживання і ніхто не буде його рятувати в умовах дефіциту питної води для населення [1].

У 2016 р. в Нижньогірському районі почалося активне капілярне засолення ґрунту, з'явилися солончакові плями, земля перестала бути придатна для землеробства.

Хижацький видобуток підземних артезіанських вод на півночі Криму вже призвів до незворотних наслідків. Зовсім скоро північ і центр Криму перетвориться спочатку в солончакові плями, потім вони зіллються і повністю знищать сільське господарство. Соляні і пилові вихори, що з'являться, будуть просуватися до центру Криму. Крим деградує до рівня 1954 р. При цьому на півострові дуже багато людей живе саме в степовому Криму. У підсумку чимало людей змушені будуть звідти переселитися. Без дніпровської води ці поселення приречені. Фактично Крим нині доводиться тимчасовими правителями до екологічної і гуманітарної катастрофи та повної загибелі сільгоспвиробництва через засолення ґрунтів. Найгірше, що цей процес вже незворотній, північ Кримського півострова перетворюється на пустелю.

Концептуально завдання відновлення водного балансу на Кримському півострові виглядає як нерозв'язне. У Криму немає такої кількості електроенергії, щоб опріснювати потрібні обсяги води (за умови побудови опріснювальних установок), а злив розсолів може знищити всю морську флору і фауну по периметру півострова (температура скидання розсолів складає близько 40 градусів).

Натомість окупаційна влада в Криму воліє взагалі не помічати загрози, що насувається, дбаючи насамперед про перетворення колись квітучої частини України в суцільний військовий полігон.

Джерела та література

1. Гай-Нижник П. П. Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України / П. П. Гай-Нижник, О. В. Батрименко, Л. В. Чупрій // Гілея. – 2015. –Вип.103 (№12). – С.333–339.

2. Гай-Нижник П. Прісна спрага замореного «підросійського» Криму (чи вдасться півострову вирішити проблему прісної води без України) // Час і події (Чикаго, США). – 2014. – № 45. – 6 листопада.

3. Гай-Нижник П. Спрага-спрага-спрага… Чи вдасться Кримському півострову вирішити проблему прісної води без України? / Павло Гай-Нижник // Дзеркало тижня. – 2014. – № 41. – 7–14 листопада. – С. 1, 12.

4. Тайганское водохранилище Крыма превратилось в ставок // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.krymr.com/a/28081471.html.

Oleh Yaroshynsky

THE RUSSIAN OCCUPATION AS A FACTOR IN AN ENVIRONMENTAL AND HUMANITARIAN DISASTER IN THE CRIMEAN PENINSULA

Тетяна Бевз

ПАРТІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ КРИМУ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПРОРАХУНКИ

Специфічною рисою політичного процесу є досягнення політичними суб'єктами спільної мети за допомогою влади і відповідних норм. Політичний процес визначають політичні суб'єкти. Серед них політичні партії, які виступають важливими агентами впливу на політичне життя суспільства. З іншого боку, про партії можна говорити і як про «викривлений» канал політико-владної взаємодії у суспільстві [1, с. 27]. Вплив цей міг бути як конструктивним, проукраїнським, так і деструктивним проросійським. За посередництвом політичних партій відбувалося поширення сепаратистських настроїв. Очільники державних органів та керівники політичних партій змінювали свою громадянську позицію та геополітичні орієнтири у відповідності до інтересів бізнес-партійних корпорацій, чи орієнтацію на іншу державу. Говорячи про анексію Криму, насамперед, йдеться про політику В. Путіна і невідомих» озброєних осіб без розпізнавальних знаків – «зелених чоловічків», «ввічливих людей». У даній риториці найчастіше губляться першопричини і ключові особи, а також організації, які роками

Український танк прямую на передову в Луганській області. Новоайдарський район, 1 серпня 2014 р. (фото: Іван Лозовий)

виконували роль п'ятої колони Кремля в Криму, насамперед, політичні партії. У 2013 р. в Україні діяла значна кількість проросійських політичних партій. Так, В. Матола [2] у травні визначала 14 проросійських партій. Аналогічну позицію висловив і р. Кириченко [3]. Ймовірно, що ці підрахунки зроблені на основі назви партій. Вірогідність того, що їх значно більше, аргументовано довела М. Кармазіна, яка за ідентифікаційний критерій брала програмні засади, політичні гасла, зовнішні й внутрішні пріоритети державного будівництва, назвала понад 25 політичних утворень [4, с. 139].

Упродовж десятиліть ці партії виступали носіями ідеології російського націоналізму, адептами комуністичної ідеї (комуністи, прогресивні соціалісти, союз лівих сил), ностальгуючи за СРСР та адептами ідеї «руського міра» (руські блоки, родіни, вітчизни та ін.) [3]. У програмних засадах політичних партій фіксувалися ідеї, які були спільними для переважної більшості: федеративний устрій України, збереження російського етнополітичного характеру АР Крим та м. Севастополь, інтеграцію з Росією і Білорусією, вступ до Митного союзу, посилення політичних, економічних та культурних зв'язків з Російською Федерацією, протидія співробітництву України з НАТО та європейській інтеграції України, надання особливого статусу російській мові. Програми партій містили націоналістичні, імперські та панслов'янські ідеї. Зокрема, Слов'янська партія своєю стратегічною метою визначала відтворення національної, духовної, економічної та історичної єдності України, Білорусії та Росії, стверджуючи, що без такої «єдності наш народ приречений на неминучу економічну, політичну і національну катастрофу, а Україна втратить свою незалежність і перетвориться в колоніальний придаток заходу» [5, с. 134]. У програмі Партії «Руський Блок» було сформоване бачення кримської проблеми, яке передбачало, що «загальний процес інтеграції України і Росії в міждержавний Союз усуне всі гострі кути, які спричиняють нестабільність на Кримському півострові» [5, с. 481]. Чітко простежувався регіоналізм у програмних засадах Партії «Союз», констатуючи, що це партія, насамперед, «регіонального інтересу», її члени були прихильниками федералізму та децентралізації державної влади [5, с. 243].

Агресивною антиукраїнською риторикою відзначалися політичні сили, які, заперечуючи основи конституційного ладу України, виступали з позицій сепаратизму щодо АР Крим та Севастополя. Ліві політичні партії (Комуністична партія України, Прогресивна соціалістична партія України, Комуністична марксистсько-ленінська партія України) культивували ностальгію за часами СРСР, висуваючи вимоги соціальної справедливості. КПУ активно співпрацювала з Партією «Російський блок» та Партією «Союз».

Незважаючи на значну кількість проросійських організацій і політичних партій, переважаючу російську пресу та домінування російських телеканалів, фінансування великої кількості різноманітних проектів Російською Федерацією, російський націоналізм та ідеї «руського міра» все ж не мали достатньої підтримки. Про що свідчать результати виборчих кампаній. Так, Партія «Руський блок», яка вперше брала самостійну участь у місцевих виборах 2010 р. у Севастополі здобула 8,91 %, а також провела в міську раду 4 депутати за мажоритарними округами. У Севастопольській міській раді була сформована друга за чисельністю після Партії регіонів фракція Партії «Руський блок» у складі 9 осіб [6]. У багатомандатному виборчому окрузі до Верховної Ради АР Криму VI скликання було обрано 3 члени Політичної партії «Руська Єдність» (4 % голосів, 5-те місце у рейтингу партій).

У парламентській виборчій кампанії 2012 р. Політична партія «Руська Єдність» брала участь лише у 4 одномандатних виборчих округах, програвши у всіх, здобувши лише в першому виборчому окрузі – 9,12 % голосів, у другому – 4,12 %, в Бахчисараї – 2,28 % , а у Феодосії – 4,11 %. Партія «Руський блок» здобула 0,31 % голосів виборців України. Найвищою підтримка партії була в Севастополі, де за неї проголосувало 5,48 % виборців, а у Криму – 1,2 % (табл. 1) [7].

Таблиця 1

Підтримка виборцями двох основних угруповань політичних сил в АР Крим у 2004-2012 рр.

Вибори	АР Крим	
	Підтримка проукраїнських сил	Підтримка проросійських сил
Президентські вибори 2004 р. (1)	12,8 %	76,9 %
Президентські вибори 2004 р. (2)	14,6 %	82,0 %
Президентські вибори 2004 р. (3)	15,2 %	81,5 %
Парламентські вибори 2006 р.	14,1 %	71,2 %
Парламентські вибори 2007 р.	15,1 %	74,4 %
Президентські вибори 2010 р. (1)	16,6 %	77,8 %
Президентські вибори 2010 р. (2)	17.3 %	78,2 %
Парламентські вибори 2012 р.	21,3 %	71,8 %

Джерело: Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/

Спростовує думку про проросійськість Криму і кандидат політичних наук в Департаменті уряду в Лондонській школі економіки Е. Нотт, яка, провівши у 2012 р. і 2013 р. у Сімферополі 53 інтерв'ю, намагаючись з'ясувати, що означає на півострові бути російськомовним, не змогла дійти висновку, що Крим у переважній більшості усвідомлює себе російським, і що його жителі пристрасно мріють повернутися в ту країну, до якої вони реально належать. Швидше, російська ідентичність там була складною, роздробленою і спірною. Якщо хтось називав себе росіянином, це зовсім не означало, що він у політичному плані буде проросійським і антиукраїнським [8].

Підживлювали проросійські ідеї в Криму представники російських державних інституцій. Про необхідність створення нового проросійського руху в Україні, який міг би натиснути на Партію регіонів і нагадати їй про передвиборчі зобов'язання щодо слов'янської єдності і зближення з Росією [9] говорив депутат Державної думи РФ, директор Інституту країн СНД К. Затулін на конференції «Російський рух України: проблеми і надії» у Севастополі в травні 2013 р. Прогнозуючи, що і в Партії регіонів, і за її межами є політики, які могли б очолити новий проросійський рух.

Монополітизація влади Партії регіонів, зрощення державної і партійної влади в одних руках дійшли точки біфуркації. Згідно з результатами соціологічного опитування Центру Разумкова, оприлюдненого під час презентації аналітичного дослідження «Україна – 2013, між виборами і перед виборами 58 % українців вважали, що події у країні розвивалися в неправильному напрямі [10].

Загострення антиукраїнської риторики та консолідація проросійських сил відбувалася у Криму впродовж листопада 2013 р. – лютого 2014 р.: у цей час організовувалися незаконні збройні формування (загони «самооборони»), проводилися мітинги під сепаратистськими гаслами у Севастополі та Сімферополі за участю проросійських політичних партій і громадян Російської Федерації, на яких засуджували дії опозиції і її прихильників у Києві, створювалася політична й організаційна інфраструктура для окупації півострова [11]. Учасники мітингів мали плакати на кшталт: «Навіки з Росією» [12], «Ні перевороту на Україні», «Росіяни Криму ніколи не відрікаються від матері-Росії» [13]. Партія «Русский блок» (голова Г. Басов*) активно допомагала захопленню севастопольських офіційних установ і організації блокпостів [14]. Очільники Партії «Русский блок»

*Починаючи з грудня 2015 р., проти Г. Басова в окупованому Криму відкрили чотири кримінальні справи, звинувачуючи його «у зловживанні службовим становищем і вимаганні» (Див. детальніше: У Криму судитимуть екс-голову партії «Руський блок» за вимагання. 31.05. 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.krymr.com/a/27771152.html.)

Г. Басов, Політичної партії «Руська Єдність» С. Аксенова та народні депутати від Партії регіонів проводили зустрічі у консульства РФ у Сімферополі за участю консула В. Світличного з метою провести великий антимайдан, ключовою вимогою якого буде проведення референдуму, що стосується державної незалежності Криму [15].

Ці процеси знайшли втілення і в органах державної влади автономії, де найбільшою була фракція Партії регіонів. Верховна Рада Криму закликала кримчан не піддаватися на провокації, зазначивши, що «під загрозу поставлена політична і економічна стабільність в державі, її цілісність і самі основи конституційного ладу. Купка політиканів намагається під виглядом боротьби за європейський вектор розвитку захопити владу в країні» [16]. Президія Верховної Ради Автономної Республіки Крим 27 січня 2014 р. прийняла рішення «Про заходи щодо сприяння охороні порядку і громадської безпеки на території Автономної Республіки Крим», в якому йшлося про заборону в установленому порядку на території Автономної Республіки Крим діяльності та символіки ВО «Свобода» та інших формувань радикального характеру, оскільки вони складають «загрозу національній єдності, громадській безпеці та правопорядку» і містила вимогу до Міністерства юстиції України негайно вирішити питання про припинення їхньої діяльності на підставі ст. 37 Конституції України та ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» [17]. Однак, 7 лютого 2014 р. Президія Верховної Ради Криму скасувала рішення про заборону ВО «Свобода», звернувшись з проханням до Генерального прокурора зробити це через суд [18].

Прес-служба Верховної Ради АРК поширила 22 лютого 2014 р. повідомлення, в якому йшлося про те, що *політична ситуація в Україні дає «вагомі підстави для побоювань за долю автономії, створює загрозу миру й стабільності в Криму».* У цей же день В. Путін віддав наказ Генеральному штабу Міністерства оборони РФ розпочати операцію захоплення Криму. 78 з 100 депутатів Верховної Ради Криму проголосували за входження АРК до складу Російської Федерації і проведення референдуму з цього питання 16 березня [19]. Певною мірою іронією виглядала реакція центрального органу Партії регіонів про те, що партія повинна через своїх депутатів всіх рівнів спробувати запобігти проведенню нелегітимного референдуму в Криму [20].

Криміналітет та очільники окремих політичних партій стали основною опорою російської окупаційної влади в Криму (керівництво РФ призначило вихідця з однієї з найжорстокіших кримських ОПГ «Сейлем», керівника Політичної партії «Руська Єдність» С. Аксьонова («Гобліна») «главою» Криму, а керівника структури «Консоль», очільника КРО Партії регіонів В. Константінова – головою кримського «парламенту» [11]).

Напередодні референдуму 16 березня 2014 р. голова кримського відділення Партії регіонів В. Константинов, голова Політичної партії «Руська Єдність» С. Аксьонов, заступник голови кримської республіканської Партії «Союз» С. Савченко і перший секретар республіканського комітету Комуністичної партії України О. Соломахін підписали меморандум про спільні дії з успішного проведення референдуму про статус Криму та зобов'язалися «надавати всебічне сприяння вільному волевиявленню кримчан в ході загальнокримського референдуму» [21].

У свою чергу, місцеві осередки Комуністичної партії України, Партії «Союз» та Політичної партії «Руська Єдність», не чекаючи на результатів «референдуму», підписали угоду про співробітництво на шляху до возз'єднання з Росією [22]. Зазначимо, що кримські республіканські відділення Партії регіонів і Комуністичної партії України приймали рішення про відділення Криму від території України, залишаючись структурними підрозділами партій. Центральні органи не реагували на такі дії [23]. Лише 17 березня кримська республіканська організація Партії регіонів на з'їзді оголосила про своє відокремлення і зміну назви на вимогу центрального керівництва партії, «щоб не вийшло, що частина Партії регіонів знаходиться в іншій державі. Щоб їх не вважали розкольниками і сепаратистами» [24]. Натомість, В. Константинов не виключав, що кримське відділення Партії регіонів, може виявитися «частиною однієї з партій Російської Федерації» [25].

На початку квітня 2014 р. російські партії почали відкривати свої відділення в Криму. Натомість, діяльність усіх навіть проросійських партій припинилася. Місцеві осередки Партії регіонів та Політичної партії «Руська Єдність» стали основою для регіонального осередку Всеросійської політичної партії «Єдина Росія»*. Очільником партії став колишній член Партії регіонів та голова парламенту автономії В. Константинов, який заявив, що «ми підтримуємо всі реформістські починання президента країни Володимира Путіна. Але це кримська партія і ми повинні, безумовно, зробити кримський акцент. Ми повинні надати кримському пориву новий імпульс через партійне будівництво. Він повинен працювати на творення нового Криму в новій реальності» [26]. Значна частина чиновників-членів Партії регіонів у повному складі перейшли до партії «Єдина Росія» [27], ставши основним кадровим резервом для російської «партії влади» в Криму.

Нелегітимна виборча кампанія 2014 р. утвердила зміну швидше партійних назв, ніж політичних установок чи ідейних пріоритетів. До анексії

*Назви усіх російських політичних партій подано відповідно до «Списка зарегистрированных политических партий» Министерства юстиции Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minjust.ru/ru/nko/gosreg/ partii/spisok.

півострова 43 % кандидатів від «Єдиної Росії» належали до Партії регіонів. У прохідній частині списку представництво колишніх регіоналів було ще вище. Зокрема, у першій двадцятці списку колишні діячі Партії регіонів займали більше 50 % місць [28]. У доокупаційний період 40 % членів «Єдиної Росії» були умовно позапартійними, належачи до прорегіоналівських структур або проросійських організацій. Колишня Політична партія «Руська Єдність» представлена у всьому списку кандидатів «Єдиної Росії» близько 10 %. Наявні у списку російської «партії влади» і поодинокі представники Партії «Руського блоку» та Партії «Союз». Першу п'ятірку партійного списку Всеросійської політичної партії «Єдина Росія» очолили: С. Аксьонов, колишній лідер кримської Партії регіонів, спікер незаконного кримського парламенту В. Костянтинов, екс-заступник голови Меджлісу Р. Ільясов, колишній член Партії регіонів та Партії «Руська Єдність» С. Цеков та заступник голови кримського парламенту, член Партії регіонів К. Бахарєв [28].

Частина колишніх членів Партії регіонів змінили партійні квитки на квитки Політичної партії «Справедлива Росія». У виборчому списку цієї партії 36 % складали колишні члени Партії регіонів, 44 % позапартійні [28]. 88 % списку Політичної партії «Комуністичної партії Російської Федерації» склали члени Комуністичної партії України, а 88 % списку Політичної партії ЛДПР – Ліберально-демократичної партії Росії представляли безпартійні [28].

Не лише людський ресурс використовувала в Криму Російська Федерація, а й матеріальний. Щоправда, іноді це доходило до курйозів. Так, зокрема, було у випадку з «майном» Партії регіонів. Відпочиваючі в окупованому Севастополі використовували прапори Партії регіонів як тенти від сонця [29]. На незаконних виборах 2016 р. агітаторам Всеросійської політичної партії «Єдина Росія» роздавали сумки, які використовувалися у передвиборчій кампанії 2012 р. Партії Регіонів [30].

Однак, сумками справа не обмежилася. Б. Колесніков і керівники «виконкому» запрошували на зустрічі людей, які хочуть йти на вибори від Всеросійської політичної партії «Єдиної Росії» і «просив» по 50 тис. рублів з кандидата до селищні ради та 100 тис. рублів за висування в Ленінському, Нахімовському, Гагарінському і Балаклавському районах [31].

Після анексії Автономної Республіки Крим партійна мапа півострова зазнала кардинальних змін. Місцеві осередки політичних партій та громадських організацій України фактично припинили свої існування. Ще до «референдуму» Верховна Рада України АРК прийняла офіційне рішення про заборону діяльності на території автономії низки українських політичних та громадських організацій (ВО «Свобода», Політична партія «Правий сектор», Всеукраїнська політична партія «Братство» та інші). На-

томість, ще у 2014 р., до списку заборонених у Росії організацій, діяльність яких Міністерство юстиції Російської Федерації визнало екстремістськими, були включені п'ять українських партій та організацій: Політична партія «Правий сектор», Всеукраїнська політична партія «Братство, «УНА–УНСО», Українська повстанська армія, «Тризуб імені Степана Бандери». 18 квітня 2016 р. в перелік громадських і релігійних об'єднань, діяльність яких припинена у зв'язку із здійсненням ними екстремістської діяльності, включене і громадське об'єднання Меджліс кримськотатарського народу [32].

Важливо зазначити, що реакція офіційної української влади, щодо партій, які зрадили Україну була надто запізнілою, можливо й байдужою. Хоча в. о. Президента України О. Турчинова ще 7 квітня 2014 р. заявив, що «Відповідно до українського законодавства, буде поставлене питання про заборону діяльності політичних партій та громадських організацій, що стоять на позиціях сепаратизму та працюють на країну-агресора, проти власної держави і її народу» [33]. А в парламенті продовжували працювати народні депутатів від Партії Регіонів і КПУ, які підтримували збройні заколоти в східних регіонах України.

Зокрема, фракція КПУ не брала участь у голосуванні Постанови «Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з зупиненням дії рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 р. про проведення 16 березня 2014 р. загальнокримського референдуму» № 4388. У заяві йшлося про негайне виведення військ Російської Федерації із території України, припинення агресії проти української держави та гарантування її територіальної цілісності та незалежності. Із 32 присутніх депутатів фракції КПУ, під час голосування не голосували усі. КПУ своєю «мовчазною згодою» підтримувала порушення територіальної цілісності та суверенітету України зі сторони Російської Федерації [34].

Лідер комуністів П. Симоненка неодноразово брав участь у сепаратистських мітингах у південно-східних регіонах України, відкрито підтримував дії сепаратистів, про що неодноразово заявляв у Верховній Раді України: «Ми – комуністи Вас підтримуємо в статусі російської мови, який ви відстоюєте як другу державну. Ми вас підтримуємо в прагненні підтримати свої інтереси, обговорюючи всі ці питання на місцевих референдумах...» [34]. Перший секретар КРО КПУ О. Соломахін брав участь у Пленум ЦК КПРФ, де підтримав приєднання Криму до Російської Федерації, заявивши, що приєднання Криму до Росії – «яскрава подія, яку в Криму чекали 23 роки» [34]. Очільник Партії «Руський блок»* Г. Басов підтриму-

*На парламентських виборах 2006 р. Партія «Руський блок» підтримувала ПАРТІЮ РЕГІОНІВ, за списками якої до Верховної Ради України був обраний О. Черноморов. У Верховну Раду Криму було обрано 12 представників Партії «Руський блок» за списками

вав незаконну анексію Криму, а також закликав до виконання незаконного договору про входження Автономної Республіки Крим до складу Російської Федерації [35].

Лише через рік після окупації Криму представники Міністерства юстиції України звернулися до Окружного адміністративного суду Києва з позовом заборонити в Україні діяльність Політичної партії «Руська Єдність»* (С. Аксьонов) та Партії «Руський блок» (Г. Басов). 30 квітня Окружний адміністративний суд міста Києва заборонив діяльність Політичної партії «Руська Єдність». Апеляційний суд підтвердив рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 13 травня, яким було заборонено Партію «Руський блок» через заклики до повалення конституційного ладу і порушення територіальної цілісності України [36]. Окружний адміністративний суд м. Києва визнав дії Політичної партії «Руська Єдність» та її керівника С. Аксьонова такими, що спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету та територіальної цілісності України, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі [37]. У результаті постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 30 квітня 2014 р. діяльність вищезазначеної партії була заборонена.

У грудні 2015 р. Окружний адміністративний суд м. Києва заборонив діяльність Комуністичної партії України. Однак правові обмеження не були враховані очільниками партії як імперативні. Продовжує працювати офіційний сайт Комуністичної партії України, проводяться партійні з'їзди і конференції, представників від КПУ запрошують у телеефіри. На відмінну від багатьох чинних нині партій сайт КПУ працює постійно, новинна стрічна оновлюється щодня. Однак ще у червні 2015 р., лідер Комуністичної партії України П. Симоненко спільно із лідером ПСПУ Н. Вітренко заявив

блоку «За Януковича!» (Блок Партії регіонів і Партії «Руський блок»). У Севастопольську міську раду було обрано 5 представників Партії «Руський блок». На парламентських виборах 2012 р. Партія «Руський блок» набрала 0,31 % і не пройшла у Раду. Найбільше партію підтримували в Криму, де партія набрала 1,2 %. 1 лютого 2013 р. низка інтернет-ЗМІ опублікували повідомлення про саморозпуск партії, і це ж повідомлення з'явилося на сайті партії. Більшість членів політради партії прийняли участь в роботі XI з'їзду партії, на якому і прийняли рішення про саморозпуск партії у зв'язку з низькими результатами, зокрема на виборах 2012 року. Однак Г. Басов спростував це твердження і назвав його провокацією, а згодом зумів виграти судову справу щодо визнання XI з'їзду нелегітимним (Нечет Т. В Украине запретили партию «Русский блок». 18.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kp.ua/politics/457943-v-ukrayne-zapretyly-partyui-russkyi-blok)

* Очолювана с. Аксьоновим проросійська партія «Руська єдність» отримала на виборах до ВР АР Крим у 2010 р. лише 4,02 % голосів виборців.

про створення нового руху Ліва опозиція [38]. Ця громадська організація давала можливість Комуністичній партії України, як зазначалося у виступі очільника комуністів «в умовах жорстокого репресивного режиму зберегти свої сили для проведення легальної роботи в масах, об'єднати навколо ідей і гасел партії широкі верстви трудящих, в тому числі тих, хто з яких-небудь міркувань сьогодні не наважується організаційно з'єднати свою долю з партією» [39].

Грудень взагалі був знаковим для комуністичних партій. Пригадаймо, що Міністерство юстиції України 24 грудня 2013 р. офіційно зареєструвало нову українську партію з назвою «Комуністична марксистсько-ленінська партія України» на чолі з Л. Грачом. Нова партія мала «благородну мету очищати комуністичний рух і розробляти сучасну стратегію і тактику боротьби за права трудящих і селян» [40]. 1 грудня 2014 р. рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва було анульовано свідоцтво про реєстрацію Політичної партії «Комуністична марксистсько-ленінська партія України» у зв'язку з не дотриманням останньою вимог утворити та зареєструвати обласні і прирівняні до них партійні організації не менш як у чотирнадцяти з двадцяти семи адміністративно-територіальних одиниць України, як того вимагає ч. 6 ст. 11 Закону України «Про політичні партії в Україні» [41]. Мотивація такого рішення була більш, ніж банальною. Жодним чином не йшлося про окупацію Криму і зміну геополітичних орієнтирів очільника партії Л. Грача, який в окупованому Криму очолив осередок Політичної партії Комуністична партія комуністи Росії.

Незважаючи на російсько-українську, окупацію Криму, причетність партій та окремих членів до цих подій, в Україні й досі продовжують діяти проросійські партії. Згідно інформації Департаменту державної реєстрації Міністерства юстиції України і сьогодні у переліку діючих політичних партій залишається Партія регіонів (реєстраційний номер № 939, дата реєстрації 06.11.1997, очільник І. Чичасов), Партія «Союз» (№867, 11.06.1997, очільник Л. Миримський), Політична партія України «Русь єдина» (№8-п.п, 05.06.2003, співголови О. Ременюк, О. Гичко), Робітнича партія України (марксистсько-ленінська) або РПУ (2012, № 209-п.п., О. Бондарчук) [42] та ін.

Робітнича партія України (марксистсько-ленінська) має проросійську позицію, а також назвою та ідеологією порушує закони про декомунізацію. Влітку 2014 р. співробітники СБУ затримали в Києві тираж газети сепаратистського спрямування, замовником друку якої була Робітнича партія України (марксистсько-ленінська). Керівником цієї організації є колишній депутат Верховної Ради України двох скликань від Комуністичної партії України, етнічний росіянин О. Бондарчук [43].

Детальніше зупинюся на діяльності Політичної партії України «РУСЬ ЄДИНА», яка була створена у червні 2003 р. під назвою Слов'янський народно-патріотичний союз. На виборах до Верховної Ради 2006 р. ця політична сила змінила назву на Політична партія України «Партія політики Путіна» і отримала підтримку 0,12 % виборців. У передвиборчій програмі зазначалося: «Політика ПУТІНА – це форма політики, здійснюваної державою з метою виходу з кризи, стабілізації і прориву на рівень передових держав. Політика Путіна є абсолютно теоретично обґрунтованою, практично перевіреною, логічно завершеною й успішною для держави. Вона передбачає широке стратегічне планування на тривалу перспективу, дозволяючи прогнозувати, корегувати і формувати майбутнє своєї держави» [44]. Очолював партію колишній народний депутат України III і IV скликань від ВО «Батьківщина» О. Ременюк, який володів бізнес-активами в Криму та Росії [43]. У 2009 р. керівництво організації змінило назву на Політична партія України «Русь єдина», хоча, її нинішня вивіска теж свідчить про відверто проросійський ухил цього проекту. Однак зміна назви відбулася на рівні центральних органів та свідоцтва про реєстрацію, а у регіональних структурах й досі зберігається назва Політична партія України «Партія політики Путіна». Так, у Переліку структурних утворень політичних партій Головного територіального управління юстиції у Черкаській області під номером 74 із 207 політичних партій рахується обласна організація України «Партія політики ПУТІНА» з 7 липня 2003 р. [45]. Аналогічна ситуація у Полтавській області і ще 18 областях, пропагуючи ідеї «руського міра», а її члени беруть участь у здійсненні державної та культурної політики та впливають на самосвідомість українців.

Нещодавно Головою Громадської ради Міністерства охорони здоров'я був обраний М. Іонов, активіст, причетний до проросійської Політичної партії України «Партія політики Путіна». Це призначення відбулося у руслі «концепції змін МОН». Підтвердженням причетності нового очільника МОЗ до цієї партії став Додаток до Постанови Центральної виборчої комісії від 4 січня 2006 р. № 38, який містить виборчий список кандидатів у народні депутати України Політичної партії України «Партія політики Путіна». Під номером 4 цього Додатку знаходимо також і прізвище кінорежисера О. Байрак. Коментарі тут зайві.

Досі Міністерством юстиції України не розроблено дієвого механізму щодо положення Закону «Про політичні партії», які містять вимогу щодо збору підписів громадян України на підтримку рішення про створення політичної партії не менше як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Пригадуються слова теоретика демократії А. Токвіля, сказані ще у 1930-х рр.: «Партії – це зло, властиве демократичному правлінню» [46, с. 144].

Міжнародне співтовариство не визнає Крим російським. ООН вважає Крим українською територією, яку окупувала Російська Федерація. Саме тому накладаються санкції на Росію. Глава держави закликав не визнавати легітимність парламентських виборів в РФ, які Москва намагалася провести в окупованому Криму і м. Севастополь – української території, що знаходиться в тимчасовій окупації [47]. Народні депутати України Г. Гопко та Р. Чубаров запропонували прийняти звернення Верховної Ради України до іноземних держав, парламентської асамблеї і міжнародних організацій про невизнання виборів в Державну думу Російської Федерації на території окупованої Автономної республіки Крим у вересні 2016 р. За звернення проголосували 269 депутатів. Єдина фракція, яка не дала жодного голосу «за» – «Опозиційний блок» [48]. Міжнародна правозахисна організація Freedom House зазначили, що «Організовані Росією вибори» – це фарс ціною прав людини і демократії в Криму» [49]. Рівень дотримання політичних прав на півострові Freedom House оцінив в 7 балів, а громадянські свободи – в 6, при тому, що 7 – це найгірша оцінка з можливих[49].

Підсумовуючи зазначимо, що у контексті дослідження політичного процесу в Автономній Республіці Крим виявлено особливості, суперечності, а також прорахунки центральної влади у розвитку політичних процесів в АРК, показано відсутність конструктивних політичних зв'язків з кримськими елітами, виокремлено «слабкі місця» діяльності політичних партій, показано роль політичних партій у виході Криму за межі правового поля України. Власне, питання окупації Криму вирішило лише вузьке коло суб'єктів – «рішучі» кроки Президії Верховної Ради АР Крим, керівництва Політичної партії «Руська Єдність», а найбільше – збройна агресія з боку Росйської Федерації.

Центральне місце в регіональній багатопартійності у Криму займали політичні партії «лівого» і проросійського спрямування. Наскрізь криміналізовані кримські організації Партії регіонів, КПУ, Політична партія «Руська Єдність», Партія «Руський блок» стали опорою російського впливу і відіграли ключову роль під час російської агресії і наступної окупації. Входження до окупаційних структур кримських лідерів, вихованих в незалежній Україні засвідчило глибоку кризу як політичної та і партійної системи.

Окупація Криму Російською Федерацією стала серйозним викликом для усіх політичних сил України, до якої жодна з них не була готова та нині має труднощі з розробкою ефективних контрзаходів. Вирішення завдання повернення Криму до складу України вимагає сильної політичної волі, консолідації дій всіх учасників політичного процесу з реінтеграції півострова, активних дій на дипломатичному рівні.

Джерела і література

1. Кармазіна М. Кілька зауважень про особливості передвиборного часу / М. Кармазіна // Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 р.: колективна монографія / за ред. М. С. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013.

2. Матола В. В Україні зареєстровано 14 проросійських партій. 21.05.2013 / В. Матола.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/79989.

3. Кириченко Р. П'ята колона в Україні: які політичні сили потурають агресору?12.06.2014 / р. Кириченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mskod.com/p-yata-kolona-v-ukrayini-yaki-politichni-sili-poturayut-agresoru/.

4. Кармазіна М. Українські політичні партії: 2013 р. / М. Кармазіна // Наукові Записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – № 1 (69). – С. 127–184.

5. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980 – перша половина 2011 р.) / Керівник проекту – М. С. Кармазіна; довідковий матеріал – Т. А. Бевз, М. С. Кармазіна; упор. – Т. А. Бевз (координатор проекту), Д. В. Вєдєнєєв, П. П. Гай-Нижник, О. М. Любовець, с. В. Полтавець, О. М. Собачко, В. Д. Яремчук. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011.

6. Партія «Руський блок». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.rbc.ua/ukr/vyboru2012/party/p30.

7. Партія «Руський блок» на парламентських виборах 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://statistika.in.ua/vybory2012/ruskiy_blok.

8. Knott Eleanor. Do Crimeans see themselves as Russian or Ukrainian? It's complicated / Eleanor Knott. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2015/12/03/do-crimeans-see-themselves-as-russian-or-ukrainian-its-complicated/.

9. Російський одіозний політик дав зрозуміти, що РФ примушуватиме Україну до слов'янської єдності «антифашиським фронтом». 17.05.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/79739

10. Більшість українців вважає, що країна розвивається у неправильному напрямку. 17.02.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/72045.

11. Горбулін В. Тези до другої річниці російської агресії проти України. 18.02.2016 / В. Горбулін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy

12. В Симферополе на митинге держали плакаты «Навеки с Россией» (фото). 02.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.segodnya.ua/ regions/krym/v-simferopole-na-mitinge-derzhali-plakaty-naveki-s-rossiey-479242.html.

13. Антимайдан в Крыму: «Мы никогда не отречемся от матери-России» (фото). 09.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.segodnya.ua/regions/krym/antimaydan-v-krymu-my-nikogda-ne-otrechemsya-ot-materi-rossii-481186.html.

14. У Криму судитимуть екс-голову партії «Русский блок» за вимагання. 31.05. 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.krymr.com/a/27771152.html.

15. ПР готує в Криму антимайдан з вимогою незалежності півострова – Сиротюк. 14.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_pr-gotuye-v-krimu-antimajdan-z-vimogoyu-nezalezhnosti-pivostrova-sirotyuk/531970.

16. Парламент Крыма: «Власть в стране пытается захватить горстка политиканов и авантюристов». 02.12.2013[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.segodnya.ua/regions/krym/parlament-kryma-vlast-v-strane-pytaetsya-zahvatit-gorstka-politikanov-i-avantyuristov-479184.html.

17. В Криму заборонили діяльність та символіку Свободи. 27.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2014/01/27/7011553/.

18. В Криму скасували заборону діяльності Свободи, попросивши про допомогу Пшонку. 07.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/7/7013144/.

19. Партии регионов призывают не допустить референдум в Крыму. 08.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://news.liga.net/news/politics/997699v_partii_regionov_prizyvayut_predotvratit_referendum_v_krym.htm.

20. Партія регіонів повинна запобігти проведенню нелегітимного референдуму в Криму, – Мірошниченко. 08.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://ua.112.ua/polityka/partiya-regioniv-povinna-zapobigti-provedennyu-nelegitimnogo-referendumu-v-krimu-miroshnichenko-31617.html.

21. Крупнейшие партии Крыма договорились голосовать за вхождение автономии в состав России. 14.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.tvc.ru/news/show/id/33953.

22. Політична карта тимчасово окупованої території автономної республіки крим: перший звіт опори. 22.05.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://www.oporaua.org/vybory/politychni-karty-oblastei-2014/5387-politychna-karta-tymchasovo-okupovanoji-terytoriji-avtonomnoji-respubliky-krym-pershyj-zvit-oporu.

23. ПР и КПУ не выгоняют однопартийцев, поддерживающих отделение Крыма – Соболев. 15.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.unian.net/politics/896826-pr-i-kpu-ne-vyigonyayut-odnopartiytsev-podderjivayuschih-otdelenie-kryima-sobolev.html.

24. Кримська Партія регіонів у понеділок відокремиться від української і змінить назву. 13.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbnews.com.ua/ua/news/115496/.

25. Галимова Н. Россия готовит партийный десант в Крыму Российские партии готовятся к политстроительству в Крыму. 19.03.2014 / Н. Галимова, П. Матвеева, А. Братерский, Д. Евстифеев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://www.gazeta.ru/politics/2014/03/19_a_5955909.shtml.

26. Создатели Партии регионов и Русского единства в Крыму создают Единую Россию. 13.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jankoy.org.ua/sozdateli-partii-regionov-i-russkogo-edinstva-krymu-sozdayut-edinuyu-rossiyu/.

27. Партія регіонів в Криму повністю перейшла в «Єдіную Росію». 21.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uapress.info/uk/news/show/57916.

28. Обличчя зради: як формується влада в анексованому Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://lb.ua/news/2014/09/04/278216_oblichchya_zradi_yak_formuietsya_vlada.html.

29. Стало відомо на що пішли прапори партії Януковича в окупованому Криму. 22.07.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.depo.ua/ukr/life/stalo-vidomo-na-shcho-pishli-prapori-partiyi-yanukovicha-v-okupovanomu-22072016181800.

30. У Криму партія Путіна роздає сумки з логотипом Партії регіонів. 05.09.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://styler.rbc.ua/ukr/tsirk/krymu-partiya-putina-razdaet-sumki-logotipom-1473061046.html.

31. Кандидатам від путінської «Єдиної Росії» в Криму партія оголосила тариф. 16.07.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://expres.ua/news/2016/07/16/193978-kandydatam-putinskoyi-yedynoyi-rosiyi-krymu-partiyi-ogolosyly-taryf.

32. Мінюст Росії включив меджліс до списку екстремістських організацій. 19.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160419_majlis_russia_extremism_sd.

33. Звернення в.о. Президента України, Голови Верховної Ради України Олександра Турчинова з приводу подій у східних областях України. 08.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/21308-zvernennya-vo-prezidenta-ukrajini-golovi-verkhovnoji-radi-ukrajini-oleksandra-turchinova-z-privodu-podij-u-skhidnih-oblastyah-ukrajini.

34. Дії лідерів та членів КПУ, спрямовані на порушення суверенітету і територіальної цілісності України. 11.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obljustif.gov.ua/wp-content/uploads/2015/02/Diyi-lideriv-ta-chleniv-KPU-1.pdf.

35. Партія «Руський блок» затягує судовий розгляд. 07.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://k-z.com.ua/sudebnye-khronyky/30583-partiya-ruskij-blok-zatyague-sudovij-rozglyad.

36. Суд заборонив діяльність Партію «Руський блок». 13.05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.5.ua/polityka/sud-zaboroniv-diyalnist-partiji-russkij-blok-32741.html

37. Мисник Н. Як київські суди кримські справи розглядають. 23.05.2014 / Мисник Н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3367835/

38. Симоненко и Витренко создали движение Левая оппозиция [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://news.liga.net/news/politics/5995547-simonenko_i_vitrenko_sozdali_ dvizhenie_levaya_oppozitsiya.htm.

39. О действиях Компартии Украины в чрезвычайных условиях осуществления неонацистским режимом декоммунизации. Доклад Первого секретаря ЦК КПУ П. Н. Симоненко на внеочередном 52 съезде Компартии Украины. 01.10.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.kpu.ua/uk/85108/o_dejstvyjah_kompartyy_ukrayny_v_ chrezvychajn-ezvychajn-
ychajn-
ajn-
yh_uslovyjah_osuschestvlenyja_neonatsystskym_rezhymom_dekommunyzatsyy_doklad_pervogo_sekretarja_tsk_kpu_pnsymonenko_na_vneocherednom_52_sezde_kompartyy_ukrayny.

40. Казимирський с. Комуністична марксистсько-ленінська партія України офіційно зареєстрована / С. Казимирський. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://uapress.info/uk/news/show/13054.

41. Анульовано свідоцтво Політичної партії «Комуністична марксистсько-ленінська партія України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sumyrsgu.gov.ua/anulovano-svidoctvo-politichno%D1%97-parti%D1%97-komunistichnamarksistsko-leninska-partiya-ukra%D1%97ni/

42. Департамент державної реєстрації Міністерства юстиції України. Політичні партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_ partiyi/.

43. ТОП-7 партій, які потрібно заборонити в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/64334-ahmetovu_ispolnilosj_49_let.

44. Передвиборча програма Політичної партії України «Партія політики ПУТІНА». Нова перспектива України. 24.02.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/2823/art/30725.html.

45. На Черкащині працює партія політики Путіна. 15.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ck.ridna.ua/2015/09/14/na-cherkaschyni-pratsyuje-partiya-polityky-putina/

46. Токвіль А. Демократія в Америці / А. Токвіль. – М., 1992. – С. 144.

47. Порошенко разразился заявлением по выборам в Крыму Петр Порошенко призывает страны G7 и ЕС не признавать легитимность парламентских выборов РФ в оккупированном Крыму. 12.09.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ubr.ua/ukraine-and-world/power/poroshenko-razrazilsia-zaiavleniem-po-vyboram-v-krymu-432770

48. Абрамовская К. Выборы в Крыму: троянский конь российской государственности. 12.09.2016 / К. Абрамовская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.hromadske.ua/ru/articles/show/Vybory_V_Krymu_Troyanskij_Kon_Rossijskoj_Gosudarstvennosti

49. Кувардин А. В. Freedom House: Выборы в оккупированном Крыму не легитимизируют российскую власть. 19.09.2016 / А. В. Кувардин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bun.com.ua/2016/09/19/freedom-house-vibori-v-okkupirovannom-krimu-ne.html

Tatyana Bevz

PARTIES AS SUBJECTS OF THE POLITICAL PROCESS DURING THE OCCUPATION OF THE CRIMEA: CONTRADICTIONS AND FAILURES

Бійці добровольчого батальйону "Айдар" проводжають в останню путь товаришів, які загинули в бою, 29 липня 2014 р. Справа (в білий хустинці на голові) журналіст Юрій Луканов. (фото: Іван Лозовий)

Андрій Іванець

АСИМІЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЯК ЗЛОЧИННЕ ПОРУШЕННЯ КОЛЕКТИВНИХПРАВ ГРОМАДИ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ КРИМУ: ОКРЕСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Незаконна окупація Росією у 2014-2016 рр. частини суверенної території Української держави – Автономної Республіки Крим і м Севастополь – стала першою спробою у післявоєнній Європі здійснити анексію. Такі дії держави-агресора є очевидним, цинічим і грубим порушенням його двосторонніх, українсько-російських і багатосторонніх зобов'язань, в тому числі Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештського меморандуму). Тим самим Росія похитнула всю систему міжнародного правопорядку, яка будувалася після Другої світової війни для запобігання широкомасштабних конфліктів. Дії держави-агресора мають цілу низку глобальних і локальних негативних наслідків. Серед них масштабні, систематичні та системні порушення прав людини і громадянина на тимчасово окупованій території та колективних прав етнічних спільнот Криму. Російська окупація особливо негативно відбилася на корінному кримськотатарському народі та на громаді етнічних українців Криму.

Уточнімо, що громадяни України різного етнічного походження, які проживають в Криму, складають абсолютну більшість його населення є українцями – представниками української політичної нації. Дії окупаційної влади грубо порушують їх права, зокрема через примус до громадянства, нав'язування російського законодавства, обмеження громадських і політичних прав тощо. Вагому частину українців в Криму складають етнічні українці, тобто ті громадяни, які є такими за етнічним походженням і самоусвідомленням. Російський окупаційний режим здійснює порушення їх колективних прав саме як громади етнічних українців. Вона є другою за чисельністю етнічною спільнотою в АР Крим і м. Севастополь.

У цій статті ми спробуємо розглянути стан громади етнічних українців Криму на момент анексії, вплив політики окупаційного режиму та можливі наслідки окупації для неї. Матеріал не претендує на вичерпність теми, але у ньому буде окреслено у першому наближенні проблему, розглянуто основні механізми асиміляції, які застосовує стосовно кримських українців окупаційний режим, і запропоновані державі, інститутам громадянського суспільства та міжнародному співтовариству деякі заходи для захисту

колективних прав громади етнічних українців Криму.

На початку 2014 р. у момент російської агресії громада етнічних українців Криму була слабко консолідованою і майже не структурованою. Загалом вона складається з двох частин – власне кримської (у автономії) і севастопольської. У 1990-х рр. в АР Крим декілька разів проходили конгреси українців Криму, проте постійно діючих органів етнічного самоврядування, на кшталт кримсько-татарських, вони не утворили. Подібною ситуація була і в Севастополі, хоча конгреси українців міста проходили більш регулярно до 2014 р. Такий стан громади етнічних українців виник значною мірою через специфічні етнодемографічний склад кримського населення і етнополітичну ситуацію на Кримському півострові, відсутність повноцінної інфраструктури для задоволення етнокультурних потреб українців Криму в радянський час і національну політику комуністичного режиму загалом та брак розуміння проблем і потреб цієї спільноти центральною владою незалежної України, а відтак і адекватної державної політики.

Крим в етнічному плані є найменш «українським», єдиним регіоном де етнічні українці не складають більшість. До окупації, за даними Всеукраїнського перепису 2001 р., загалом росіяни (58,5 %, 1180,4 тис. чол.), українці (24,4 %, 492,4 тис. чол.) та кримські татари (12,1 %, 243,4 тис. чол.) складали 95 % населення АР Крим [8]. Відповідно, значною мірою, саме від їх взаємодії залежить спокій та стабільність в цій адміністративно-територіальної одиниці, розвиток всіх її сфер. На початок 2014 р. кількість кримських татар орієнтовно збільшилась до понад 270 тис. жителів або до 14 % жителів автономії, а тому, ймовірно, незначно зменшилася частка та чисельність представників двох східнослов′янських етносів.

Потенційно етнічні українці мали б виконувати роль стабілізатора міжетнічних відносин у автономії та природного чинника інтеграції у загальноукраїнське суспільство. На жаль, до окупації українська етнічна спільнота Криму лише частково робила це через слабкі консолідованість та політичну впливовість. У публічному житті вона поступалася не тільки чисельнішим росіянам, а й кримським татарам. До того ж, значна частка етнічних українців в силу відсутності з радянських часів повноцінної інфраструктури для задоволення етнокультурних потреб та інших причин не асоціює себе з українською культурою, а частина з них навіть є прихильниками сепаратизму.

У період незалежності України дієвої політики стосовно задоволення потреб та консолідації етнічних українців Криму державна влада не виробила. Як регіональна меншина вони не отримували дієвої допомоги у задоволенні своїх потреб ні з боку офіційного Києва, ні з боку влади автономії. В результаті частина з них фактично асимілювалася в етнокультурно-

му плані у російськомовну слов´янську спільноту (за результатами соцопитування Центру Разумкова, у 2008 р. відносна більшість етнічних українців Криму віднесла себе до російської культурної традиції [10, с. 3].

Етнічні українці, які мешкають в Криму, опинилися після 1991 року в двозначній ситуації: з одного боку, вони є представниками титульного етносу держави, а з другого, – регіональною меншістю, потреби якої не задоволені. Такий «пограничний» стан виявився подвійним тягарем: їм, з одного боку, не надавалася підтримка як представникам національних меншостей (а в частині випадків навіть на рівні з ними), а з другого, – прийшлося психологічно «віддуватися» за реальні, а головне – віртуальні прорахунки України в політиці відносно іноетнічних кримчан. Це було емоційно та інтелектуально непросто, адже загальноукраїнська проблема адаптації етнічних росіян-громадян України до існування в незалежній державі, їх включення в українську політичну націю потребувала часу та зусиль. Особливу складність вона має в автономії та м. Севастополь з її специфічним етнічним складом і післявоєнним досвідом, коли в освітньо-культурній сфері було абсолютне домінування російської мови і культури (наприклад, наприкінці 80-х рр. всі дитячі садки-школи-виші Кримської області були російськомовні). Частина росіян України не може звикнути до зникнення статусу домінуючого в державі етносу. Кримська автономія в цьому плані допомагала кримським росіянам зберігати певний психологічний комфорт.

Як відомо, консолідація українців в єдину націю триває, і одночасно в країні існують великі групи титульного етносу, які перебувають на різних рівнях націогенезу. Наприклад, у Галичині процес самоорганізації етнічних українців як частки української модерної етнонації відбувся ще на початку XX ст., а такий процес в АР Крим в силу несприятливих історичних обставин не завершився до початку російської окупації. Певною мірою в центрі країни, а особливо на півдні та сході помітні групи населення ідентифікують себе, перш за все, як місцевих (наприклад, «донбассцев», «одесситов» чи «харьковчан») або «радянських/совєтських людей».

Такі прояви домодерного, донаціонального мислення є розповсюдженими і в Криму з поправкою на особливий етнічний склад та найбільшу совєтізованість регіону. По суті, після Другої світової війни Крим, можна сказати, був удруге «колонізований» по-більшовицьки чи етнонаціонально «реконструйований». Із злочинним виселенням комуністичним режимом з півострова кримськотатарського народу, німців, вірмен, греків та болгар, знищенням нацистами або загибелі під час війни значної кількості росіян, українців, євреїв, кримчаків та представників інших етносів, які мешкали на півострові, Крим був заселений значною мірою переселенцями та відставниками. Серед останніх чимало було «ідейно загар-

тованих» кадебістів, військових та партійних функціонерів. Тому населення Кримської області наблизилося до мрії московських ідеологів про створення радянського народу з мовою Леніна та комуністичними переконаннями. Совєтизація для українців Криму принесла дві біди. Перша – це примусово-добровільний відрив від національно-культурних традицій. Серед післявоєнних переселенців сотні тисяч складали етнічні українці, проте СРСР не потурбувався про створення для них культурницької інфраструктури, тобто відкриття освітньо-виховної вертикалі: дитячий садок-школа-ПТУ/технікум-ВНЗ, а також ЗМІ, закладів культури. Хоча в 50-роки у Сімферополі й відкрилися український театр, україномовна школа-інтернат, яку за кілька років перетворили на школу для розумово відсталих дітей (!), став виходити україномовний варіант однієї офіційної газети. Такі кроки носили перш за все демонстративний, а не системний характер: повноцінної інфраструктури для україномовного культурного простору не існувало. В результаті етнічним українцям нічого не лишалося, як перейти на «мову міжнаціонального спілкування» СРСР.

Друга проблема совєтизації для українців – це нерідко агресивне налаштування homo soveticus до української ідентичності. Приховано в радянських переконаннях було закладено несприйняття багатьох її аспектів, як «буржуазного націоналізму», з відповідними поведінковими наслідками. Неподоланість радянської спадщини ще до окупації Росією Криму проявлялась як у побутовій ксенофобії, так і на відверте пропагування останні понад 20 років російських шовіністичних ідей у Криму. Показовою є багаторічна пропаганда україножобських ідей однією з найтиражніших газет автономії, квінтесенцією позиції якої стали рядки її редактора про те, що ніяких української мови та українського народу не існує. Спроба активістів української громади автономії відстояти у суді честь і гідність державної мови та свого народу наштовхнулася на сліпоту української Феміди. Загалом ситуація у кримських ЗМІ для утвердження української етнічної ідентичності протягом багатьох років була несприятливою. Показовий факт: за результатами аналізу Євпаторійським центром регіонального розвитку нетолерантних висловлювань у 29 кримських друкованих ЗМІ з жовтня 2010 р. по березень 2011 р., виявилося, що об'єктом «мови ворожнечі» у 51,6 % (109 згадувань) стали українці.

Ця проблема, ймовірно, дещо менше характерна для наукового середовища, ніж для мас-медійного. Хоча є скандальні випадки, коли у суспільному дискурсі автономії розповсюджувалися псевдонаукові ідеї, що спотворювали етно- і націогенез українців, іноді – відверто ксенофобського характеру. Так, наприклад, кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук ТНУ А. Р. Нікіфоров у 2008 р. у публічній доповіді під час «Російських вівторків» у Сімферополі висунув тезу: «Ни один из сущест-

вующих на территории государства Украина русских субэтносов не является источником вредоносной этнической мутации, тиражирование которой получило название «украинизации». Ее источником является «украинская политическая элита». Именно она, всегда ориентируясь на внешний заказ, навязывает на 90 процентов русскому населению государства Украина украинский язык, украинскую (напрочь лживую) версию общерусской истории, украинский вариант церковной организации православных верующих, украинский образ жизни (теневой), и образ действий («стиль Мазепы») и образ мысли (двуличие на базе «двуязычия»). ... При этом следует иметь в виду, что метастазы «украинизации» охватили ВСЕ регионы, составляющие государство Украина». Разюча абсурдність цих тверджень, їх повна відірваність від реалій і сучасних наукових підходів, здобутків у царині етно- і націогенезу обернено пропорційна їх шкідливості для підтримання міжетнічної злагоди та стабільності в Криму.

Одним з наріжних каменів агресивного ставлення значної частини кримчан до українського ідентичності є міф про «насильницьку українізацію Криму». Попри існування певних реальних проблем, все ж політичні маніпулятори під цю категорію ладні були підігнати ледь не всі прояви української етнічної та загальногромадянської національної ідентичності. Для них жупел «насильницької українізації» був зброєю як проти етнічного українства, так і консолідації української політичної нації.

Отже формування модерної громади етнічних українців Криму ще до окупації відбувалося у несприятливому морально-психологічному кліматі, а також за умов слабкої представленості в органах влади та органах місцевого самоврядування як спільноти та дуже обмеженого доступу до фінансових і матеріальних ресурсів. В цьому плані українці автономії опинилися в найменш сприятливій ситуації серед трьох найбільших кримських етноспільнот.

Запровадження у національне законодавство категорії «меншина в меншині», розробка та втілення заходів спрямованих на створення умов для повноцінного задоволення їх етнокультурних потреб та консолідації могло б перетворити українців АРК та м. Севастополь на фактор стабілізації етнополітичної ситуації на півдні держави, зменшення ризиків сепаратизму та нейтралізації негативного зовнішнього впливу. Проте не на рівні концептуальних підходів, ні на рівні практичної політики розвиток і цілеспрямована підтримка громади етнічних українців Криму не стали частиною державної етнополітики України у доокупаційний період.

Попри це у 1991-2013 рр. суттєво зросла свідомість багатьох етнічних українців Криму, виникла їх політична, посилилися наукова і мистецька еліти, йшов процес розбудови інститутів громадянського суспільства громади та її консолідації загалом, поширилася сфера використання українсь-

кої мови. Українці-активісти Криму накопичили у боротьбі за створення україномовних освітніх і медійних інституцій досвід відстоювання етнокультурних прав та своїх інтересів. Загалом тенденція до, хай повільного, але поступового зростання ваги кримської української громади була помітною.

Тривожні сигнали про погіршення її стану стали надходити одразу після початку російської спецоперації з окупації Криму. Так, наприкінці березня 2014 р. українські громадські організації Криму у відкритому зверненні зазначали, що сьогодні «на своїй землі і у своїй державі десятки тисяч громадян України перебувають під загрозою новітнього геноциду, етноциду та етнічних чисток», а найгірше в Криму «почуває себе територіально розпорошене, зросійщене та не згуртоване українське населення». На думку авторів звернення, «в атмосфері розпалюваного войовничого російського шовінізму найбільш вразливими, незахищеними Українською державою в Криму виявилися українські патріоти, українська інтелігенція та військовослужбовці. Лише впродовж двох тижнів у Сімферополі та Севастополі викрадено та зникло кілька десятків українських активістів, журналістів, громадських діячів і навіть священнослужителів. …. Сьогодні у громадських місцях та на вулицях небезпечно говорити українською мовою».

На різки негативні зміни у становищі громади етнічних українців Криму після початку російської спецоперації із окупації автономії і Севастополя одразу звернули міжнародні організації. Уже 15 березня 2014 р. у доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини про ситуацію в сфері прав людини в Україні констатувалося, що найбільш вразливими громадами АРК є кримські татари та українці. Вони змушені через залякування, відсутність безпечного середовища та утиски їхніх прав і свобод покидати власні домівки. У липні 2014 р. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні повідомила про посилення переслідувань і дискримінації українців, кримських татар і меншин на тимчасово окупованій території. Загрожене становище громади етнічних українців Криму через дискримінаційну політику РФ протягом 2014-2016 рр. неодноразово відображалося у заявах міжнародних і правозахисних організацій. Одним з останніх таких документів є резолюція Парламентської Асамблеї ОБСЄ від 05.07.2016 р. «Порушення прав людини та основоположних свобод в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь» [6]. У ній, зокрема, йдеться про зростання репресій, насильства і дискримінації проти кримськотатарського корінного народу й етнічних українців, в тому числі викрадення, вбивства, тортури і жорстоке поводження, насильницькі зникнення, безпідставні арешти і затримання та тюремне ув’язнення. У вересні 2016 р. вже ЮНЕСКО підтвердило масовість і системність порушень прав

людини на Кримському півострові, зокрема, вказало на факти репресій, насильств і дискримінації корінного кримськотатарського народу і етнічних українців. Також у доповіді йдеться про політику нетерпимості та дискримінації, яка запроваджується окупаційними владами за ознаками етнічного походження і релігії [10].

Загалом владні структури РФ і так званої Республіки Крим з 2014 р. взяли курс на демонтаж інституцій української/україномовної освіти, культури і мас-медій в Криму, заборона діяльності українських політичних і більшості громадських структур, а також на переслідування тих конфесій, переважну більшість прихожан яких становлять українці. Ось тільки деякі приклади. У 2014 р. був викрадений і певний час незаконно утримувався священник УГКЦ із Севастополя. У 2014-2016 рр. неодноразово піддавалися тиску з боку російських силових структур і парамілітарних організацій священики та архієрей Кримської єпархії УПЦ Київського патріархату, в результаті чого деякі з кліриків залишили Крим. Велика частина культових приміщень відібрана була силовим шляхом або із застосуванням андміністративних і судових процедур (відзначимо, з використанням нелегітимних судових установ).

Так, у Таврійському національному університеті припинена діяльність факультету української філології, значна частина її викладачів скорочена, у інших кримських вишах закрити кафедри української мови та літератури. З 2014/2015 навчального року в Криму в школах припинили повністю викладання історії України та української літератури, значною мірою – української мови. Протягом двох років окупанти закрили переважну більшість українських класів та скасували україномовний статус для всіх 7-ми таких шкіл в Криму. Під тиском була змушена звільнитися директор НВК «Українська школа-гімназія» м. Сімферополя, заслужений працівник освіти України Н. Руденко. Перестали виходити україномовні передачі на багатьох кримських телеканалах та радіостанціях, різко скорочено їх обсяг на ДТРК «Крим». У Севастополі російські власті демонтували частину пам’ятників, пов'язаних з історією України.

Погіршує задоволення етнокультурних потреб і стан української громади Криму загалом виїзд на материкову частину України під тиском окупаційної влади українських політичних та громадських активістів, викладачів і науковців, або незаконні арешти і засудження частини з них, незаконні затримання і катування проросійськими парамілітарними структурами.

Вкрай негативний вплив на задоволення інформаційних і культурних потреб етнічних українців справляє незаконне припинення російською владою ретрансляції в Криму українських телепрограм та радіостанцій, обмеження доступу на його територію української друкованої продукції та

цілої низки українських сайтів. Проблема не тільки в тому, що, наприклад, російські електронні ЗМІ незаконно використовують частоти в Криму, які Міжнародний союз електрозв'язку виділив Україні. Головна проблема, що кримчани опинилися у інформаційному гетто, де російські ЗМІ нав'язують дуже спотворену картину світу. Її важливою частиною є нетепимість до багатьох проявів української ідентичності або до неї в цілому, створення потужної негативної інформаційної «аури» навколо українства і України.

Окупаційна влада формально оголосила про рівноправне використання в Криму української, кримськотатарської і російської мови (надала їм статус «державних») і нібито толерує існування українських культурницьких структур, реєструє в містах Криму українські національно-культурні автономії. Проте показово, що керівники так званої «Республіки Крим» у 2014 р. демонстративно і в урочистій обстановці знімали дорожні вказівники українською мовою, яку саму за кілька місяців перед тим оголосили «державною». Українські національно-кульурні автономії є значною мірою симулякрами інститутів громадянського суспільства етнічних українців Криму. Можна з великою долею ймовірності, казати, що вони є контрольовні російськими силовиками і використовуються на потребу російської влади. Так, наприклад, їх застосоували для спроб легітимізувати та підняти явку на нелегітимні в Криму вибори до Держдуми РФ.

Показовим щодо амбівалентності у ставленні до українців окупаційних органів влади є публічна заява у 2014 р. так званого віце-прем'єра Республіки Крим Д. Полонського, щодо відсутності українців в Криму. Вона, ймовірно, була зроблена в контексті підготовки до проведення перепису окупаціною владою у жовтні 2014 р. перепису кримського населення. Сам цей захід виглядає не просто нелегітимним, а й маніпулятивним. Особливо стосовно етнічних українців. У березні 2015 р. окупаційна влада оголосила, що за попередніми результатами перепису, в Криму у 2014 р. проживало 344,5 тис. представників цього етносу, що на … 40 % або 232 тис. осіб менше показника 2001 р., зафіксованого у Всеукраїнському переписі [8]. Тобто частка етнічних українців у кримському населенні зменшилася за 13 років з 24,4 % до15,7 %. Навіть попри весь інформаційно-психологічний тиск на етнічних українців в Криму, антиукраїнську кампанію, розв'язану представниками окупаційної адміністрації, російських і кримських ЗМІ, оголошені цифри чисельності українців не викликають довіри. Вражаюче низькою ніби виявилась і кількість носіїв української мови – рідною її назвали 3,3 %, тоді як у 2001 таких кримчан було 10 % [8].

Посилює підозри у фальсифікації результатів перепису порівняння двох цифр чисельності українців у Криму: оголошеної президентом РФ В. Путіним 18.03.2014 р. у кримській чи як ще її називають «кримсько-судетській» промові – 350 тис. осіб, і оприлюдненої за рік – 344,5 тис.

осіб. Гра цифрами активно використовувалась у початковій фазі агресії Росії як важливий елемент перетягування тих, що коливались, на бік Кремля, і спроб легітимізувати неправові дії. Достатньо згадати оприлюднену під контролем Росії сепаратистськими органами влади цифру явки в Криму виборців на фейковий референдум 16.03.2016 р. 82 % і оцінки деяких українських експертів і правозахисників з оточення В. Путіна - 34 %.

Власне заяви В. Путіна призводять до суперечливості позиції органів влади РФ у питанні українців у Криму і в Росії. Президент РФ не один раз казав, що росіяни і українці є ніби один народ. За цією квазінейтральною формулою стоїть заперечення історичної, а відтак політичної, культурної і державної суб'єктності українського народу. В умовах яскраво вираженої персоналістської форми авторитарного режиму Росії слова її президента можуть важити для державного службовця РФ чи колаборанта, більше ніж російська нормативно-правова база, де українці визнаються окремим народом.

Отже ми бачимо поєднання в концептуальних підходах російських влад до питання сутності українців двох підходів – дореволюційного великодержавного проекту триєдиного російського народу, де вони розглядаються як частина великої російської етнонації (заяви В. Путіна), і близького до радянського великодержавного підходу, де український народ є формально суверенним, але на практиці його ідентичність та її прояви витісняються на маргінес. У Росії етнонаціональна державна політика, яка практично не дає розвиватися на власній території повноцінним україномовним шкільництву і мас-медіа, вже призвела до широкомасштабної асиміляції українців у Росії. Так, якщо у 1989 р. на її території під час перепису було зафіксовано 4,4 млн українців, то за 21 рік – лише 1,9 млн осіб.

За останні два роки асиміляційна політика РФ стосовно українців почала активно реалізовуватися на тимчасово окупованій території України: в Криму відбувається послідовне поступове витіснення української мови із сфери освіти, культури, науки і політики, знищуються структури самоорганізації українців навіть у культурній сфері, розриваються гуманітарні зв'язки з вільною частиною країни. Додатковим асиміляційним фактором є активне переселення державою-агресором своїх громадян в Крим (за мінімальними оцінками понад 120 тис. осіб), всупереч вимогам Женевської конвенції 1949 р. не змінювати склад населення на окупованій території.

Фактично, в умовах окупації в Криму виникає у довгостроковій перспективі загроза асиміляції української громади або, принаймні значної її частини. Відповідно нагальним завданням Української держави, українського громадянського суспільства за підтримки міжнародного співтовариства розробити і реалізувати комплекс заходів для захисту і підтримчих дій

громади етнічних українців у періоди деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Для органів влади це завдання є конституційним, оскільки згідно зі ст. 11 Основного закону держава «сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури».

З метою задоволення потреб і захисту прав громади етнічних українців АР Крим і м. Севастополь, захисту прав і свобод її представників пропонуємо доручити:

а) у сфері міжнародних відносин

– Міністерству закордонних справ України активізувати роботу щодо оперативного реагування на порушення прав і свобод людини і громадянина, колективних прав етнічних спільнот на тимчасово окупованій території. Зокрема, в частині взаємодії з РЄ, ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями щодо загроз громаді етнічних українців Криму, уможливлення діяльності на його території міжнародних правозахисних організацій;

– Міністерству культури України, як органу який здійснює реалізацію державної політики у справах міжнаціональних відносин, спільно з Міністерством юстиції України розробити зміни до законодавства щодо запровадження терміну «меншина в меншині», зокрема, використовувати його при розробці проекту Концепції державної етнополітики України;

б) у сфері задоволення етнокультурних потреб

– Міністерству культури України на період деокупації та реінтегрції АР Крим і м. Севастополь розробити програму заходів із задоволення етнокультурних потреб та захисту прав громади етнічних українців Криму. Ця програма може бути частиною більш широкого документа, як, наприклад, Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Вона має передбачати, зокрема, залучення для реалізації цілей програми структур громадянського суспільства на грантовій основі;

– Міністерству культури України надати організаційне сприяння й профінансувати проведення ІІ Всеукраїнського (XIII Всекримського) конкурсу учнівської й студентської молоді «Змагаймось за нове життя!», присвяченого Лесі Українці, і здійснювати такі організаційні заходи щорічно;

– Міністерству культури України збільшити фінансування Державного підприємства «Кримський дім» з метою розширення його можливостей проводити заходи спрямовані на підтримку всіх етнічних спільнот Криму, зокрема, українців;

– Українському інституту національної пам'яті розробити комплекс комеморативних заходів, пов'язаних з громадою етнічних українців та її окремими представниками.

в) у сфері науки

Міністерству освіти і науки України

– замовити НАН України, Інституту українознавства МОН України, Таврійському національному університету ім. В. І. Вернадського підготувати академічні видання історії Криму й історії української громади півострова, етнографічних досліджень кримських українців;

г) в інформаційній сфері:

– Міністерству інформаційної політики України та Державному комітету телебачення і радіомовлення забезпечити підготовку інформаційного продукту для етнічних українців, як цільової аудиторії, для його мовлення на тимчасово окуповану територію АР Крим і м. Севастополь;

– Держкомтелерадіо відновити діяльність української редакції на ДТРК «Крим».

Перешкоди

Зовнішні:

1. Протидія держави-агресора Росії заходам України із захисту прав і задоволення потреб етнічних українців Криму;

2. Асиміляційна політика РФ стосовно української етнічної групи АР Крим і м. Севастополя;

Внутрішні:

1. Нерозуміння необхідності захисту прав громади етнічних українців Криму з боку частини державного і політичного істеблішменту, суспільства;

2. Обмежені фінансові ресурси України;

3. Законодавча та нормативно-правова неврегульованість статусу української етнічної групи. Правовим актам, які врегульовують питання формування і реалізації в Україні етнополітики, притаманні неадекватність термінологічного апарату, розмитість визначень функцій, цілей і напрямів роботи відповідних інститутів;

4. Можлива протидія консолідації етнічних українців Криму певної частини іншого населення Кримського півострова

Сприятливі чинники

Зовнішні:

1. Увага частини міжнародних організацій та експертів до дискримінації громади етнічних українців в Криму;

Внутрішні:

2. Сприяння цьому процесу частини громадянського суспільства України

У результаті агресії Росії проти України у 2014-2016 рр. і тимчасової окупації частини української суверенної території - АР Крим і м. Севастополь - під загрозою опинилося існування понад півмільйонної громади етнічних українців, яка є другою за розмірами етнічною спільнотою в Криму. Окупанти взяли курс на її асиміляцію. Вони в основному вже знищили

культурницьку, мас-медійну та освітню інфраструктуру кримських українців, заборонили діяльність українських політичних і громадських організацій, незаконно розірвали зв'язок інформаційного простору Криму із загальноукраїнським, переслідують і витискають за межі Криму українських активістів, здійснюють масований інформаційно-психологічний тиск на українське населення, обмежують його право на свободу совісті, зокрема, переслідують структури УПЦ Київського патріархату на тимчасово окупованій території. Така політика держави-агресора створює загрозу асиміляції для громади етнічних українців Криму.

Нині в України в умовах тимчасової окупації АР Крим і м. Севастополь обмежені можливості захисту прав і задоволення потреб цієї категорії громадян. Проте конституційним обов'язком і практичною потребою для органів влади є здійснення активної державної етнополітики стосовно громади етнічних українців Криму.

На першому етапі, в період тимчасової окупації Криму, вона може бути зосереджена, перш за все, на заходах у сфері дипломатії, розробки нормативно-правових документів щодо цієї етнічної спільноти, і задоволенні етнокультурних потреб її представників на вільній території держави і, у максимально можливих обсягах, на Кримському півострові.

На другому етапі, в період реінтеграції Криму, дежавна етнополітика має бути спрямована на консолідацію кримської громади етнічних українців, реалізацію комплексу її підтримчих дій і перетворення на один з факторів стабілізації суспільно-політичної ситуації.

Література та джерела

1. Беліцер Н. Що таке «меншина в меншині»? – 17.10.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maidan.org.ua/arch/oldkrym/1066387352.html.

2. Беліцер Н. Кримські українці - це «меншина в меншині». – 20.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://podpricelom.com.ua/goals/nataliabelitser-crimean-ukrainian-minority-in-minority.html.

3. Более половины крымчан считают себя патриотами Украины, – опрос. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kianews.com.ua/news/bolee-poloviny-krymchan-schitayut-sebyapatriotami-ukrainy-opros.

4. Етнічні українці Криму: асиміляція або виселення. – 29.06.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.krymr.com/a/27088233.html.

5. Коментар МЗС України щодо ухвалення Парламентською Асамблеєю ОБСЄ українських резолюцій «Порушення прав людини та основоположних свобод в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь» та «Тридцята річниця Чорнобильської катастрофи». – 05.07.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/5913-komentar-mzs-ukrajini-shhodo-uhvalennya-parlamentsykoju-asamblejeju-obse-ukrajinsykih-rezolyucij-porushennya-prav-lyudini-ta-osnovopolozhnih-svobod-v-avtonomnij-respublici-krim-ta-misti-sevastopoly-ta-tridcyata-richnicya-chornobilysykoji-katastrofi.

6. Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Даниленко та ін.; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: О. Г. Аркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін.]. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 592 с.

7. Обращение Президента РФ. – 18.03.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kremlin.ru/events/president/news/20603.

8. Перепись населения в Крымском федеральном округе (2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Перепись_населения_в_Крымском_федеральном_округе_(2014)

9. Расовой дискриминации в Крыму подвергаются не только крымские татары, а и украинцы. – Чаплыга. – 22.08.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://112.ua/obshchestvo/rasovoy-diskriminacii-v-krymu-podvergayutsya-ne-tolko-krymskie-tatary-no-i-ukraincy-chaplyga-333528.html.

10. Соціальна і гуманітарна політика: підручник / [авт. кол.: В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, М. В. Кравченко та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського. – К.: НАДУ, 2016. – 792 с.

11. Жилин И. Культурное подполье. – 28.03.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.opendemocracy.net/od-russia/ivan-zhilin/neliubimaya-padcheritsa.

12. VI Всесвітній форум українців – прояв солідарності між діаспорою і українцями. – Кримська світлиця. – 26.08.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=17346.

13. ЮНЕСКО: ситуация с правами человека в оккупированном Крыму ухудшается. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2016/09/19/7054762/.

Andriy Ivanets

THE ASSIMILATION POLICIES OF THE RUSSIAN OCCUPATON AUTHORITIES AS A CRIMINAL VIOLATION OF THE RIGHTS OF THE ETHNIC UKRAINIAN COLLECTIVE COMMUNITY IN THE CRIMEA: DEFINING THE ISSUES

Павло Гай-Нижник

КРИМСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ПРОРОСІЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ШЛЯХИ ЇЇ ПОСЛАБЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ПІВОСТРОВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ШТРИХИ ДО ПРОБЛЕМИ Й НАПРЯМКИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

На сучасному етапі розвитку Українська держава зіткнулася з загрозами та викликами, які потребують негайного вирішення. Нагадаю, що в Стратегії національної безпеки України зазначається, що найбільш актуальними загрозами для України є:

- військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України;
- тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- розвідувально-підривна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і

Бійці добровольчого батальйону "Айдар" проводжають в останню путь загиблих товаришів 29 липня 2014 р. Праворуч (у білий хустинці на голові) журналіст Юрій Луканов. (фото: Іван Лозовий)

ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частин Донецької та Луганської областей;

- нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї;
- інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу [1].

У даному контексті для України першочерговим стратегічним завданням державної політики національної безпеки є відновлення територіальної цілісності країни та сукупності демократичних інститутів на усій її території, консолідація української політичної нації, формування загальнонаціональної ідентичності, єдності всіх громадян України і всіх регіонів України, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення.

Для вирішення цих завдань насамперед необхідно створити ефективну інформаційну політику Української держави, спрямовану на постійну підтримку громадської думки про те, що окуповані території, зокрема АР Крим є невід'ємною складовою Української держави, а їх жителі – громадянами України.

Дані соціологічних досліджень чітко засвідчують, що переважаюча більшість українців вважає Крим українською територією. Так, за даними фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 69 % громадян визнають Крим як українську територію, анексовану Російською Федерацією. Лише 14 % громадян визначають Крим як територію Російської Федерації. При цьому 8 % із них вважають, що включення Криму до складу Росії відбулося в цілком законний спосіб, а решта 6 % певні, що приєднання Кримського півострова до Росії було нелегальним. Для 10 % населення України Крим – це територія, що не належить ані Росії, ані Україні, а ще 8 % не змогли чітко визначити своєї позиції щодо статусу Криму [2].

Протилежну точку зору мають росіяни. За результатами всеросійського опитування, проведеного 2–5 жовтня 2015 р. аналітичним центром «Левада-центр» лише 8 % росіян ставляться цілком позитивно до ідеї повернення Криму Україні; «швидше позитивно» обрали 7 %; ставляться негативно до ідеї повернення Криму Україні 58 % росіян, швидше негативно, ніж позитивно, до цієї ідеї ставляться 25 % росіян [3]. Опитування проводилося і серед жителів Криму. За даними «GfK Україна» 82 % мешканців

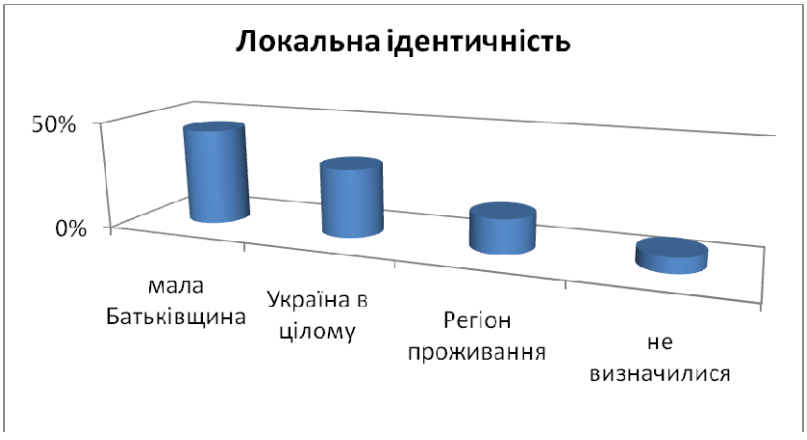
Криму повністю підтримують анексію півострова Росією, 11 % опитаних сказали, що скоріш підтримують, а 4 % висловилися проти [4]. Утім репрезентативність даного опитування викликає сумніви, позаяк в умовах жорстких репресій з боку кримської влади, коли навіть згадування про анексію Криму може привести до арешту і звинувачення в терористичній діяльності, люди бояться говорити правду.

Слід констатувати, що недалекоглядна і безсистемна політика попередньої української влади у безпековій, гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сфері, а іноді й пряме потурання з боку деяких можновладців щодо поширення ідей «русского міру», призвела до того, що ці шовіністичні ідеї закріпилися в масовій свідомості частини населення південних і східних регіонів, сприяли формуванню регіональної проросійської так званої «кримської» чи «донецької» («луганської») ідентичності й дозволили здійснити злочинну експансію в Криму та поширювати сепаратистські настрої на Сході країни при підтримці певної частини місцевого населення, яке прагнуло об'єднатися з «великою Росією».

За даними соціологічного опитування Центру Разумкова, громадяни України в першу чергу пов'язують себе із місцем проживання. Жителям України найбільш притаманна локальна ідентичність, прив'язаність до конкретного місця проживання. З малою Батьківщиною насамперед ідентифікували себе 45 % громадян, з Україною в цілому – 32 %, з регіоном проживання – 16 %, близько 7 % не визначилося. (діаграма 1).

Діаграма 1

Ідентичності, що переважали в Україні (2013–2014 рр.)

Подібні ж дослідження, проведені у 2013 р. Інститутом соціології НАН України, підтверджують високий рівень місцевої ідентичності. Так,

показники локальної (мешканець села чи міста) та регіональної ідентичностей (мешканець регіону) також були досить значними – відповідно 28,6 % та 7,8 % опитаних, хоча й менші ніж в попередньому дослідженні. Громадянином України себе вважали близько половини респондентів (50,6 %). 2,4 % віднесли себе до громадян світу, 1,2 % – до громадян Європи, 6,6 % – громадян колишнього Радянського Союзу [5, с. 390-391].

Ось такий, наприклад, вигляд має таблиця динаміки змін ідентичностей з 1992 по 2014 рр. (на основі досліджень Інституту соціології НАН України)

Таблиця 1

Ким Ви себе перш за все вважаєте?
(дайте одну відповідь, що найбільше підходить)

	1992	**2000**	**2002**	**2003**	**2005**	**2006**	**2008**	**2010**	**2012**	**2013**	**2014**
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24.0	31.3	31.6	30.5	24.6	27.7	24.5	27.2	29,8	28,6	16,1
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6.8	6.9	5.9	6.7	6.4	6.6	9.3	6.6	7.6	7.8	8
Громадянином України	45.6	41.0	41.0	44.2	54.6	51.6	51.7	51.2	48.4	50.6	64.4
Представником свого етносу, нації	–	–	3.0	3.1	2.1	1.8	2.6	3.1	1,8	2.0	2,1
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12.2	12.7	10.7	8.1	7.3	9.0	6.9	8.4	6.6	5.4
Громадянином Європи	3.8	2.8	0.7	0.7	0.8	1.3	0.4	0.9	1,2	1,2	1,1
Громадянином світу	6.4	5.6	2.7	2.4	2.5	2.9	1.7	3.1	2.4	2.4	2.1
Інше	–	–	1.6	1.4	1.0	0.7	0.6	0.8	0.3	0,6	0,5
Не відповіли	0.6	0.2	0.8	0.2	0.1	0.1	0.1	0.3	0.1	0.2	0.3

Слід констатувати, що від 1992 до 2013 роки спостерігалося збільшення локальної ідентичності на 6,4 %, а потім за один рік зменшення на 12,3 %. За цей же період спостерігається збільшення загальноукраїнської ідентичності на 5 %, а лише за один рік збільшення на 13,8 %, зменшення пострадянської ідентичності на 7,3 %. Це засвідчує те, що у 2014 р. відбулися значні зрушення в сфері зменшення локальної та збільшення загальноукраїнської ідентичності, що значною мірою зумовлено подіями на Євромайдані й під час Революції Гідності та консолідацією української політичної нації в умовах боротьби з сепаратистами та відбиттям зовнішньої агресії Російської Федерації.

Проте у АР Крим та на окупованих частинах Донецької та Луганської областей досі переважає проросійська регіональна ідентичність, яка активно посилюється потужним інформаційним впливом з Російської Федерації, що насаджує російські імперські цінності. В Україні активно працюють проросійські громадські організації, що нав'язують ідеї «русского мира». Так, за даними Представництва Росспівробітництва у Києві діють 142 «організації співвітчизників», з них 14 загальноукраїнські. З регіональних організацій найбільша кількість знаходиться у Криму – 19.

Українська мова та культура в цих регіонах належним чином не підтримувалася і не популяризувалася, досі панує радянська топоніміка, поширюються радянські історичні міфи, що сприяють формуванню пострадянського проросійського історичного наративу. Якщо на Заході та в Центрі України радянська топоніміка втратила свої позиції, особливо процес руйнування пам'яток тоталітарному минулому прискорився у постмайданний період й в зв'язку із законами про декомунізацію, то на Сході та Півдні країни залишається майже недоторканою. Тисячі назв населених пунктів, вулиць, майданів продовжують щоденно проектуватися на історичну пам'ять, капіталізуючи в ній рудименти тоталітаризму. Експертна група Ради Європи, яка декілька років тому здійснювала огляд культурної політики в Україні, зазначала, що із 150 тис. вітчизняних пам'яток, які знаходяться під охороною, 7 тис. (майже 6 %) складали пам'ятники Леніну та іншим тоталітарним діячам. Останнім часом кількість пам'яток тоталітарному минулому суттєво зменшилася, проте на сході та півдні країни вони все ще продовжують переважати. Закон України № 2558 від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборона пропаганди їх символіки» вже зараз сприяє суттєвим змінам ситуації в даній сфері.

Дуалізм історичної пам'яті підтверджують й дані соціологічних досліджень, що проводилися Фондом «Демократичні ініціативи імені

Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» у січні 2015 р. щодо ставлення населення до ключових вітчизняних історичних подій. Слід відзначити, що громадяни України позитивно оцінили такі історичні події, як Перемога СРСР у війні 1941-1945 рр. проти Третього Райху (84,0 % позитивних відповідей), Хрещення Русі 988 року (74 %), проголошення незалежності України (71 %) та національно-визвольну війну під проводом Гетьмана Богдана Хмельницького (69 %) [6]. Відносна більшість громадян України також позитивно оцінила утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки (47 % проти 20 %), створення УПА (40 % проти 31 %), остаточне звільнення української частини Русі литовсько-руськими військами після битви 1362 р. на Синіх водах (42 % проти 3 %), заснування Організації українських націоналістів (ОУН) (37 % проти 31 %), Помаранчеву революцію 2004 року (44 % проти 35 %), наслідки Переяславської ради (33 % проти 24 %), Берестейську церковну унію (заснування Греко-Католицької Церкви) (30 % проти 7 %), перемогу українсько-кримсько-татарських військ над військами Московського царства під Конотопом у 1659 році (41 % проти 7 %) [6]. Проте у ставленні до заснування ОУН в 1929 р. та УПА у 1942 р. ситуація в регіональних оцінках виглядає по-іншому. Позитивні оцінки щодо ОУН та УПА вже переважають у «помаранчевих» регіонах України (Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина, м. Київ, Центр, Поділля, Полісся), а негативні в південно-східних регіонах (Донбас, Нижнє Подніпров'я, Причорномор'я, Слобожанщина) [6]. Така ж сама регіональна диференціація оцінок спостерігається й стосовно Помаранчевої революції 2004 року. Серед історичних та державних діячів найбільш позитивно громадяни України оцінили князя Ярослава (Мудрого) – 33 %, Богдана Хмельницького – 32 %, князя Володимира (Великого) – 31 % та Михайла Грушевського – 19 %. Серед негативних персонажів перше місце утримує екс-президент В. Янукович (54 %), далі – Й. Сталін (39 %), В. Ющенко (25 %), В.Лєнін (23 %) та С. Бандера (20 %) [6].

Посиленню проросійської регіональної ідентичності в АР Крим сприяв також і недостатній рівень поширення української мови в інформаційному просторі Криму, в ЗМІ, в вищих та загальноосвітніх навчальних закладах АР Крим. Цьому сприяла також діяльність філій російських ВНЗ в Криму, що здійснюють очне навчання. Вони представлені переважно у м.Севастополі. У цьому місті, зокрема, працювали Філія Московського державного університету імені М. Ломоносова, Інститут економіки і права (філія Московської академії праці та соціальних відносин), Кримська філія Новоросійської державної морської академії, Севастопольська філія Санкт-Петербурзького гуманітарного університету профспілок, Севасто-

польська філія Саратовського державного соціально-економічного університету.

Нині в кримських школах українська мова не використовується, викладання «Історії України» заборонено. Якщо розглянути попередні роки, то у 2010-1014 рр. відбувався прихований процес деукраїнізації, позаяк поширення української мови не відбувалося, а підтримка російської мови посилювалася. Так, питома вага учнів які навчалися українською мовою там не змінилася, а питома вага учнів, які навчалися російською мовою збільшилася натомість на 8,5 %, кількість загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання збільшилася на 36, а кількість класів, де учні навчаються українською мовою зменшилася на 117, класів же, де учні навчалися російською мовою на 234 збільшилося.

Таблиця 2

Розподіл денних загальноосвітніх навчальних закладів
за мовами навчання учнів (за даними Служби статистики України)

Роки навчання	**Усього класів, одиниць**	**З них ті, в яких навчання здійснюється мовою**		**Питома вага класів, в яких навчання здійснюється мовою, %**	
		Укр.	Рос.	Укр.	Рос.
	Україна в цілому				
2010/11	230 206	195 440	31 872	84,9	13,8
2011/12	229 057	194 098	32 073	84,7	14,0
2012/13	225 690	191 502	31 372	84,9	13,9
2013/14	223 268	189 113	31 378	84,7	14,1
	АР Крим				
2010/11	8 862	946	7 497	10,7	84,6
2011/12	9 173	938	7820	10,2	85,3
2012/13	8 935	862	7 677	9,6	85,9
2013/14	8 957	829	7 731	9,3	86,3
	м. Севастополь				
2010/11	1339	50	1289	3,7	96,3
2011/12	1 386	54	1 332	3,9	96,1
2012/13	1383	55	1328	4,0	96
2013/14	1 411	50	1 361	3,5	96,5

Таблиця 3

Розподіл учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання

Роки навчання	Усього учнів	Навчаються українською	Навчаються російською	Кримсько-татарською	Англ	Питома вага учнів, які навчаються мовою, %	
						укр	рос
	Україна в цілому						
2010/11	4163 156	3 421 606	696 039	5 399	408	82,2	16,7
2011/12	4 160 531	3 408 517	706 864	5 498	476	81,9	17,0
2012/13	4 108 724	3 370 306	694 331	5406	498	78,0	21,6
2013/14	4 099 854	3 352 871	703 572	5 551	526	81,8	17,2
	АРК						
2010/11	169 018	13 609	149 793	5 399-	217	8,1	88,6
2011/12	175 836	13 672	156 429	5 498	237	7,8	89,0
2012/13	173 609	12 867	155 071	5 406	265	7,4	89,3
2013/14	176 419	12 694	157 907	5 551	267	7,2	89,5
	Севастополь						
2010/11	29 863	860	29003			2,9	97,1
2011/12	31 473	907	30 566			2,9	97,1
2012/13	32324	1 053	31 271			3,3	96,7
2013/14	33 567	994	32 573			3,0	97,0

Для зменшення проросійської регіональної ідентичності в АР Крим українському уряду крім інформаційної, потрібно підготувати і реалізувати ефективну гуманітарну і етнонаціональну політику. Зокрема гуманітарні чинники мусять протистояти створенню так званої «гібридної ідентичності» (за теорією Г. Бгабги). Теоретик постколоніалізму Г. Бгабга досліджував ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями і називав їх культурними гібридами. Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру» (у випадку сепаратистів Криму – це Київ). Науковець стверджує, що гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності [7]. Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформують

нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля.

Якщо розглядати в цілому Стратегію повернення Криму, то вона мала би бути комплексною і включати низку заходів у різних сферах:

1) створити центральний орган з питань Криму – агентство чи Комітет, яке б координувало діяльність органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

2) розробити та затвердити державну Стратегію з реінтеграції Криму з акцентом на міжнародно-правововому, економічному, культурному й гуманітарному аспектах проблеми;

3) посилити зовнішньополітичну діяльністю держави, спрямовану на збільшення проукраїнської коаліції демократичних держав світу, що визнають злочинними дії Російської Федерації щодо анексії Криму і підтримують посилення економічних санкцій проти неї;

4) продовжувати реалізацію євроінтеграційної стратегії. Докладати зусиль щодо виконання Україною міжнародних угод стосовно впровадження демократичних стандартів у контексті підписання Договору про асоціацію з ЄС, особливо в аспектах подолання корупції та покращення матеріального добробуту населення;

5) розробити і надіслати звернення до міжнародних судів, відповідних міжнародних організації з юридичними позовами проти Російської Федерації з вимогою її відповідальності за анексію Криму і підтримку сепаратистів на Донбасі, за порушення прав людини та національних меншин в Криму;

6) сприяти підготовці позовів від іноземних і українських юрисдикцій щодо тих підприємств, які були націоналізовані незаконною владою Криму, до міжнародних судів з вимогою компенсації нанесених збитків;

7) забезпечити прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на сприяння діяльності органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

8) налагодити системну взаємодію державних органів з експертним середовищем, з громадськістю для підготовки і реалізації програм з реінтеграції Криму;

9) розробити і впровадити ефективні державні програми щодо інтеграції біженців з Криму в українське суспільство;

10) розробити і реалізувати активну інформаційну компанію шляхом налагодження постійної трансляції на Крим центральних українських каналів українською, російською та кримсько-татарською мовами з метою об'єктивного висвітлення подій в Україні та розвінчання неправдивих міфів, що поширюється Російською Федерацією;

11) для протидії впливам ідей так званого «русского міра» розробити власний національний інформаційно-культурний проект («Український світ»,

«Велика Україна» тощо), спрямований на консолідацію українського народу;

12) провести інформаційно-просвітницьку кампанію популяризації історії та культури Криму серед усіх категорій населення; створити єдиний електронний портал-бібліотеку видань з історії та культури Криму;

13) створити систему інформаційного висвітлення ініціатив та проектів щодо питань реінтеграції Криму через вітчизняні ЗМІ, зокрема шляхом створення рубрик, теле- і радіопередач, присвячених цій тематиці;

14) сприяти привернення міжнародної уваги до проблем репресій та порушення прав людини на півострові, зокрема через застосування торговельної, продовольчої, енергетичної, водяної блокади півострова;

15) забезпечити створення логістичних центрів на кордоні з Кримом з метою формування позитивного сприйняття жителями Криму України;

16) виробити й ухвалити Закон України «Про колабораціонізм».

Вище було наведено лише низку стратегічних напрямів у даній сфері, які варто наповнити конкретним змістом при виробленні цільових програм реінтеграції Криму. Крім конкретних заходів щодо реінтеграції Криму, комплексне вирішення даної проблеми стане можливим тільки внаслідок успішного реформування ключових сфер життя Української держави, подолання корупційних явищ, системного вирішенням проблем в економічній, соціальній, політичній та інших сферах життєдіяльності країни, що зробить Україну модерною і сильною європейською державою.

Джерела і література

1. Стратегія національної безпеки // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015.

2. «Крим – рік після анексії» – загальнонаціональне опитуванння. // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service». [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/krim--rik-pislja-an-opituvannnja.htm.

3. Стало відомо, скільки росіян хочуть повернути Крим Україні // [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://24tv.ua/ukrayina/stalo_vidomo_skilki_rosiyan_hochut_povernuti_krim_ukrayini/n620910p.

4. 82 % кримчан підтримують анексію Криму і не вірять у війну з Україною – опитування // Українська правда [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/4/7057470/.

5. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.

6. «Що об'єднує та роз'єднує українців» – опитування громадської думки України // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/sho-obednue-ta-rozednue-.htm
7. Гай-Нижник П. П. Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України / Гай-Нижник П. П., Батрименко О. В., Чупрій Л. В. // Гілея. – 2015. – Вип. 103 (№ 12). – С. 333-339.

Pavlo Hai-Nyzhnyk

THE PRO-RUSSIAN CRIMEAN REGIONAL IDENTITY, METHODS OF WEAKENING IT IN THE CONTEXT OF THE STRATEGIC REINTEGRATION OF THE PENINSULA AND THE REALIZATION OF UKRAINE'S STATE POLICY OF NATIONAL SECURITY POLICY: MAPPING OUT THE PROBLEM AND SOLUTION VECTORS

Лігво "Чорних" батальйону Айдар, в засекреченому місці неподалік від міста Щастя, 1 серпня 2014 р. (фото: Іван Лозовий)

Віталій Лозовий

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Революція гідності і європейський вектор розвитку України призвели до гібридної війни з боку Росії, потужної інформаційної атаки на український гуманітарний простір. Одним із засобів легітимізації власного існування нації та держави є історія. Тому, шукаючи ідеологічну опору для своєї політики, Росія сформулювала і почала втілювати агресивну історичну політику, спрямовану на розмивання національної свідомості та деструкцію української державності. Історія та символіка перестали бути предметом наукових дискусій і перетворилися на справжню зброю. Історичні міфи, перекручення та викривлення історичних фактів використовуються для виправдання сепаратистських рухів і військової агресії Росії.

У статті ставиться мета проаналізувати історичну політику Російської Федерації (РФ) як складника антиукраїнської інформаційно-пропагандистської війни, з'ясувати російські інтерпретації історії як засобу легітимації політики РФ щодо України та загрози цих інтерпретацій для національної безпеки Української Держави.

Окремі аспекти зазначеної проблеми знайшли висвітлення у вітчизняній історіографії. У монографії О. Андрєєвої описано шляхи формування української національної ідентичності з точки зору взаємовідносин із Росією. Авторка розглядає соціально-психологічні аспекти «пропагандистської війни» Росії проти України, показує гальмівну роль у процесі формування української національної ідентичності російських міфів про Україну [1]. У книзі, присвяченій аналізу різних підходів до висвітлення історії в Україні, Росії та Польщі, А. Портнов наголошує на засадничій неможливості розмежувати історіографію та політику і зазначає, що «прагматичні політичні рішення потребують сумнівної історичної аргументації» [2].

Під історичною політикою розуміють набір практик, за допомогою яких політичні сили або держави прагнуть затвердити певні інтерпретації подій минулого як найбільш автентичні історичним реаліям і транслювати їх як домінуючий наратив. Історична політика має три функції: 1) символічну (надання значущості події); 2) інтерпретативну (трактування події для потреб поточної політики); 3) ідентифікаційну (вплив на формування національної ідентичності). Історична політика держави – це вибір і трансляція системи суспільно-політичних цінностей. Відтак, історич-

на політика Росії щодо України – це нав'язування українському суспільству своїх цінностей.

Після здобуття Україною незалежності, в силу своєрідності вітчизняної історії та суспільно-політичної ситуації, державна політика багато в чому зосереджувалася не так на подоланні тоталітарного минулого, як на проблемі національного суверенітету. Пострадянська бюрократія гальмувала процес декомунізації, базований на відтворенні історичної правди. Лише в період президентства В. Ющенка з'являються перші нормативно-правові акти загальнодержавного рівня і декомунізація стає системною інституційною практикою Української держави. Зусилля його адміністрації щодо створення загальноукраїнського історичного наративу, спільного символічного простору, декомунізації історичної пам'яті та формування національної ідентичності, постійно наштовхувалися на протидію політичних опонентів. Врешті-решт, з приходом до влади В. Януковича декомунізаційні процеси було згорнуто і зроблено спробу повернути радянське трактування історії України як складової історії Росії.

Пострадянська Україна так і не завершила критичного переосмислення своєї історії. Політичні практики комуністичного режиму з його пануванням авторитарно-бюрократичних методів управління державою та суспільством, застосуванням терору та репресій проти населення, ідеологічним контролем над суспільством і особистістю, мілітаризацією економіки та суспільства, перманентною зовнішньою агресією та воєнною експансією не були однозначно засуджені та подолані. Відтак, в Україні створився «демокомуністичний» гібридний режим, який поряд з елементами демократії зберігав основні риси радянської етакратичної моделі.

Після проголошення суверенітету українські історики інтенсифікували дослідження національного історичного процесу, відтворюючи сукупність його політичних, соціальних, економічних і культурних аспектів. Однак, до створення єдиної концепції бачення спільного минулого не дійшло, оскільки державна історична політика в Україні була не системною, а ситуативною і формувалась на основі змішування радянської та української інтерпретацій історії.

На початку XXI ст. російським керівництвом взято курс на зміцнення влади та посилення впливу російської держави на міжнародній арені. Потреба повернення Росією статусу наддержави, яка повинна брати участь у формуванні основ світопорядку, пояснюється існуванням окремої «великої російської цивілізації». Російська цивілізація – це держава разом з «русским миром», під яким розуміється мережа людей і спільнот за межами Російської Федерації, так чи інакше включених у російський культурний та мовний простір. Його основою є сакральне поняття «Свята Русь» і

пов'язана з ним етнокультурна спільність східнослов'янських народів: росіян, українців і білорусів [3, с. 91].

Доктрина відродження Росії після розпаду СРСР (визначається росіянами як геополітична катастрофа) та її реваншу на пострадянському просторі базується на таких засадах: 1) «розділеності російського народу» і його праві на возз'єднання; 2) «штучності» нових державних кордонів (розбіжність нових державних кордонів із національними (що розуміються як етнічні) вважається найбільшою історичною поразкою та загрозою безпеці Росії); 3) необхідності захисту співвітчизників, у тому числі силовими методами. Претензії на статус великої держави спонукали російське керівництво сформулювати та втілювати великий наднаціональний проект «збирання земель» – Євразійський союз.

Успіх політики відновлення статусу «наддержави» неможливий без населення і ресурсів України. Боротьба за геополітичний вектор розвитку України ведеться в контексті ідеологічного обґрунтування цивілізаційного вибору Євросоюз – Євразійський союз. Аргументація кожної із сторін своєї позиції фактами з історії провокує пропагандистсько-історичну війну. Росія ясно дає зрозуміти Україні і світу, що саме історичні прецеденти, події історії є легітимізуючим чинником її політичних кроків.

Революція гідності спонукала Кремль проблему антиавторитарного виступу та демократизації України і українського шляху в Європу перевести у розряд найважливіших для виживання російської держави. Масові протести та зміна влади у Києві були інтерпретовані Москвою як державний переворот, інспірований Заходом на території, яка історично та цивілізаційно повинна входити в зону виключного впливу Росії. Оскільки в Україні живуть мільйони російських людей, Росія повинна стати на їх захист, адже вона є гарантом безпеки «русского мира» [4].

Для того щоб розхитати державність України, розколоти її і продемонструвати Заходу свою рішучість, російське керівництво почало втілювати дезінтеграційні проекти «Крим» і «Новоросія». Їх ідеологічним обґрунтуванням стала концепція «розділеного народу», відновлення «історичної справедливості». Фактично офіційною стала ідеологія пострадянського реваншу, що включає в себе образ Росії – збирачки розділеного штучними кордонами «русского мира».

Російська влада вдається до історичних маніпуляцій, які нібито мають обґрунтувати право Росії на ті чи інші території. У риториці весни 2014 р. найбільш активно задіяним виявилася категорія «русского мира», співзвучна з символічними поняттями «споконвічно російська земля» (Крим), «російське місто» (Севастополь), «російська військова слава» (Чорноморський флот). Приклади з історії мають на меті привчити українців та сві-

тове співтовариство до думки, що Крим – це частина Росії [5]. Кримський півострів, приєднаний до Російської імперії в 1783 р. з кримськими татарами, подається як «споконвічна російська земля». А входження Криму до складу України в 1954 р. визнається незаконним [6]. Як аргументи такої політики вводяться сакральні метафори, а анексія Криму виправдовується тим, що він для Росії є святим місцем (як «Храмова гора»), бо там хрестився князь Володимир [7]. Ці аргументи історично дискусійні і хибні в логічному та правовому сенсах. По-перше, Володимир – це київський князь, по-друге, виправдовування сучасних політичних дій тим, що відбулося з київським князем тисячу років тому, не може слугувати міжнародно-правовою підставою.

Наступним антиукраїнським дезінтеграційним проектом є «Новоросія». Російська влада використовує цей термін, щоб пред'являти претензії на колишні, нібито російські землі, з переважаючим російським населенням. Керівництво РФ визнало «легітимними права етнічних росіян та російськомовних» і декларувало історичне право на існування «Новоросії» «від Харкова до Одеси» [8]. Цей політтехнологічний проект базується на маніпуляціях з історією та перекручуванні фактів, адже Харківщина або Слобожанщина, а також більша частина Луганщини і Донеччини ніколи до складу Новоросії не входили. Росія наполягає на тому, що Новоросія була подарована Україні більшовиками і своїм корінням вона пов'язана з російською державою, а її жителі – це люди з трохи іншим менталітетом, яким важко порозумітися з українцями. Сучасна українська влада нібито проводить імперську політику стосовно населення південного сходу, а воно чинить опір тому політичному режиму («фашистському»), тому вектору руху України (європейському), який нав'язується населенню [9]. Російською владою та ЗМІ це інтерпретується як «цивілізаційний вибір» цього населення на користь геополітичної підтримки Росії в боротьбі із «Заходом». Оскільки жителі південно-східних районів України – це фактично інший народ, отже, вони не сепаратисти, а прагнуть реалізувати право на самовизначення.

Історичне підґрунтя проекту «Новоросія» дуже хитке. Повноцінної самобутньої землі або республіки з такою назвою ніколи не існувало. Історично сформованих кордонів, окремої історично створеної земельної символіки у Новоросії не було. ЇЇ населення ніколи не вело боротьби за якісь окремі автономні права. Проект «Новоросія» сконструйовано, щоб розколоти Україну, пояснити нібито іншу самоідентифікацію жителів південного сходу, продемонструвати існування національної ідентичності, альтернативної українській, доказати неможливість співіснування з українцями в одній державі, виправдати нав'язувану їм ідею регіональної окремішності, яка повинна перерости в державність.

Історична політика, що проводиться російською владою в період правління В. Путіна, спрямована на вироблення і впровадження в суспільну свідомість концепції національної історії, в якій держава постає як основний сенс російської історичної традиції. Особливо вперта боротьба в українсько-російському історичному протиборстві ведеться за спадщину Київської Русі (в Росії цей термін часто заміняється терміном «Древнерусское государство»). Ядром легітимації російської держави є твердження, що єдиним спадкоємцем Київської Русі є середньовічна Росія. На прикладах історичного минулого доводиться міф про єдину давньоруську народність Київської Русі, з якої надалі виокремилися росіяни, українці і білоруси. Водночас постулюється його імперський різновид – існування триєдиного руського народу, який складається з великоросів, малоросів і білорусів. Концепцію підтверджували етимологічними засобами, щоб довести: 1) спільність між словами «російський (русский)» і «Русь», тобто першородство росіян в історії Київської Русі та їх пріоритетне право на стародавню культурну та державну спадщину; 2) ототожнення «України» з окраїною, що «підтверджувало» культурно-історичну і політичну другорядність українців.

Хоча за режиму В. Путіна бачимо спробу стимулювати дискурс про походження російської держави з Новгорода і Пскова, а не Києва, все ж тема Київської Русі залишається однією з центральних в історичній політиці РФ. Одним із прикладів, як дана тема використовується в сучасній політиці, є заява В. Путіна, що Київська Русь була ядром Російської імперії і з тих пір росіяни й українці мали спільну історію та культуру і менталітет, схожі мови. Звідси висновок – росіяни і українці – один народ [10]. Путін чітко акцентував, що Київська Русь і Росія – це тотожні поняття. Такі заяви є ідеологічним обґрунтуванням російської влади на право не лише втручатися у внутрішні справи України, а вести політику її повної інкорпорації у Російську державу. Якщо Україна, втілюючи традиції власної державності, стає суб'єктом геополітики, інтегрується з Європою і виходить зі сфери впливу російської цивілізації, це підриває легітимацію Росії як тисячолітньої держави, Росія втрачає історичну підставу. Сучасна українська влада підкреслює значимість Київської спадщини для національної ідентичності та державності, про що свідчить Указ Президента України П. Порошенка «Про вшанування пам'яті князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Руси-України» [11].

Шукаючи історичні події, придатні для політичного використання, Російська влада все більше повертається до радянської історії. Історія СРСР подається як історія «великої держави» в контексті міфу про переможну Велику Вітчизняну війну як перемогу певного «історичного проекту», що

став можливим завдяки об'єднанню в СРСР багатьох народів на чолі з російським.

Символ Великої Перемоги завдяки його інтенсивному політичному використанню, з одного боку, і вкоріненості в масовій свідомості, з другого, виступає в якості важливої вузлової точки сучасної російської ідентичності. Цей міф нав'язується й українцям як одна з основ історичної пам'яті народу. Підґрунтям таких поглядів є ідея «цивілізаційної єдності» з Росією.

Велика Вітчизняна війна інтерпретується в Росії як велична місія звільнення від всесвітнього зла, коли Червона Армія врятувала Європу і все людство. Підкреслюючи значення перемоги у війні, В. Путін надав цій події особливий гуманістичний сенс, назвавши його «днем торжества цивілізації над фашизмом», а солдатів Великої Вітчизняної – «солдатами свободи». Ця інтерпретація була пов'язана з проблемою відносин на пострадянському просторі: гуманістичний спадок перемоги Путін представляв як спільне надбання «колишніх республік СРСР, а нині незалежних держав», якому потрібно «разом відповідати» [12].

В Україні міф «Великої Вітчизняної війни» Радянського Союзу був частково заміщений міфом української національно-визвольної війни УПА проти Німеччини та СРСР. Але така інтерпретація поділяється не всіма в Україні. Частина українців (особливо в південно-східному регіоні) залишаються прихильниками радянської та російської точки зору на «Велику Вітчизняну війну». У своїй історичній політиці Росія враховує це і масовим вкиданням певного історичного матеріалу намагається поглибити розкол історичної свідомості українських громадян. У Росії стверджують, що спроба виробити український погляд на історію є елементом широкомасштабної кампанії Заходу, спрямованої на перегляд змісту та підсумків Другої світової війни, боротьбою за геополітичний переділ світу.

Міфологія війни активно використовується Кремлем у внутрішній та міжнародній політиці. Російська влада перетворила ідею фашизму в інструмент політичної боротьби. Постійно акцентуючи тему «неонацизму», тиражуючи інформацію про «фашистів», кремлівська пропаганда ставить за мету: у внутрішньо-українському контексті розколоти країну і потрактувати діяльність сепаратистів як боротьбу з фашизмом; у внутрішньоросійському контексті створити образ ворога і викликати потребу з ним боротися; у зовнішньополітичному контексті зробити вразливими для критики позиції прихильників України за підтримку нібито «фашистського режиму». Не випадково події війни рясніють аналогіями з сучасністю. Кремлівській пропаганді важливо переконати всіх, що Україну захопили саме «фашисти». Звірства нацистів під час Другої світової війни ототожнюються з діями українських військ на сході. Риторика пов'язана з Вели-

кою Вітчизняною війною («каратели», «нацисти», «ополченці»), стала використовуватися для опису того, що відбувається в Україні. Спікер РФ С.Наришкін стверджує, що київські радикали посягають на життя жителів південного сходу України за те, що ці люди пам'ятають свою історію, шанують велику Перемогу і хочуть говорити рідною мовою [13].

Під час відзначення 70-ї річниці закінчення Другої світової війни російська пропаганда активно використовує проти України міф «Перемоги», вкидаючи в медійний простір тезу про прихід до влади сил («фашистів», «нацистів»), які були переможені у Другій світовій війні (Великій Вітчизняній війні) і яких знову треба перемогти [14].

Отже, історична політика РФ підпорядкована геополітичній стратегії та спрямована на реалізацію широкомасштабних цілей. Вона визначається пропагандистськими завданнями, які використовують історію для обгрунтування зовнішньої політики держави. Історичну політику Росії стосовно України слід розглядати в контексті реалізації таких важливих геополітичних проектів як «Русский мир», «Євразійський союз», які мають на меті інтеграцію пострадянського простору, а в перспективі, використовуючи міфологію «цивілізаційного вибору», повну інкорпорацію в Російську державу.

За таких умов великого значення надається маніпуляціям з історією та історичною пам'яттю, як такими, що формують спільну ідентичність, легітимізують існування нації та держави, і багато в чому визначають політичну поведінку. Головною метою історичної політики Росії є десуб'єктивізація України, тобто поширення твердження, що український народ завжди був не суб'єктом, а об'єктом історичного процесу. Україна представляється як продукт розпаду СРСР, яка не мала своєї історії, попередньої державної тяглості та традиції, а була лише складовою інших держав та історій. Тому (за твердженнями російської пропаганди) українська держава – це своєрідний «історичний нонсенс», оскільки не має легітимації історичною традицією, вона неспроможна існувати і знову повинна стати частиною інших держав, передусім – російської, тому що в України та Росії спільна історія. Для десуверенізації України використовується також і «теорія змови», – згідно якої Росія оточена ворогами, котрі прагнуть її розчленити. Тому втілення української ідеї суверенного політичного життя, це не прояв природного прагнення українського народу, а завжди інтрига ворожих держав – Польщі, Австро-Угорщини, Німеччини, а зараз – США та інших. Відповідно, підтримка іншими країнами української держави завжди розглядалася як антиросійська політика, причому Україна виставляється маріонеткою в політиці великих держав.

Потужна пропагандистська атака на українську історію може мати негативні наслідки для гуманітарної безпеки України. Насаджування ідеоло-

гії «спільноросійськості», заперечення існування української мови, культури, нації, єдності території, поширення радянсько-російських міфів про спільне життя і боротьбу в одній країні, використання історичних прецедентів та метафор для дискредитації сучасної української влади, твердження, що українська держава не має історичних витоків та перспектив – все це спрямовано на реалізацію деструктивно-нігілістичного сценарію у сфері національної ідентичності, «десуверенізацію» політичної свідомості, розкол і знищення України як держави.

Таким чином, для України колективна пам'ять про минуле стала справжньою політичною проблемою. Сформовані ще в СРСР історичні стереотипи і міфи домінують у світогляді частини українського суспільства, передусім на Донбасі та Криму. Вони впливають на їхні оцінки історичного минулого і сьогодення. Саме ці групи населення є основними об'єктами інформаційного наступу Росії, який має наслідком формування сепаратистських настроїв та збройний опір законній українській владі. Революція Гідності, з її численними жертвами, агресія Росії і конфлікт на Донбасі нагально поставили на порядок денний потребу формування та впровадження нової історичної політики та політики примирення.

Історична тематика відіграє особливу роль в сучасній українській кризі. Маніпуляції історичними фактами використовуються Росією для виправдання та поглиблення агресії проти України, дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, провокування розколу в українському суспільстві. Як зазначалося, керуючись своїми геополітичними розрахунками Росія вдається до штучного конструювання «нових» регіональних ідентичностей. Історичне обґрунтування існування на Донбасі «новоросів», які нібито мають власний менталітет і цілком відрізняються від українців, розглядається як передумова і засіб легітимації вимог надати населенню краю права на самовизначення, заявити про можливість відокремлення від України та набуття «державного суверенітету».

Революція Гідності, соціально-політична криза, криза національної пам'яті в Україні зумовлені процесами трансформації пострадянського, посттоталітарного, русифікованого суспільства у суспільство українське, громадянське, демократичне, гуманітарним складником якої є проблема трактування української історії.

Причинами кризи історичної свідомості та національної пам'яті є: 1) слабкість державної історичної політики; 2) масове використання російською пропагандою та місцевими проросійськими силами антиукраїнських інтерпретацій історичних подій; 3) деструктивні зовнішні інформаційні впливи та пропаганда із використанням викривлених трактувань історичних фактів; регіоналізація історичної пам'яті; 4) конфронтація радянської та української державницької моделей викладу історичних фактів;

5) слабкість інформаційного забезпечення політики національної консолідації шляхом пропаганди історичних знань та формування національної пам'яті; 6) недостатність масової науково-популярної роботи.

Інформаційно-психологічна війна Росії проти України, за своєю інтенсивністю є безпрецедентною у XXI ст. Пропагандистські бої на «історичному фронті» ведуться з метою знищити базовий контент історичної пам'яті українців і тим самим знівелювати його як важливу підвалину національної консолідації та цементування державності. Влада та громадянське суспільство України мають активніше використовувати потенціал історичної політики як основи формування та збереження національної ідентичності і мовою документів, правдою фактів історії, деконструювати російські історичні інтерпретації нав'язувані українцям. Об'єктивні історичні дослідження, історична освіта будуть запорукою духовного суверенітету українців та незалежності держави. Потрібно пояснювати українцям, світовому співтовариству історичні витоки українського народу, традиції державності, наглядно показувати, що Україна і Росія – це цілком різні національні, соціокультурні та політичні утворення.

Таким чином, пріоритетними завданнями державної історичної політики мають стати: 1) формування засад та нормативно-правового забезпечення державної історичної політики з чітким визначенням її суб'єктів та механізмів координації та контролю; 2) посилення науково-експертного супроводження державної історичної політики та надання їй системного характеру; 3) деконструкція міфу «спільноруської» єдності; 4) подолання радянсько-російської історичної міфології; 5) конструювання україно-центричних уявлень про минуле; 6) включення в історію України історії народів, що її населяють; 7) інкорпорація в сучасний європейський соціокультурний простір української історії, національної пам'яті; 8) формування компромісної стратегії репрезентації історичного минулого.

В умовах пострадянського розвитку історична політика – це важливий складник формування та втілення комплексної державної політики ідентичності, це сфера творення та трансляції нових смислів в політиці та ідеології, які задовільно пояснюють історичні витоки та мету існування і значення держави Україна як для власних її громадян, так і світового співтовариства, тобто та сфера, де повинна вироблятися національна ідея.

Україна повинна формувати і проводити системну історичну політику, яка має бути складовою інших політик: гуманітарної, освітньої, інформаційної, культурної, закордонної тощо. Але на відміну від авторитарно-тоталітарних режимів, де історична політика розглядається як утилітарне використання історії у політичних цілях і формування та насаджування

єдино правильного історичного канону (яскравою ілюстрацією чого є Російська Федерація), у демократичних країнах завдання історичної політики не зводиться до створення і утвердження догматичного історичного наративу, а передбачає «посередництво у вивченні різних форм досвіду і пам'яті», виявлення та поширення адекватних історичних фактів, діалог науки, суспільства та держави, спрямований на консолідацію суспільства та зміцнення держави. Україна має втілювати власну історичну політику – систему заходів щодо розвитку колективної пам'яті та суспільно-політичної свідомості, основаних на правді історії, стійкої до пропагандистських акцій інших держав.

Джерела та література

1. Андрєєва О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 360 с.

2. Портнов А. Історія для домашнього вжитку: Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. – К.: Критика, 2013. – 344 с.

3. Шангіна Людмила. «Русский мир» для України: російський і руський світи. – Національна безпека і оборона. – № 4-5. – 2012.

4. Песков: Путин является гарантом безопасности русского мира. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/news/459954.html.

5. Встреча с молодыми учёными и преподавателями истории. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/news/46951.

6. Решение о передаче Крыма в 1954 году УССР от РСФСР было принято с грубейшими нарушениями – председатель СФ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://council.gov.ru/press-center/news/50024/.

7. Послание Президента Федеральному Собранию. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kremlin.ru/news/47173

8. Пять громких заявлений Путина об истории Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141110_ru_s_putin_on_history_ukraine.

9. Круглый стол «История и культура Новороссии» в Царицыно. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rushistory.org/?page_id=3489.

10. Путин: «Русские и украинцы – один народ». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.km.ru/v-rossii/2013/09/04/barak-obama/719884-putin-russkie-i-ukraintsy-odin-narod

11. Про вшанування пам'яті князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Руси-України: Указ Президента України № 107/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/19004.html.

12. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://archive.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374type82634_87049.shtml.

13. Нарышкин: юго-востоку Украины угрожают за то, что они помнят историю.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ria.ru/world/20140505/1006594869.html.

14. Спикер госдумы РФ Нарышкин: в Новороссии идёт восстание против нацизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rusvesna.su/news/1413290480.

Vitalyi Lozoviy

THE MAIN TRENDS OF HISTORICAL POLICIES OF THE RUSSIAN FEDERATION: THE CHALLENGES AND THREATS FOR UKRAINE

Написи на автобусній зупинці в зоні АТО, Новоайдарський район, Луганська область. 26 липня 2014 р. (фото: Іван Лозовий)

Віталій Терлецький

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПІДТЕКСТ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Перш ніж перейти до розкриття змісту, доречно уточнити одне слово із заголовку, яке розкриває задум статті. Як правило, слово «підтекст» розуміють як неявну чи приховану причину, якийсь потаємний привід. Однак це слово доцільно брати й у ширшому значенні, що передбачає певний контекст, але все ж тісно пов'язане з відповідним текстом.

Сьогодні стає дедалі зрозуміліше, що війна проти України мала тривалу підготовчу історію і, відповідно, зумовлена низкою причин. Окрім історичних, політичних, економічних і безпосередньо військових, причини інтелектуальні, ментальні, культурно-соціальні тощо відігравали і досі грають не останню роль в перманентній агресивній позиції РФ щодо нашої незалежної і суверенної держави. Один простий приклад. Для того, аби мілітарні дії сусідньої держави були якщо не легітимізовані, то принаймні санкціоновані з боку населення, мала бути проведена (і de facto досі проводиться) відповідна «роз'яснювальна робота». У нашому випадку йдеться про використання таких гасел, як утиск російськомовного населення в Україні, фашизація, київська влада тощо. Завдяки ЗМІ такі штучно створені гасла були вкорінені в свідомість російського електорату, що зробило зайвим пошук якихось спеціальних приводів для «активної» позиції РФ стосовно зміни такого стану справ, що вилилося в підтримку сепаратистських рухів на сході України. Але не тільки ЗМІ є на сьогодні дієвим засобом, що використовується теперішньою російською ідеологічною машиною. Так само активно задіяні освіта (підручники і шкільні програми) та ідеологічно навантажений комплекс гуманітарних дисциплін.

Вважати, що ідейним підґрунтям агресивної зовнішньої політики є лише ідеологія «русского мира» – це мимоволі означає вдаватися в неприпустимі спрощення. Як зазначено у досить відомому довідковому Інтернет-ресурсі, поняття «русский мир» означає наддержавне суспільне утворення, конституентами якого виступають: центральна роль Росії не лише в регіональній, а й у світовій політиці, близькість до російської мови і культури, православ'я, а також спільність історичного минулого, яке відводиться до часів давньої Русі [5]. Загальновідомо, що це поняття вже давно і активно використовують російські політики й політтехнологи як своєрідний ідейний субститует колишньої радянської ідеології та навіть світогляду для громадян сучасної РФ. У

зв'язку з цим показові слова В.Путіна ще в далекому 2006 р.: «Русский мир» може і повинен (!) об'єднати всіх, кому дорогоцінне російське слово і російська культура, хоч би де вони жили, в Росії чи за її межами. Частіше користайтеся цим словосполученням – «російський світ» [5].

І все ж ідеологія «русского мира» є конгломератом різних ідей: євразійства, російського православ'я з його месіанськими візіями і – що важливо підкреслити – чітким переліком образів її ворогів. Втім, варто зазначити, що ця ідеологія не прийнятна або ж навіть не відома для багатьох громадян РФ, які все-таки активно підтримують експансіоністську політику своєї країни стосовно не лише України, а навіть і Сирії. Як свідчать соціологічні опитування, більшість громадян РФ (~ 70 %) взагалі не знають, що таке «Русский мир»! Однак парадоксальним є те, що ще більше мешканців РФ переконані, що Україна (або принаймні східна і південно-східна частина України) належить до геополітичного простору «русского мира». Як це можна пояснити?

У спадкоємниці імперії та СРСР, в сучасній Росії десь на ментальному рівні можна фіксувати своєрідну геополітичну зацикленість. Можливо, до цього ще спонукають і її чималі розміри та її географічне розташування. У кожному разі геополітика в РФ – це не порожній звук і не суто академічна дисципліна.

Поняття «геополітика» може бути визначено по-різному, в залежності від традиції та від оцінки того потенціалу, що вкладається в нього [4, с. 503–504]. Але попри таку можливу багатоманітність істотною залишається сув'язь географічного фактору із теорією й практикою реалізації політики. Саме цей фактор робить таку міждисциплінарну науку й академічну дисципліну унікальною в своєму роді.

Російські підручники з геополітики, а також окремі монографії з цієї дисципліни, що були опубліковані в різні роки після 2000 р., виявляються вагомим текстуальним джерелом для аналізу духовних чи інтелектуальних настроїв у РФ щодо України [2, с. 130–137; 3, с. 174–176; 7, с. 266]. Бодай побіжний їх огляд може привести українського читача в гнітючий стан. Адже в переважній більшості таких начебто наукових і навчально-наукових видань ми знайдемо дуже поширену на сьогодні тезу, мовляв, Україна – це не самостійна і суверенна держава, а, власне, сателіт великої Російської імперії. Будь-які українські державотворчі зусилля розцінюються як «історичне непорозуміння», бо ж йдеться про «один народ», відповідно, про одну державу, ім'я якої нам добре відомо.

Звичайно, можна було б не переоцінювати значення подібної продукції для формування не лише освітніх компетенцій, а й світоглядних переконань. Зрештою, не кожен читач мав би пристати на авторську позицію і послідовно її сповідувати. А проте, все ж не слід недооцінювати впливо-

вість на свідомість такої продукції. Адже її читачі – це сьогоднішні політики або просто громадяни, які мають відповідні (гео)політичні погляди. Але, що важливіше, її автори – це не лише викладачі ВНЗ, а й експерти і консультанти у провідних політиків РФ, тобто автори того, що називається теорією геополітики. Вони не лише викладають певний теоретичний матеріал, а й визначають його. Якщо «перечитатися» цих опусів і при цьому не мати належного рівня критичного мислення, можна почати довіряти цим автором і їхнім словам.

Отже, на освітньому, експертному і cum grano salis науковому рівнях вже давно було чітко сформульовано положення про те, що Україна – це не самостійне політичне утворення, а своєю історію і сучасністю воно не виходить з геополітичної орбіти РФ. При цьому вагомо відтінити той факт, що така засаднича теза була сформульована без покликання на ідеологію «русского мира». Якщо ж ми пригадаємо значущість книги для освіти і виховання громадянина, що дуже влучно висловлено відомою в латинській версії сентенцією Платона liber est mutus magister (книга – це німий учитель), то можна стверджувати, що такий інтелектуальний досвід став значною мірою домінуючим серед російських інтелектуалів на початку нового тисячоліття.

Якщо спиратися на вказані підручники, то в них виокремлено дві структурні частини геополітики: теоретичні конструкції і їх практична реалізація. До речі, така сама структурна будова властива і українським підручникам з геополітики. Власне, така побудова зафіксована і в численних словниках і довідниках. Може видатись, що така двочленна структура є очевидною для практично зорієнтованої науки. Але світовий досвід засвідчує дещо інший поділ, в якому присутній ще один елемент, який називається «популярною геополітикою» і який покликаний знайомити громадян із подіями в своєму краї, регіоні, країні та цілому світі [8, p. 46]. Зрозуміло, що провідна роль тут належить різноманітним медіа та «іншим формам популярної культури». Прикметно, але до 2013 р. ані в російській, ані в українській літературі з геополітики не було вказано цього структурного елементу. Мабуть, «іронією долі» можна вважати той факт, що цей елемент був потужно використаний при підготовці і під час проведення воєнний дій РФ проти України. Чи є це винаходом політтехнологів, чи все ж надолуженням геополітиків, зможе з'ясувати окремий історичний аналіз. Для нас суттєвим є те, що замість того, щоб виконувати певну функцію в структурі геополітики, росЗМІ перетворилися на потужне пропагандистське знаряддя для підготовки, супроводу і підтримки агресивних дій РФ у зовнішній і внутрішній політиці.

Отже, хоча включеність ЗМІ (у широкому розумінні, разом із Інтернетом і соціальними мережами) у геополітику як медіатора певного геополітичного дискурсу на сьогодні є очевидним фактом, але на рівні теоретичному це ще залишається не обґрунтованим.

У випадку з російськими ЗМІ ми маємо неприкритий факт пропаганди. Йдеться про те, що такі засоби постають не достовірним джерелом інформації, а маніпулятором інформації, власне, креатором потрібної картини. Україна вже переконалася в неправдивості й брехливості росЗМІ, які стали на інформаційно-воєнну службу. Європа і цивілізований світ тільки зараз починає усвідомлювати правдиву сутність цих російських засобів пропаганди. При цьому виникає питання, як можна протистояти цьому інформаційному потоку цивілізованими засобами? Будь-яка заборона їх, вочевидь, сприймається як недемократична процедура, і такий шлях боротьби не вважається перспективним. Але і контрпропаганда буде малоефективною, позаяк вона передбачає наявність великої ресурсної бази. На сьогодні помітний інтенсивний пошук шляхів боротьби з російською пропагандою і в ЄС, і в США. Мабуть, варто підкреслити, що йдеться не просто про заперечення чи виявлення брехливості відповідного контенту, а й про інтелектуальний підтекст, що уможливив його появу. Власне, на порядку денному стоїть своєрідна анатомія пропаганди, яка дає змогу виявити її, висвітлити її механізм і показати «як це робиться».

Внутрішній механізм російської пропаганди ґрунтується на базовому протиставленні російської (яка втілює в собі панслов'янські ідеї) та західної (включно з США) цивілізацій. Для першої, мовляв, властиві суто позитивні якості, на кшталт «соборності особистості», «соборності суспільства і держави», «священства держави», «верховенства моральних цінностей» тощо. Натомість західна цивілізація, як правило, подається в негативному світлі. Більше того, завжди експлуатується псевдотеза, мовляв, західна цивілізація постійно хоче знищити православну «цивілізацію слов'ян». Таке протиставлення або відкрито, або ж приховано також виражається через опозицію «друг – ворог». Зрозуміло, що при висвітленні подій в ЄС або США особливий наголос робиться саме на негараздах або проблемах західного суспільства і при цьому обов'язково стверджується, що «у нас такого не могло б бути». Нерідко автори вдаються до відвертої маніпуляції інформацією, що призводить до створення по суті брехливих інформаційних потоків.

У випадку з російською пропагандою, що цілеспрямовано поширюється в Україні, маємо два найбільш проблематичні комплекси проблем.

По-перше, в цій пропаганді ключова роль відводиться російській мові (русскому языку) як своєрідному маркеру для означення «своїх». Зауважимо, що цей меседж чинний не лише для адептів так званого «русского мира», а для всіх носіїв і мовців, що постійно послуговуються російською мовою. Зважаючи на кількість російськомовного населення в Україні (достатньо лише прислухатися, якою мовою зазвичай говорять мешканці м. Києва в громадському транспорті, аби уявити собі приблизну кількість

її носіїв у столиці держави), є достатні підстави вважати цю проблему геополітично навантаженою. Інформаційне повідомлення прямо досягає свідомості реципієнта і він розуміє його зміст у тому вигляді, в якому останній створено. Простою забороною тут проблему не розв'язати. Звісно, потрібно продовжувати докладати зусиль до процесу «м'якої українізації». Але водночас варто спеціально демонструвати, особливо в науковій та освітній літературі, що слово «русский» не тотожне сучасному «російському» і така нетотожність не вичерпується лише історією, а має мовне, культурне і, навіть, ментальне підґрунтя. З другого боку, доречно всіляко підкреслювати, що в сучасній Україні дуже багато громадян, які обстоюють європейське майбутнє України і є російськомовними.

По-друге, російська пропаганда – це не лише мовний ресурс, а й такий контент, що створений і адресований для певної конфесії, – російського православ'я. Цей момент особливо потужно використовується адептами «русского мира», але його потенціал набагато більший. Нещодавні події з Хресною ходою в Україні, а також прискіплива увага до них з боку росЗМІ, тільки засвідчують рівень цього потенціалу. При цьому ми маємо розрізнювати належність вірян до православ'я як християнської конфесії та православ'я як церковний інститут. Конфесійна риса може містити небезпечні елементи тією мірою, якою інститут церкви як ієрархічно підпорядкований вищим церковним структурам і незалежний від світської влади, виступає носієм і виразником ідеології держави-загарбника. І в цьому випадку заборонами не досягти бажаної мети. Можливо, варто і тут постійно показувати, що православ'я як канонічний напрям християнства не є винятковим скарбом російської душі. Це віросповідання було прийнято саме київськими князями і – що не менш вагомо – православ'я поширене не лише в Україні чи Білорусі, а й у Грузії, Греції та Румунії.

Відзначені комплекси проблем, що зумовлені російською пропагандою, можна докладніше диференціювати й окремо аналізувати. Водночас при цьому завжди потрібно пам'ятати як постійні видозміни чи метаморфози пропагандистських інформаційних потоків, так і величезну проблему прихованої пропаганди. Остання добре відома в Україні, але поки ще не до кінця розпізнана в провідних західних ЗМІ, оскільки вона межує або вкраплена в більш-менш нейтральні чи правдиві тести.

Роль західних ЗМІ надзвичайно вагома у правдивому висвітленні воєнної агресії РФ та перебігу подій на сході України. Адже, по-перше, громадяни західного світу дізнаються про ці події зі своїх ЗМІ і питання об'єктивності останніх має першочергове значення не лише для них, а й для нас. По-друге, інформаційна війна РФ точиться не лише у вітчизняному медіа-просторі, а вже давно перекинулася на світовий інформаційний простір, тож спротив цій війні також є нагальним завданням. По-третє, єв-

ропейський вибір України логічно припускає, що західні партнери повинні мати неупереджену інформацію про те, що відбувається в Україні як майбутньому члені ЄС і НАТО.

Аналіз контенту західних (передусім європейських) ЗМІ дає змогу зараз зробити такі висновки, які стосується геополітичних напрямних РФ.

1. Під час «Революції гідності», за якою настала анексія Криму і згодом виникли осередки нестабільності на сході України західні ЗМІ були дуже стриманими і обережними в оцінках того, що відбувалося. Вплив російських інформагенцій залишався достатньо сильним. З часом розгортання повноцінних воєнних дій на Донбасі помітна зміна акцентів, що виявилася у відході від кліше росЗМІ (фашисти, хунта тощо).

2. Західні ЗМІ спершу віддавали перевагу досить нейтральній лексиці, називаючи проросійських сепаратистів «повстанцями», а самі воєнні дії «громадянською війною». У цьому теж можна вбачати певну «допомогу» російської пропаганди.

3. Лише після трагедії зі збитим цивільним літаком Boeing 777, що сталася 17 липня 2014 р., західні ЗМІ почали «називати речі своїми іменами». Йдеться вже про «проросійських сепаратистів», а також прямо визнається участь регулярних військ РФ у конфлікті. Прикметно, що інформація про Україну не вичерпується лише воєнною хронікою, увага приділяється історії та сучасності міждержавних відносин між Україною і РФ, інколи навіть відзначається «відчужене» ставлення українців і росіян.

4. З цього часу починає домінувати досить критичне ставлення до РФ. Так, наприклад, «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (від 27.11.2014) візуалізує геополітичні особливості ставлення РФ до країн-сусідок. А інша, не менш впливова німецька газета «Die Welt» (від 27.11.2014), друкує критичний матеріал з приводу відкриття німецького представництва Russia Today, як і загалом щодо російської пропагандистської машини.

5. Нині можна однозначно стверджувати, що довіра провідних західних ЗМІ до російських інформаційних джерел (видань, агенцій тощо) майже мінімальна.

Однак, попри наявність тенденції до об'єктивного висвітлення подій в Україні західні ЗМІ ще продовжують називати війну на сході України «українською кризою», а інколи навіть і «громадянською війною». Результат російської пропагандистської машини все ще продовжує жити в таких «ідеологічних мемах», як «київська влада», що протиставляється «вільнолюбним регіонам», «фашистські організації» (ОУН, Правий сектор), начебто внутрішня «потреба федеративного устрою» для України. На жаль, такі меми продовжують транслюватися не лише у провідних західних ЗМІ, а й у вітчизняних.

Певно, не потребує особливого обґрунтування теза, що продукування

інформаційного (пропагандистського) контенту – це значною мірою інтелектуальна діяльність, що спирається на низку культурних, мовних, політичних тощо передумов. У випадку з росЗМІ маємо досить дивне поєднання вище вказаного ідеологічного субституента (русский мир) із низкою положень консервативних політичних теорій. На підставі нашого попереднього наукового аналізу, результати якого досі залишаються чинними і, відповідно, не спростованими, вагомим змістовним інгредієнтом російської пропаганди є геополітичні ідеї німецького правника і політичного філософа Карла Шмітта (1888-1985) [6, с. 152-162.]. Далі деякі його відтворювані положення наводяться лише для увиразнення тези, що ці суто теоретичні побудови набули в сучасній Росії практичної реалізації.

В одній із своїх програмових праць «Поняття політичного» автор так визначає зміст самого «політичного»: «Специфічно політичним розрізненням, до якого можна звести політичні дії і мотиви, є розрізнення друга і ворога» [10, s. 14]. Тобто, вказане розмежування має конститутивне значення для феномена політичного. Наступне уточнення теж вагоме: «Розрізнення друга і ворога має сенс для того, щоб позначити зовнішній ступінь інтенсивності поєднання або роз'єднання, асоціації або дисоціації» людей, тобто політичної організації людей [10, s. 14]. На підставі такої тези запропонована оцінка рівня державного ладу в певній країні. Якщо суспільні зв'язки індивідів перебувають на уявній шкалі нижче стосунку «друг – ворог», то державний лад перебуває в порядку, а якщо ж відносини набувають відповідного «ступеня інтенсивності», тобто перетворюються на ворожі, то перед нами випадок (громадянської) війни. Отже, «друг» і «ворог» постають двома «суверенними акторами» і водночас без них не можливе існування політичного як такого. Третім не менш важливим елементом у побудові Шмітта стає поняття «війни», що так чи інакше передбачається, коли йдеться про ворожість. Цікаво, що сенс війни, за Шміттом, полягає «не в тому, що вона провадиться за ідеали чи правові норми, а в тому, що вона провадиться проти певного дійсного ворога» [10, s. 38]. Витлумачуючи цю думку, можна стверджувати, що суть війни полягає не в «за» когось чи щось, а в «проти» когось чи щось. Вагомо відтінити і тлумачення Шміттом поняття «ворог»; тут мається на увазі не якась приватна особа, а саме ворог чи супротивник у громадській сфері [10, s. 16-17]. Ідентифікація когось як «ворога» можлива, як твердить Шмітт, лише в якісь незвичайній ситуації у політичному житті, тобто коли останнє виявляється як «виняток» або «надзвичайний стан» [6, с. 155–156].

Якщо ми тепер спроектуємо ці суто теоретичні побудови на інформаційний контент росЗМІ, починаючи з 2014 р., то багато чого стає зрозуміло у спробах зобразити Україну й українців після Революції гідності саме як ворога в публічній площині. Підтверджується таке припущення непооди-

нокими висловлюваннями О. Дугіна, одного з провідників «русского мира», про К. Шмітта. В одній із своїх розвідок, що має показовий заголовок «Карл Шмітт: п'ять уроків для Росії» (уперше опублікована ще в 1992 р., а згодом неодноразово перевидавалася у вигляді розділів окремих книжок, востаннє – як третя глава книжки «Філософія війни» (2004) [1], в розділі, де йдеться про «другий урок», Дугін майже цитує німецького теоретика: цей другий «урок» для Росії полягає в «холодному прийнятті й усвідомленні» спільнотою неодмінності (! – В.Т.) для «існування політично повноцінного суспільства» конститутивної пари «ворог – друг». Пам'ятаючи про впливовість цієї одіозної постаті на реальну політику РФ, не дивно, що ми українці постали конкретним утіленням одного з елементів цієї пари.

Але ідеї К. Шмітта циркулювали і залишаються в інтенсивному обігу в РФ і досі. Про це свідчить той факт, що його головні твори перекладені російською мовою, що дало змогу безпосередньому проникненню цих ідей у російських контекст, особливо, загальнополітичний та інтелектуальний дискурси. Мабуть, не буде великим перебільшенням сказати, що Карл Шмітт і його творчість займають у сучасній РФ чільне місце порівняно з іншими західними мислителями минулого століття.

Певна річ, ідейний комплекс, що обґрунтовує і супроводжує геополітичний експансіонізм РФ, не може бути зредукований до вчень західних теоретиків, бо він містить відомі положення власне російської духовної культури (слов'янство, православ'я тощо). Але виокремлення й аналіз елементів саме західної суспільно-політичної думки може багато чого висвітлити і допомогти зрозуміти в сучасній поведінці РФ. Наприклад, на прискіпливу увагу заслуговує і розроблена К. Шміттом «теорія партизана», оскільки зображений в ній принципово новий тип вояки використовується – наскільки ми можемо судити – у гібридній війні проти України, починаючи з анексії Криму [6, с. 157-158].

І все ж західноєвропейські джерела сучасної російської ідеології постають дуже показовим прикладом того, наскільки певні елементи цієї ідеології закорінені в європейському інтелектуальному контексті. У цьому, на нашу думку, і криється той підтекст, про який було згадано на початку.

Уже в розпалі воєнної агресії РФ, влітку 2014 р., названий О. Дугін дає інтерв'ю німецькому виданню «Spiegel» [9]. І самий заголовок цього інтерв'ю «Кожен на Заході є расистом», і сам його зміст недвозначно засвідчує антизахідну позицію респондента. Він також говорить про «націоналістичну фашистську диктатуру в Україні», «русобофію» і допомогу «західних фондів» у творенні такого «фашизму». Коли ж мова зачіпає криваві події в Одесі на початку травня 2014 р., у зв'язку з чим сам Дугін публічно заявляв, що українців треба «вбивати, вбивати і вбивати», розмова захо-

дить у глухий кут. Нова спроба діалогу обертається довкола тези, мовляв, західна цивілізація є «культурно расистською», бо ж західному світу не відомі інші, відмінні від нього, форми цивілізації. На цій підставі Дугін говорить про «етноцентризм Західної Європи» як певну «константу» і заразом звинувачує «всіх європейських філософів у расизмі». Наступна дискусійна теза в дусі «деградуючої цивілізації»: сучасна Німеччина – це анти-Німеччина, позаяк в ній зник «великий німецький дух». Звісно, критикуючи західні цінності прав людини, лібералізму і свободи, представник РФ підносить слов'янофільські ідеї Достоєвського, Данилевського і Кирієвського, які виливаються в положення про неминучий конфлікт російської православної культури і західної цивілізації. Однак це інтерв'ю цікаве не стільки своїм контроверсійним змістом, скільки тим, що залишається, як правило, поза фокусом уваги.

Інтерв'ю досить авторитетному німецькому виданню дає одна із суперечливих постатей сучасної Росії. Він висловлює тут свої досить радикальні погляди на різні теми і предмети. І хоча кожен, зрештою, залишається при своїй думці, але розмова вдається. І що головне – такий діалог стає можливим завдяки цілому ряду точок дотику. З пошаною Дугін ставиться до Шелінга і Гегеля, Ніцше і Гайсгофера, Шмітта і Гайдегера, Шпенглера і Ф. В. фон Германа (досі живого учня і видавця творів М. Гайдегера). Будь-якого німця, який здобув класичну освіту, не може не втішати такий перелік імен своїх співвітчизників із вуст іноземця. І хоча його теза, мовляв, «у Росії він знаходить більше слідів Європи, ніж у самій Європі», виглядає надто претензійною та, звісно, далекою від істини, проте ця розмова змогла відбутися завдяки тому, що між учасниками діалогу є поле спільного інтелектуального простору. Те, про що говорить один учасник, другий дуже добре розумє, хоча він може і не сприймати судження чи оцінку першого. Дугін непогано розуміється на німецькому інтелектуальному контексті й використовує його для своїх цілей. І ще один вкрай вагомий нюанс. Хоча сторони здебільшого залишаються при своїй думці, завжди послідовно дотримано демократичний принцип «свободи слова»: кожен має право і користається ним вільно висловити свої погляди. Той факт, що поборник євразійства надуживає цим принципом, особливо коли йдеться про оцінку подій в Україні, в жодному разі не ставить під сумнів неодмінність його дотримання всіма учасниками діалогу.

Якщо з цього інтерв'ю, взятого лише як привід, наважуватися робити якісь висновки стосовно інтелектуального виміру геополітичних напрямах сучасної Росії, то одне можна стверджувати з певністю: демократичні цінності західноєвропейської цивілізації, зокрема свобода слова, ніколи не будуть зневажатися, навіть коли на порядку денному стоятиме питання заборони російської пропаганди. Іншими словами, така

заборона прямо суперечитиме цим цінностям, тож на офіційному рівні її не буде.

А проте, це інтерв'ю повчальне для нас в іншому ракурсі. І два роки тому, і сьогодні доводиться констатувати майже повну відсутність у західних ЗМІ українських наукових і експертних оцінок як поточного стану справ, так й історичних подій або прогнозів на майбутнє. Слід наголосити, що мається на увазі саме наукові й експертні оцінки, а не інтерв'ю чинних або колишніх політиків. Західноєвропейська інтелектуальна традиція вельми цінує і дослуховується до суджень фахівців, що компетентні у своїй галузі (політологів, соціологів, економістів, правників, істориків, філософів) і на належному професійному рівні можуть пояснювати і коментувати події в Україні, своєчасно доводячи до відома світової спільноти цю інформацію. Немає сумнівів, що такі інтелектуали є в Україні, як і немає сумнівів у тому, що їхні здібності все ж будуть затребувані відповідними державними інститутами і службами у вкрай потрібній для всіх нас справі – подоланні геополітичних амбіцій східного сусіда.

Джерела і література

1. Дугин А. Философия войны. – М.: Яуза, Эксмо, 2004. – 256 с.
2. Мариченко А. В. Геополитика: учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 429 с.
3. Нартов Н. А. Геополитика: учебник для вузов / под ред. проф. В. И. Староверова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2003. – 439 с.
4. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / науч.-ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, А. П. Огурцов. – М.: Мысль, 2010. – Т. 1. – 744 с.
5. Русский мир. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Русский_мир.
6. Терлецький В. Геополітична концепція Карла Шмітта в контексті подій у сучасній Україні // Україна у світовій історії. – 2014. – № 3. – С. 152-162.
7. Филатов А. С. Россия и мир. Геополитика в цивилизационном измерении: монография. – М.: Проспект, 2015. – 352 с.
8. Dodds, K. Geopolitics. A Very Short Introduction. – New York: OUP, 2007. – 182 p.
9. Dugin, A. Jeder Westler ist ein Rassist. In: Spiegel, 2014. – Available on: http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-128101577.html.
10. Schmitt C. Der Begriff des Politischen. – Berlin: Duncker&Humblot, 1932. – 82 s.

Vitaliy Terletskyi

THE INTELLECTUAL UNDERPINNINGS OF THE RUSSIAN GEOPOLITICAL EXPANSION

ПІСЛЯМОВА

За відносно короткий період часу українці подолали чималу відстань на своєму шляху до повного відновлення української – саме української – державності. Якщо врахувати багатотисячну історію українського народу, то це зовсім недовго, всього 25 років, яких вистачило, аби українці вкотре стали на захист своїх земель від росіян.

Відновлення Незалежності України відкрило двері до відродження української культури, історичної пам'яті та усвідомлення українців самих себе саме як українців. Цей процес крокує вперед, незважаючи на те, що сотні років окупації України росіянами призвели до виникнення пластів населення, які повірили і навіть досі вірять в дружбу українців і росіян чи просто денаціоналізованих громадян, які не зацікавлені у відродженні України.

У цьому і полягає вся підступна сутність наслідків окупації України. Імперії переважно поглинали інші народи, яких вони поневолювали, силою тяжіння, пасивними асиміляційними процесами. Росіяни, натомість, активно намагались – і намагаються й досі – довести, всупереч історії та здоровому глузду, що українці як народ ніколи не існували. Зрозуміло, чому вони так намагалися і намагаються робити. Бо весь міф про Росію базується на брехні, що, буцімто, саме росіяни є спадкоємцями Київської Русі і в цій казці, звісна річ, не має і не може бути місця для українського народу та його інтересів.

Україна й українці вийшли з процесу чергового випробування сильнішими. Весь світ дивувався і перехоплювався протестами Майдану, на які, по деяких підрахунках, вийшло водночас понад мільйон людей. Тепер ми здивували всіх, насамперед наших колишніх окупантів – росіян тією завзятістю і, навіть, лютою з якою ми захищаємо себе від російського військового вторгнення на Сході України.

Попереду ще будуть випробування. Тому потрібно постійно йти вперед. Уже нашого шляху залишилось небагато.

Слава Україні!

Іван Лозовий

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

АДАМОВИЧ Сергій Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

БЕВЗ Тетяна Анатоліївна, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

БУРКОВСЬКИЙ Петро Анатолійович, магістр політології, завідувач відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень

ВИСОВЕНЬ Оксана Іванівна, кандидат історичних наук, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ГАЙ-НИЖНИК Павло Павлович, доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідуючий відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ГАРАНЬ Олексій Васильович, доктор історичних наук, професор Національного університету «Києво-Могилянська Академія», науковий директор Фонду «Демократичні ініціативи».

ГОРДІЄНКО Михайло Григорович, кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії та політології Університету державної фіскальної служби України

ГУБСЬКИЙ Сергій Іванович, науковий співробітник відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ДЕБЕНКО Василь Зеновійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

ДЕРЕВІНСЬКИЙ Василь Федорович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ Олександр Володимирович, аспірант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАЛІЗНЯК Леонід Львович, професор, доктор історичних наук, завідуючий відділу археології кам'яної доби Інституту археології НАН України

ІВАНЕЦЬ Андрій Валерійович, екс-завідуючий відділу з питань тимчасово окупованої території та соціальної адаптації Адміністрації Президента України, координатор Таврійської гуманітарної платформи

ІЛЮК Тетяна Василівна, кандидат історичних наук, викладач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України

КАЛАКУРА Олег Ярославович, доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

КОВАЛЬ Роман Миколайович, Президент Історичного клубу «Холодний Яр», редактор газети «Незборима нація», член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки письменників України, академік Академії наук вищої освіти України

КРАСНОДЕМСЬКА Ірина Йосипівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ЛОЗОВИЙ Віталій Станіславович, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

ОТРОШКО Любов Григорівна, науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ПАЛІЙ Олександр Андрійович, кандидат політичних наук

САЦЬКИЙ Павло Вікторович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний університет імені Вадима Гетьмана»

ТЕРЛЕЦЬКИЙ Віталій Михайлович, кандидат філософських наук, завідувач відділу філософії та геополітики Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ТОДОРОВ Ігор Ярославович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор Центру міжнародої безпеки та євроатлантичної інтеграції Ужгородського національного університету

ФІГУРНИЙ Юрій Степанович, кандидат історичних наук, завідуючий відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ХОМЕНКО Олександр Анатолійович, науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ЧЕКАЛЕНКО Людмила Дмитрівна, професор, доктор політичних наук, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України МЗС України

ЧУПРІЙ Леонід Васильович, доктор політичних наук, кандидат філософських наук, професор кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету

ЯРОШИНСЬКИЙ Олег Богданович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення

Матеріали

Всеукраїнської науково-практичної конференції

Підписано до друку 06.11.2016. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 26,4. Наклад 300. Зам. № 335.

Надруковано в “МП Леся”.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.
“МП Леся”
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332
E-mail: lesya3000@ukr.net

Іван Лозовий © дизайн обкладинки, 2016

«На початку 2014 р. Російська Федерація, розпочавши віроломну війну проти України, порушивши не лише українсько-російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно-правових актів, перед усім людством затаврувала себе як держава-агресор і як країна-загарбник, а її політичне керівництво остаточно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму.»

Павло Гай-Нижник
(доктор історичних наук, завідувач відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України)

«Російське керівництво підтримувало перебування злодіїв при владі в Україні, оскільки це виснажувало життєві сили України, здешевлювало українські підприємства, уможливлювало спільне розкрадання українських активів. Росія прагнула позбавити Україну перспектив розвитку нормального розвитку за зразком європейських держав. Адже деградовану країну легше підкорити.»

Олександр Палій
(кандидат політичних наук)

«Однак спротив українців Харкова, Одеси й інших міст змусив Росію відмовитися від поширення під прикриттям «новоросійськості» окупації України. Безумовно, переломним моментом у протистоянні «Русскому миру» стала трагедія 2 травня 2014 р. в м. Одесі, яка засвідчила українськість Півдня України.»

Сергій Адамович
(доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника)

«Фактично, в умовах окупації в Криму виникає у довгостроковій перспективі загроза асиміляції української громади або, принаймні значної її частини. Відповідно нагальним завданням Української держави, українського громадянського суспільства за підтримки міжнародного співтовариства розробити і реалізувати комплекс заходів для захисту і підтримчих дій громади етнічних українців у періоди деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Для органів влади це завдання є конституційним».

Андрій Іванець
(екс-завідуючий відділу з питань тимчасово окупованої території та соціальної адаптації Адміністрації Президента України, координатор Таврійської гуманітарної платформи)

«Інформаційно-психологічна війна Росії проти України, за своєю інтенсивністю є безпрецедентною у XXI ст. Пропагандистські бої на «історичному фронті» ведуться з метою знищити базовий контент історичної пам'яті українців і тим самим знівелювати його як важливу підвалину національної консолідації та цементування державності».

Віталій Лозовий
(доктор історичних наук, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень)